

**Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta**

Doktorská disertační práce

**Židovský náboženský život v Čechách (se zvláštním zřetelem
k Praze) v období od roku 1867 do Mnichovské dohody
(z pohledu představitelů českožidovského hnutí)**

**The Jewish religious live in Bohemia (especially in Prague) since
1867 till the Munich agreement
(from the point of view of the members of the Czech-Jewish
movement)**

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Husitská teologie / Judaistika

Školitel:

doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

Autor:

Mgr. Nina Oliberiusová

Praha, 2012

Velmi děkuji za cenné rady a podporu vedoucímu práce doc. PhDr. Bedřichu Noskovi, CSc. Děkuji také redaktorce PhDr. Marcele Braunové za pomoc s typografií a Mgr. Petru Sojkovi za technickou pomoc. Zvláštní poděkování patří mému muži, dětem a rodičům, bez jejichž trpělivosti se mnou by tato práce nemohla vzniknout.

„Prohlašuji, že jsem tuto doktorskou disertační práci s názvem ‚Židovský náboženský život v Čechách (se zvláštním zřetelem k Praze) v období od roku 1867 do Mnichovské dohody (z pohledu představitelů českožidovského hnutí)‘ napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

V Praze dne 31. 3. 2012

Nina Oliberiusová

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK:.....	6
ÚVOD	8
1 JOSEF II. A JEHO REFORMY, ZAČÁTEK ŽIDOVSKÉ EMANCIPACE V ČECHÁCH	12
1.1 Toleranční patent.....	13
1.2 Školská reforma	15
1.3 Další josefínská legislativa týkající se židů	19
2 VLÁDA FRANTIŠKA II.	23
2.1 Židovský systemální patent	23
2.2 Náboženský život.....	26
3 REVOLUCE ROKU 1848 A POČÁTEK VLÁDY FRANTIŠKA JOSEFA I.	31
3.1 Revoluční rok 1848.....	31
3.2 Demografické změny	32
3.3 Asimilace	35
3.4 Německá asimilace.....	35
3.5 Antisemitismus	37
3.6 Česká asimilace.....	38
3.7 Situace v Praze.....	44
3.8 Školství a náboženské vzdělávání.....	45
3.9 Náboženský život.....	47
4 POSLEDNÍ PŮLSTOLETÍ RAKOUSKO-UHERSKA (CCA 1870–1918).....	49
4.1 Pokračující migrace.....	49
4.2 Sociální postavení židů.....	50
4.3 Napětí mezi Čechy a Němci	51
4.4 Situace v Praze.....	53
4.5 Antisemitismus	58
4.6 Sionismus.....	59
4.7 Českožidovské hnutí	62
4.8 Sionismus a českožidovské hnutí.....	72
4.9 Pokles náboženské praxe.....	74
4.10 Náboženský život – obecná charakteristika.....	75
4.11 Pohřební bratrstva a hřbitovy.....	78
4.12 Snaha českožidovského hnutí o ovlivnění náboženského života.....	79

4.13 Česká náboženská literatura	87
4.14 Snaha o reformu	88
4.15 Rabínská otázka	92
4.16 Školství a náboženské vzdělávání.....	94
4.17 Náboženský zákon z roku 1890	105
4.18 Ostjuden.....	109
5 ŽIDÉ V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE	112
5.1 Obecná situace	112
5.2 Uznání židovské národnosti.....	116
5.3 Náboženský život v Čechách – obecná charakteristika	118
5.4 Pokles náboženské praxe	122
5.5 Obnova židovského života.....	125
5.6 Školství a náboženské vzdělávání.....	131
5.7 Rabínská otázka	138
5.8 Pohřební bratrstva a hřbitovy.....	142
5.9 Pražská židovská náboženská obec	143
5.10 Židovské náboženské obce v právu – struktura a statut	148
5.11 Vznik svazů	150
5.12 Nejvyšší Rada	153
5.13 Snaha o povinnou organizaci.....	157
5.14 Konečná fáze.....	160
ZÁVĚR.....	161
JMENNÝ REJSTŘÍK:	168
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ, LITERATURY A DALŠÍCH ODBORNÝCH ZDROJŮ:.....	178
SUMMARY.....	208

SEZNAM ZKRATEK:

Seznam zkratk užívaných ve vlastním textu práce (včetně symbolů):

aj.	a jiní
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
c. k.	císařský a královský
č.	číslo
ČSR	Československá republika
dr.	doktor
JUDr.	juris utriusque doctor / doktor obojího práva
Kč	korun československých
MŠANO	Ministerstvo školství a národní osvěty
např.	na příklad
NJČŽ	Národní Jednota českožidovská
NR	Nejvyšší Rada
pol.	polovina
PŽNO	Pražská židovská náboženská obec
r.	rok
RČS	Republika československá, tedy Československá republika
resp.	respektive
roč.	ročník
ř. z.	říšský zákoník
s.	strana
Sb.	Sbírka zákonů
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení
SČAŽ	Spolek českých akademiků – židů
stol.	století
sv.	svatý

TGM	Tomáš Garrigue Masaryk
tj.	to je
tzv.	tak zvaný
ul.	ulice
vyd.	vydání
ŽNO	židovská náboženská obec, židovské náboženské obce
%	procento
§	paragraf

Seznam zkratk užívaných pouze v citovaných textech:

českožidov.	českožidovský, českožidovská, českožidovské
Dr. L.	doktor Edvard Lederer
hebr.	hebrejský, hebrejská, hebrejské
israel.	israelský, israelská, israelské
J. V.	Jeho Výsost
L., L[...]ští	Libeň, libeňští
mag.	magistrátní
náb., nábož.	náboženský, náboženská, náboženské
odst.	odstavec
Oesterr.	Österreichische / rakouský
p.	pan
Pr.	Prager / pražský
proc.	procento
prof.	profesor
rab.	rabín
red.	redaktor
sudet.	sudetský, sudetská, sudetské
t. r.	tohoto roku
žid.	židovský, židovská, židovské

ÚVOD

Zvolila jsem toto téma práce, jelikož v současné době dochází k obnově židovského náboženského života v českých zemích. Naše židovské obce byly zcela zdecimovány po tragédii šo 'a. Mnozí přeživší zde nezůstali a z mnoha různých důvodů odešli po porážce nacistického Německa do Izraele, Spojených států amerických či jiných zemí. Ti, kteří zde setrvali, se snažili o obnovení ŽNO, v mnoha obcích ale k obnově nedošlo, často z prostého důvodu nedostatku členů. Jiné obce obnoveny byly, ale měly jen krátké trvání. Židé byli v hojně míře vystaveni pronásledování komunistickým režimem. Teprve tedy od r. 1989 se ŽNO u nás svobodně rozvíjejí. Považuji tedy za podstatné ukázat židovský náboženský život v Čechách před nástupem totalitních režimů a to, na co může dnešních deset obcí, sdružených do Federace židovských obcí, navázat.

Existuje velké množství historických prací zabývajících se historií židů v Čechách. Pro stručné nastínění situace před sledovaným obdobím jsem čerpala z knihy G. Klemperera o pražském rabinátu, z Ledererovy *Českožidovské otázky*, z Pěkného *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, z knihy W. Iggers *The Jews of Bohemia and Moravia* a mnoha článků a studií. Z modernějších prací vztahujících se k vlastnímu tématu, tedy historii židů v Čechách v 19. a 20. stol. zmiňme práce H. Krejčové, která se věnuje především českožidovskému hnutí, na antisemitismus se zaměřuje M. Frankl ve své *Emancipaci od židů*, na vztahy mezi Čechy, židy a Němci a na sionismus se soustředí K. Čapková, sionismu se věnuje i M. Yegar. V anglicky vydané literatuře se zhodnocením sociálních vazeb mezi židy a nežidy zabývá G. Cohen, vztahy mezi Čechy a Němci a jejich dopad na židy popisuje i H. Kieval a R. Kestenberg-Gladstein. Především každodenní život židů v Čechách od doby Marie Terezie až po Slánského proces v 50. letech 20. stol. nám přibližuje v ukázkách dopisů, vzpomínek, závětí a novinových článků především z německých novin, již zmiňovaná, W. Iggers. Druhá kapitola knihy L. Rotshkirchen *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust* se věnuje situaci židů v době 1. republiky. Neocenitelným pomocníkem je i Munelesův *Bibliografický přehled židovské Prahy*.

Domnívám se, že je potřebná studie v češtině, která se podrobněji zabývá přímo židovským náboženským životem a prohlubuje znalost této problematiky. V obecné rovině vycházím předně z anglicky psaných prací od H. Stranskeho a G. Fleischmanna ve sborníku *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*. Problematika židů v tomto období je velice spleťtá a je téměř nemožné ubránit se zjednodušení. Rozhodla jsem se tedy pro specifitější zaměření, a to na pohled českých asimilantů na židovský náboženský život

v Čechách ve sledovaném období. Vycházím tedy z monografií od předních představitelů českožidovského hnutí, Vojtěcha Rakouse, Edvarda Lederera, Viktora Vohryzka, Bohdana Klienebergera, Jindřicha Kohna a Richarda Federa. Vzhledem k tomu, že téma práce postihuje velmi rozsáhlý časový úsek, je zde ohromné množství dobových pramenů – periodik. Držím se tedy opět dané specifikace a pracuji pouze s nejdůležitějšími českožidovskými periodiky – *Kalendářem česko-židovským*, *Českožidovskými listy* a *Rozvojem*. Stanoviska dalších směrů v judaismu té doby je možné z těchto pramenů velmi dobře postihnout, neboť *Kalendář česko-židovský*, *Českožidovské listy* a především *Rozvoj* často reagují na články z ostatních periodik a seznamují nás s postoji dalších proudů v tehdejších židovských obcích. Analyzuji články z dobových periodik a samozřejmě pracuji s těmito prameny kriticky a přes nános kontroverzí a nálad se snažím dostat k podstatě problému. Ve sledovaném období se prolínají problémy náboženské, etické, politické, národnostní, ekonomické. Zaměřuji se tedy na náboženství a u ostatních oblastí se omezují na stručný popis, přičemž zde se pochopitelně dopouštím určitého zestručnění a zjednodušení.

Pokud jde o bibliografii, tak v *Kalendáři česko-židovském*, *Českožidovských listech* a *Rozvoji* je k problematice židovského náboženského života publikováno mnoho článků od předních představitelů českožidovského hnutí, jako A. Steina, K. Fischera, V. Rakouse, J. S. Krause, O. Gutha, Ed. Lederera, St. Schulhofa, R. Federa, A. Fuchse, O. Krause, V. Vohryzka, V. Teytze, O. Strosse a dalších, ale u mnoha, především krátkých článků, hlavně v *Českožidovských listech* a *Rozvoji* není uveden autor, často není ani název článku.

V tématu práce se objevuje několik zákonů, pracuji tedy přímo s textem mnoha zákonů, ať už se jedná o ústavu z prosince 1867, školské zákony, zákon ze dne 21. března 1890 či československou legislativu.

V práci budu užívat termínu „židé“ a psát většinou s malým „ž“, neboť v době, která je tématem práce, se za příslušníky židovského národa považovala menšina židů. Pokud je tedy zřetelné, že hovořím o „Židech“, jako národu, užívám samozřejmě velké „Ž“, ale to je v menšině případů. Pokud cituji, píši „ž“ či „Ž“ samozřejmě tak, jak je to uvedeno v citovaném textu. Když mluvím o židech v Čechách obecně, používám vyjádření židé v Čechách, židé v českých zemích, židé v Království českém, židé v historických zemích, nebo židé v ČSR. Představitel českožidovského hnutí nazývám též čechožidy, nebo českými asimilanty. Užité německé termíny vysvětluji přímo v textu, s českým ekvivalentem za lomítkem, pouze ve dvou případech, kdy jsou německé věty součástí citace, uvádím překlad v poznámce. V transkripci hebrejských výrazů se řídím pravidly z *Judaismu od A do Z* od J. Newmana a G. Sivana. Hebrejská jména používám pouze v úvodních dvou kapitolách

(mapují starší období), dále užívám běžnou českou resp. německou formu jmen. Často se v textu objevuje jméno spolku Or Tomid, zde užívám dobovou formu bez pomlčky. Taktéž při citaci z dobového tisku uvádím vždy původní citovanou dobovou formu, takže např. nepíší *ješiva*, ale *jošiva*, nebo *ješíbá*, nepíší *cheder*, ale *chéder*, nepíší sionistický, ale zionistický, nepíší *tfilin*, ale *tefilim* atd. Jsem si vědoma skutečnosti, že se tím čtení práce poněkud komplikuje (když se objevují např. výrazy zionistický, místo sionistický, *raca*, místo *rasa*, Palestýna, místo Palestina), ale jsem přesvědčena, že citace jsou na místě a citovaný text pochopitelně „neopravuji“ dle současných pravidel. Rovněž tak pokud jde o otázku pravopisu velkých písmen, řídím se v textu současnými pravidly českého pravopisu, takže píší např. název periodika *Národní listy* s velkým „N“ a malým „l“, v citacích opět ale zachovávám původní citovanou formu, tedy *Národní Listy* nebo nepíší dnešní *Talmud* s velkým „T“, ale dobové *talmud* s malým „t“.

Nejprve vykreslím situaci v ŽNO v Čechách po reformách Josefa II., zaměřím se na Toleranční patent a především na školskou reformu, na zrušení právní autonomie židovských obcí v občanských a trestně-právních záležitostech, na postupnou germanizaci a na počátek procesu emancipace. Zmíním Židovský systemální patent, řízení obce v Praze rabínským kolegiem a počátek reformního hnutí. V těchto prvních dvou kapitolách se zaměřím jen na faktory ovlivňující židovský náboženský život v období, jež je tématem práce, a je tedy nutno tyto kapitoly chápat jako jakýsi velmi, ale opravdu velmi stručný úvod do problematiky, abych vlastní téma práce logicky navázala na historický vývoj.

Poté popíší zásadní změnu v postavení židů po revoluci v roce 1848, získání svobody pohybu a s tím související proměny židovského osídlení, konec segregace v ghettech. Rozeberu dvě velké migrační vlny. Pozornost zaměřím na postupující asimilaci a na završení procesu židovské emancipace po vydání prosincové ústavy v roce 1867. Postihnu příčiny, proč v tomto období byla židy upřednostňována německá asimilace, okrajově zmíním vliv českého antisemitismu, budu se zabývat počátky české asimilace, zmíním představitele Mladé Čechie a především pak S. Kappera a uvedu snahy prvního českého kazatele F. Bondyho. Zanalyzuji situaci v Praze. Systematicky budu sledovat vývoj německých židovských škol a jejich pojetí náboženského vyučování, opět budu pracovat i s textem školských zákonů. V závěru třetí kapitoly se budu věnovat tomu, jak se nové právní, sociální a ekonomické skutečnosti odrazily v náboženském životě.

K vlastnímu tématu se propracuji ve čtvrté kapitole. Nejdříve postihnu dopad pokračující migrace, výrazné zlepšení sociálního postavení židů. Zhodnotím rozdíly v německé orientaci ŽNO ve velkých městech a české orientaci ŽNO na vesnicích a malých

městech. Popíši specifčnost situace v Praze, integraci židů do německé společnosti. Budu se zabývat vzrůstem antisemitismu a vznikem sionismu, sílením českožidovského hnutí, proměnou situace v ŽNO vlivem těchto dvou hnutí, rozdílnými stanovisky sionismu a českožidovského hnutí a vzájemnými konflikty. Uvedu důvody poklesu náboženské praxe. Vyjmenuji čtyři hlavní směry v tehdejší židovství a budu charakterizovat tehdejší náboženskou praxi, zvláštní podkapitole věnuji pohřebním bratrstvům a hřbitovům a otázkám kremace. Budu se zabývat činností hlavních českožidovských spolků – Spolku českých akademiků – židů, Or Tomidu, Národní Jednoty českožidovské, zanalyzuji úspěšnost resp. neúspěšnost českožidů v ovlivnění náboženského života v různých lokalitách Čech a uvedu konkrétní příklady. Budu se zabývat publikováním české náboženské literatury a snahou o reformu bohoslužeb, popíši rovněž konflikt mezi jednotlivými směry v judaismu. Zaměřím se na otázku rabínského semináře a na nedostatek českých rabínů a důsledky z toho plynoucí. V další podkapitole se vrátím k tématu německých židovských škol, jejich vnímání v českém prostředí a celkově k problematice školství. Samozřejmě budu věnovat pozornost výuce náboženství a snaze o její reformu. Postihnu problémy s financováním ŽNO na konci 19. stol. a následné vydání zákona ze dne 21. března 1890, jímž se budu zabývat. Zaznamenám příchod východních židů do Čech během první světové války a jejich ovlivnění naší společnosti.

Poslední kapitole věnuji Československé republice, vykreslím obecnou situaci židů v novém státě. Budu se zabývat procesem uznání židovské národnosti v ČSR. Provedu porovnání situace v ŽNO oproti stavu v době trvání monarchie. Uvedu příklady prohlubování celkového úpadku židovských náboženských obcí a poklesu zájmu o náboženské záležitosti. Zaměřím se na faktory vedoucí k obnově tvůrčího židovského života, hlavně na aktivitu českožidů a sionistů, i na vliv zde usazených uprchlíků a posílení ortodoxních prvků. Porovnáám proměnu situace ve školství a náboženském vzdělávání oproti době monarchie. Vrátím se k tématu rabínské otázky a snahy o zřízení rabínského semináře, budu se věnovat otázce pohřbů. Prozkoumám odraz nových skutečností v životě Pražské židovské náboženské obce. Budu se zabývat potřebou zřízení ústřední autority a koordinátora činností obcí. Proberu jednotlivé aspekty vedoucí k vytvoření několika svazů a následným ustanovením Nejvyšší Rady, shrnu její nejpodstatnější úspěchy a zmíním nový náboženský zákon č. 9 / 1937 Sb. a důvod, proč nikdy nevešel v platnost.

1 JOSEF II. A JEHO REFORMY, ZAČÁTEK ŽIDOVSKÉ EMANCIPACE V ČECHÁCH

Na začátek ocitujme B. Klinebergera: „Revoluce francouzská vyslovila poprvé jméno ‚žid‘ bez posměchu ve svém prohlášení ‚práv lidských‘.“¹ Císař Napoleon I. svolal shromáždění reprezentantů židovských obcí a snažil se získat židy na svou stranu.² Po Francouzské revoluci a Napoleonských válkách padla středověká omezení a osvícenství se svou vírou v rovnost a svobodu všech lidí vítězilo. Po Napoleonově pádu se mnohé změnilo. V poválečné Evropě už neexistoval jednotný statut židovských obyvatel a v jednotlivých státech jsme se mohli setkat se všemi možnými variantami postavení židů ve společnosti. V habsburském soustátí nové změny a židovská emancipace souvisely především s dílem absolutistického osvíceného vladaře Josefa II.

Josef II. se pokusil o hospodářské a kulturní povznesení své mnohonárodnostní říše pod pevným centralizovaným byrokratickým vedením. Je dobře známo, že dlouhá léta Josef II. vládl jako spoluvládce své matky, císařovny Marie Terezie a měl s ní i mnohé spory. Když r. 1780 usedl po matčině smrti na trůn, zahájil obrovský program reform. Osvícensko-absolutistická vláda Josefa II. byla prakticky desetiletí trvajícím vyhlášováním nových zákonů. Jeho snaha o reformování habsburské monarchie byla nesmírná a zasahovala do mnoha oblastí. Bohužel právě proto, že program byl tak obsáhlý, nepodařilo se jej v mnoha bodech zrealizovat. Můžeme říci, že se Josef II. snažil v krátké době uskutečnit příliš mnoho věcí a mnohé jeho reformy tak zůstaly jen na papíře. Dalším problémem bylo, že Josef II. nepřihlížel dostatečně k mentalitě lidí konce 18. století.³

Prvním z velkých reformních zákonů vydaných vídeňskou vládou v čele s Josefem II. byl nový zákon o cenzuře, vláda upravila zásady pro zacházení se zahraničními knihami, přepracovány a rušeny byly indexy zakázaných knih, nesměla být konfiskována žádná kniha v soukromém vlastnictví, tiskárny a knihkupectví se staly svobodnými živnostmi. Vydavatel August Schlötzer začal vydávat *Státní věstník* a stal se morální autoritou v habsburské říši a panovník na oprávněnou Schlötzerovu kritiku často reagoval okamžitými nařízeními.

¹ KLINEBERGER, Bohdan. *Naše budoucnost. Sociologická studie*. Praha: Rozvoj, 1911. 71 s., s. 13–14.

² BEN-SASSON, H. H. *A History of the Jewish People*. 9th ed. Tel Aviv: Dvir Publishing House, 1994. 1170 s. ISBN 0–674–39731–2, s. 761, JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Přel. V. a J. Lampertovi. 1. české vyd. Praha: Rozmluvy, 1995. 591 s. ISBN 80–85336–31–6, s. 295–298, ARBES, Jakub. Napoleon I. a židé. *Kalendář česko-židovský*, 1899, roč. 19, s. 65–73, GUTH, Otakar. K českožidovské otázce. *Kalendář česko-židovský*, 1913, roč. 33, s. 65–75.

³ MAGENSCHAB, Hans. *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby*. Přel. M. Churaň. 1. české vyd. Praha: Ikar, 2008. 246 s. ISBN 978–80–249–1001–7, s. 136.

1.1 Toleranční patent

Po cenzurním zákonu následoval *Toleranzpatent* / *Toleranční patent*, který byl uveden v platnost v různých zemích habsburské říše během krátkého období. Pro Čechy byl *Toleranční patent* vydán v říjnu r. 1781. *Toleranční patent* poprvé rušil omezení postihující nekatolíky v monarchii a potvrzoval principy náboženské tolerance pro protestanty a řecké katolíky a významně se týkal i židů. Tento patent byl stěžejní součástí panovníkovy politiky modernizace jeho mnohonárodnostní říše.⁴ Panovníkova náboženská tolerance – pro dnešního Evropana tak samozřejmá – narazila u současníků na naprosté nepochopení spojené s bezradností. Náboženské rozdělení Evropy platilo po staletí za vybojovanou a Bohem nakonec takřka sankcionovanou věc. Musíme si uvědomit, že konec třicetileté války a Vestfálským mírem zpečetěná zásada „*cuius regio, eius religio*“ (čí je vláda, toho je náboženství), řídila střední Evropu po mnoho let. Pro většinu biskupů a kněží v Josefově říši byla panovníkova tolerance něčím nepochopitelným, a proto vytvořili proti císaři jednotnou frontu a osočovali jej, že podporuje nekatolíky víc než katolíky.⁵

H. Magenschab uvádí: „Podstatný význam pro rozvoj náboženské tolerance měl také císařův postoj k Židům. Je chybný názor, který příležitostně šířili císařovi odpůrci, že Josef byl ‚semitofil‘, a že Židy výrazně zvýhodňoval. Jejich vysvobození z ghett mělo totiž hospodářské důsledky, a právě o ty Josefovi šlo.“⁶ Na konci 18. stol. byla habsburská monarchie ohromnou říší s početnou židovskou menšinou. Josef II. se rozhodl pro velice radikální krok ve vztahu k židům. Chtěl dosáhnout restrukturalizace židovského ekonomického života a přeměnit orientaci židovské kultury v celé habsburské monarchii. Josefova vláda byla obdobím přímého vládního zasahování a vměšování se do záležitostí židovských obcí.

Až do konce 18. stol. žili židé mimo křesťanskou společnost. Jejich politický, kulturní, sociální a náboženský statut vedl k jejich silnému ztotožnění se se svou židovskou obcí. Tento silný vztah všech židů k židovské obci byl ještě podporován židovským vzděláním, živou náboženskou praxí, legislativou a vnějšími podmínkami. Až do konce 18. stol. se evropští panovníci ve většině nezabývali židy, jakožto jednotlivci, ale jednali pouze s představiteli

⁴ FEDER, Richard. *Život a odkaz*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1973. 213 s., s. 83, KOHN, Hans. Before 1918 in the Historic Lands. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968, s. 12–21, s. 15, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >.

⁵ MAGENSCHAB, H. *Josef II.*, s. 141.

⁶ MAGENSCHAB, H. *Josef II.*, s. 143.

obce, kteří byli vlastně zprostředkovateli mezi politickými autoritami a místní židovskou populací. V habsburských zemích hráli tuto roli často tzv. *Hofjuden* / dvorní židé. Základními předpoklady pro to, aby jedinec patřil do nejvyšší sociální vrstvy uvnitř *kehily* bylo bohatství a talmudické vzdělání. Představitelé obce, ti, kteří zastávali významné funkce v obci, patřili k lidem, kteří platili nejvyšší daně. Jak píše K. Čapková: „Na druhé straně, tato předmoderní židovská elita, která byla úzce svázána a často propojena s náboženskými autoritami, měla také zodpovědnost za celou židovskou komunitu [...] protože na jejich postavení závisel obraz celé *kehily*.“⁷ Reformami Josefa II. se situace v židovské obci zásadně změnila.

Úmyslem Josefa II. po vydání *Tolerančního patentu* rozhodně nebylo židy jakkoliv zvýhodňovat, zvyšovat jejich počet, nebo změnit demografické restriktce vůči nim. Josef II. se pouze rozhodl, že učiní tyto své poddané státu více užitečnými. Toleranční patent požadoval *Nutzbarmachung* / použitelnost židů pro stát, chtěl, aby byli začleněni do jednotného politického a ekonomického systému. Jak uvádí J. Rokycana: „V jeho žid. politice dochází především k platnosti jen nahý racionalismus, myšlenka účelnosti [...] poznává vysokou jejich cenu pro rakouskou říši. Jeho vůdčí myšlenka je pak, jak by tyto vlohy využil pro dobro státu [...]. Tak slibuje císař židům, že je bude ‚trpěti‘ (*tolerieren*) s tou podmínkou, že se vzdají svých zvláštností [...].“⁸ Proto císař povolil židům zakládání manufaktur a továren a otevřel jim všechny formy obchodu a komerce, neboť viděl, že židé v sobě za mnoho generací, kdy jim bylo zabráněno v zemědělské činnosti, rozvinuli mimořádné schopnosti v oblasti obchodu a peněžnictví a chtěl toto využít pro stát. Židé měli přispět k industrializaci monarchie, ke zvýšení produktivity, k modernizaci země. Tato otevřenost v oblasti obchodu nebyla ale stoprocentní. Až do josefinských reforem bylo židům zapovězeno zemědělství. Josef II. jim dovolil vyhánět dobytek na obecní pastviny a dokonce jim dovolil i hospodařit, ale ještě stále nemohli vlastnit půdu, kvůli udržení statutu quo s venkovem. Půdu mohli získat pouze ti židé, kteří se rozhodli pro konverzi ke křesťanství. Josefinské reformy povolily židům podnikání ve všech druzích řemesel a vyučení řemeslníci provozující živnost mohli být osvobozeni od *familiantenského zákona*. (*Familiantengesetz* / *familiantský zákon* vydaný pro Čechy r. 1726 císařem Karlem VI. se týkal rodinné politiky a reguloval přírůstek židovských obyvatel.) Čechy ale nepřijímali židy za své členy a mnozí se tedy opět vrátili k obchodu.⁹

⁷ ČAPKOVÁ, Kateřina. Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries. The B'nai B'rith Order in Central Europe. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. 36, s. 119–142, s. 123.

⁸ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 38, 21. 9. 1928, s. 2.

⁹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 1.vyd. Praha: Sefer, 1993. 430 s. ISBN 80-900895-4-2, s. 91, ROTHKIRCHEN, Livia. *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust*. Jerusalem: Yad Vashem, Lincoln: University of Nebraska Press, 2005. 447 s. ISBN 0-8032-3952-1, s. 11, FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 54, KIEVAL, Hillel. Země mezi: čeští, moravští a slovenští Židé. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých*

Největších změn však dosáhl *Toleranční patent* nikoli na poli ekonomickém, ale na poli kultury a vzdělání. Josef II. nechtěl udržovat židy jako izolovanou sociální skupinu, jak uvádí J. Rokycana: „Tak především žádal, aby byla odstraněna hebrejšтина ze všech veřejnoprávních úkonů [...]. Hebrejštinu chce císař vůbec odstraniti a proto omezuje především tisk těchto knih [...].“¹⁰ Proto bylo nařízeno užívat v obchodních knihách, ve všech veřejnoprávních listinách, kontraktech, závětech, obchodních účtech, vysvědčeních apod. němčinu. Dále *Toleranční patent* nařizoval, aby každý žid, který se obrátí na úřad, prokázal znalost *Landessprache* / zemského jazyka, tedy němčiny. Pokud jde o toto masivní prosazování němčiny, můžeme konstatovat, že Josef II. byl ovlivněn praktickými úvahami spojenými se sjednocením své administrativy spíše než německým nacionalismem (tehdy téměř ještě neexistujícím). Císař si přál zavést němčinu jako úřední jazyk prakticky ve všech zemích, kde vládl, přál si učinit ji jednotícím poutem státní moci.¹¹

1.2 Školská reforma

Součástí *Tolerančního patentu* byla povinnost židů zakládat tzv. *Jüdische Normalschulen* / židovské normální školy (dále v textu německé židovské školy). Císařská vláda v rámci reformy systému základního školství v monarchii vyzvala všechny dostatečně velké židovské obce k zakládání těchto škol, které byly kontrolované vládou a kde mělo být doplněno studium v chlapeckých náboženských školách (*chederech*) o sekulární předměty. Školské zákony z doby Josefa II. jsou především dílem Josefa Rittera von Sonnenfelse, úředníka a rádce císaře, který měl židovský původ, byť ho vytrvale popíral.¹²

Ve školství už v polovině 18. stol. byla latina nahrazena němčinou. Zavedení němčiny jako vyučovacího a úředního jazyka tak umožnilo racionalizaci státní správy. Původním záměrem nebyla tedy snaha o germanizaci, ale nařízení vlastně pak prakticky ke germanizaci vedla a to i u židů. Význam josefínských reforem pro vývoj židovských obcí se projevil právě především v oblasti vzdělávání.

Židů. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80–204–0305–1, s. 41–66, s. 41, KIEVAL, H. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >.

¹⁰ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 38, 21. 9. 1928, s. 2.

¹¹ ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 17.

¹² LEDERER, Edvard. *Českožidovská otázka*. Praha – Smíchov: Ed. Lederer, 1899. 47 s., s. 11, ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 46, 16. 11. 1928, s. 2, IGGERS, Wilma Abeles. *The Jews of Bohemia and Moravia. A Historical Reader*. Detroit: Wayne State University Press, 1992. 412 s. ISBN 0–8143–2228–X, s. 42, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >.

Původně bylo na německé židovské školy, založené Josefem II., pohlíženo jednoduše jako na nástroje pro židovské vzdělávání, jako na světský doplněk k *chederu* a *ješivě*.¹³ Židovské obce byly povinny umožnit na těchto školách žákům výuku světských předmětů – matematiky, zeměpisu, němčiny a mravouky. Tam, kde byly židovské obce malé a nemohly založit vlastní německou židovskou školu, bylo židovským rodičům umožněno posílat své děti do nežidovských škol.

Od zavedení školské reformy, po celou první polovinu 19. stol., byl veden boj mezi osvícenci a představiteli ortodoxie o podobu školství v českých židovských obcích. Na obou stranách stály významné osobnosti.¹⁴ Na straně osvícenců (*maskilim*), ovlivněných z Německa přicházející *haskalou*, to byli především Peter Beer¹⁵, Herz Homberg¹⁶ a Wolfgang Wessely.¹⁷ Na straně ortodoxie stáli proti reformě významní rabíni, z nichž na prvním místě musíme uvést pražského rabína Jechezkela Landaua, jehož postavení v židovské obci v Praze nebylo ze začátku jeho působení zde vůbec lehké, ale postupně se mu podařilo všechny těžkosti překonat a stát se jednou z nejuznávanějších autorit. Pokud jde o osvícenské hnutí *haskala*, nemůžeme jednoznačně tvrdit, že by jej Jechezkel Landau absolutně zavrhoval, podporoval v něm ale především tradiční prvky. Měl vážné obavy, pokud jde o budoucnost judaismu a náboženského vzdělávání.¹⁸ Mezi další odpůrce školské reformy patřili Ele'azar

¹³ KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth. The Jews between Czechs and Germans in the Historic Lands, 1848–1918. In: *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume I.* 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 21–72, s. 49.

¹⁴ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 84–85, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >.

¹⁵ Peter Beer, rodák z Nového Bydžova, učitel, náboženský reformátor, historik. Získal tradiční vzdělání na ješivách v Praze a Bratislavě, ale též ovládal latinu a němčinu, navštěvoval Vídeňskou univerzitu. Učit na Normalschule začal již v r. 1783, na pražskou Normalschule přišel v r. 1811. Je autorem několika učebnic. Byl členem Spolku pro upravenou bohoslužbu IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 38–43, 65, 68–73, KLEMPERER, Gutmann. *Pražský rabinát od časů rabiho Löwa ben Becalel, známého pod jménem rabi Löwe, až do našich časů /1609–1879/*. Přel. A. Bláhová. 1. české vyd. Praha: Sefer, 2008. 198 s. ISBN 978–80–85924–54–1, s. 181.

¹⁶ Herz Homberg, rodák z Libně, ačkoliv získal talmudické vzdělání, zavrhoval Talmud, byl soukromým učitelem Mendelssohna syna, je znám především jako inspektor židovských škol v Haliči a později inspektor v Čechách. Je autorem učebnice náboženství a morálky Bnej Cion. IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 65–68, KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 181.

¹⁷ Wolfgang Wessely, rodák z Třebíče, získal tradiční vzdělání na ješivách v Třebíči, Polně a Praze, ale studoval též filozofii a právo na univerzitě v Praze, kde získal jako první žid doktorát r. 1829, od r. 1846 přednášel na univerzitě, v r. 1861 získal jako první žid v habsburské monarchii profesuru. IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 162, KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 139, 173, KIEVAL, Hillel, POLAKOVIČ, Daniel. *Wessely, Wolfgang* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Wessely_Wolfgang >.

¹⁸ Jechezkel ha-Levi Landau, rodák z haličského Opatówa (narozen roku 1713), dodnes patří k nejvýznamnějším rabínským autoritám v celém aškenázském světě. Do Prahy přišel Landau v roce 1754 (předtím působil jako soudce ve městě Brody, pak jako rabin v Jampoli). Jechezkel Landau byl pražským a zemským rabinem a vedl v Praze vyhlášenou talmudickou akademii, byl jedním z největších autorů halachické responsivní literatury. Jako přívrženec tradičního judaismu zavrhoval šabatiánské hnutí, kabalistickou literaturu a chasidismus. Jeho díla jsou v rabínském světě stále velmi ceněna, nejznámější je sbírka responz *Noda bi-J'huda*. Již několik let před smrtí se necítil Jechezkel Landau schopný vést talmudistickou akademii a jmenoval rektorem svého syna Šmu'ela. Halachické korespondenci se věnoval až do své smrti 22. dubna 1793. KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 119–152, FLATTO, Sharon. *Landau, Yechezkel ben Yehudah* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Landau_Yechezkel_ben_Yehudah >.

Fleckeles¹⁹, Šmu'el Landau²⁰ a Chatam Sofer.²¹ Situaci v Praze v 18. stol. popisuje H. Haumann takto: „V Praze vyučovaly uznávané rabínské autority a studovat zde na jedné z četných židovských vysokých škol bylo mezi všemi Aškenázy obzvlášť žádoucí. Pražské ‚Židovské město‘ dostalo v té době čestný titul ‚Matka Izraele‘.“²²

Střet ohledně školské reformy mezi zastánci ortodoxie a osvícenci nám přibližují Gutmann Klemperer a Jaroslav Rokycana: „Kdo by myslil, že davy židovské ortodoxie se radovaly z těch četných zákonů josefínských, velmi by se mýlil [...]. S četnými svými nařízeními měl císař právě s židy velmi těžké pořízení, neboť židé v nich spatřovali vměšování se do jejich nejsvětějších institucí [...].“²³ „Hartwig Wessely se ve svém polemickém spisu *Divrej šalom ve-emet (Slova míru a pravdy)*, Berlín 1782) pokusil tento strach zlomit a dokázat, že osvojení všeobecného vědeckého vzdělání není pro jeho druhy ve víře pouze užitečné, nýbrž dokonce i nutné a ničím neodporuje mojžíšskému náboženství. Okamžitě po svém vydání však tento leták vyvolal úplnou bouři odporu mezi některými rabíny, v jejichž čele stál opět Jechezkel Landau a horlil proti Wesselymu právě tak urputně, jako předtím proti Mendelssohnovi, aniž by ale dosáhl jakéhokoli úspěchu – v jeho působišti byla dokonce založena škola s pravidelným německým vyučováním.“²⁴ „Několik dnů po publikaci tolerančního patentu (dne 13. října 1781) vydal židovský spisovatel Naftali Hartvig Wessely (‚Herz Wesel‘) otevřený list všem rakouským židům, v němž pojednává o císařském reskriptu, jež chválí a zvláště se rozepisuje v odstavci, v němž se nařizuje německo-židovské školství [...]. Wesselymu byl vypovězen boj téměř ze všech kulturních středisek tehdejších židovských škol; rabín Ezechiel Landau z Prahy, [...] a četní jiní. Čím dále boj trval, tím dále na východ byl zavlečen, tím urputnějším se stával a tím divočejších forem nabýval [...]. V boji za císařovu myšlenku nestál Naftali Hartvig Wessely mezi židy osamocený [...].“²⁵

Ortodoxní kruhy tedy byly zpočátku ostře proti těmto německým židovským školám, nelíbil se jim jejich světský ráz a obávaly se, že způsobí odklon mladé generace od víry jejich předků, že zapojení židů do okolní společnosti naruší židovský rituální život a emancipace

¹⁹ Ele'azar Fleckeles se narodil v Praze, studoval na mnoha ješivách. Stal se rabínem v Kojetíně, pak oberjuristou v Praze. Rabi Ele'azar Fleckeles byl mistrem v homiletice, byl přísně konzervativní, byl proti Mendelssohnovu překladu, proti odkládání pohřbů, uvolňující se mravy mu působily velké starosti. KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 144, 155–161.

²⁰ Šmu'el Landau, syn Jechezkela Landaua, pražský vrchní jurista. Šmu'el Landau posuzoval výborně oblast kazuistiky, byl zběhlý v profánních vědách, schvaloval jejich studium, dovoloval biblické vyučování za pomoci Mendelssohnova překladu. KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 144, 155–162.

²¹ Chatam Sofer (Moše Schreiber), prostějovský rabín, který později vedl věhlasnou tradiční ješivu v Bratislavě. KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 182.

²² HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*. Přel. H. Linhartová. Olomouc: Votobia, 1997. 224 s. ISBN 80-7198-181-8, s. 86.

²³ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 46, 16. 11. 1928, s. 2.

²⁴ KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 139.

²⁵ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 1, 4. 1. 1929, s. 1.

povede k zanedbání tradičního náboženského vzdělání. Tento strach představitelů ortodoxie ze zanedbání studia *Talmudu* způsobil, že dekret rakouské vlády o zřizování německých židovských škol nenašel ze začátku téměř žádnou odezvu. *Maskilim* poznali ve výzvě Josefa II. k založení německých židovských škol výzvu nejen pozměnit světový pohled na tradiční judaismus, ale také výzvu k vytvoření nového typu židovského člověka vzdělaného v západních vědách a jazycích, loajálního ke králi a vlasti a milujícího své spoluobčany.²⁶

První židovská Hlavní normální škola v českých zemích byla otevřena v Praze r. 1782. Působili v ní např. P. Beer a H. Homberg. Židovští osvícenci, kteří bojovali za prosazení školských reforem tak svůj boj vyhráli a významné postavy pražského rabínského vedení musely reformy navrhované císařskou vládou akceptovat. Nakonec se i Jechezkel Landau nařízení císaře podvolil a zapojil se do založení Hlavní normální židovské školy v Praze. 2. května 1782 bylo slavnostní otevření školy: „V průvodu byla celá tehdejší školská komise v čele s jejím presidentem hrabětem Karlem z Klary, proboštem von Schulstein, ředitelem školy Schindlerem, mnoho šlechty, zástupců ‚všech třech stavů‘; pak následoval vrchní rabín Landau, juristé, primátor židovského města Israel Šimon Frankel, za nimi obecní starší [...]. Školní rok byl rozdělen na semestr letní a zimní a končil veřejnou zkouškou, která trvala pět hodin [...]. Na škole bylo celkem 5 kurzů od nejjednoduššího 1. až po nejtěžší 5. [...] Třetí a čtvrtý kurz byly již značně těžší. Probíraly se v nich předměty, kterým se dnes přednáší na vyšších středních a průmyslových školách [...]. Ti, kdož navštěvovali nejvyšší 5. kurz, se pak stávali učiteli na venkovských židovských školách.“²⁷ Odpor ortodoxních kruhů k Hlavní normální židovské škole v Praze ale přetrvával: „Prý židé při rozvrhu vyučování nechtěli postoupiti nové škole ani jediné hodiny denní, vymlouvajíce se: ‚sie brauchen alle Stunden des Tags zu ihren Gebethen und Religionsunterricht‘. Po dlouhé tahanici byla konečně vyučovací doba ustanovena takto: v létě denně, kromě pátku a soboty, od 10 do 12 hodin a od 5 do 7 hodin večer; v zimě však pouze od 5 do 7 hodin večer.“²⁸

Mezi roky 1790 až 1831 získalo podle záznamů vzdělání v Hlavní normální židovské škole v Praze 17 800 dětí. To bylo asi pouze 40 % židovských dětí v Pražské židovské obci. Ze začátku tedy, jak bylo již řečeno, většina dětí tuto školu nenavštěvovala. Jak uvádí J. S. Kraus: „Přece však nebyla návštěva školy uspokojiva, neb již nařízením ze dne 27. prosince 1785 naléhá se na splnění nejvyššího rozkazu ze dne 20. října 1781 a zase dne

²⁶ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 84–85, KIEVAL, Hillel. *The making of Czech Jewry. National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870–1918*. New York: Oxford University Press, 1988. 279 s. ISBN 0–19–504057–0, s. 5, BEN-SASSON, H. H. *A History of the Jewish People*, s.784.

²⁷ ROKYCANÁ, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 3, 18. 1. 1929, s. 3.

²⁸ ROKYCANÁ, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 2, 11.1.1929, s. 2. Volný překlad: Potřebují všechny hodiny dne ke svým modlitbám a vyučování náboženství.

15. dubna 1786 nařídila J.V., aby se nadále žádnému židu nedalo povolení k ženění, jenž se nevykázal, že se mu dostalo řádného vyučování na škole normální [...].²⁹ Bohatší židovské rodiny upřednostňovaly pro své děti soukromé vyučování, jak bylo tehdy běžným jevem i ve Frankfurtu nad Mohanem či v Berlíně. Jak uvádí J. Rokycana: „[...] četné rodiny si vydržovaly soukromé učitele, tzv. ‚bachurim‘ vulgo ‚bochry‘, jichž byl v židovském městě pražském velký počet. Gubernální dekret z 30. 1. 1807 nařizuje, aby tito bochrové byli z Prahy vypovězeni [...]. I přes to ale soukromé vyučování bylo ještě mnoho let velmi populární [...]. Téhož roku (1782) byly zřízeny tyto židovské náboženské školy německé: Teplice, Libeň, Hořice, Mladá Boleslav, Nový Bydžov, Polná [...]. Rok od roku jich pak přibývalo, tak že záhy nebylo ani jediné obce židovské, která by se nebyla mohla ‚pochlubit‘ svojí vlastní německou školou [...]. Německé židovské školy, které byly zřizovány na venkově měly za učitele absolventy té průpravky z Prahy [...].“³⁰

Herz Homberg byl jmenován císařem Josefem II. inspektorem židovských škol. V dalších židovských obcích v českých zemích byly otevírány německé židovské školy, v r. 1800 jich bylo v Čechách už 21. Postupně začalo německé židovské školy navštěvovat stále více dětí a tyto školy vlastně zcela nahradily *cheder*. Do poloviny 19. stol. v českých zemích tradiční forma výuky v *chederu* téměř vymizela a byla nahrazena pouze částečnou výukou náboženství, která byla zařazena do osnov německé židovské školy. Školská reforma hrála zásadní roli v procesu asimilace. Podstatná byla skutečnost, že jazykem vzdělávání v německé židovské škole byla němčina. Světská školní výchova tak posilovala celkovou germanizaci židovského obyvatelstva v českých zemích.³¹

1.3 Další josefínská legislativa týkající se židů

V letech 1781 až 1789 vyšlo dalších 8 dekretů určených pro jednotlivé korunní země, které pokračovaly v transformaci sociálního a právního charakteru židovských obcí a na jejichž základě byla odstraněna část diskriminačních opatření. Dne 12. října 1781 Josef II. zakázal nošení žlutých rukávů a koleček, zrušil zákaz, že židé nesmějí v neděli a ve svátek vycházeti před 12. hodinou z příbytků. Dvorský dekret z 18. října 1781 povoloval židům navštěvovat školy všech typů včetně univerzit (s výjimkou teologické fakulty), r. 1785 studuje ve Vídni již velký počet židovských mladíků. Předpokladem studia byla opět znalost

²⁹ KRAUS, J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 119–122, s. 119.

³⁰ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 9, 1. 3. 1929, s. 3.

³¹ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 19, 10. 5. 1929, s. 2, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 66–67, KRAUS, J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 119–122, s. 117–122, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 5, KIEVAL, H. *Země mezi: čeští, moravští a slovenští Židé*, s. 43.

němčiny. ŽNO měly po josefinských reformách pouze vlastní základní školství, nikoliv školství střední a vysoké, to bylo v dané době pouze německé. A tak židovští rodiče, kteří chtěli, aby jejich děti získaly vyšší vzdělání, je posílali na německá gymnázia a vysoké školy a tím byla opět posilována germanizace českého židovstva. Se svolením úřadů se směli někteří jedinci usazovat mimo ghetta. Židé museli dle ediktu ze dne 20. února 1784 v němčině vést rejstříky narození, úmrtí, sňatků v matrikách. R. 1784 zakázal Josef II. pohřbívání na hřbitovech uvnitř městských center a tak byl zanedlouho zavřen Starý židovský hřbitov v Praze a začalo se pohřbívát v prostoru dnešní Fibichovy ulice. Rakouská vláda chtěla zakázat předčasné pohřbívání mrtvých, aby náhodou nedošlo k omylu a nebyl pohřben člověk, který je jen zdánlivě mrtvý. Rabi Jechezkel Landau se proti tomu ostře ohradil ve svém posudku, který byl otištěn v časopise *Me'asef* r. 1786.³²

Velice podstatnou skutečností bylo zrušení právní autonomie židovských obcí v občanských a trestně-právních záležitostech dne 28. května 1785. Židé byli v zemi poprvé podrobeni stejné jurisdikci jako křesťané a všechny žaloby židů byly podřízeny řádnému soudu toho města, v jehož obvod židé náleželi.³³ Reforma byla radikálním zásahem do židovské samosprávy, jelikož od této chvíle řešily židovské soudy pouze manželské spory a rozhodovaly v otázkách ceremoniálních a náboženských. „Dokud existovala rabínská autonomie, zabývala se v pražské obci řešením právních případů dvojí rabínská instance; horní a dolní soud – bejt din raba a bejt din zuta. Druhý z nich měl své úřední hodiny denně mezi bohoslužbami mincha a ma'ariv a zabýval se toliko podružnostmi, proto byl také všeobecně nazýván ‚Gröschel-bejt-din‘, grošákový soud. Důležitější případy spadaly pod horní soud, který pravděpodobně fungoval také jako apelační soud, pokud se strany nespokojily s rozsudkem nižších soudců; proto se jeho členové v jazyce ghetta nazývali ‚Appelanten‘, tj. apelanti. Ve styku s úřady se toto označení běžně neužívalo – prvním se říkalo ‚Oberjuristen‘, druhým ‚Unterjuristen‘. Se zrušením rabínské autonomie zmizel i okruh ‚unterjuristů‘, v úřadě zůstali jen ‚oberjuristé‘ a provozovali i nadále svou vlastní původní praxi – řízení náboženských záležitostí.“³⁴ A tak byly židovské obce od této chvíle až do r. 1848 považovány především za náboženské korporace.

³² ROKYCANA, Jaroslav. Židovské matriky. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 13, 15. 7. 1925, s. 4, ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 52, 28. 12. 1928, s. 1, ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 12, 22. 3. 1929, s. 2, PAŘÍK, Arno. *Prague* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.

³³ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 52, 28. 12. 1928, s. 1.

³⁴ KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 155.

Další císařské nařízení z 15. dubna 1786 ustanovilo, že nebude uděleno žádnému židu povolení k sňatku, nevykáže-li se řádným vysvědčením z *Normalschule*. Legislativa r. 1787 učinila povinným mít německá osobní jména a příjmení. Příjmení se mohlo utvořit z místa pobytu, profese, či přezdívky. V r. 1788 bylo po židech požadováno sloužit v rakouské armádě.³⁵

I přes veškeré reformy však byli židé nadále omezováni v domovských právech, byli pouze *tollerierte* / snášeni, některá města jim byla stále uzavřena, zůstala ghetta. Segregace tedy přetrvávala. Bohatí židé se stěhovali do velkých průmyslových měst, např. do Prahy a Teplic-Šanova, kde postupovala židovská emancipace rychle. I po josefínských reformách nadále židé nesměli obchodovat s obilím. Stále platil *familiantský zákon*.

Celkově ale můžeme říci, že reformy Josefa II. byly nejzásadnějším zásahem do židovského zákonodárství od vydání *Statuta Judeorum* Přemyslem Otakarem II. Císařovy patenty a další zvláštní předpisy vyžadovaly v podstatě germanizaci a dejudeizaci židů žijících v Čechách. A. Stein píše: „[...] že jim ulevení Josefem II. poskytnuta z velké části proto udělena byla, aby se z nich stal aparát germanisačním tendencím onoho panovníka sloužící [...]“.³⁶ Stejný názor zastává i R. Feder, H. Krejčová a další.³⁷ V podstatě můžeme konstatovat, že strach konzervativců z pokřesťanství židů byl oprávněný. Formální politické zrovnoprávnění židů nikdy nepřišlo Josefovi II. na mysl. Josef II. skutečně doufal, že židé po jeho opatřeních dříve nebo později přestoupí ke křesťanství, jak píše K. Sidon: „Záměr josefínského zákonodárství byl zřejmý – židovský problém měl být vyřešen asimilací [...]. Cílem bylo přimět Židy ke křtu.“³⁸

Úsilí císařské vlády o centralizaci správy a hospodářský rozmach mnozí židé využili a podpořili aktivní činností, jistě nejznámějším příkladem je rodina Porgesů. Pro osvícené židy se stal Josef II. idolem a jeho jméno nabylo u nich významu osvoboditele. Liberální židé se stali skutečnými rakouskými vlastenci a jedním z pilířů germanizačního úsilí rakouského panovníka v Čechách, přispěli obrovskou měrou k hospodářskému a duchovnímu rozvoji Rakouska za vlády Josefa II. a panovníků po něm následujících. Jak jsme již viděli, znalost němčiny byla pro židy naprosto klíčová. Němčina byla jazykem ve školách, na úřadech, na

³⁵ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 7, 15. 2. 1929, s. 1, LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 11, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >, SCHEUER, Jirí. O příjmeních židů v Československé republice. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 27–28, 10. 7. 1936, s. 3.

³⁶ STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 98.

³⁷ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 85, KREJČOVÁ, Helena. Židovská komunita v moderní české společnosti. In VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80–7184–412–8, s. 13–20, s. 17.

³⁸ SIDON, Efraim Karol. Josefínské reformy a asimilace. In VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80–7184–412–8, s. 5–12, s. 10.

univerzitě, německy se vedly obchodní knihy, matriky, atd., němčina byla spojována s náboženskou tolerancí a se sociálními a kulturními reformami, které byly provedeny během vlády Josefa II., němčina byla tedy pro obyčejného člověka té doby spojena s procesem židovské emancipace v habsburské monarchii.³⁹

Židovská kultura v českých zemích proto byla na konci 18. stol. zabarvená touto německo-židovskou aliancí. Během první poloviny 19. stol. postupovala německá asimilace velmi rychle a ovlivňovala téměř všechny vrstvy židovské společnosti. Situace začala vypadat tak, že se české židovstvo zcela přikloní k německému jazyku a kultuře.

Po smrti císaře Josefa II. nastoupil na trůn císař Leopold II., který však vládl jen krátce. Když Leopold II. r. 1792 zemřel, reformní proces sociální a kulturní integrace židů, nastartovaný reformami císaře Josefa II., se začal zpomalovat a předběžný systém v Rakousku dokonce některé reformy Josefa II. odboural. Je ale zcela zřejmé, že absolutistické reformy Josefa II. stály na počátku procesu židovské emancipace v Čechách a dalších částech habsburské říše.

³⁹ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 12, ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 17, TAYLOR, Alan. *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809–1918*. Přel. T. Suhomel. 1. české vyd. Brno: Barrister, 1998. 371 s. ISBN 80–85947–26–9, s. 23.

2 VLÁDA FRANTIŠKA II.

2.1 Židovský systemální patent

Konec 18. a první třetina 19. stol. byly v zemích ovládaných Habsburky obdobím dlouhé vlády synovce Josefa II., císaře Františka II. (I.), posledního vládce Svaté říše římské a prvního císaře rakouského.⁴⁰ R. 1797 vydal císař František II. ve Vídni tzv. *Judensystemalpatent* / *Židovský systemální patent*, který byl systematickým přehledem tehdejší židovské legislativy a shrnul Josefínské patenty a další nařízení ohledně židů a potvrdil rozsah, ve kterém byli židé v Rakousku včleněni do státu a společnosti. Až do revoluce v r. 1848, tvořil prakticky základ právního postavení židů. *Židovský systemální patent*, vydaný Františkem II. k „reformování českých židů“, shromáždil dosavadní předpisy do 10 oddílů. 1. oddíl pojednával o náboženských záležitostech (o zřízení modliteben, o daních ze synagog, potvrzoval zákaz křtů dětí bez souhlasu rodičů, atd.), 2. oddíl shrnoval reformy židovského školství, přístup židů na gymnázia a univerzity. Patent pokračoval v germanizaci židovstva a kontrole státu nad židovským školstvím. Podle tohoto patentu bylo vyučování *Talmudu* dovoleno pouze, když hlavní inspektor škol byl spokojen s úrovní znalostí studentů německého jazyka. Užívat se mohly pouze hebrejské knihy schválené cenzurou. *Židovský systemální patent* se pokusil poprvé regulovat vzdělání rabínů v Čechách. V zákoně byl požadavek, aby všichni rabíni židovských obcí měli dosažené filozofické vzdělání na jedné z německých univerzit v monarchii. Rabíni museli složit německé zkoušky a po absolvování gymnázia vystudovat filozofii, od r. 1817 pak právo a etiku. R. 1800 stát požadoval znalost němčiny i u soukromých učitelů náboženství a židovských kantorů. Tyto požadavky nebyly ale nikdy úplně prosazeny. 3. oddíl pojednával o německých jménech. 4. oddíl potvrzoval *numerus clausus* (nepřekročitelný počet). 5. oddíl jednal o způsobech obživy, židé měli nadále zakázáno zaměstnávat křesťanskou čeleď a učedníky, nesměli obchodovat s obilím, se solí, z nemovitostí mohli kupovat jen ty, které sloužily k továrním účelům či jako sklady. 6. oddíl ponechával pro židy nadále v platnosti *familiantský zákon*. Žádosti o *familiantská místa* byly podrobovány komisičnímu řízení. Byly upraveny podmínky, za nichž se směli židé ženit, zakládat rodinu mohli jen nejstarší synové po dosažení 22 let, většinou až po smrti otce. Sňatky byly povolovány poté, co snoubenci předložili vysvědčení z německé židovské školy a složili německy zkoušku z náboženství u rabína (od r. 1810

⁴⁰ BENEŠ, Zdeněk. Od etnické skupiny k národu. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80–86010–60–0. s 24–27, s. 26.

skládali zkoušku podle nábožensko-etické učebnice *Bnej Cion* od H. Homberga), museli také podat důkaz o dostatečném majetku k provozování obchodu nebo řemesla. Mladší synové z rodiny měli možnost oženit se, pouze uvolnilo-li se číslo inkolátu úmrtím bezdětných manželů, nebo manželů, kteří měli dcery. Pokud se žid zavázal k doživotní službě ve vojsku, mohl dostat mimořádné povolení ke sňatku. Další oddíly pak řešili stěhování, ke kterému bylo třeba povolení vrchnosti (při přestěhování do jiných rakouských zemí museli židé zaplatit „výbytné“ ve výši 10 % majetku, do ciziny dvojnásobek), právní postavení ŽNO, jejich povinnosti vůči státu. Podle *Židovského systemálního patentu* se židé nemohli stát měšťany, nesměli sloužit ve státních úřadech.⁴¹

Aby podpořily řemesla a průmyslové živnosti mimo městská centra, povolily úřady podnikatelům z ghetta usazovat se za jeho hranicemi. Koncem 18. stol. a počátkem 19. stol. bohatí židé u nás investovali do průmyslového podnikání, byli významnými obchodníky a bankéři. Někteří z podnikatelů (Lämmel, Porges, aj.) byli za své zásluhy o průmysl povýšeni do šlechtického stavu. Volnost pobytu mimo ghetta se praktikovala nadále jen ve velmi omezeném měřítku. Jednalo se o privilegované rodiny, r. 1791 mělo toto privilegium 8 osob, v r. 1811 osob 403. K velkému průmyslovému podnikání měli však židé až do poloviny 19. stol. vhodné podmínky jen v několika městech, především v Praze, židovské snahy o začlenění se do většinové společnosti v době osvícenství se de facto týkaly jen horní vrstvy židovské společnosti. Většina židů byla chudá a žila až do r. 1848 tradičním způsobem života, v místech, kde sídlily generace jejich předků.⁴² Uvedme si jako příklad tehdejších poměrů ghetto v Mladé Boleslavi v době narození Isidora Hellera, tedy v r. 1816, jak je v *Kalendáři česko-židovském* popisuje Jaroslav Rokycana: „[...] ghetto v Mladé Boleslavi bylo jako ghetta jinde v Čechách, svět sám pro sebe, [...]. Obzor obyvatelů starého ghetta nesahal ‚za drát‘. Co bylo za tím ‚drátem‘, který ghetto uzavíral, to zůstávalo jeho obyvatelům v převážné jejich většině ‚terra incognita‘ – anebo – byla-li jim i známa, přece se s ní nespřátelili. Tomu bránil zděděný odpor. Bližší než jim nejbližší sousední ulice byla jim Vídeň. K té Vídni upírali zraky toužebněji než k Jeruzalému; jaký div! Všecka ‚spása‘ přišla jim – dle naučené tradice – z té Vídne; odtud se jim dostalo ‚Tolerančního ediktu‘, který jim navrátil (aspoň na papíře) jakous takous důstojnost lidské bytosti. [...] správa v ghettu byla německá, [...]. Tehdejší obec židovská byla v každém ohledu ‚soběstačná‘. Po pražské obci měla Mladá

⁴¹ IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 55–56, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >. Inkolát – státní příslušnost, občanství ve stavovské monarchii.

⁴² IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 27, 76–110, FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 54, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 95–96, 227, PAŘÍK, Arno. Pražské ghetto. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80–204–0305–1. s. 67–106, s. 67.

Boleslav největší ghetto a to bylo velmi slavné, [...] boleslavští židé byli co do školství z tehdejších dob nejpokrokovější, měli vzorný ‚chéder‘ i školu talmud-tóru, měli i pokračovací školu ‚jošiva‘ a tak mnohý hoch z těchto boleslavských chéderů stal se později slavným učencem, advokátem, lékařem, spisovatelem, vtipným a obratným žurnalistou, o nepřehledné řadě bohatých kupců a továrníků netřeba se ani zvláště zmiňovati [...].⁴³

Nadále výrazně postupovala německá jazyková asimilace, která zasahovala do všech oblastí života, včetně náboženství. Na konci 18. stol. došlo prakticky ke splynutí židovských a německých zájmů v českých zemích. Pro židy byla znalost němčiny předpokladem pro jejich emancipaci v habsburských zemích a pro jejich přijetí nežidovskou společností. Základy k tomu, aby se židé tolik přiklonili k němčině a ne k češtině, položil už Josef II. svými reformami a, jak bylo řečeno, v germanizaci českého židovstva pokračoval i *Židovský systemální patent* a další doplňková legislativa; od r. 1802 museli vést židé v němčině záznamy v obchodních knihách, od r. 1803 musel být i představený PŽNO absolvent německé školy. Prakticky celý vzdělávací systém s výjimkou určitých venkovských národních škol byl v němčině, výuka na gymnáziích a přednášky na univerzitě byly pouze německy. Stále více židů dosahovalo vysokoškolského vzdělání. Židé, kteří v době vlády Františka II. dosáhli společenského úspěchu, hovořili německy a nápisy v němčině se začaly objevovat dokonce i na náhrobních kamenech a liturgických předmětech.

České národní obrození, jakožto proces politické a kulturní emancipace českého národa, začalo v 80. letech 18. stol. Nejdůležitější představitel první fáze národního obrození, Josef Dobrovský, měl skeptický postoj k možnosti oživení češtiny jako jazyka literárního a pochyboval o tom, zda se čeština jako jazyk vůbec udrží. V době formování obrozeneckých programů (Jungmann, Palacký) a vzniku vrcholných uměleckých děl a rozšiřování obrozenecké aktivity do politiky (Havlíček, Mácha, Němcová), byli židé už po jazykové a kulturní stránce na straně Němců. Jak píše A. Stein: „Především nedovedli si židé osvojit národní vědomí české pro nedostatek znalosti češtiny. Když počal se český národ probuzovat, byl jazyk jeho v úpadku, kdežto němčina tehda již na vrcholi vývinu svého se nalézala. Němčina byla v Rakousku jazykem kruhů vzdělaných, kruhů obchodních, byla jazykem vládním a úředním. I v zemích koruny české převládala němčina všude, zejména v úřadech a školách, kdežto čeština toliko – abych tak řekl – na domácí potřebu se omezovala. Tato převaha němčiny nad češtinou v zemích koruny české, chráněná a utužovaná zákony, přiměla židy, že se přiučili němčině co možná úplně – a češtině zrovna tak a tolik, mnoho-li jí

⁴³ ROKYCANA, Jaroslav. Isidor Helller. Památce starého žurnalisty. *Kalendář česko-židovský*, 1921, roč. 41, s. 91–104, s. 92–94. Terra incognita – země neznámá.

nevyhnutelně potřebovali [...]. S češtinou nedojde se daleko.⁴⁴ Uvedme ještě i slova Evžena Šterna: „A pak, když židům počalo se otevírat německé jazykové a kulturní společenství, [...], české národnostní probuzení počalo teprve nespěšně klíčit.“⁴⁵

2.2 Náboženský život

„Židovské obce v historických zemích patřily k aškenázským. Jejich modlitební knihy, jejich zvyky, obřady, jejich obřadní předměty, pravidla chování při náboženských svátcích, náboženská rozhodnutí (takanot) a responza (še'elot u-tešuvot), všechno bylo součástí tradice, která vedla až k počátkům židovských obcí ustanovených v západní a střední Evropě. Většina modlitebních knih, především machzory (na svátky) publikované v této části Evropy měly na sobě označení ke-minhag Polin, Pihem ve-Merin (podle tradice Polska, Čech a Moravy).“⁴⁶ Ačkoliv celkový rozvoj v 18. stol. znamenal všeobecné uvolnění tradiční židovské společnosti,⁴⁷ tak náboženský život většiny židovské populace se ale stále držel ustálených pravidel.⁴⁸

Po smrti rabiho Jechezkela Landaua nebyl vrchní rabinát obsazen. Náboženskými vůdci obce se stali tři „oberjuristé“ čili apelanti a tvořili dohromady rabínské kolegium. Pozice apelantů byly odstupňovány podle jejich funkcí. První apelant byl *roš bejt din*, za ním následovali druhý a třetí apelant. Postup z jedné funkce do druhé muselo povolovat vyšší c. k. zemské gubernium. Od r. 1795 sestávalo toto kolegium z rabínů Micha'ela Bacheracha, Ele'azara Fleckelese a Šmu'ela Landau, z nichž každý zastával své zvláštní funkce. První vedl matriku, druhý vykonával dozor nad sirotčincem a třetí kontroloval přípravu *košer* masa. R. 1799, tedy v době, kdy členy rabínského kolegia byli tyto tři muži, se začala v Praze silně prosazovat sekta šabatiánů („šesbů“) resp. frankistů, následovníků Jakoba Franka, muže, jež se vydával za mesiáše, za nové vtělení Šabtaje Cviho: „Čeští frankisté zůstávali zprvu většinou v rámci židovství, domnívali se však, že konec stvořeného světa stojí za dveřmi a dokonalý svět [...] se co nevidět stane realitou [...]. Roku 1800 to dospělo v tomto ohledu k vrcholu.“⁴⁹ „Frankisté [...] v Praze doufali, že roku 1800 nastane konec světa. Když se nic

⁴⁴ STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 98–99.

⁴⁵ ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 17.

⁴⁶ STRANSKY, Hugo. The Religious Life in Historic Lands. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 330–359, s. 336.

⁴⁷ HAUMANN, H. *Dějiny východních Židů*, s. 88.

⁴⁸ IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 109–110.

⁴⁹ SCHUBERT, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Přel. J. Slabý. 2. české vyd. Praha: Vyšehrad, 1999. 285 s. ISBN 80-7021-303-5, s. 219.

nestalo, došlo k nepokojům.⁵⁰ Pražský *bejt din* se obával dalšího rozšiřování této sekty a podnikl ze své strany všemožné kroky. V listopadu r. 1800 byla vzhledem ke stížnostem dokonce uvalena c. k. policejním úřadem vyšetřovací vazba na celé rabínské kolegium. Proces proběhl velmi rychle a skončil během čtyř dnů úplným osvobozením zadržených, kteří byli pak přivítáni celou obcí.

Počátkem 19. stol. si pražská talmudická akademie, jež měla již od časů Maharala věhlasnou pověst, přidávala neprávem titul „univerzity“, což jí bylo úředně zakázáno. Úroveň tohoto učiliště se však snižovala. R. 1811 dal Herz Homberg podnět ke zřízení rabínského semináře, po něm i edukátor Peter Beer, nebyl ale dostatek financí.⁵¹

Rabínské kolegium bylo začátkem 19. stol. doplněno Löwem Melisem; avšak oba starší členové Ele'azar Fleckeles a Šmu'el Landau spolu nyní soupeřili a oba si činili nárok na místo prvního apelanta. Oba byli stejně staří, oba byli žáky Jechezkela Landaua, ale každý z nich měl jinou metodu vyučování *halaše*. Nakonec rozhodla vyšší zemská správa ve prospěch Ele'azara Fleckelese. Spory mezi oběma muži se urovnaly. Ele'azar Fleckeles zemřel v dubnu 1826, po jeho smrti se stal prvním apellantem Šmu'el Landau. Dalšími oberjuristy byli rabi Šmu'el Freund⁵² a rabi Maier Schlesinger⁵³.

S rozvojem židovského osvícenství vzniklo v Německu hnutí za náboženskou reformu. Jeho cílem bylo sladit tradiční způsob života v židovské obci s požadavky moderního státu a společnosti, s novým společenským a duchovním vývojem, vedoucím až ke kulturní asimilaci. Z Německa se reformní hnutí rozšířilo do Vídně a dále. Některým pražským židům asimilovaných k německé kultuře bylo reformní hnutí blízké. Pražští židé v té době udržovali těsné kontakty s obcemi v ostatních německy mluvících zemích, židovští obchodníci z Prahy především často navštěvovali Vídeň. Již v r. 1820 oba vrchní juristé, tedy oba představitelé ortodoxie, napsali císaři protest proti reformnímu hnutí. Odpovědí na tuto jejich aktivitu bylo, že se r. 1832 sešla skupina reformních židů v čele s tehdejšími předsedou PŽNO, významnou postavou židovské Prahy, vnukem rabína Jechezkela Landaua, Mosesem Israelem

⁵⁰ HAUMANN, H. *Dějiny východních Židů*, s. 88.

⁵¹ ROKYCANA, Jaroslav. Jak byly zmařeny pokusy o zřízení židovského semináře v Praze. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 72. Maharal – Jehuda Liva ben Becalél, Rabi Löw.

⁵² Šmu'el ben Jisachar Baer Freund, rabín a autor komentářů a glos k *Mišně*, působil jako rabín v Lovosicích a poté v letech 1834 až 1879 v Praze jako člen rabínského kolegia. Freund dal podnět k založení Afike Jehuda, společnosti pro podporu a šíření vědy o židovství. KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 155.

⁵³ Maier Glogau, občanským jménem Markus (Maier) Schlesinger byl synem rabína Jechezkela Glogaua. Studoval v Praze, později kolem r. 1790 ještě v ješivě ve Fürthu. Od r. 1795 působil jako učitel Talmudu v Praze. Roku 1819 byl oficiálně uznán jako vedoucí ješivy, v nichž působil společně s Nehemiasem Trebitschem a svým mladším bratrem Löbem Glogauem. Po zkoušce z etiky a práva se r. 1828 stal jako nástupce Ele'azara Fleckelese druhým oberjuristou. KLEMPERER, G. *Pražský rabinát*, s. 155.

Landauem.⁵⁴ Šmu'el Landau měl k reformnímu hnutí výhrady, odmítal umožnit skupině, jejíž členy považoval za rozkolníky, konat bohoslužby v jedné z obecních synagog. Aktivity reformistů pokračovaly a v r. 1835, po smrti rabína Šmu'ela Landaua, došlo v Praze k založení *Verein zur Verbesserung des Israelitischen Kultus / Spolku pro upravenou bohoslužbu*. To způsobilo rozruch v PŽNO.

Reformní hnutí pozměnilo synagogální bohoslužbu, do níž podle křesťanského vzoru zavedlo časem varhanní hudbu a sborový zpěv, dále prosazovalo částečné nahrazení hebrejštiny při bohoslužbě němčinou a zkrácení liturgie o texty, které byly považovány za zastaralé a neodpovídající současným asimilačním tendencím. Členy *Spolku pro upravenou bohoslužbu*, byli nejbohatší pražští židé, známí filantropové např. průmyslník a obchodník Lazar Bondy (otec Bohumila Bondyho), ale i významný představitel osvěcení historik a edukátor Peter Beer, později i vydavatel Jakob B. Brandeis. Členové kongregace mluvili převážně německy.

V českých zemích se první synagoga s reformní bohoslužbou, která přeměnila své rituály podle reformního ritu vídeňského templu, stala *Altschul / Stará škola*. Místodržící v Čechách, hrabě Chotek, vydal 30. ledna 1835 dekret, kterým opravňoval *Spolek pro upravenou bohoslužbu* k užívání Staré školy. Budova byla po úpravě interiéru znovu slavnostně otevřena 19. dubna 1837 a ceremoniálu se účastnil osobně i místodržící hrabě Chotek, čímž prokázal *Spolku pro upravenou bohoslužbu* velkou podporu. Při první slavnostní bohoslužbě měl kázání pražský rodák Zacharias Frankel, jenž v té době působil jako krajský rabín Litoměřic. Od dubna 1837 se konaly ve Staré škole bohoslužby pravidelně. Po krátký čas byl kazatelem *Spolku pro upravenou bohoslužbu* i významný učenec, jeden z představitelů židovské vědy, Leopold Zunz.⁵⁵ Leopold Zunz měl ale v Praze konflikty s místními rabínskými autoritami a toužil po atmosféře Berlína, odešel tedy z Prahy zpět do Německa. Po něm byl kazatelem ve Staré škole Michael Sachs, který zavedl do bohoslužby několik německých hymnů a modliteb. V počátcích reformy nešlo ani tak o obsah, jako spíše o formu, židé pokračovali, nebo měli nadále pokračovat v respektování *kašrutu*, *šabatu*

⁵⁴ M. I. Landau vedl významnou pražskou hebrejskou tiskárnu, vydal řadu populárních a vzdělávacích prací např. *Výuka čtení a mluvení v hebrejštině pro mládež útlého věku – Hebräischer Lese-und Sprachunterricht für die zarte Jugend* (Praha: M. I. Landau, 1833), pětidílný talmud. slovník, výkladový slovník obtížných pojmů obsažených v Toře, hebrejskou biblii s německým překladem a hebrejským komentářem aj. Od r. 1831 až do své smrti byl hlavou PŽNO, inicioval nabídku, která přivedla do funkce pražského vrchního rabína Š. J. Rapoportu. FLATTO, Sharon. *Landau, Moseheh Yisra'el* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Landau_Mosheh_Yisrael >.

⁵⁵ JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*, s. 317, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 73, BEN-SASSON, H. H. *A History of the Jewish People*, s.837.

a dalších rituálních praktik, včetně oddělení mužů a žen během bohoslužby. Členstvo *Spolku pro upravenou bohoslužbu* se rozrostlo, ale i tak zůstala členská základna poměrně malá.⁵⁶

Do Prahy byl povolán krajský rabín táboorského a budějovického kraje rabi Šmu'el Löw Kauder z Kolodějů, který již dříve v Praze studoval pod vedením Micha'ela Bachracha a po studiích v Praze vedl bohoslužby ve Staronové synagoze. Bylo třeba doplnit rabínské kolegium, místo oberjuristy přijal Efraim Löw Teweles. Kauder, vrchní jurista, zemřel poté, co byl ve funkci pouze tři roky, r. 1838.

Výše zmíněný M. I. Landau se r. 1837 zasazoval spolu s židovskými staršími o zřízení židovského semináře, dokonce byla zahájena sbírka na seminář, ukázalo se ale, že finance jsou velkým problémem. V r. 1841 jednali o návrhu M. I. Landaua pražští židé a zástupci venkovských obcí, opět nedošlo k prosazení myšlenky na zřízení semináře, neboť venkované se báli přílišného finančního zatížení.⁵⁷

Do Prahy přišel ve 40. letech 19. stol. Šelomo Jehuda Rapoport.⁵⁸ Konflikt mezi reformisty a tradicionalisty v PŽNO pokračoval. Německy asimilovaní židé měli v rukách většinu v oficiálních židovských institucích, členové *Spolku pro upravenou bohoslužbu* Samuel K. Frankl a Georg Feigl byli zároveň v reprezentaci PŽNO. Konzervativní strana nicméně představovala silnou opozici. Z vrchních juristů Š. J. Rapoport nekladl *Spolku pro upravenou bohoslužbu* žádné velké překážky. Druhý vrchní jurista, Šmu'el Freund nebyl ale aktivitami *Spolku pro upravenou bohoslužbu* vůbec nadšen. Michael Sachs navázal velmi srdečné vztahy se Š. J. Rapoportem a synagoga *Spolku pro upravenou bohoslužbu* získala statut jedné z devíti obecních synagog. Dalším rabínem a kazatelem v *Altschul* se r. 1846 stal Saul Isaak Kämpf, orientalista, učenec a spisovatel, autor známé modlitební knihy.⁵⁹

V souvislosti s reformovanou bohoslužbou byl interiér Staré školy nejprve v r. 1836 přestavěn. Protože Stará škola záhy nedostačovala vzrůstajícímu počtu členů, bylo r. 1866

⁵⁶ KALMAR, Ivan. The Origins of the "Spanish Synagogue" of Prague. *Judaica Bohemiae*, 1999, roč. 35, s. 158–209, s. 174, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 73, MEYER, Michael. *Reform, Religious* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Reform_Religious >.

⁵⁷ ROKYCANA, Jaroslav. Jak byly zmařeny pokusy o zřízení židovského semináře v Praze. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2.

⁵⁸ Šelomo Jehuda Lejb (Löw) Rapoport, rabín a učenec známý pod akronymem Šir; průkopník hnutí židovského osvícenství a vědy o židovství, získal tradiční vzdělání a záhy proslul jako brilantní talmudista. Současně se od mládí zajímal o haskalu a sekulární obory, studoval klasické, semitské i moderní jazyky a historii. R. 1837 se stal rabínem v Tarnopoli. Jakkoliv aktivním byl na poli vědy o židovství, reformy tradičního judaismu nepodporoval a kritizoval rabínské konference německých reformních rabínů v letech 1844–46. Rapoport v celém svém rozsáhlém, hebrejsky psaném díle kriticky zkoumal především neprobádaná a pozapomenutá období židovských dějin. Je autorem kritických úvodních studií k mnoha novým hebrejským spisům. KLEMPERER, G. *Pražský rabínát*, s. 156–163.

⁵⁹ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 80, KALMAR, I. The Origins, s. 158, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >, MEYER, Michael. *Reform, Religious* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Reform_Religious >.

rozhodnuto o stavbě nového chrámu. Stará škola byla r. 1867 zbořena a na jejím místě během pár měsíců vyrostla nová synagoga, dnešní Španělská, tehdy zvaná *Templ*, nebo také synagoga v Dušní ulici. V oficiálním dopise rabín Š. J. Rapoport nekladal žádné zvláštní překážky výstavbě dnešní Španělské synagogy. Ale rabín Freund byl proti výstavbě; veto rabína Freunda výstavbě nové synagogy na místo Staré školy bylo založeno na talmudickém zákazu zbořit fungující synagogu, reprezentace PŽNO se ale postavila za stavbu nové synagogy. Reformisté se snažili vzbudit respekt svého nežidovského okolí. Jak píše Kalmar: „Pouhá velikost reformních templů též reflektovala a ovlivňovala způsob náboženské praxe. Tradicionalisté se shromažďovali dvakrát denně v malých modlitebnách v blízkosti svého zaměstnání. Liberálnější židé chodili do synagogy pouze na vysoké svátky, jen malé jádro věřících se účastnilo bohoslužby pravidelně každý šabat. (Tento způsob, tak běžný v dnešní době, byl už zaběhnutý v polovině 19. století.) Ve dny odpočinku bylo proveditelné jít delší vzdálenost a bezpochyby mnoho členů kongregace porušovalo dokonce nařízení o dodržování šabatu tím, že přijížděli v kočárech. V důsledku toho potřebovali reformní kongregace jeden velký templ na místo mnoha malých modliteben užívaných ortodoxními židy [...]. Velikost reformního templu, užití varhan, užití vitrážových oken (rovněž další porušení tradice) rozhněvalo ortodoxní židy. Namítali, že se jedná o napodobování církevní architektury.“⁶⁰ Návrh budovy dnešní Španělské synagogy měl mnoho charakteristik, které se přičili ortodoxním židům: otevřená ženská část, věže, patro pro chór, varhany, dóm. Synagoga byla postavena v maurském slohu, který členové *Templu* pocítovali jako potvrzení faktu, že se nesnaží vypadat jako *gojim*. Cítili, že se užitím maurského slohu snaží symbolicky reflektovat nejhlubší historické a geografické kořeny židovstva. 26. května 1868 byla zasvěcena nová budova synagogy s 500 mužskými a 300 ženskými sedadly.⁶¹

⁶⁰ KALMAR, I. The Origins, s. 181.

⁶¹ KALMAR, I. The Origins, s. 182–189.

3 REVOLUCE ROKU 1848 A POČÁTEK VLÁDY FRANTIŠKA JOSEFA I.

3.1 Revoluční rok 1848

V polovině 19. stol. doháněla habsburská monarchie technicky a ekonomicky Anglii a Francii, ale politicky zůstávala nerozvinutou.⁶² Rok 1848 byl rokem překotných změn. Revoluce vypukla 13. března 1848, lidé byli nespokojeni s politikou Metternicha a žádali ústavu, tzv. *Dubnová ústava* ale nesplnila jejich očekávání a lidé vyšli znovu do ulic. Do revoluce se zapojili i židé. Židé, pocházející z Čech, byli aktivní nejen v Praze, ale i ve Vídni, kde jich mnoho studovalo. Židé měli zástupce v politických orgánech a místních výborech, nalezneme je mezi umírněnými reformátory z řad německého měšťanstva, mezi německými liberály, i mezi radikály, vstupovali do akademických a občanských legií, patřili mezi angažované novináře, účastnili se bojů, někteří padli. Mezi židovské osobnosti revolučního roku 1848 patřili např. M. I. Landau, který se jako první žid stal v Praze členem městské rady, dále pražský bankéř a podnikatel Leopold Porges von Portheim, podnikatel a finančník, pozdější poslanec českého sněmu Leopold von Lämmel, publicista, politik, jeden z iniciátorů březnových nepokojů, poslanec ústavodárného sněmu 1848–49 MUDr. Adolf Fischhof, novinář, básník, pozdější přední činitel vídeňské ŽNO, rodák z Chrástu u Chrudimi Ludwig August Frankl, básník, překladatel, člen „Mladé Čechie“ (viz níže) MUDr. Siegfried Kapper, básník, novinář, překladatel, člen „Mladé Čechie“ Moritz Hartmann, rabín, pozdější profesor pražské university Saul Isaak Kämpf a další.

Židovští představitelé považovali za důležitější než emancipační požadavky svých židovských obcí, požadavky obecné, občanské, rakousky a česky vlastenecké, věřili ve zrod lepší společnosti. Pro ilustraci si uveďme slova rabína S. I. Kämpfa,⁶³ jež pronesl v synagoze v Dušní ulici dne 23. března 1848 na památku padlých za svobodu: „Nuže, podejme si obapolně bratrské ruce, vždyť jsme občané jednoho města, dítky jedné země!“⁶⁴ A ještě slova Bohumila Baxy, který popisuje atmosféru revolučního roku 1848 takto: „Horovalo se o svobodě národnostní, náboženské, politické, atd., a úplná rovnost všech občanů státních bez rozdílů vyznání, národnosti byla něčím tak samozřejmým, že nikdo se ani neodvážil o tom pochybovati. Svoboda, o kterou se bojovalo, měla prospívati všem. [...] Boj o svobodu, který

⁶² KOHN, H. Before 1918 in the Historic Lands, s. 13.

⁶³ MUNELES, Otto. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. 1. vyd. Praha: Orbis pro Státní židovské museum, 1952. 562 s, s 180.

⁶⁴ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 55–56, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 145.

se u nás vedl, usiloval v první řadě o úplnou rovnoprávnost národní, o svobodu po stránce sociální a národohospodářské (zrušení poddanství, svoboda živnostenská, atd.) a o svobodu náboženskou, která znamená nejen úplnou svobodu vyznání, nýbrž i odstranění všech předpisů, jež výkon určitých práv, ať politických, ať již nepolitických, činí závislým na příslušenství k určitému vyznání, resp. jež vylučují příslušníky určitého vyznání z určitých práv.⁶⁵

Celkově toto období, kdy se v době revoluce a po její porážce až do rakousko-uherského vyrovnání několikrát měnil ústavní pořádek, přineslo zásadní změnu právního postavení židovských obyvatel. Zákony z této doby a z let následujících odstraňovaly poslední zbytky feudální židovské jurisdikce a rušily většinu omezujících ustanovení. Jak čteme v útlé knížce Vojtěcha Rakouse: „Židé se smějí stěhovati! Židé smějí nabývat půdy! Lidé se smějí ženiti!“⁶⁶ Židé mohli svobodně uzavírat sňatky (4. května 1849), otevřel se jim přístup do veřejných úřadů (mohli se stát např. učiteli ve státních školách), byl zrušen *familiantský zákon* (formálně až r. 1859), byla zrušena toleranční daň, která se platila od odvolání vypovězení r. 1748. Byla zrušena právní platnost ghetta a 4. března 1849 byla vyhlášena tzv. *Freizügigkeit* / svoboda pohybu a usídlení se, čímž bylo židům dovoleno usazovat se kdekoli, židé mohli nabývat nemovitý majetek, po r. 1859 padly poslední bariéry k uvolnění ekonomických aktivit a židé mohli vlastnit půdu. Po r. 1848 dochází k hlavnímu nástupu úspěšných židovských podnikatelů a vznikají známé podniky jako např. Moser. V generaci, která nepoznala ghetto, vrcholí židovský emancipační proces.⁶⁷

3.2 Demografické změny

Uzákonění svobody uzavírat manželství vedlo k mimořádně velkému počtu nových manželství a k legalizaci předchozích skrytých manželství.⁶⁸ Svoboda manželství spolu s povolením svobody pohybu a odstraněním posledních restrikcí, pokud jde o povolání, zapříčinila krátkodobý nárůst porodnosti u židů. Dochází však k velkým demografickým

⁶⁵ BAXA, Bohumil. Karel Havlíček-Borovský o otázce židovské. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 54–59, s. 54–55.

⁶⁶ RAKOUS, Vojtěch. *Na rozcestí*. Praha: Svaz českých pokrokových židů, 1914. 40 s., s. 28. Vojtěch Rakous – českožidovský spisovatel, popularizátor myšlenky integrace židů do české společnosti, obchodník s obilím a obuví. HOSTOVSKY, Egon. Participation in Modern Czech Literature. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 439–453, s. 439, KREJČOVÁ, Helena. *Rakous, Vojtěch* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Rakous_Vojtech >.

⁶⁷ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 12, 14, KREJČOVÁ, H. Židovská komunita, s. 19, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 354, BAXA, Bohumil. Karel Havlíček-Borovský o otázce židovské. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 54–59, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >, PARÍK, Arno. *Prague* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.

⁶⁸ HAUMANN, H. *Dějiny východních Židů*, s. 86, RAKOUS, V. *Na rozcestí*, s. 6.

změnám ve struktuře židovské populace Čech. Můžeme mluvit o dvou velkých migračních vlnách.

V první migrační vlně, která následuje prakticky bezprostředně po vyhlášení nových zákonů, tedy na konci 40. a začátku 50. let 19. stol. se tisíce židovských rodin chopily příležitosti dostat se z malých, uzavřených a stísněných ghatt do příjemnějšího prostředí. Židé opouštějí ghetta, ve kterých byly nuceny sídlit generace jejich předků a usazují se v hezcích částech měst, pár metrů od bývalého ghetta, v pěší vzdálenosti od synagogy, ale v hezcí lokalitě. Klasickým příkladem je Praha, kde se židé snaží dostat z Josefova a usazují se na Starém a Novém Městě pražském. Židé odcházejí z malých městeček, kde předtím bývala jejich ghetta a někteří se usazují v blízkých vesnicích. Historici se ale shodují, že se židé stěhovali pouze několik kilometrů, nedaleko od svého původního domova, obvykle na vesnice, které byly součástí regionu, kde původně žili. Ve většině případů se v novém domově židé živili stejně jako předtím – hlavně obchodem. Jako příklad můžeme uvést otce rabína Richarda Federa, který prožil svůj život jako malý podomní obchodník ve středočeské vesnici Václavice.⁶⁹ Tím, že se někteří židé ocitli na venkově, tak se pustili i do zemědělství. V průběhu této první porevoluční migrační vlny pronikli židé do širších venkovských oblastí. Během pouhých tří let vzrostl počet míst s židovským osídlením téměř trojnásobně – zatímco před dubnem r. 1848 bylo takových míst méně než 800, r. 1852 již více než 2 000. V důsledku toho vzniká mnoho nových židovských obcí, údaje se ale liší, roudnický rabín Albert Kohn uvádí 380 ŽNO, úřední záznamy 213 ŽNO, pražský místodržitel Karl von Meczery 348 ŽNO.⁷⁰

Židovská populace žila před r. 1860 především v malých městech a na vesnicích, přes 80 % židů žilo mimo Prahu. Většina potomků těch, kteří se odstěhovali z původních ghatt na vesnice, se ale stěhovala znovu. Přibližně od konce 60. let dochází k druhé migrační vlně, k centralizaci. Židé se přesouvali především ze středních a východních částí země na sever a severozápad, z chudých venkovských zemědělských oblastí do větších měst a rozvíjejících se průmyslových a obchodních center a samozřejmě i do Prahy, opět nám jako příklad poslouží rodina R. Federa, kdy rabín Feder a jeho sourozenci odešli z malé středočeské vsinky do větších měst.⁷¹ Trendem je vylidňování starých ŽNO a přesun židů do oblastí s převážně německy mluvícím obyvatelstvem. Jako příklady starých významných židovských obcí,

⁶⁹ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 12, PETROVÁ, Zdena. *Rabín Feder*. 1. vyd. Praha: G plus G, 2004. 166 s. ISBN 80-86103-78-1, s. 32.

⁷⁰ PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 399, KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 27–32, FIEDLER, Jiří. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*. Praha: Sefer, 1991. 224 s. ISBN 80-900895-0-X, s. 22, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 151, 211–212.

⁷¹ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 15, PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 33.

u kterých dochází k vyliďňování, můžeme uvést Golčův Jeníkov (který měl židovské osídlení již ve středověku a ještě v 18. a 19. stol. byl významným židovským centrem s tradicí talmudických studií⁷²) a Kasejovice (zde židé žili již od 16. stol., ale v polovině 19. stol. žilo v Kasejovicích už jenom 25 židovských rodin⁷³).

Vraťme se ale k výše zmiňované centralizaci. Prvními průmyslovými oblastmi v Čechách byly sever a severozápad, velká část území obývaná převážně Němci. V počáteční fázi průmyslové revoluce, jejíž součástí byl vznik textilního průmyslu, byl v českých zemích ve velkých městech jako Praha, Plzeň, atd., dominantní německý průmysl. Okolo r. 1860 německí zaměstnavatelé, obzvláště ti, kteří byli v oblasti severních Čech, začali zaměstnávat Čechy a židy. Rychlý vývoj s sebou přinesl vzrůstající počet židů přicházejících do měst s převážně německou populací. Postupně vzestup židovské populace v převážně německojazyčných oblastech představoval revoluční změnu. Velmi typickým pro toto období je proto vznik nových velkých ŽNO, z nichž většina byla právě v oblastech obývaných převážně Němci a byla založena okolo r. 1860.⁷⁴

Pro ilustraci uveďme stručně jen některé nové ŽNO, vzniklé ve velkých městech: *Karlsbad* / Karlovy Vary (židé měli ve Varech zakázán pobyt od dob krále Vladislava II. Jagellonského, ve 40. letech 19. stol. bylo založeno nové zdravotní centrum s modlitebnou pro židovské návštěvníky lázní. ŽNO byla založena v r. 1864. V r. 1869 bylo ve městě již 100 trvale žijících židů a jejich počet neustále stoupal až na 2 120 osob v r. 1930),⁷⁵ *Pilsen* / Plzeň (zde také po vyhnání nesměli židé od r. 1504 bydlet, za josefínských reforem se do Plzně dostává pražský žid Joachim von Popper, v r. 1852 žádá Michael Lederer o pozemek k založení židovského hřbitova, ŽNO vzniká v Plzni v r. 1853. V r. 1880 žilo v Plzni již 2 232 židů a tvořili téměř 6 % plzeňské populace),⁷⁶ dále *Budweiss* / České Budějovice,⁷⁷ *Aussig* / Ústí nad Labem,⁷⁸ *Reichenberg* / Liberec.⁷⁹ Jak je vidět, výše jmenovaná města se v Čechách nacházejí v oblastech, kde ještě i před druhou světovou válkou byla vysoká koncentrace německých obyvatel.

⁷² FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 69, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 285–286.

⁷³ FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 91.

⁷⁴ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 27–33, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 99, COHEN, Gary. Jews in German Society: Prague, 1860–1914. In *Central European History*, Volume 10, no. 1. Atlanta: Emory University, 1977. s. 28–54, s. 32–33, FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 89, 55, Plzeňští židé. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 33, 2. 8. 1904, s. 3.

⁷⁵ FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 55.

⁷⁶ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni. Průvodce historií západních Čech č. 5*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2000. 119s. ISBN 80–86125–14–9, s. 15–51.

⁷⁷ FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 55.

⁷⁸ FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 192.

⁷⁹ FIEDLER, J. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*, s. 102.

Specifická je situace v Praze. Židovská obec v Praze v celé své historii byla vždy nejvýznamnější obcí v českých zemích. Nyní pražská židovská populace vzrůstala v důsledku vysoké porodnosti a značnému přílivu migrantů. V r. 1857 byl počet židovských obyvatel v pěti historických částech vnitřního města 7 706, 5 % z celkové populace metropole.⁸⁰

3.3 Asimilace

Mnoho historiků popisuje léta 1848–1918 jako dobu, kdy mezi Čechy a Němci v historických zemích probíhal zápas, jenž ovlivňoval všechny aspekty tehdejšího života, popisují tuto dobu jako období nevraživosti a neporozumění mezi Čechy a Němci. Zcela jistě ale na tehdejší společnost musíme pohlížet jako na společnost multikulturní. Bohužel ale konflikty mezi Čechy a Němci, spíše než kompromisy a spolupráce na společné budoucnosti, se staly po r. 1848 a ještě více po r. 1867 základní charakteristikou politického a kulturního života v habsburské monarchii. Rakousko-uherské vyrovnání znamenalo pro Čechy velké zklamání, neboť zmařilo naděje české politické reprezentace na federativní uspořádání říše. V českých zemích se formovaly dvě do sebe se uzavírající národní společnosti, jejichž soužití se stávalo stále konfliktnější, najdeme tu ale i klidnější období. Národnostní otázka do značné míry hýbala tehdejší společností, uveďme názor A. Taylora: „Češi měli sice v Čechách většinu, ale sami se jen pozvolna probouzeli z kulturního nevědomí a jejich soupeřem navíc byli Němci, tedy historický národ plně si uvědomující svou vlastní existenci.“⁸¹

Národnostní otázka nebyla pouze problémem Čechů a Němců, ale i židů. V Čechách se židé rozštěpili do dvou asimilačních táborů. Po r. 1848 a obzvláště po r. 1867 byli židé vystaveni dvojí volbě; mohli se politicky a jazykově ztotožnit buď s německými, nebo s českými politickými a jazykovými komunitami. Ať se asimilovali k německé nebo k české společnosti, židovská touha uniknout chudobě poskytovala silný a trvalý popud k přijetí hodnot a životního stylu okolí. Především ve velkých nových židovských obcích na územích obývaných převážně Němci došlo k propojení německé a židovské kultury. Židé jinde v Čechách preferovali též němčinu, i když mnozí uměli i česky.

3.4 Německá asimilace

Ze začátku se tedy židé připojili na stranu liberálnějších Němců. Někteří se stali exponenty německé liberální politiky. Měli mnoho důvodů pro přijetí proněmeckých postojů. Jak víme, jazyková a kulturní germanizace českého židovstva nastala ve velké míře už za

⁸⁰ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 33.

⁸¹ TAYLOR, A. *Poslední století habsburské monarchie*, s. 87.

vlády císaře Josefa II. Průmysl a obchod, tato odvětví, ve kterých se uplatňovalo mnoho židů, byla zpočátku v německých rukách. Okolo r. 1860 byla již němčina běžným komunikačním prostředkem mezi židy především ve velkých ŽNO. Mnoho židů vidělo v německé kultuře a německých školách bránu do „velkého světa“, přístup do evropské civilizace pro sebe a pro své děti, zatímco česká kultura byla omezena jen na malého českého človíčka. Otevření cesty k moderní vzdělanosti bylo pro židy velkou šancí, snažili se, aby jejich děti studovaly na univerzitách. Znalost němčiny byla životní nutností pro zlepšení postavení v monarchii. Vyšší vrstva společnosti, do které chtěli židé patřit, vláda, pro kterou hlasovali, univerzita, kterou navštěvovali, všechno bylo německé. V té době byla němčina světovým jazykem a měla výsadní postavení v kultuře a ekonomice Rakouska.⁸² Jak uvádí k tomuto období E. Štern v *Kalendáři česko-židovském*: „Dítěti doma i mimo dům bylo stále vštěpováno, že jest něčím jiným, než jeho okolí, že jest židem. Povyrostlí byli posíláni do německo-hebrejských židovských škol, později do větších měst do vyšších německých škol, do učení, kanceláří a závodů německých firem.“⁸³ Němci byli stoupenci pokrokového liberalismu. Po porážce rakouských armád v bitvě u Sadové v r. 1866 liberalismus zesílil a přeměnil Rakousko v moderní stát. O. Urban píše o úsilí liberálů ve vládě následující řádky: „Jejich politickým programem bylo ‚modernizované, liberalizované, jednotné Rakousko‘, což znamenalo především: uvolnit veřejný politický život, zbavit společnost ideového monopolu katolické církve, prosadit v maximální možné míře principy hospodářského liberalismu, ale přitom současně zachovat existující strukturu politického zastoupení, která by favorizovala německou buržoazii jak z třídního a sociálního, tak z národnostního hlediska.“⁸⁴

Již jsme viděli, že ve stejné době vzniklo mnoho nových ŽNO. Z psychologického hlediska není tedy překvapující, že úspěšní židé zůstali loajální k německým liberálním ideálům svého mládí.⁸⁵ Takže období okolo let 1830–1870 je charakteristické kulturní syntézou židovskou a německou. Jak píše A. Stein: „Prvně domnívali se židé rakouští, že zavděčují se státu, hlásí-li se k národnosti německé [...]“⁸⁶

Především ve městech židé zůstávali příznivci německého jazyka a vzdělání, loajální k habsburskému panovníkovi a podporovateli německé liberální strany. Němci přiznávali židům všechny státem dané výhody, aby si je zavázali pro nacionální němečtví a s jejich

⁸² LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 12–14, STEIN, August. *Židé v Čechách. Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 98–101, ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, Plzeňští židé. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 33, 2. 8. 1904, s. 3, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 2, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 153–154, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 11–12.

⁸³ ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 18.

⁸⁴ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. 690 s, s. 229–230.

⁸⁵ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 32–44.

⁸⁶ STEIN, August. *Židé v Čechách. Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 102.

pomocí vzdorovali stále sílící české konkurenci.⁸⁷ Tento proněmecký židovský trend podpořila vláda ústavou r. 1867. Hlavním pramenem je *Základní zákon státní daný dne 21. prosince 1867 č. 142 ř. z. o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených*, kde v článku 1 je uvedeno, že všichni obyvatelé náležející ke královstvím a zemím v radě říšské zastoupeným mají obecné rakouské státní právo občanské. V článku 2 je uvedeno, že před zákonem jsou si všichni státní občané rovni.⁸⁸

Z toho je zřejmé, že i židé mají od tohoto okamžiku obecné rakouské státní právo občanské a jsou ostatním rovni a nastává tak jejich plná emancipace. Je tedy pochopitelné, že většina židů se stala loajálními rakouskými občany povětšinou liberálně smýšlejícími. V kontrastu k tomuto, mnoho aspektů české politiky židy odrazovalo. Brzy po r. 1860 konzervativnější čeští nacionalisté, později známí jako staročeši, utvořili spojení s konzervativní aristokracií a katolickou hierarchií, která je zavazovala podporovat reakcionářskou ekonomickou legislativu a klerikální vliv ve veřejném vzdělání. Radikálnější čeští nacionalisté, mladočeši, byli silně protiklerikální, ale tolerovali a příležitostně se připojili k nízké demagogii střední třídy, která ztotožňovala židy s Němci a ostatními nepřátelskými silami, které utlačovali Čechy v jejich vlastní zemi.⁸⁹

Dalším podstatným důvodem pro německou asimilaci byl pro židy český antisemitismus.

3.5 Antisemitismus

S ohledem na silnou německou asimilaci židovského obyvatelstva zaujímaly české lidové vrstvy často odmítavý postoj k židovskému podnikání jako k podnikání německému. Dělnické bouře v Praze r. 1844 začaly ve smíchovské kartounce bratří Porgesů, ti nakoupili nové stroje a mnozí dělníci byli propuštěni, dalším byla snížena mzda. Došlo k násilnostem a ničení židovského majetku např. právě Portheimky.

Když v r. 1848 získali židé nová práva, jejich nadšení spolu sdíleli především studenti a inteligence, nikoliv široká veřejnost, ta naopak nesla nové poměry špatně. Reakcí části české veřejnosti byly tedy protižidovské incidenty. Tradiční předsudky ve vztahu k židům se spojovaly s obavou z židovské konkurence. V českých zemích se situace ve věci pohledu na židy značně lišila; tak zatímco např. v Mladé Boleslavi, Kolíně a Hořicích měli židé v národní gardě rovnocenné postavení, jinde byli nuceni založit zvláštní jednotky. Nejhorší situace byla

⁸⁷ KREJČOVÁ, H. Židovská komunita, s. 20.

⁸⁸ ŽALUD, Josef. Zákonná ustanovení ohledně židů v Rakousku od r. 1867. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 96–104, 142 *Základní zákon státní daný dne 21. prosince 1867 o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených* [online]. Společnost pro církevní právo při PF UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/142-1867.doc> >.

⁸⁹ COHEN, G. Jews in German Society, s. 34–35.

v Praze, kde většina obchodníků a řemeslníků dlouhá léta bojovala proti jakémukoli uvolnění segregace židů. Častým zdrojem sporů byl *Tandlmark* / dnešní Havelský trh. A právě v březnu 1848 byl davem pražský židovský *Tandlmark* vypleněn. Na jaře 1848 se ve městě také objevily ostře antisemitské letáky. Počátkem května 1848 pogromu a drancování v Pražském židovském městě zabránila jen hotovost několika tisíc mužů národní gardy, studentských legií a vojska.

Stížnosti na židovskou konkurenci a nevrzivost vůči ní pokračovaly i po r. 1848 a po r. 1867, kdy se židé nově usídlovali v mnoha obcích a kdy se mnoha dřívějším podomním obchodníkům podařilo otevřít si malý obchod většinou s jedním druhem zboží. Též postoj mnohých českých velikánů k židům, jako Karla Havlíčka Borovského a Františka Palackého jistě nemůžeme označit za příkladný, o Janu Nerudovi a jeho pamfletu s názvem *Pro strach židovský* ani nemluvě.

Kvůli těmto protizidovským útokům Čechů se židé ještě více utvrdili ve svém názoru, že německá společnost je společností liberální a česká společnost je společností v podstatě antisemitskou a ještě více prohlubovali své proněmecké postoje. Tím, že židé dávali najevo proněmecké postoje, tak potvrzovali české předpoklady, že jsou nositeli němečtví a přitahovali útoky ze strany českých radikálů.

Období antisemitismu vedlo k situaci, že několik vedoucích představitelů židů v Čechách začalo vážně uvažovat o emigraci do Nového světa. Jedna z esejí Leopolda Komperta se jmenuje *Auf, nach Amerika!* Mnoho mladých židů z Čech skutečně odešlo do USA. Po porážce revoluce museli někteří židé emigrovat také z politických důvodů. Začala se psát moderní historie židovské emigrace z českých zemí. Mezi významné osobnosti z řad emigrantů z r. 1848, které dosáhly značného vlivu v USA, patřil např. Adolf Brandeis. Syn Adolfa Brandeise, Louis, se dokonce stal prvním židovským členem Nejvyššího soudu USA.⁹⁰

3.6 Česká asimilace

Vypadalo to tedy, že české židovstvo se zcela přikloní k německému jazyku a kultuře. Češi ještě na počátku 19. stol. žili hlavně na venkově a ve městech tvořili především chudinu, bohatší vrstvu společnosti představovali hlavně Němci. Ale v průběhu 19. stol. se situace

⁹⁰ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 8–9, FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 53, BAXA, Bohumil. Karel Havlíček-Borovský o otázce židovské. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 54–59, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 98, FRANKL, Michal. „*Emancipace od židů*.“ *Český antisemitismus na konci 19. století*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2007. 408 s. ISBN 978–80–7185–882–9, s. 23, 33, 44, 58–64, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 136, 148–151, JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*, s. 442, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 12.

začala měnit, možnost univerzitního vzdělání, společně s počátkem urbanizace a industrializace vedla k tomu, že se začala objevovat česky mluvící střední a vyšší třída, pronikavě se měnila celá dosavadní společnost.

Energicky se rozvíjející emancipační proces Čechů postupně vytlačoval německý živel. Židé se dlouho českého emancipačního procesu neúčastnili a klonili se stále k německé straně.⁹¹ Včlenění se židů do česky mluvících měst bylo tedy mnohem složitější, neboť česká populace na židy hleděla jako na ještě více proněmecké, než ve skutečnosti byli. Většina židů společně s velkým množstvím Čechů, užívala německého vzdělání a kvetoucí německé kultury. Myšlenky české asimilace se začínají objevovat ve 40. letech 19. stol. V r. 1844 pražský rodák, novinář a básník David Kuh publikoval esej v *Allgemeine Zeitung des Judentums* nazvanou *Slovo k židům a Slovanům*, ve které argumentoval, že německá kulturní dominance v Rakousku má hodně co dělat se schopností vstřebávat a kombinovat různé kulturní podněty a vyzýval české vůdce, aby se podívali na doposud neasimilovanou masu českého židovstva jako na cennou zásobárnu talentu k vytvoření svého vlastního kulturního národa.

Ve 40. letech 19. stol. se vytvořila skupinka intelektuálů nazvaná Mladá Čechie. Představitelé Mladé Čechie Moritz Hartmann, Rudolf Laser, Siegfried Kapper a další opustili univerzitu v Praze a odešli do Vídně. Zde spolupracovali navzájem a i s dalšími lidmi jako byli Salomon Kohn, Leopold Kompert, Isidor Heller, Max Teller. Většina těchto nadaných mladých spisovatelů s výjimkou Kappera a Tellerera strávila pouze dětství a část dospívání v ghettech v Čechách a odešla z nich. Mnozí z nich ve Vídni začali zpracovávat svá témata z české historie a česká židovská témata, většina z nich píše ale stále německy. Častým námětem byly příběhy z ghetta. Populární byla sbírka *Sippurim*, obsahující židovské pověsti včetně příběhu o Golemovi, mýty a biografie významných židovských osobností. *Sippurim* byly r. 1847 vydány poprvé v Praze pražským nakladatelem Wolfem Paschelesem a pak opět jeho synem Jakubem Paschelesem. Vydání byla v němčině.⁹² Tato generace tvůrců Mladé Čechie a tato éra v židovské historii je charakterizována skutečností, že spisovatelé kombinovali židovské aktivity s všeobecnými politickými aktivitami, účastnili se revoluce.

Se životem ghetta v Mladé Boleslavi se pojí jména některých představitelů Mladé Čechie. Zmiňme alespoň některé z nich. Isidor Heller, se narodil ortodoxním rodičům, prošel *chederem* a *ješivou* v Boleslavi. Když se podíváme na životopis Isidora Hellera, vidíme, jak

⁹¹ GOLDSTÜCKER, Eduard. O židovské Praze. In VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-412-8, s. 21-35, s. 32.

⁹² ROKYCANÁ, Jaroslav. Hrst retrospektivy. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 12, 30. 4. 1926, s. 15, SHMERUK, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Přel. V. Burian. Olomouc: Votobia, 1996. 165 s. ISBN 80-7198-142-7, s. 94-95.

se tento mladý člověk vzešlý z ortodoxního prostředí, rozhodl proti vůli rodičů a odešel z domova do Prahy. Studoval na Novoměstském gymnáziu, později práva na univerzitě, velký vliv na něj mělo básnické dílo Heinricha Heina, ve věku 21 let odešel do Francie, seznámil se s dílem Schillera, vrátil se do Mladé Boleslavi, začal psát básně, novely. V Mladé Boleslavi se spřátelil s M. Hartmannem, L. Kompertem, S. Kapperem. Později se Heller stal vychovatelem v Jihlavě, ve Vídni, pak pracoval v redakci listu *Der Ungar* v Budapešti. Zamiloval se, nechal se pokřtít, stal se úspěšným novinářem a majitelem listu *Österreichische Bürgerzeitung. Wochenschrift für alle Fragen und Interessen*.⁹³

Moritz Hartmann, rodák z Dušníků u Příbrami, se rovněž nechal pokřtít. Ve své tvorbě zpracovával např. téma husitství. Byl bojovníkem proti Metternichovu režimu. V revolučním roce 1848 byl ve frankfurtském parlamentu. Z jeho díla zmiňme alespoň *Böhmische Elegien*.

Leopold Kompert se narodil v Mnichově Hradišti, stal se velmi známým novinářem a aktivně působil ve vídeňské ŽNO. Jeho nejznámějším dílem jsou *Geschichte aus dem Ghetto*.⁹⁴

Lékař, spisovatel, jeden z představitelů Mladé Čechie, Siegfried Kapper byl propagátorem myšlenky české asimilace. Věnujme se tedy trošku podrobněji jeho osobě. Kapper se narodil na Smíchově 21. března 1821, absolvoval akademické gymnázium na Starém Městě pražském a zde se začal učit česky, pak studoval filozofii v Praze, r. 1840 odešel do Vídně, kde studoval medicínu, studia úspěšně ukončil ve Vídni r. 1847. V r. 1844 vypracoval první překlad Máchova *Máje* do němčiny. V r. 1846 vydal svou básnickou sbírku nazvanou *České listy*, což byla první práce moderního židovského autora psaná česky. V *Českých listech*, které jsou rozděleny do tří oddílů, vyjádřil Kapper svůj vztah k českému národu:

„Jen Nečechem mne nejmenujte,
Syn jako Vy jsem České země!
Jak srdce Vaše pro vlast tluče,
Tak moje vroucně plane ve mně!
I jsem-li z kmene nad Jordánem,
To s Čechem bratrství neruší!
– *České listy*, oddíl , ve spolku Čechů“⁹⁵

⁹³ ROKYCANA, Jaroslav. Isidor Helller. Památce starého žurnalisty. *Kalendář česko-židovský*, 1921, roč. 41, s. 91–104.

⁹⁴ ZOHN, Harry. Participation in German Literature. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968, s. 468–522, s. 473–474.

⁹⁵ ZIRKL, Vilém. Siegfried Kapper. Životopisný nástin. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 70–76, s. 73.

Jeho snahy ale zůstaly z velké části nepochopeny. Kapper byl židem a pravým Čechem milujícím svou vlast, i když za jeho života mu mnozí rodáci jiného vyznání jeho češství nevěřili. Karel Havlíček Borovský ve svém článku v *České Včele* dne 6. listopadu 1846 Kappera naprosto odmítnul, jeho knihu přijal nepříznivě a židy považoval za zcela oddělenou etnickou entitu.⁹⁶ Jak píše A. Stein: „Byl to zajisté nejgeniálnější žurnalista český, Karel Havlíček, který sdílel nedůvěru v upřímné vlastenectví českých židů, a nijak se s ní netajil.“⁹⁷ Později se ale K. H. Borovský zastává rovnoprávnosti židů v životě občanském a politickém, když pojednává o židovské otázce ve *Slovanu* v čísle z 12. října 1850.⁹⁸ Zpět ke Kapperovi. Pro české básnictví byl Kapper získán svými přáteli Karlem Sabinou a Václavem Bolemírem Nebeským, s nímž se spřátelil ve Vídni. Nebeský nadšeně podporoval sbratření židů a Slovanů.⁹⁹ Uvedme si ještě i slova J. Krejčího o Kapperovi v *Kalendáři česko-židovském*: „*Českými listy*“ přihlásil se Siegfried Kapper do služeb českého národa. Žid německého rodu a vychování prohlásil se v nich nepokrytě za Čecha a jím zůstal. Opřel se o sympatie Nebeského, necouvl před odmítnutím Havlíčkovým, vytrval. Problém racy, víry a národnosti rozřešil si svým způsobem. Racy a víry se nevzdal, ale cítil se příslušníkem národa českého, [...]. Kapper se zrovna tak mohl přihlásiti k národu německému, jako učinili židé jiní, a to z důvodu, že národ český pokládali za tak či onak méněcenný. Tím statečnější byl jeho čin, že s ním byl i ve své rodině osamocen; jeho choť, sestra Moritze Hartmanna, [...] zůstala Němkou.“¹⁰⁰ Po medicíně působil Kapper jako lékař rok v chorvatském Karlovcu, pak se vrátil do Vídně, kde se aktivně účastnil revoluce r. 1848 jako velitel akademických legií, při střelbě v březnu 1848 poskytoval lékařskou péči raněným, byl v revolučním parlamentu. Po revoluci cestoval po Evropě, vydal několik prací v němčině. V r. 1854 se vrátil do Čech a zasnoubil se právě se sestrou M. Hartmanna, Annou, a usadil se v Dobříši. Vydal německý překlad *Rukopisu královédvorského a zelenohorského*, odjel jako válečný lékař, po návratu se usadil v Mladé Boleslavi. Uvedme si, jak Mladou Boleslav, v době Kapperova pobytu v ní, popisuje podle vzpomínek Arnošta Pollaka Oskar Donath: „Mladá Boleslav dělala před

⁹⁶ FISCHER, Karel. Za Siegfriedem Kapperem. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 129–132, LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 8–9, MALINA, Jaro. Siegfried Kapper v Umělecké Besedě. *Kalendář česko-židovský*, 1913, roč. 33, s. 98–101, HUMBERGER, Jaroslav. Poměr Karla Havlíčka Borovského k českým židům. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 42, 25. 10. 1935, s. 2, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 132–135.

⁹⁷ STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 103.

⁹⁸ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 8, BAXA, Bohumil. Karel Havlíček-Borovský o otázce židovské. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 54–59.

⁹⁹ MALINA, Jaro. Siegfried Kapper v Umělecké Besedě. *Kalendář česko-židovský*, 1913, roč. 33, s. 98–101, ZIRKL, Vilém. Siegfried Kapper. Životopisný nástin. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 70–76, HAVLÍK, Pavel. Židé a Československá republika. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 4, SALAČ, Klement. Drobné vzpomínky na dra Siegfrieda Kappera. *Kalendář česko-židovský*, 1924, roč. 44, s. 49–53, SALAČ, Klement. Zapomenuté modlitby a Kapperův odkaz českým židům. *Kalendář česko-židovský*, 1925, roč. 45, s. 160–162, LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 4–8, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 28, 131–135.

¹⁰⁰ KREJČÍ, Jan: Siegfried Kapper (1821–1921). *Kalendář česko-židovský*, 1920, roč. 40, s. 7–10, s. 10.

rokem 1860 na cizince dojem německého města. Vyšší vrstva společnosti židovské i křesťanské byla neb zdála se aspoň býti německá. Úřednictvo, důstojníci tamnější posádky, učitelé gymnasia, reálky a obecných škol, průmyslníci a obchodníci, lékaři a advokáti a co tu ještě všechno patřilo k ‚lepší‘ společnosti, mluvili a četli jen německy. Nevzpomínám si, že bych byl před rokem 1860 v Mladé Boleslavi viděl jiné než německé noviny. [...] Česky bylo slyšeti mluvíti jen o trzích venkovský lid, v městě mluvili česky živnostníci, malí kramáři, dělníci, služebnictvo, zkrátka spodní vrstva společenská. [...] Tenkrát nebylo ani náboženských, ani národnostních, ani společenských bojů. Křesťané a židé, Němci a Češi, lepší a nižší společnost žili v nejlepším souladu a míru. [...] Je pravda, nebylo tenkrát užšího společenského styku mezi křesťanskými a židovskými rodinami; ale v povolání a obchodě obcovali spolu křesťané a židé velmi čile. [...] Ghetto ještě existovalo; ale již byli někteří židé, kteří měli a obývali domy v křesťanském (Starém nebo Novém) městě. Rabínem byl tehdy v Mladé Boleslavi dr. Elbogen, jenž přes svou pokrokovost nezavdával orthodoxům příčiny k pohoršení a s rabínem beth hamidraše Leserem Kohnem žili v míru, čině svá rozhodnutí s ním společně. [...] Do této venkovské idyly zasáhl Kapper, aniž chtěl, rušivě. [...] Úřad se bál Kapperovy národní agitace a sporů společenských, jež by z ní mohly vzniknouti. V beth hamidraši na Kappera zanevřeli pro jeho náboženskou lhostejnost. Nechodil prý ani do synagogy, ani do beth hamidraše. Neukázal prý se tam ani o Novém roce a v Den smíření. S hrůzou se po městě vypravovalo, že u Kapperů v Den smíření snídají, obědvají a večeří jako v každý jiný den.¹⁰¹ Pak se r. 1867 přestěhoval Kapper do Prahy. Teprve v Praze začal opět psát česky. Na konci šedesátých let se stal Kapper členem Měšťanské besedy a Umělecké besedy, dvou důležitých spolků. Zatímco Měšťanská beseda si v době, kdy byl Kapper jejím členem, uchovávala ještě dvojjazyčný a národnostně umírněný charakter a jejími členy byli vedle výhradně česky vlastenecky smýšlejících podnikatelů, úředníků, intelektuálů (členy byli např. František Ladislav Rieger a F. Palacký) i mnozí německy mluvící pražští bankéři, podnikatelé apod., Umělecká beseda byla od začátku své činnosti spolkem sdružující přední české umělce (členy byli např. B. Smetana, K. J. Erben, J. Mánes). V Umělecké besedě Kapper aktivně přednášel, r. 1865 uveřejnil v *Květech* své *Pohádky přímořské*, dále česky vydal *Zpěvy lidu srbského*, *Gusle: ohlasy černožské*, pak opět cestoval a zemřel předčasně na tuberkulózu v Pise 7. června 1879.¹⁰² Jak píše

¹⁰¹ DONATH, Oskar. Vzpomínka na Siegfrieda Kappera. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 35–40, s. 39–40. Isak Elbogen – rabín v Mladé Boleslavi. GOLDMANN, A. E. *Dějiny Židů v Mladé Boleslavi* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/jungbunzlau.pdf> >.

¹⁰² KREJČÍ, Jan: Siegfried Kapper (1821–1921). *Kalendář česko-židovský*, 1920, roč. 40, s. 7–10, DONATH, Oskar. Vzpomínka na Siegfrieda Kappera. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 35–40, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of*

o Kapperovi Vilém Zirkel v prvním ročníku *Kalendáře česko-židovského*: „Byl zvláštním zjevem v dějinách literatury naší; ač kolébka jeho stála v rodině židovské a úplně německé, ač v době jeho mládí ani českých škol nebylo – přece přilnul Kapper s celým zápalem mladistvé duše k české své vlasti, přec osvojil si jazyk český způsobem obdivuhodným a zasedl na Parnas český, by stal se jeho ozdobou.“¹⁰³

Siegfried Kapper a jeho snaha o přiblížení se českému národu inspirovala Hynka Krause, poštmistra v Lušticích u Mladé Boleslavi a ten vydal ve Vídni r. 1847 první česko-hebrejský *sidur*. Toto vydání *siduru*, nemělo ale žádný zvláštní dopad, neboť v něm bylo mnoho tiskových chyb, archaismů a nedočkalo se tedy velkého rozšíření.

Vraťme se ale k obecné situaci židů v Čechách. Židé ve své většině zatím necítili důvod nahradit směr kulturní asimilace. Nepřipadalo jim vhodné nahradit německou asimilaci asimilací českou, protože německá asimilace jim slibovala pokračování v jejich politické a sociální integraci a oni se ztotožňovali s německým liberalismem. Pochopitelně ale přicházeli do každodenního kontaktu s Čechy, neboť otevření ghett a možnost vlastnictví vedlo k tomu, že se dostali do venkovských oblastí a proto mezi ně začala pronikat čeština a češství. Venkovské židovstvo bylo ve většině dvojjazyčné, hovořilo česky při každodenním kontaktu se svými českými sousedy, ale své děti vzdělávalo v němčině a upřednostňovalo němčinu jako jazyk židovských institucí. Postupem času židé začali tvořit podstatnou část inteligence a místního úřednictva v českých obcích, do kterých se přestěhovali. Česká asimilace začala nabírat na intenzitě.¹⁰⁴

V souvislosti s venkovskými židy musíme zmínit aktivity žáka Š. J. Rapoporty a A. Kornfeldy, rabína Filipa Bondyho, rodáka z Jinošic u Benešova. Bondy studoval též filozofii na pražské univerzitě (jeho učiteli byli univerzitní profesori dr. Wesely a dr. Kämpf), r. 1857 obdržel titul a hodnost rabína a stal se doktorem filozofie, ovládal mnoho jazyků, učil francouzštinu na školách. Jako rabín začal působit r. 1857 v Českých Budějovicích, kde byla tehdy jen malá obec. R. 1859 odešel F. Bondy do Kasejovic a stal se rabínem blatenského okresu, tam působil osm a půl roku a začal svou činnost jako český kazatel. Rozhodl se, že při svých cestách malými vesnicemi a městečky Čech bude užívat vedle hebrejštiny i českého jazyka, nikoliv němčinu: „Již v prvních letech šedesátých proslovil první české řeči, které kdy

Bohemia and Moravia, s. 13, KREJČOVÁ, Helena. *Kapper, Siegfried* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kapper_Siegfried >, GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 4–5, SALAČ, Klement. *Dějiny Židů v Dobříši* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/dobris.pdf> >.

¹⁰³ ZIRKL, Vilém. Siegfried Kapper. *Životopisný nástin. Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 70–76, s. 70.

¹⁰⁴ STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 100, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 198.

při obřadech židovských prosloveny byly, a sice nejprve řeči svatební, potom řeči pohřební.¹⁰⁵ Jednalo se o první větší úspěch českožidovského hnutí. Ještě ve větší míře rozvinul F. Bondy svou činnost v Brandýse nad Labem a Praze. Českožidovské hnutí se začalo více prosazovat až v dalším období (viz níže).¹⁰⁶

3.7 Situace v Praze

V Praze byla situace nejkomplikovanější, neboť v tomto městě byla smíšená populace a na konci 50. let 19. stol. můžeme hovořit o rozdělení veřejného života ve městě do přesně oddělených táborů – českého a německého. Většina pražských židů upřednostňovala německý jazyk a německé sociální vazby, neboť jak píše v *Kalendáři česko-židovském* Jakub Scharf: „Od minulého století zavládl náhled, že žid ničím jiným, než Němcem býti nemůže a od té doby bylo vychování německé.“¹⁰⁷ V polovině 19. stol. židé, kteří žili na Josefově, který byl v té době ještě stále obehnan zdi bývalého ghetta, se ztotožňovali s Němci a rovněž tak i úřady a obyvatelé Prahy, považovali pražské židy za Němce i skrze zeď, oddělující je od německých křesťanů. Mezi 50. a 70. lety 19. stol., především v důsledku odstranění většiny zbývajících diskriminačních zákonů a všeobecné liberalizaci rakouského veřejného života, velká většina pražských židů zintenzívnila své propojení s německou společností a kulturou. Šlo o otevřeně proněmecký postoj pražských židů.¹⁰⁸ Uvedme ještě slova B. Hlaváče o pražských židech: „[...] až do počátku let osmdesátých je to historie německá, německé části pražského obyvatelstva. Skoro všichni židé stáli v táboře německém. [...] Až do r. 1867, kdy se Maďaři domohli vlastního státu, byli židé v Uhrách také Němci a mluvili stejně německy jako u nás. Rakousko bylo prohlášeno dvorem a vládou za stát německý, všechna moc státní byla v rukách německých, Němci byli nejsilnější – slabí židé museli se tedy držet Němců, německého státu, německé moci. Z toho se ovšem vyvinula tradice také po stránce nepolitické, hlavně kulturní, podporovaná pochopitelně v první řadě německou školou, německou universitou, nehledíc ani k tomu, že v povaze židů byla stěhovavost a oni tudíž se drželi jazyka s velkou světovou platností a rozšířeností. Byli tedy u nás přes to, že žili daleko víc mezi Čechy, v krajinách českých, než mezi Němci, přec jen Němci.“¹⁰⁹

¹⁰⁵ FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč. 11, s. 59–62, s. 60.

¹⁰⁶ FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč. 11, s. 59–62, Drobné zprávy. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 5, 8. 3. 1907, s. 4, Dr. Filip Bondy. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 9, 28. 2. 1930, s. 3.

¹⁰⁷ SCHARF, Jakub. Deset let. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 138–146, s. 143.

¹⁰⁸ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 46, COHEN, G. Jews in German Society, s. 34.

¹⁰⁹ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 13.

Pražská německá společnost byla společností elitářskou, chyběly jí lidové vrstvy. Mnoho německých šlechtických rodů získalo inkolát v době pobělohorské a tato německá šlechta spolu s německým měšťanstvem tvořila po několik staletí horní společenskou vrstvu v Čechách. Jak ale začal český živel nabývat na síle, Němci v Praze se, podle G. Cohena, museli definovat jako určitá skupina a snažit se tak vyvážit svůj demografický pokles a snižující se politický vliv. Pražští Němci si vytvořili silnou identifikaci, jako prestižní elita po r. 1860. Cohenův názor sdílí i H. Krejčová.¹¹⁰ Pražští Němci měli množství spolků. Tyto spolky byly založeny za účelem potřeby sdružovat se, vzájemně si pomáhat, debatovat a vyměňovat si názory a též se bavit. Židé měli neuvěřitelný úspěch ve vstupu do politických a kulturních skupin, které utvářely německý společenský život v Praze a dokonce se podíleli na jejich vytváření. Německý spolkový život vylučoval nejchudší židy ve městě, ale němečtí katolíci a němečtí protestanti byli vyloučeni na základě stejných sociálních a ekonomických kritérií. Bylo to tedy třídní uvažování, jež zabraňovalo některým židům ve vstupu do německých spolků v Praze a nikoliv jejich náboženství. Spolky byly navzájem propojeny stejnými řediteli a společnými členy. Členství resp. nečlenství v těchto spolcích hrálo důležitou roli ve vnímání rozdílů společenského statutu, vlastně definovalo společenskou hierarchii. Německá menšina v Praze vytvořila pevnou srostlou síť těchto spolků, jak německý podíl v populaci klesal, Němci byli vzrůstající měrou závislí na svých vlastních organizacích, které zajišťovaly obecně přežití jejich skupiny. Nervovým centrem německé společnosti bylo *Deutsches Casino*, velké společenské středisko všeobecného účelu založené v r. 1862. *Deutsches Casino* sponzorovalo širokou paletu společenských aktivit a shromažďovalo prostředky a finanční podporu většině německých spolků ve městě. Členství v *Deutsches Casino* bylo prestižní záležitostí. Velkou část členské základny *Deutsches Casino* tvořili židé.¹¹¹ K *Deutsches Casino* a německému pražskému spolkovému životu se ještě dostaneme v následující kapitole.

3.8 Školství a náboženské vzdělávání

Gymnázia s výukou v českém jazyce se začínají objevovat v 50. letech 19. stol., ale v době Bachova absolutismu byla hodně germanizována a v češtině byly vyučovány pouze předměty český jazyk a náboženství. Po r. 1848 byly dle osnov na veřejných školách v Rakousku hodiny náboženství podle víry žáků. Na konci 50. let 19. stol. přestalo víceméně existovat soukromé vyučování židovským předmětům. Jak víme, německé židovské školy (jež

¹¹⁰ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 36, KREJČOVÁ, H. *Židovská komunita*, s. 20.

¹¹¹ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 36–49.

měly ŽNO od dob Josefa II.) včlenily do svých osnov vedle světského vzdělání i židovské náboženské vzdělání. Toto náboženské vzdělání bylo samozřejmě malé ve srovnání s intenzivním židovským učením předchozích generací, ale bylo větší, než u následující generace. Celkově ale židovský faktor již v těchto školách nebyl základní, někdy měly dokonce zapsáno více katolických studentů, než židovských.¹¹²

V 60. letech dochází k liberalizaci politického a veřejného života a začínají se více prosazovat české národní zájmy. Podstatnou roli v tomto období hrála školská reforma. V r. 1866 bylo v Čechách stále jen 10 gymnázií s výukou v češtině. Skutečně zásadní změna přišla s tzv. *květnovými zákony*. *Zákon ze dne 25. května 1868, jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi* uvádí v § 1, že nejvyšší řízení veškerého vyučování a dohlížení přísluší státu, § 2 uvádí, že bez újmy tohoto práva je nařízeno každé církvi nebo náboženské společnosti, aby opatrovala a řídila vyučování náboženství rozličných vyznavačů víry ve školách obecných a středních a aby na vyučování náboženství dohlížela. Na vyučování jiných předmětů v těchto školách církev nebo náboženská společnost nemá žádný vliv. A podstatný je i § 4, který uvádí, že každá církev nebo náboženská společnost může zřizovat školy k vyučování mládeže jistého vyznání víry.¹¹³ Až do *květnových zákonů* byly obecné školy pod dohledem katolické církve, proto je pochopitelné, že ŽNO neměly důvod proč se vzdát svých vlastních škol. To se nyní změnilo. Legislativa z konce 60. let otevřela dveře nejen sekularizaci obecných škol, ale zároveň se studenty i učiteli mohli stát příslušníci různých náboženských skupin. Proto zmizel důvod pro trvání odděleného židovského školství a některé židovské školy byly přeměněny na veřejné, ale mnohé ŽNO stále své německé židovské školy udržovaly. Další důvod proč ŽNO měly stále své židovské školy, byl ten, že v monarchii bylo školství dost zanedbané a mnohdy bylo učitelské místo odměnou za dobré služby konané např. ve vojsku.¹¹⁴

Hlavním aspektem německých židovských škol nebyly jejich vzdělávací či náboženské standardy, ale jejich vztah k nežidovskému prostředí, v němž působily, především skutečnost, že jazykem vzdělávání v nich byla němčina. Češi hovořili o těchto školách, jako o školách germanizačních. *Říšským školským zákonem z května 1869* byla povinná školní docházka prodloužena na 8 let a národní škola byla rozdělena na pětiletou školu obecnou a tříletou školu měšťanskou, místo měšťanské školy bylo možno navštěvovat gymnázium, reálku,

¹¹² KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 49, 50.

¹¹³ *48 Zákon ze dne 25. května 1868 jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi* [online]. Společnost pro církevní právo při PF UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/48-1868.htm> >.

¹¹⁴ ROKYCANÁ, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 21, 24. 5. 1929, s. 1, KRAUS, J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 119–122, s. 122.

reálné gymnázium či jinou specializovanou střední či odbornou školu. Jak bylo výše řečeno, ministerstvu náležela nejvyšší správa veškerého školství a dozor nad ním. Od r. 1868 byla vykonávána trojstupňovým systémem školních rad (zemských, okresních a místních). Mnoho německých židovských škol bylo podporováno místní školní radou. Skutečnost, že židovský vzdělávací prvek v těchto školách byl podřízen jejich politické důležitosti, je zřejmá z toho, že tyto školy neexistovaly v oblastech osídlených převážně Němci. Většina nových ŽNO v německy mluvících průmyslových oblastech především na severu a západě Čech nezaložila vlastní německou židovskou školu a děti z těchto ŽNO navštěvovaly především státní školy. Překvapivě málo je známo o situaci po *květnových zákonech* v Hlavní normální židovské škole v Praze, podle Kievala se pravděpodobně přetransformovala na „soukromou školu se státním souhlasem“, kterou navštěvovali jak židé, tak nežidé. Na konci 60. let 19. stol. ŽNO v Praze provozovala 10 chlapeckých a 5 dívčích škol.¹¹⁵

Pokud jde o vzdělávání rabinů, tak se opětovně setkáváme s neúspěšnou snahou o zřízení rabínského semináře, r. 1850 se o to vážně pokoušel roudnický rabín A. Kohn. Druhým mužem, který vyvíjel velkou snahu o založení „mojžíšského-izraelského teologického institutu pro výuku rabinů a učitelů náboženství v Praze“ byl vrchní rabín Š. J. Rapoport, ale kvůli neshodám s ortodoxními židy a neshodám mezi pražskou obcí a obcemi na venkově nedošlo k realizaci tohoto záměru. Pak mezi lety 1820–1894 byly založeny rabínské semináře ve Vratislavi, Berlíně, Budapešti a Vídni a tak kandidáti rabínství z Čech studovali tam.¹¹⁶

3.9 Náboženský život

ŽNO nabyly plné autonomie, a pokud splňovaly podmínky – vlastní uzavřený obvod a dostatek prostředků nutných k výkonu požadovaných správních úkonů – mohly se stát samosprávnými politickými „místními obcemi“. V celých Čechách to ale splňoval jen pražský Josefov.¹¹⁷ Jak bylo výše řečeno, ústavní vývoj v habsburské monarchii byl v revolučním a porevolučním období velmi složitý. *Silvestrovské patenty* z prosince 1851 znovu nastolovaly absolutismus. Pro účely naší práce je důležité, že ponechaly v platnosti zákonná ustanovení zaručující svobodný život náboženským společnostem.

V Čechách se, jak víme, židé vystěhovali z původních ghett. Jak jejich blahobyt stoupal a oni získali svobodu pobytu zákonem, přestěhovali se z židovských čtvrtí do lepších,

¹¹⁵ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 38, KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 49–50, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 44–45.

¹¹⁶ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 346, ROKYCANA, Jaroslav. *Jak byly zmařeny pokusy o zřízení židovského semináře v Praze. Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 151.

¹¹⁷ PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 243.

dříve křesťanských částí obcí. Židovská náboženská obec tvořila po staletí jádro tradiční židovské společnosti a ovlivňovala každý aspekt židovského života. Tento staletý rámeček pod vlivem emancipace rychle slábnul, jak dokládají slova V. Rakouse: „Jinak bývalo doma. Otec si na světské učení nepotrpěl. Chumiš – to ano. Celé dny by nás byl vydržel trpělivě učit v chumiši; jen že my to zase nevydrželi. Při jiné knize než při chumiši, nerad nás otec viděl.“¹¹⁸ Židé se, ve snaze splynout s okolím, zbavovali vlastních kulturních a rodových tradic, stále více se asimilovali. Zákony změnily příznivě jejich právní, ekonomické a sociální postavení, zároveň však došlo k urychlení rozpadu tradičních společenských, kulturních a sociálních vazeb uvnitř židovské pospolitosti a ke krizi židovských institucí. Po r. 1848 se pozice ŽNO změnila. Jedinec již více nezávisel na obci z ekonomických a osobních důvodů (v r. 1868 byly povoleny civilní sňatky) a jak se postupně zbavoval židovského spojení, tak také přestával být závislý na náboženských potřebách. Výsledkem této situace bylo, spolu s dříve popsanou migrací, že mnohé ŽNO začaly mít problém udržovat své instituce a platit své funkcionáře. Situace byla lepší v novějších ŽNO (většina židů tam žijících byla bohatá, nové ŽNO často neudržovaly vlastní německé židovské školy, neměly mezi sebou téměř žádné chudé rodiny, které by musely podporovat). Některé ŽNO si nemohly dovolit platit rabína, často tu plnil různé náboženské funkce (*chazan*, *šochet*) jen jeden člověk. Mnohdy se malé obce musely spokojit s tzv. *Dispensrabbiner*, duchovními vůdci, kteří dostali výjimku a mohli zastávat úřad rabína, ačkoliv neměli dostatečné vzdělání.¹¹⁹

„Nové židovské obce (založené po r. 1848) se od začátku orientovaly k ‚dobře vedené či disciplinované‘, ‚geregelt‘ synagogální bohoslužbě, která obsahovala sborový zpěv, varhanní hudbu a především kázání. Staré židovské obce byly více konzervativní především proto, že někteří starší členové měli odpor k rušení starých zvyků. [...] obvykle prvním krokem, který nově založená židovská náboženská obec učinila, bylo postavení výstavné drahé synagogy v obvykle maurském slohu. Tyto byly naplněny jen 4x ročně – 2 první dny Roš ha-šana, na Jom kipur a 18. 8., což byly narozeniny císaře Františka Josefa I. Tento významný den byl oslavován speciálně v synagogách. Vysocí představitelé státu často navštěvovali synagogy a kázání byla v jasně vlasteneckém duchu.“¹²⁰ Tito úspěšní a hrdí židé nebyli podle R. Kestenberg-Gladstein schopni předat židovské hodnoty svým dětem. Ale alespoň jim zanechali jasný důkaz svého judaismu – prázdnou synagogu. Rabíni těchto velkolepých synagog, bez výjimky, byli rabíni s doktorskými tituly – *Doktorrabbiner*.

¹¹⁸ RAKOUS, Vojtěch. Bývalo jinak [...]. *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 19, 29. 9. 1899, Belletristická příloha Českožidovských listů č. 19, s. 1.

¹¹⁹ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 46–52.

¹²⁰ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 51.

4 POSLEDNÍ PŮLSTOLETÍ RAKOUSKO-UHERSKA (CCA 1870–1918)

4.1 Pokračující migrace

Druhá migrační vlna nastartovaná už v 60. letech 19. stol. nadále pokračovala a stále sílil proces urbanizace. Více a více židů se stěhovalo do velkých center v Čechách (Praha, Plzeň, Teplice, Karlovy Vary, České Budějovice, Ústí nad Labem, Liberec atd.), mezi léty 1849–90 opustili venkov téměř všichni mladí židé v produktivním věku. Židé se stěhovali za lepšími pracovními příležitostmi, za lepším vzděláním pro své děti, za lepším živobytím a tento trend přetrval až do 20. stol. Židovští migranti se postupně včleňovali do svého nového prostředí, ať českého či německého nebo smíšeného. Příkladem je otec Franze Kafky, Herman Kafka, který se narodil v české vesnici Osek u Strakonice a pak se etabloval mezi německy asimilovanými židy v Praze. Nejvíce vesničanů z Království českého přicházelo do Prahy. Židovská populace v Praze a jejích předměstích především díky této vnitřní migraci stále rostla, nežidovská populace rostla ještě víc. V r. 1869 bylo v Praze 14 928 židů, což představovalo dokonce 7,3 % populace města, v r. 1900 to bylo již 26 342 židů, což bylo 6,7 % populace města a v r. 1910 počet židů dosáhl čísla 27 986, tedy 6 % populace města.¹²¹ Židé v Praze bydleli ve staré židovské čtvrti, Josefově, ale ještě víc jich žilo v dalších historických částech města a v průmyslových předměstích, jako Smíchov, Karlín, Holešovice. Josefov, vedený jakožto V. městská čtvrť, byl přelidněný, byly tam velmi špatné hygienické podmínky; na Josefově stále sídlily náboženské instituce, bydleli tam někteří ortodoxní židé a židovští vetešníci, ale žil tam i nežidovský lumpenproletariát. Každý žid, který si to mohl finančně dovolit, se snažil z této části města vystěhovat. Každý z domů měl několik majitelů, např. dům č. 21 měl ještě v roce 1900 čtrnáct majitelů. V r. 1900 připadalo na jeden židovský byt 6–7 osob.¹²² Ještě v r. 1870 na Josefově žila polovina pražských židů, zatímco v r. 1900 to bylo již méně než jedna čtvrtina. Další osud Josefova je notoricky znám – vydání asanačního zákona r. 1893, následně mezi léty 1896–1912 přestavba. V současnosti je nám dřívější podoba známa pouze z fotografií a z Langweilova modelu Prahy, z původního Josefova se

¹²¹ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 31–33, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 400.

¹²² RYBÁR, Ctibor. *Židovská Praha: glosy k dějinám a kultuře: průvodce památkami*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 1991. 337 s. ISBN 80-85334-04-6, s. 91.

zachovalo jen pár staveb a velká část hřbitova.¹²³ Asanace byla jedním z podnětů k založení Židovského muzea, aktivita *Verein zur Gründung und Erhaltung eines jüdischen Museums in Prag* / Spolku k založení a udržování židovského muzea v Praze, jehož průkopníkem byl Salomon Hugo Lieben, byla hlavně zaměřena na záchranu liturgických předmětů a zařízení z demolovaných budov, spolek se ale snažil i o zachování předmětů, vztahujících se k dřívějším zvykům a tradicím a zároveň o vytvoření obrazu tohoto zanikajícího světa.¹²⁴

4.2 Sociální postavení židů

Židé z vesnic přicházeli do větších měst a především do Prahy a jejích předměstí, kde byl průmysl, banky, pojišťovny, atd. Často znamenal příchod do města zpočátku pokles na úroveň proletariátu. Nicméně židovští rodiče byli ochotni přijmout ztrátu svého statutu, protože umožnili dětem navštěvovat vyšší vzdělávací instituce v Praze. A skutečně, další židovská generace se těšila již daleko větší prosperitě. V poslední třetině 19. stol. se sociální postavení židů výrazně zlepšuje. Na počátku 20. stol. patřili židé převážně k úspěšné střední, nebo vyšší vrstvě. V r. 1900 představovali dělníci z židovských obyvatel Prahy jen 7 %. Židé pracovali např. v těchto oborech: obchod, peněžnictví, průmysl, živnosti, pojišťovnictví, zdravotnictví. Mnoho z nich bylo zaměstnáno ve svobodných povoláních. Nový tržní systém otevřel i pro židy nové možnosti. Právě v poslední třetině 19. stol. došlo ke skutečně impozantnímu nástupu židovských obyvatel Čech do ekonomiky a průmyslu. Mnohé z podniků, které židé u nás založili, nebo na jejichž vzestupu se podstatně podíleli, pracují dodnes. Židé investovali do těžkého, lehkého i potravinářského průmyslu, do železnice, atd.¹²⁵ Ocitujme pár slov z článku, který vyšel v *Rozvoji*: „[...] jsou židé v jižních Čechách v porovnání s ostatním obyvatelstvem zámožnější [...]. Velký průmysl ve městech jest nadto ze tří čtvrtin v jejich rukou – Klatovy, Strakonice, Benešov, Písek, Jindřichův Hradec – rovněž tak velkoobchod; a i na malém a středním obchodu mají ještě značný podíl.“¹²⁶ Historici se shodují na hodnocení ekonomického vývoje židů v tomto období, jako ekonomického zázraku.¹²⁷

¹²³ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 42, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 273–274, PAŘÍK, A. Pražské ghetto, s. 68–71, BRAUNOVÁ, Andrea. Origin of the Book Collection of the Library of the Jewish Museum in Prague. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. 36, s. 160–172.

¹²⁴ VESELSKÁ, Magda. Jewish and Related Museums in Czechoslovakia in the First Republic. *Judaica Bohemiae*, 2004, roč. 40, s. 78–92.

¹²⁵ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 41, COHEN, G. Jews in German Society, s. 32, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 28.

¹²⁶ MAYER, A. M. O židech jihočeských. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 28, 15. 7. 1910, s. 1.

¹²⁷ PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 100, KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 37.

4.3 Napětí mezi Čechy a Němci

Židé Čech měli mnoho společného se židy dědičných habsburských zemí a s německými židy, výrazně se lišili od *Ostjuden* / východních židů (Polsko, Bukovina, Rusko). Specifikem českých zemí v tomto období byla pokračující řevnivost mezi Čechy a Němci, vystupňovaná po zklamání Čechů z dualismu, jež pro Čechy znamenal konec federalistických představ. Problematika česko-německých vztahů je značně spleťtá, pro účely naší práce uvedme, že toto napětí mezi Čechy a Němci mělo silný vliv i na vnitřní židovské záležitosti. Oddělené společnosti, česká a německá, měly každá svou vlastní kolektivní identitu založenou na jazyku, politických cílech, sociálních hodnotách a etnicky výlučném veřejném životě. Židé byli doslova chyceni do pastí v tomto boji mezi Čechy a Němci a museli si vybrat mezi českou a německou společností. Stávalo se, že se členové jedné židovské rodiny nehlásili ke stejné národnosti. U židů dlouho přetrvávala německá orientace, to krásně vystihuje Stanislav Schulhof v jednom ze svých článků v *Kalendáři česko-židovském*, kde popisuje židovskou rodinu jednoho obchodníka, která měla doma německé nápisy i na ručnicích a v kuchyni a ani je nenapadlo, že by mohly být tyto nápisy v češtině, oznámení o narození syna nechala rodina vytisknout německy, atd. Pro své české okolí se tak stala tato rodina automaticky německou a postupně k nim Češi přestali chodit nakupovat a oni museli svůj krám zavřít a odstěhovat se. Pojem Němce a žida, jak uvádí Schulhof, splynul českému člověku v jedno.¹²⁸ S myšlenkou, že židé „zaspali“ emancipaci českého národa a klonili se k němečtví, až přespříliš dlouho, se setkáváme u českožidovských autorů opakovaně.

Podívejme se, proč se na konci 19. stol. většina židů stále považovala za Němce. Důvodem byl německý liberalismus. Německá liberální strana až do 80. let 19. stol. prakticky monopolizovala německou politiku v Čechách a vítala židovskou podporu. Němečtí liberálové se vyvarovali antisemitismu, bránili se vlivu katolického klerikalismu v politice a vzdělání a bojovali za ekonomickou svobodu a rovnost příležitostí. Německý národ byl hospodářsky silný a jeho kultura obsahově rozsáhlá a tak je tedy přirozené, že následkem toho německý národ snadněji asimiloval.¹²⁹ Poměr židů k německé liberální straně krásně vystihuje Edvard Lederer (jehož slova uvádí i článek z *Rozvoje*), popisující situaci po r. 1897: „[...] tu mezitím octnul se český žid ve vleku strany německoliberální, neobmezené to vládly v říši.

¹²⁸ SCHULHOF, Stanislav. Bývali Čechové [...]. Črta z našeho života. *Kalendář česko-židovský*, 1908, roč. 28, s. 118–127.

¹²⁹ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 9, COHEN, G. Jews in German Society, s. 31–35, ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3–5, STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1885, roč. 5, s. 111–113.

Strana ta dobře vystihla, že v židu českém najde silnou oporu, jestli jej pro své cíle vhodně využít, a ona to také výborně dovedla. Žid se svou již německou rodinou, svými německými školami konfesionálními, svým německým obchodem a průmyslem hodil se této straně výborně za podporu ve městech českých, kde spolu s německou byrokracií a renegáty tvořil ‚německé jádro města‘, pomáhal zachovávat německý rys měst a městysů, a všemožně v roli loyálního občana proti revolucionářskému češství byl udržován. Úkaz ten, vymizivší dnes aspoň v Čechách, vyjímaje částečně Prahu, Plzeň a Budějovice, trvá posud měrou skoro neztenčenou ještě na Moravě.¹³⁰

Český národ prošel převratným ekonomickým, sociálním, politickým a kulturním vývojem, a zatímco v polovině 19. stol. představoval v habsburské monarchii poměrně slabého mocenského činitele, na konci 19. stol. byl tento národ již vyzrálý a s vysokými aspiracemi. Většina židů ve velkých městech ale stále zůstávala věrna svým proněmeckým postojům. Jiná byla situace na venkově. Uveďme si z *Rozvoje* opět konkrétní příklad jižních Čech: „Společenská posice židů v jižních Čechách jest daleko významnější, nežli v jiných krajích. A tu možno pozorovati z velké části značný rozdíl mezi židy ve větších městech a mezi židy venkovskými. Mezi židy městskými učinila asimilace společenská a tudíž i národní dosud ještě daleko menší pokrok, než li mezi židy venkovskými. Městští židé tvoří namnoze ještě společnost pro sebe, stýkají se jen velice málo s ostatním obyvatelstvem, jež je navzájem také nevyhledává. Židovská společnost v takových městech např. ve Strakonících jest dosud téměř výhradně německá a jsou tu ještě i dnes židé, kteří znají jen velmi špatně česky [...]. Na venkově naproti tomu nebyla odloučenost židů nikdy tak velká jako ve městech [...]. Židovský pachtýř stýká se právě tak dobře s pachtýřem a velkostatkářem křesťanským jako s obchodníkem židovským, účastňuje se z pravidla všech venkovských podniků společenských a kulturních, posílá své dítě do českých škol, i do středních, odebírá namnoze již i české noviny apod.“¹³¹

Jak píše Bohdan Klineberger: „Avšak ať je kultura německá důležitá jakkoli [...] žid, žijící mezi českým lidem, saje v sebe maně kulturu českou a s ní kus duše české; ta jest mu bezprostřední. Tu dýchá, tou žije, a ač má německá kultura pro něj svou váhou a větší šíří nemalý ideový význam, význam kultury německé zůstává pro něj ideovým, význam kultury české jest životní a životně nutný.“¹³²

¹³⁰ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 14, Plzeňští židé. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 35–36, 1. 9. 1904, s. 6–7. Renegát – odpadlík, odrodilec.

¹³¹ MAYER, A. M. O židech jihočeských. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 28, 15. 7. 1910, s. 1.

¹³² KLINEBERGER, B. *Naše budoucnost*, s. 55.

Známým příkladem měst, kde i přes stále se zvětšující podíl české populace na konci 19. stol. stále převládala německá orientace ŽNO, jsou Plzeň a Praha (viz níže). V článku v *Rozvoji* o českém divadle v Plzni pisatel píše, že Plzeň se stala již téměř českým městem a německá menšina je stále slabší a slabší, ovšem významnou částí této menšiny jsou židé: „Židovská němčina. Nové české divadlo v Plzni navštěvují – také Němci. [...] trapný německý hovor židovský v českém divadle [...]. Známe smutný zvyk, že naše česká společnost snáší mnohem shovívavěji německý hovor od (nežidů) Němců křesťanův, ať důstojníků, ať veteránů, ať privilegovaných šlechticů historických, ať i renegátů Čechů, než od židů. Chápeme, že dráždí ji německý hovor víc od židů, kteří ve svých krámech a kancelářích s týmž obecnstvem českým jednají dobře po česku.“¹³³

4.4 Situace v Praze

Praha se okolo r. 1890 stala především díky příchozím venkovanům převážně českým městem. Židé zde tvořili velkou část německy mluvícího obyvatelstva. Rozsah židovské integrace do pražské německé společnosti byl ohromný. Až do 90. let 19. stol. nacházeli pražští židé mnoho důvodů pro své spojenectví s Němci a málo pro to, aby se připojili k Čechům. Stejně jako mnoho nežidovských rolníků a dělníků, většina pražských židů stále pohlížela na německou společnost jako na společnost, která je té české nadřazena a to silou, prestiží i bohatstvím. Tento pohled měli i ještě dlouho poté, co se objevili významní čeští měšťané a vláda Eduarda hraběte Taaffeho (1879–1893) rozbila v říši německou politickou dominanci. Teprve právě na počátku let osmdesátých, za vlády Taaffovy, se židé v Čechách začali hlásit k Čechům, jednalo se ale hlavně o venkov. V Praze byla převaha židů stále Němci, k Čechům se hlásili především židé, kteří nově přišli do Prahy z venkova. Podpora německým liberálům, návštěva německých škol a pokles v religiozitě jsou hlavními rysy této prosperující německé židovské společnosti. Židovská střední třída uznávala světské německé ideály a snažila se jim maximálně přizpůsobit. Obzvláště židé v Praze si dlouho nemohli představit, že by Němci v Rakousku mohli ztratit své výhradní vládnoucí postavení, poněvadž pro ně bylo rozhodující, co se dělo ve Vídni a ne v Čechách.¹³⁴ Jak píše B. Hlaváč v *Kalendáři česko-židovském*: „Pražští židé, zbaveni jsouce ghetta židovského, zřídili si sami ghetto německé, v němž zůstali všemu českému cizí.“¹³⁵

¹³³ Plzeňské obrázky. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 1, 7. 1. 1905, s. 2.

¹³⁴ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 13, COHEN, G. Jews in German Society, s. 35, KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 34–43, FRANKL, M. „Emancipace od židů.“ *Český antisemitismus na konci 19. století*, s. 41.

¹³⁵ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 20.

Německý spolkový život v Praze vylučoval Čechy a rovněž jakékoliv Němce, kteří nepodporovali německé liberální politiky. Ale, jak víme, německé spolky, jichž bylo v Praze ohromné množství, neuplatňovaly absolutně žádné restriktce vůči židům. *Deutsches Casino* bylo nadále páteří německého společenského života v Praze. Mělo, díky své prestiži, sociálně selektované členství, více jak $\frac{3}{4}$ jeho členů náleželo k měšťanstvu. I přes tuto selektivitu židé tvořili 38 % z členů tohoto spolku v r. 1879. Židovští členové *Deutsches Casino* byli nejbohatšími židy ve městě. Židovský podíl v dalších liberálních skupinách (např. ve spolku *Deutscher Turnverein*) byl podobný. Židé získávali uznání v německém společenském životě v Praze na základě stejných společenských a ekonomických kritérií jako nežidé. G. Cohen se zabývá porovnáváním profesí židovských a nežidovských členů *Deutsches Casino* a dospívá k závěru, že na židovské členy *Deutsches Casino* nebyly uplatňovány žádné zvláštní požadavky. Německý spolkový život v Praze nejenže toleroval židovskou účast, ale německé spolky prokazovaly svým židovským členům vysoké pocty. Žid Otto Forchheimer, bohatý obchodník s agrárními komoditami, byl viceprezidentem *Deutsches Casino* v letech 1883–1884 a prezidentem v letech 1894–1913. Dalšími předními představiteli *Deutsches Casino* byli dr. Josef Eckstein a docent Bruno Kafka, bratranec Franze Kafky, kteří byli také židé. V začátcích 80. let 19. stol. židé tvořili okolo $\frac{1}{3}$ ředitelů ve většině liberálních spolků. Téměř všichni židé, kteří dosáhli vynikajícího postavení v německé společnosti, měli pozice stejné prestiže a vlivu v pražských židovských náboženských a dobročinných spolcích.¹³⁶ B. Hlaváč také uvádí, že pražští židé zůstávali Němci, na rozdíl od G. Cohena ale tvrdí, že pražští Němci židů do předních řad nepouštěli a bohatá a rozhodující německá buržoazie v Praze tíhla spíše k šlechtě a židé se jí hodili jen k placení.¹³⁷

Společenský vzestup v rámci německé společnosti nevyžadoval zřeknutí se spojení s židovskými aktivitami ani popření vlastní židovské identity. Přesvědčeným Němcem byl dr. Ludwig Bendiener, který byl mužem všeobecně váženým, znamenitým obhájcem, židovským reprezentantem zemské školní rady v Čechách na konci 80. let a v 90. letech 19. stol. (vzpíral se zejména v zemské školní radě každé kulturní snaze českožidovských představitelů), Bendiener byl členem představenstva PŽNO po dobu 3 desetiletí (na bohoslužby chodil do ortodoxní Vysoké synagogy), zároveň byl čelným funkcionářem v *Deutsches Casino* od 80. let 19. stol. až do první světové války. Z dalších významných německých židovských osobností, jež se účastnily spolkového života v německé společnosti v Praze a zároveň patřili k předním představitelům PŽNO můžeme zmínit textilního továrníka

¹³⁶ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 30–45.

¹³⁷ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 13–14.

Sigmunda Mauthnera a pojišťovacího makléře Philipa Falkowitze. Většina z židů, kteří se podíleli na německém spolkovém životě v Praze, vystupovala otevřeně jako Němci a zároveň jako židé. V politice, ve vzdělání, v kultuře a v množství různých společenských aktivit se němečtí židé identifikovali s německými nežidy a očekávali, že s nimi bude zacházeno stejně, bez ohledu na náboženství, ale zároveň trvali na respektu pro svou identitu jakožto členů určité náboženské skupiny.¹³⁸

Německý společenský život byl na německých židech do značné míry závislý. A to je určitě i důvodem, proč pražská německá křesťanská společnost byla vůči židům tak tolerantní, neboť němečtí nežidé a němečtí židé potřebovali sebe sama navzájem, když chtěli v Praze přežít, jako určitá skupina. Pražští němečtí židé se plně účastnili spolkového života německé liberální společnosti až do doby po první světové válce. Přijetí společenských hodnot německé střední třídy a vědomá identifikace s Němci ve veřejných záležitostech sloužily jako předpoklady pro židovský vstup do skupinových vztahů s německými nežidy. Židovský úspěch v německém společenském a politickém životě na oplátku posiloval proces přizpůsobení se německé kultuře a identifikaci židů s touto kulturou. Přijetí židů střední třídy do německé společnosti se stalo svým rozsahem tak velké, že příležitostně společensky ambiciózní židé pocítovali potřebu zamezit tomu, aby se smíšené spolky nestaly převážně spolky židovskými.¹³⁹

I přes určité napětí, které panovalo mezi Čechy a Němci, čile kvetl společenský život. Obecně nápadným rysem byla důležitá role, která připadala společenským událostem a společenským večírkům, ty prakticky vyplňovaly život společnosti na konci 19. stol. Těmito společenskými událostmi byly plesy a bály, kde se tančilo obvykle až do brzkých ranních hodin. Často byl tanec uveden nějakým uměleckým programem. Na mnohé tyto akce organizované německými spolky či jednotlivci byli zváni i židé a stejně tak i židé sami mnohé tyto akce organizovali – především taneční zábavy, jejichž program byl koncipován tak, aby přitáhl i nežidovské hosty. Dalším charakteristickým prvkem byla velmi vysoká úroveň kulturní části těchto programů. Obecně pro období před r. 1914 platí, že ve srovnání s jejich počtem, byla kulturní role židů v české a obzvláště pak v německé společnosti v Čechách neobyčejně velká. Např. tchýně dr. Hugo Bergmanna, paní Berta Fanta, organizovala ve svém salonu v domě U Jednorozce na Staroměstském náměstí č. 17. různé večírky, kde probíhaly debatační kroužky, kam byli zváni židovští intelektuálové jako Hugo Bergmann, Robert a Felix

¹³⁸ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 14–15, COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 45–46.

¹³⁹ KREJČOVÁ, H. *Židovská komunita*, s. 20, COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 47.

Weltsch, Max Brod, někdy také Franz Kafka a za svého pražského pobytu i Albert Einstein. Ostražitě střeženým tajemstvím však bylo, že židé představovali jen jednu třetinu pozvaných, mezi křesťany byl třeba baron Nádherný. Sestra paní Berty, Ida Freund, spolu s dalšími ženami, dotvářela atmosféru salonu předváděním tance a hudebních či dramatických představení. V rámci širších společenských vazeb se židé maximálně snažili přizpůsobit se nežidovské společnosti. Ti židé, kteří byli ve městech a městečkách zváni na různé společenské akce, získávali na své společenské prestiži nejen ve společnosti obecně, ale i mezi ostatními židy. V prvních dvou generacích po konečné emancipaci, pražští židé ze střední a nižší střední třídy významně uspěli ve svém vstupu do německé společnosti. Židé byli přijati do německého spolkového života bez ztráty své židovské identity.¹⁴⁰

Všechny výše popsané židovsko-nežidovské interakce se odehrávaly v rámci veřejného sektoru každodenního života. Vztahy v soukromé sféře měly jiný charakter. Němečtí židé nepopírali své židovství, ale měli tendenci držet si jej pečlivě střežené ve svém soukromí. V soukromém životě, především v rodinných vazbách, byli židé víceméně uzavření nežidovskému okolí, byli uzavřenou sociální skupinou, neboť byli téměř výlučně vázáni ve svých sociálních vztazích jeden na druhého. Vztah mezi židy a nežidy, který začal ve spolcích, se často rozvinul v silné přátelství dokonce i v nejvyšších vrstvách německé společnosti. Přesto takové vztahy zřídka pronikly hluboko do soukromého života. Pravděpodobně to bylo náboženství, které i přes svůj stále klesající vliv, hrálo zásadní roli při výběru životního partnera. Poměr vzájemných sňatků mezi pražskými židy a nežidy zůstal v tomto období celkem nízký. Např. v r. 1881 uzavřel manželství s nežidovkou jen jediný židovský obyvatel ve městě, v porovnání ke 207 židovským manželstvím. V r. 1911 pouze třicet z 28 000 židovských obyvatel Prahy a jejích předměstí uzavřelo manželství s nežidovským partnerem.¹⁴¹ Mnoho židů toužilo a nakonec dosáhlo přijetí ve veřejném životě pražské německé společnosti, pouze nepatrná část židů se ale propojila s nežidovskou společností i v rodinných vazbách. Nejspíš to bylo dáno skutečností, že pražská německá společnost byla daleko tolerantnější, než např. společnost vídeňská a nevyžadovala po židech úplné splnutí. Protože neexistoval na židy tlak, aby se cele asimilovali, židům se nadále dařilo udržovat své rodinné vazby ve většině stále židovské.

¹⁴⁰ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 54–55, COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 52, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 292–297, PAŘÍK, Arno. *Praha je ostatně kouzelná. Před sto lety pobýval v Čechách Albert Einstein* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2011 [cit. dle 1. prosince 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2011-06.pdf> >.

¹⁴¹ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 34, COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 47–48.

Tuto uzavřenost židovského života v soukromé sféře můžeme vidět nejen u volby životních partnerů pražských židů, ale i pokud jde o sousedské vztahy. Jak jsme již zmínili, většina židů se snažila z bývalé pražské židovské čtvrti odstěhovat a tak v r. 1900 pouze 8 % pražských židů žilo na Josefově a stále 73 % žilo v pěti historických částech vnitřního města. Pouze na Josefově byly ještě zcela „židovské uličky“, tedy ulice, kde bydleli jenom židé. V jiných částech Prahy se s tímto fenoménem nesetkáváme. Bylo mnoho pražských městských částí, které měly vysoký podíl židovského obyvatelstva, ale nemůžeme hovořit o nějakých určitých židovských čtvrtích. G. Cohen ve své studii vychází z výsledku sčítání lidu v r. 1890 a na příkladu tří farností na Starém a Novém Městě pražském, konkrétně tedy farností sv. Havla, sv. Jindřicha a sv. Petra ukazuje modely osídlení. Z jeho zjištění vyplývá, že v daných farnostech byl velmi vysoký podíl německy mluvícího obyvatelstva, 29 % ze všech obyvatel a zároveň vysoký podíl židovského obyvatelstva, 22 % ze všech obyvatel. Němečtí židé sice bydleli ve stejné ulici s nežidy, ale pokud jde o jednotlivé domy, většinou v jednom činžovním domě byli výlučně židé. Pokud nebyl celý dům obýván pouze německými židy, tak jako sousedé německých židů byli velmi často česky asimilovaní židé. Výsledky výzkumu pro totožné tři farnosti v r. 1910 ukazují jen nepatrný rozdíl. G. Cohen vyjadřuje myšlenku, že pražští němečtí židé neusilovali o navázání těsnějších vazeb s nežidy v soukromí a považovali své oddělení od německých křesťanů nejen za akceptovatelné, ale dokonce za žádoucí, staví se tak proti teorii vyloučení, proti teorii „menšiny v menšině“. Protože si pražští němečtí židé na konci 19. a začátku 20. stol. jako své životní partnery vybírali jiné židy a židé byli jejich sousedy, tak se jim podařilo udržet se stále jako určitá skupina. I přes rozsáhlou integraci do německého společenského života, kterou v Praze v tomto období zažívali, byli stále schopni si ve svých intimních životech uchovat své židovství a udržet základní židovské hodnoty. Zapouzdření židovského domácího života tak pomáhalo zajistit smysl pro zvláštní totožnost i přesto, že zažívali tak rozsáhlou integraci do nežidovské společnosti v profesním životě, v kultuře, v politice a jinde. Židé toužili po úplné rovnosti uvnitř nežidovské společnosti a zároveň si přáli udržet si jasný smysl svého židovství. Jejich rodinné a domácí záležitosti zůstávaly omezeny na ostatní židy. Zkušenost pražských židů před první světovou válkou ukazuje rozsah, ve kterém bylo možné v jedné společnosti žít s dvojitou identitou, jako Němec i jako žid.¹⁴²

Začlenění pražských židů do majoritní společnosti je širší veřejnosti známo především z literárních děl autorů tzv. *Prager Kreis* / Pražského okruhu. Charakteristickým je pro ně

¹⁴² COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 49–53.

„pocit odcizení“, „pocit menšiny uprostřed menšiny“.¹⁴³ G. Cohen se ale domnívá, že tzv. „pocit odcizení“, „pocit menšiny uprostřed menšiny“, který je charakteristický pro F. Kafku a M. Broda, nemá být interpretován, jako obecná zkušenost pražských německých židů střední třídy; se týká pouze malé skupiny intelektuálů a objevuje se až těsně před válkou.¹⁴⁴

4.5 Antisemitismus

V poslední třetině 19. stol., zvláště pak po přijetí ústavy v r. 1867 židovský intelektuální, vědecký a umělecký život v Rakousku-Uhersku vzkvétal. Mnoho židů věřilo, že nic nemůže přerušit jejich úplné začlenění. Právní emancipace nicméně nešla automaticky ruku v ruce s plnou sociální akceptací židů, na které bylo často pohlíženo s předsudky. I hudební skladatel Gustav Mahler musel čelit protižidovské předpojatosti. V Evropě sílil antisemitismus, který byl odpovědí nacionalistů jednotlivých zemí na pokus evropských židů o integraci do křesťanské společnosti.

V habsburské monarchii se antisemité organizovali politicky; vzpomeňme na vídeňského primátora Karla Luegera a jeho křesťanskosociální stranu. Též v českých zemích na počátku 70. let 19. stol. někteří Němci opouštěli liberalismus a stávali se antisemity. S antisemitismem se setkáváme hlavně u vzdělanějších německých vrstev – mezi studenty na univerzitě, která byla centrem antijudaismu (vliv profesora bohoslovecké fakulty pražské německé univerzity Augusta Rohlinga a jeho díla *Der Talmudjude*). V oblastech Království českého osídlených převážně Němci byl znát vliv antisemity, zakladatele radikální všenněmecké strany Georga von Schönerera.

Na konci 19. stol. se tedy rozdíl mezi židy a nežidy vyostřily. J. Brandeis v r. 1889 charakterizoval židovské pocity tak, že pouze díky bohu a panovníkovi, židé mohou najít ochranu před perzekucí a útoky. František Josef I. nebyl antisemitou a císařovna Alžběta obdivovala Heinricha Heineho a proto byla sama oblíbena židovskými ženami celé monarchie. Antisemitské tendence zesílily koncem 19. stol. i v souvislosti s politickou situací Rakouska-Uherska. Mladočeským politikem, který zvítězil ve volbách v Praze, byl známý antisemita, rukavičkářský podnikatel Václav Březnovský. Kvůli Badeniho jazykovým nařízením příznivým pro Čechy vyvrcholily ostré národnostní spory, jež vyústily v pouliční srážky Čechů a Němců, požadavky na pád vlády hraběte Badeniho, spory v říšské radě a i silné protižidovské bouře. Židé se stali terčem útoků obou zneprátených stran, Čechů i Němců. Na přelomu listopadu a prosince 1897 došlo v Čechách k rozsáhlým protižidovským

¹⁴³ KREJČOVÁ, H. Židovská komunita, s. 20, ZOHAN, H. Participation in German Literature, s. 468–522.

¹⁴⁴ COHEN, G. Jews in German Society, s. 54.

výtržnostem, lůza ničila židovské obchody, živnosti a i synagogy třeba na Smíchově, v Kladně, Slaném, Plzni a Pardubicích. Ani vojsko situaci dobře nezvládalo a tak dokonce došlo k vyhlášení stanného práva v Praze.

V oblastech Království českého osídlených převážně Němci žili na venkově obyčejní němečtí sedláci, ve městech pak intelektuální elita; antisemitismus tam sílil ale všude. Pražská německá společnost zůstávala ale neochvějně liberální. Ve známém *Deutsches Casino* tvořili židé na konci 19. a začátku 20. stol. zhruba polovinu jeho členů a také zhruba polovinu celkové německy mluvící populace celé Prahy. Němci v Praze, s výjimkou studentů univerzity, odmítali antisemitismus. Tak zatímco v mnoha oblastech Království českého začali mít židé s Němci kvůli svému židovství problémy, v Praze byli nadále váženými členy různých německých spolků a jejich slovo mělo stále silnou váhu. Na počátku 80. let 19. stol. židovští členové *Deutsches Casino* inscenovali dočasný odchod, když byli insultováni antisemitskou klikou. V r. 1899 během Dreyfusovy aféry i hilsneriády, požadovala skupina židů v *Deutsches Casino* odstranění antisemitských novin z čítárny spolku. Po r. 1900 se němečtí liberální vůdci v Čechách setkávali s hlasitým odmítnutím od židovských členů německých spolků v Praze, kdykoliv navrhovali jakékoliv politické ústupky německým antisemitským stranám.

Nejnámější antisemitskou aférou konce 19. stol. je nepochybně hilsneriáda. R. 1899 byla nalezena zavražděna devatenáctiletá Anežka Hružová a z její vraždy obviněn mladý žid, Leopold Hilsner z Polné. V procesu, ve kterém původně obžaloba zněla na vraždu rituální, se ve prospěch Hilsnera nesmírně angažoval T. G. Masaryk, zmiňme alespoň jeho *Nutnost revidovat proces polenský* (Praha, 1899) a *Význam procesu polenského pro pověru rituelní* (Berlín, 1900). O hilsneriádě bylo publikováno již mnoho odborných prací, pro účely naší práce můžeme jen zdůraznit, že aféra kolem Hilsnerova procesu nastolila pogromy, nejistotu, nedůvěru a citelně zasáhla a zbrzdila českožidovské asimilační snahy.¹⁴⁵

4.6 Sionismus

Mezi židy v Čechách se koncem 19. stol. začínají hlásit o slovo dvě nové koncepce: vypracování specificky židovského národního programu – sionismus; a vize asimilace

¹⁴⁵ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 1, 19, 22–31, KLINEBERGER, B. *Naše budoucnost*, s. 24–32, FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 93–94, COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 46–54, HLAVÁČ, Bedřich. *Pražští židé dříve a nyní. Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 14–15, FRANKL, Michal. *Češi proti Židům. Před sto deseti lety bylo v Praze vyhlášeno stanné právo* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2008 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2008-01.pdf> >, FRANKL, M. „*Emancipace od židů*.“ *Český antisemitismus na konci 19. století*, s. 152–166, 207–233, 251–263, 272–303, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 213–214, 301–307, BEN-SASSON, H. H. *A History of the Jewish People*, s.877–880.

k češtině a českému národu – českožidovské hnutí. Českožidovské hnutí i sionismus vyrostly ve stejném historickém kontextu.

Nejprve pár vět k sionismu, pochopitelně, že se zde, vzhledem k nedostatku prostoru, dopouštím velkého zjednodušení. Antisemitismus a pogromy vyvolaly pochybnosti o možnostech řešení židovské otázky cestou asimilace a podnítily na evropském kontinentu vznik sionismu, který se objevuje ve druhé pol. 19. stol. Jedná se o židovské národní hnutí, které v duchu novodobých koncepcí přetváří náboženské ideje, vyjadřující touhu židů po návratu do původní vlasti, k Sionu, jako tradičnímu symbolu vykoupení. Na podnět prvního sionistického kongresu, uspořádaného Theodorem Herzlem v Basileji, začaly být i u nás zakládány sionistické spolky. Zpočátku měli sionisté malé zastoupení, ke zvratu dochází na počátku 20. stol. Sionismus byl hnutím, které nabízelo pozitivní židovskou identitu. V malých městech se čeští židé přidali k sionistickému hnutí v 90. letech 19. stol. částečně jako výsledek zklamání z českého národního hnutí a velkou roli hrál český antisemitismus, v pohraničních oblastech Království českého byl sílící německý nacionalismus důvodem, proč se německy asimilovaní židé ze střední třídy začali zajímat o sionismus, například jeden ze sionistických vůdců, Ludwig Singer patřil ze začátku ke kolínským představitelům českožidovského hnutí a po zkušenosti, kterou jako právník učinil v Liberci, se rozhodl právě pro sionismus.¹⁴⁶

Židé měli podle sionistů vytvářet své specifické duchovní hodnoty a ne je přijímat od svých hostitelských národů. Sionisté odmítali ztotožnit se s Čechy či Němci a začali sebe sama považovat za národ. Židovský nacionalismus vděčí za svou popularitu v Čechách vlastnímu národnímu konfliktu. Požadavky českých a německých nacionalistů, k tomu vzrůstající netolerance k židům ve společenských a politických institucích, kde byli dříve vítáni, to vše pomohlo vytvořit židovskou odpověď svého sebepotvrzení. Mezi přední představitele sionismu patřili i významní němečtí židovští intelektuálové včetně spisovatelů jako M. Brod, Oskar Baum, H. Bergmann, F. Weltsch, R. Weltsch.

Nepovažuji pro účely této práce za nutné vyjmenovávat jednotlivé sionistické spolky, zmíním alespoň nejznámější z nich. První sionistické spolky v českých zemích vznikají hlavně mezi německy hovořícími studenty. Nejvýznamnější byl spolek *Bar Kochba – Verein der jüdischen Hochschüler in Prag / Spolek židovských akademiků v Praze* (1899). Tento

¹⁴⁶ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 96, ČAPKOVÁ, Kateřina. *Singer, Ludvik* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Singer_Ludvik >, FEDER, Richard. *Dějiny Židů v Kolíně* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/kolin.pdf> >.

a další sionistické spolky se snažily vytvořit nezávislou moderní židovskou kulturu. Členové *Bar Kochby* mluvili německy. V říjnu 1909 rozhodlo předsednictvo *Bar Kochby* o založení nového studentského spolku, který vznikl o rok později, s názvem *Spolek židovských akademiků Theodor Herzl*. Tento spolek byl nedílnou součástí *Bar Kochby* a jeho cíle byly zcela shodné. Rozdíl byl ovšem v tom, že členy byli židé mluvící česky, prvním předsedou *Spolku Theodor Herzl* byl Angelo Goldstein. V r. 1903 se od *Bar Kochby* oddělila skupina dosavadních členů a založila samostatnou organizaci nazvanou *Židovské akademické technické sdružení Barissia*.¹⁴⁷

Sionisté byli přesvědčeni, že emancipace je přirozeným právem židů a musí zahrnovat svobodu vytvoření své přirozené, národní kultury. Vliv na židy v Čechách měl jak politický sionismus T. Herzla, tak po r. 1900 především kulturní sionismus Achad Ha-Ama a Martina Bubera. Buber byl obzvláště populární mezi studenty – na půdě pražského spolku *Bar Kochba* přednesl v letech 1909–1910 *Drei Reden über das Judentum / Tři řeči o židovství* (německy byly vydány r. 1911, česky o rok později).¹⁴⁸ Buberovo duchovní chápání sionismu bylo blízké H. Bergmannovi, M. Brodovi a dalším židovským intelektuálům. V duchu myšlenek kulturního sionismu se členové sionistických spolků snažili o návrat k židovství a jeho kulturním hodnotám, o vnitřní obrodu židovského národa, židovský stát měl mít podle kulturních sionistů funkci jakéhosi centra, jež by pomáhalo rozvíjet židovskou kulturu v celé diaspoře. V Praze především sionisté z *Bar Kochby* aktivně kritizovali židy, kteří se oblékli do „českého národního kabátu“, stejně tak, jako předtím jejich rodiče oblékali „kabát německý“. Sionisté z *Bar Kochby* se odvrátili od německé liberální kultury PŽNO. Sionismus nabíral na síle a významnou roli hrál pak po první světové válce. Součástí činnosti sionistických organizací bylo shromažďování peněz pro židovský národní fond (*Keren kajem le-Jisrael*), který realizoval vykupování půdy v Palestině. Populární byly především tělocvičné spolky *Makabi* a *Ha-Gibor* (dále v textu *Hagibor*).¹⁴⁹

¹⁴⁷ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 22, YEGAR, Moshe. *Československo. Sionismus. Izrael*. Přel. E. Adamová, P. Sláma. 1. české vyd. Praha: Victoria Publishing: East Publishing, 1997. 235 s. ISBN 80–7187–087–0, s. 14–15, KIEVAL, H. *Země mezi: čeští, moravští a slovenští Židé*, s. 47, ČAPKOVÁ, Kateřina. *Specific Features of Zionism in the Czech Lands in the Interwar Period*. *Judaica Bohemiae*, 2002, roč. 38, s. 106–159, s. 112, ČAPKOVÁ, Kateřina. *Bar Kochba Association* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bar_Kochba_Association >.

¹⁴⁸ IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 234–238, MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 339.

¹⁴⁹ ČAPKOVÁ, K. *Specific Features of Zionism*, s. 106, SPECTOR, Scott. *Brod, Max* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Brod_Max >, SPECTOR, Scott. *Bergmann, Hugo* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bergmann_Hugo >.

4.7 Českožidovské hnutí

Pokud jde o českožidovské hnutí, tak již v předchozí kapitole jsme naznačili, že toto hnutí má své kořeny ve venkovském židovstvu. Židé, kteří bydleli ve venkovských oblastech a měli za sousedy Čechy, používali při běžné komunikaci český jazyk a stali se nositeli češství.

V poslední třetině 19. stol. došlo k nebývalému ekonomickému vzrůstu české společnosti a české podnikání zesílilo natolik, že sociální struktura české společnosti srovnala své parametry se sociální strukturou domácí společnosti německé.¹⁵⁰ Ruku v ruce se sílící ekonomickou prosperitou českého národa kráčela i hrdost tohoto národa na svou kulturu a historii. Okolo let 1870–1880 pod vlivem několika jevů: rychlého vzrůstu české ekonomické a kulturní síly, vzrůstu venkovské populace, migraci židovské populace z vesnic a malých městeček do velkých měst, vytvoření českých škol, vzrůstajícímu politickému tlaku ze strany českého tábora, dochází tedy k druhé modernizaci židovského života. Českožidovské hnutí se projevuje v plné síle. České židovstvo už není spjato pouze s německou kosmopolitní kulturou, ale začíná ho ovlivňovat kulturní prostředí ovládané prolínáním a „stýkáním se a potýkáním“ českého a německého živlu. Během této doby české židovstvo prošlo komplexním procesem proměny a adaptovalo se do druhé asimilace, která nebyla založena na osvícenském modelu židovské emancipace.

Kampaň představitelů českožidovského hnutí byla především odporem proti kurzu židovské historie ve střední Evropě od doby splynutí osvícenství a absolutismu. Toto hnutí, stejně jako sionismus, odmítalo historickou identifikaci židovské a německé kultury. Vnímali poněmčením jakožto odtržení židovských komunit od jejich přirozeného vývoje a jako něco, co bylo židům uloženo císařskou vládou.

Rozvoj české asimilace, kdy v 70. letech 19. stol. začíná čeština masivněji pronikat do židovských rodin, byl umocněn vznikem českožidovských spolků. Stejně jako se sionismus nejprve objevil mezi židovskými studenty, též i českožidovské hnutí ze začátku nalézalo nejvíce stoupců na akademické půdě. Nejdůležitější z českožidovských spolků byl *Spolek českých akademiků – židů* (od r. 1920 zvaný *Akademický spolek Kapper*) za protektorátu univerzitního profesora, proslulého kriminalisty, doktora Aloise Zuckera. Alois Zucker, který od dětství upřímně přilnul k českému národu, patřil k předním představitelům českožidovského hnutí. Už jako docent trestního práva přednášel česky na ještě nerozdělené

¹⁵⁰ KUBŮ, Eduard. Hospodářský nacionalismus. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0. s. 30–33.

univerzitě a v mladících židovského vyznání probouzel národní cit. Protektorem *Spolku českých akademiků – židů (SČAŽ)* byl od počátku jeho činnosti.¹⁵¹

Jak píše Otakar Guth: „Spolek českých akademiků židů byl mateřským spolkem českožidovského hnutí.“¹⁵² Studenti se na schůzích v listopadu r. 1875 v bytě právníka Adolfa Stránského v Haštalské ulici dohodli na základních myšlenkách zamýšleného *Spolku českých akademiků – židů*, otázkou bylo, kdy spolek založit, protože nebyla politicky příznivá situace a národní snahy byly podrobovány přísnému úřednímu dozoru. 4. března 1876 se konala ustavující valná hromada SČAŽ – starostou byl zvolen právník, pozdější mecenáš vědy a umění, Leopold Katz, protektorem se stal, jak již zmíněno, profesor dr. A. Zucker.¹⁵³ Zakládajícími členy byli Josef Žalud¹⁵⁴, Josef Podvinec, Adolf Stránský¹⁵⁵, Julius Fraenkl, August Stein¹⁵⁶, Jakub Scharf¹⁵⁷, aj. Spolkové stanovy byly schváleny výnosem c. k. místodržitelství Království českého ze dne 7. února 1876 č. 6914. *Stanovy Spolku českých akademiků – židů v Praze* uvádějí: „A. Účel spolku § 1. Účelem spolku jest pěstovati vzájemnost mezi členy a nezámožné hmotně podporovati. § 2. Účele toho dosahuje spolek: 1. pěstováním ušlechtilé zábavy ve společných schůzích a pořádáním vědeckých přednášek v Praze i mimo Prahu; 2. poskytováním nezámožným peněžitých záloh činným členům k cíli dokonání jejich studií a k dosažení akademických hodností; 3. zaopatřováním bezplatných obědů; 4. zprostředkováním kondic; 5. vydáváním tisků nepolitického obsahu.“

¹⁵¹ Alois Zucker vystudoval práva v Praze, pak působil jako obhájce. V r. 1874 byl jmenován mimořádným profesorem trestního práva, v r. 1881 byl jmenován řádným profesorem. V letech 1884–85 byl děkanem právnické fakulty na c. k. české univerzitě Karlo-Ferdinandské. V r. 1883, když byl ministrem Taaffe, byla Zuckerovi nabízena kandidatura do Sněmu království českého, on ji nepřijal, později přijal kandidaturu na říšskou radu, do které byl zvolen okresem litomyšlským a poličským dne 3. června 1885 za staročechy. ŽALUD, Josef. Prof. Dr. Alois Zucker. Stať životopisná. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 58–63, GUTH, Otakar. Vzpomínka na prof. Zuckera. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3, HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 14, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 15.

¹⁵² GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3.

¹⁵³ SCHARF, Jakub. Deset let. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 138–146, GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3–5, GUTH, Otakar. Dr. Leopold Katz. *Kalendář česko-židovský*, 1927, roč. 47, s. 3–6.

¹⁵⁴ Josef Žalud byl přední českožidovský představitel, přispěl už do 2. ročníku *Kalendáře*, byl ve výboru Ústřední matice školské, člen Or Tomid, finančně podporoval vydávání *Kalendáře*. FISCHER, Karel. JUDr. Josef Žalud. *Kalendář česko-židovský*, 1888, roč. 8, s. 55–58.

¹⁵⁵ Adolf Stránský – ačkoliv studoval práva, známým se stal jako novinář. Od r. 1893 se stal vydavatelem Lidových novin, později byl ministrem průmyslu a obchodu v první československé vládě.

¹⁵⁶ August Stein – vystudoval práva v Praze, v době studií pracoval u A. Zuckera a byl soukromým učitelem v rodině F. L. Riegera. Po získání doktorátu se stal magistrátním úředníkem, patřil k předním představitelům českožidovského hnutí. Přeložil do češtiny hebrejské modlitby, uspěl v obecních volbách v Josefově r. 1882 a ve sněmovních r. 1883, měl velké zásluhy za dobytí obchodní komory. Od r. 1898 byl magistrátním radou – ujal se asanace. Dále byl prezidentem B'nai B'rith, člen SČAŽ, dvakrát starosta SČAŽ, starosta Or Tomid, člen NJČŽ atd. Přispíval od 1. ročníku do *Kalendáře česko-židovského*, dále do *Českožidovských listů*, *Rozvoje*, atd. FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, ROKYCANA, Jaroslav. JUDr. Augustin Stein. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 19, 13. 10. 1922, s. 4, ROKYCANA, Jaroslav. Hrst retrospektivy. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 12, 30. 4. 1926, s. 15, GUTH, Otakar. Sedmdesátipáté narozeniny mag. rady dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1929, roč. 49, s. 5–7, GUTH, Otakar. K osmdesátinám dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1934, roč. 54, s. 5–7, KREJČOVÁ, Helena. *Stein, August* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Stein_August >.

¹⁵⁷ Jakub Scharf byl přední českožidovský představitel, přispíval do *Kalendáře*, člen Or Tomid, NJČŽ, poslanec. FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76

Další paragrafy stanov uvádějí podmínky členství; základní podmínkou je bezúhonnost. Stanovy rozlišují několik druhů členství. Čestný člen je ten, kdo je za své zásluhy zvolen valnou hromadou a volbu přijme, zakládající člen je ten, kdo buď najednou, nebo ve dvou letech složil 20 zlatých a byl přijat výborem, přispívající člen je ten, kdo složil 2 zlaté a činný člen je ten, kdo je židovského vyznání a je posluchačem na univerzitě nebo technice v Praze, nebo se jedná o absolventa jen 3 roky po skončení studia, který se připravuje k vědecké dráze. Dále stanovy řeší práva členů, kdy přestává někdo být členem, řízení spolku, valnou hromadu, výbor spolku, jednotlivé členy výboru – v čele výboru stojí starosta, spolkové jmění (které se získává z příspěvků a darů), smírčí soud, zvláštní ustanovení.¹⁵⁸

SCAŽ byl tedy základním spolkem, ze kterého vlastně celá českožidovská organizace vyrostla, a postupně se přidávaly spolky další. Studenti byli první, kdo si uvědomili nutnost organizované práce mezi židy na českém venkově. SCAŽ se v krátkém čase velmi rozmohl, jak co do počtu členů (přispívajícími členy se stávali i např. obyčejní obchodní příruční), tak pokud jde o majetek. Spolek byl ustanoven především za účelem pěstování české vzájemnosti mezi spolučleny a rozšíření českého národního vědomí mezi židy v Čechách.¹⁵⁹ R. 1882 byla rozdělena univerzita na německou a českou. Zřízení české univerzity výrazně přispělo k českožidovským snahám a přivádělo do českého tábora mladou generaci židů. Jak píše E. Štern: „Teprve po osamostatnění jediné české university v Praze koncem osmdesátých let minulého století vytvořil se Spolek Českých Akademiků Židů. A teprve tato hrstka studentů a pozdějších doktorů počala vydávat pro židy český časopis, zvat své sestry a známé do židovských tanečních hodin, kde – světe žasni – se mluvilo česky a chodili tam i křesťani. Tito doktoři počali posílat své bratry a děti do českých škol a českých obchodů. Náš národní život se neobyčejně hospodářsky povznesl a české zákaznictvo počalo žádati respektování českého jazyka. A tak celé naše česko-židovské assimilační hnutí jest v životě národa vlastně teprve vyražejícím mléčným zoubkem. Dílem vlastně jedné generace.“¹⁶⁰

Prvním českožidovským tiskovým orgánem byl *Kalendář česko-židovský*. Ke konci století byl mezi židovskými kalendáři a almanachy v historických zemích nejznámější *Luach*, publikovaný J. B. Brandeisem (zetěm W. Paschelese) v Praze – *Brandeis' Illustrierter Israelitischer Volkskalender*. R. 1881 se usnesl výbor SCAŽ vydávat *Kalendář česko-židovský*. O *Kalendáři česko-židovském* píše pražský rodák J. Scharf: „Stal se skutkem

¹⁵⁸ Stanovy spolku českých akademiků – židův v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 133–143.

¹⁵⁹ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 16–17, FISCHER, Karel. JUDr. Josef Žalud. *Kalendář česko-židovský*, 1888, roč. 8, s. 55–58, FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 105–106.

¹⁶⁰ ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 18.

kalendář a zaplesalo srdce naše, když spatřili jsme první knihu česko-židovskou: stal se skutkem a od té doby prospíval, vykazuje rok od roku hojnější vždy a bohatší obsah.¹⁶¹

Pro venkovany měly v tehdejší době kalendáře zásadní význam, připomeňme si slova J. Žaluda: „V národu českém měl zejména kalendář důležitý úkol, neboť když na začátku tohoto století vlastenci čeští pomýšleli na to, jak národ svůj mají povznést, především byli pamětlivi toho šířiti osvětu a vzdělání v lidu samém. Byl to hlavně kalendář Krameriův, který si úkol ten obral a jej také vyplnil, uváží-li se, že kalendář ten byl jedinou knihou mimo knížky modlitební, kteráž nejen šířila vzdělání v lidu, nýbrž i přičiňovala se o zachování a povznesení jazyka českého, obmezeného skorem na chatrče lidu venkovského, že tedy kalendář český učinil široké vrstvy lidu vnímavými pro vyšší ideály, že připravil půdu [...]“¹⁶² Podobně se vyjadřuje o významu kalendáře pro obyčejné lidi i rabín R. Feder.¹⁶³

Redakcí prvních tří ročníků *Kalendáře česko-židovského* byl pověřen tehdejší úředník magistrátu, rodák z Nového Knína, JUDr. August Stein.¹⁶⁴ Dalších 22 let byl redaktorem Karel Fischer (až do 25. ročníku),¹⁶⁵ dalšími redaktory pak byli O. Guth, Viktor Teytz, Max Pleschner, Ed. Lederer, Alfred Fuchs, Vítězslav Markus, Jan Münzer a Egon Hostovský.

První vydání *Kalendáře česko-židovského* obsahovalo část kalendářní, část rituální, následovanou seznamem všech výročních trhů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a dalšími praktickými informacemi. Dále v prvním vydání *Kalendáře česko-židovského* byl v zábavní části uveřejněn životopis S. Kappera a literární příspěvky od A. Steina aj. V inzertní části bylo oznámení, že pan Hynek Kraus vydává *Modlitby pro dcery israelské ve všech poměrech života pro domácí a veřejnou pobožnost*.

Od 2. ročníku až do 30. ročníku pak byla struktura kalendáře následující: nejprve byla rituální část (u mnoha čísel byla sestavena rabínem Bedřichem Knöpfelmacherem), která obsahovala kompletní seznam zvyků v židovském roce, následována částí kalendářní (včetně seznamu trhů, informacemi o kolcích, cizích měnách, později i sazbách poštovního, apod.), částí zábavní, dále částí věnovanou *SČAŽ* a později i dalším českožidovským organizacím a na konci částí inzertní. Do *Kalendáře česko-židovského* přispívali kromě významných představitelů českožidovského hnutí i čeští spisovatelé např. J. Vrchlický, Z. Winter, J. Arbes, Lad. Stroupežnický, F. Kvapil. *Kalendář česko-židovský* si po dobu své existence zachoval

¹⁶¹ SCHARF, Jakub. Deset let. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 138–146, s. 142.

¹⁶² ŽALUD, Josef. Náš kalendář. *Kalendář česko-židovský*, 1890, roč. 10, s. 122.

¹⁶³ PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 22.

¹⁶⁴ ROKYCANA, Jaroslav. Hrst retrospektivy. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 12, 30. 4. 1926, s. 15, HUMBERGER, Jaroslav. Dějiny českožidovského tisku. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 22, 29. 5. 1936, s. 3.

¹⁶⁵ RAKOUS, Vojtěch. Karel Fischer. *Kalendář česko-židovský*, 1906, roč. 26, s. 71–74, RAKOUS, Vojtěch. Ještě hrst vzpomínek. *Kalendář česko-židovský*, 1910, roč. 30, s. 94–99.

svou strukturu historického almanachu, od 28. ročníku se zábavní část vyvinula v literární sekci kalendáře a od 30. ročníku byla tato beletristická část umístována na úplném začátku.

První epocha českožidovského hnutí byla věnována asimilaci jazykové. Uvedme slova O. Gutha: „Nešlo o to předělávat Židy na židy, anebo Němce na Čechy, jak se někdy křivě veřejnosti namlouvá. [...] Ale zato byli židé na českém venkově zatlačeni josefinismem, německým liberalismem a jinými vlivy postupem doby do německých řad. Žid na české vesnici četl ‚Prager Tagblatt‘, mluvil česko-německou hantýrkou a o české kultuře věděl asi tolik jako o španělské.“ Dále píše O. Guth o tom, že v Praze se dokonce i v Měšťanské besedě pražské ještě v šedesátých letech 19. stol. mluvilo směsí češtiny a němčiny a „[...] oč horší byly ještě národnostní poměry mezi židy. Rozdíl byl v tom, že r. 1876 česká veřejnost byla již tehdy národnostně probuzena a obrozena; židé však pokulhávali o 30 let pozadu. A tak tedy ujali se českožidovští studenti práce.“¹⁶⁶ Hlavním úkolem první českožidovské generace bylo tedy podpořit českou asimilaci, protože židé se stále jevíli svému okolí jako cizí živel, bylo třeba překonat zálibu židů v němčině, přispět k rozmnožení řad českého židovstva, byla zde snaha o to, aby se židé od svého okolí nelišili ničím jiným, než svým náboženstvím, aby čeština pronikla do židovských domácností, aby se stala mateřským jazykem židů, aby se židé stali lidmi s českým národním vědomím, aby židovské děti byly posílány do českých škol. Představitelé první českožidovské generace prosazovali do židovské bohoslužby češtinu místo němčiny, vydávali české kalendáře, noviny, hebrejské modlitby s českým překladem. Dalším důvodem vzniku českožidovských organizací byla potřeba hájit se proti antisemitským útokům. V *Kalendáři česko-židovském* se objevují články ohledně podpory *Ústřední matice školské*, podpory české literatury, podpory návštěv Národního divadla, články týkající se postavení židů v zemích koruny české, básně předních českých básníků, životopisy mužů stojících v čele českožidovského hnutí, články proti antisemitismu, pojednání o židech v Čechách, o *Talmudu*, o německých židovských školách atd.¹⁶⁷

Národnostní smýšlení židů v Čechách v 80. letech 19. stol. nám ve svém článku uveřejněném v prvním ročníku *Kalendáře česko-židovského* přibližuje A. Stein: „Ačkoliv i v Rakousku dostalo se židům úplné rovnoprávnosti občanské, ačkoliv tudíž i v Čechách požívají s ostatními stejných práv a povinností, zůstal jim přec národ český a oni jemu po většině cizí. [...] Mnozí nedovedouce dosud zřít se předsudků zděděných po svých praotcích nepřejou si skutečně splnutí židů v Čechách s národem českým. [...] Tot' zásada slušnosti.

¹⁶⁶ GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 4–5.

¹⁶⁷ ŽALUD, Josef. Náš kalendář. *Kalendář česko-židovský*, 1890, roč. 10, s. 122, STEIN, August. O začátcích českožidovského hnutí. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 14, 3. 4. 1936, s. 1, VONDRÁŠKOVÁ, Iveta. The Czech-Jewish Assimilation Movement and its Reflection of Czech National Traditions. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. 36, s. 143–159.

Již z tohoto ohledu sluší židu v Čechách, zejména v ryze českých krajinách a místech žijícímu, aby užíval jazyka českého a šetřil zájmů národa, v jehož středu žije, stejnými právy s ním jsa opatřen.“ A. Stein dále tvrdí, že židé by se měli přimknout k českému národu i z vděčnosti. Že v Čechách jde o poměr mezi Němci a Čechy a žid si musí tedy vybrat. Vzhledem k tomu, že v českých zemích se obecně dařilo židům lépe, než v německých zemích, domnívá se A. Stein, že by se židé měli naklonit na stranu českého národa: „Neboť žid, jenž mezi Čechy žije, avšak zájmům národním nepřispívá aneb i dokonce škodí, vzbuzuje proti sobě nenávisť sousedů, a nelze ani nejpokojnějšímu žítí v pokoji, když soused tomu nechce.“¹⁶⁸ Podobně i B. Klineberger píše o tom, proč židé tíhli a stále tíhnou k německému.¹⁶⁹

Jednotlivým úkolům českožidovského hnutí vztahujícím se k náboženskému životu se budeme věnovat podrobněji na následujících stránkách. Pro tuto chvíli jmenujme alespoň některé důležité českožidovské organizace: náboženská společnost *Or Tomid* byla založena r. 1884 (viz níže). *Národní Jednota českožidovská* (NJČŽ) byla založena r. 1893 (viz níže), od 15. září 1894 vydávala *NJČŽ Českožidovské listy*, jež vycházely každé dva měsíce, editory byli M. Schönbaum, J. Scharf, K. Fischer, O. Guth, V. Teytz. Do *Českožidovských listů* přispívali např. A. Stein, V. Vohryzek, V. Rakous aj. *Českožidovské listy* se více zaměřovaly na politiku. Z množství dalších českožidovských spolků zmiňme ještě *Ústřední Jednotu českožidovskou*, *Politickou jednotu českožidovskou* a *Kroužek českožidovského dorostu*.

Vraťme se ale ke společenské situaci v poslední třetině 19. stol. Na venkově, jak bylo několikrát řečeno, byl český prvek daleko silnější a protože stále pokračovala druhá migrační vlna, tak tisíce česky mluvících venkovanů – včetně židů přicházely do měst. Chudší židé žijící v českém prostředí, bojíce se odplaty za proněmecké postoje, se po polovině 80. let 19. stol. stále více spojovali s Čechy. Organizované českožidovské hnutí pomalu získávalo podporu mezi méně prosperujícími židovskými obyvateli starého pražského ghetta a předměstí Prahy, stejně tak jako mezi studenty ze středočeských měst. Většina nejlépe prosperujících pražských židů zůstala po toto období odevzdaná německé kultuře a politice.¹⁷⁰ Jasně nám to potvrzují slova B. Hlaváče: „V Praze tenkrát tedy židé byli skoro vesměs Němci a agitace nově zřízeného spolku českých akademiků – židů měla i v židovské inteligenci nemalé obtíže. Vedle prof. dr. Zuckra, [...] a snad ještě obchodníka Bohumila Bondyho, troufalo si jen málo židů pražských hlásiti se k češství! K českožidovským

¹⁶⁸ STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107, s. 83–89.

¹⁶⁹ KLINEBERGER, B. *Naše budoucnost*, s. 58–60.

¹⁷⁰ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 199–202, COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 36.

předákům patřilo několik lidí, kteří se stali Čechy více z praktické prozíravosti než z vnitřní potřeby. U nich v druhé generaci češství se ztratilo buď úplně, nebo z větší části.¹⁷¹

Českožidovské hnutí ukázalo svoji sílu, když jeho kandidáti vyhráli volby ve staré židovské čtvrti Josefov nad německými židy. R. 1882 se konaly obecní volby a r. 1883 byl rozpuštěn Sněm království českého. Motorem čilého volebního ruchu byl A. Stein. Na pražském Josefově, který byl do té doby německou baštou, byli poprvé navrženi čeští kandidáti, kteří uspěli jak ve volbách obecních, tak ve volbách zemských. K. Fischer k zemským volbám píše: „Zápas volební byl neobyčejně tuhý. Němci napjali všechny síly, aby uhájili zde dosavadní své panství, však vůči zimničné jich námaze, vzpružilo se tu poprvé mohutně národní uvědomění českého židovského voličstva, kteréž zvolivše oba národní kandidáty do sněmu českého, povalilo jednak dosud panující klam, jakoby Pražský Josefov byl výhradně německým, jednak velkolepým způsobem osvědčilo, že pevně stojí při praporu národním a že české židovstvo proniknuto jest nezlomnou přichylností a jasným vědomím své příslušnosti k národu českému. Jásot nad touto volbou byl v kruzích českých pochopitelně veliký.“¹⁷² V jiném čísle *Kalendáře česko-židovského* K. Fischer uvádí: „Zvítězili jsme tehdy v pražském Josefově a k českým poslancům na Sněmu království Českého poprvé přidružili se z tohoto dosud německého okresu dva čeští poslanci, čímž nabylo se většiny v kurii městské. Mocné bylo tehdy vzrušení ve všech kruzích národních po nečekaném tomto vítězství, kterého přes statečnost českých voličů a neobyčejnou horlivost celého komitétu, bez vůdcovství Dra. Steina sotva as byli bychom docílili.“¹⁷³ Pražský Josefov nebyl jediným okresem, za který byli zvoleni představitelé českožidovského hnutí.

Představitelé českožidovského hnutí zvítězili i ve volbách v pražské obchodní a živnostenské komoře v r. 1884. Za české vítězství v komorních volbách se zásadním způsobem zasadil mecenáš Bohumil Bondy, který v pražské obchodní a živnostenské komoře působil od r. 1877, zastupoval tam ve volebním výboru českou menšinu a usiloval o zavedení jazykové rovnoprávnosti. 4. srpna 1884 byl B. Bondy zvolen prvním českým prezidentem komory, což se mu podařilo pomocí židovských voličů; šlo o revoluci v historii této významné instituce. Prezidentem komory byl pak po mnoho let. Židé pomohli k českému „dobytí“ i dalších dvou obchodních komor v Plzni a Českých Budějovicích.¹⁷⁴

¹⁷¹ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 14.

¹⁷² FISCHER, Karel. JUDr. Josef Žalud. *Kalendář česko-židovský*, 1888, roč. 8, s. 55–58.

¹⁷³ FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 73.

¹⁷⁴ Bohumil Bondy, politik – staroček, podnikatel, filantrop, patron českožidovského hnutí byl již od r. 1864 a následně dalších dvacet let činným v zastupitelstvu města Prahy, společně s rytířem Lannou se zasazoval o zřízení Uměleckoprůmyslového muzea, pracoval na významných dopravních projektech – splavnění Vltavy a Labe, zřízení holešovického přístavu, měl velké zásluhy na uspořádání Zemské jubilejní výstavy r. 1891 a zasedal v jejím výkonném

Představitelé českožidovského hnutí pak vyhrávali volby opakovaně. Mezi významnými českými židovskými politiky komunálními, zemskými i říšskými byli např. J. Žalud, Leopold Pollak, Mořic Steindler, Julius Reitler, B. Bondy, A. Zucker, J. Scharf, František Storch, Šalamoun Freund, Josef Inwald, Moric Baštýř aj.¹⁷⁵

Od r. 1880 začaly průzkumy ohledně tzv. *Umgangssprache* / obcovací řeči. Statistika ohledně jazyka sloužila k odhadu velikosti národnostních menšin a začala být užívána jako měřítko národní síly. V r. 1890 Němci všech náboženství tvořili pouze 15,7 % obyvatel Prahy, 73,8 % všech židů se v tomto průzkumu deklarovalo za Němce. Židé z nejhudších čtvrtí vykazovali silnou tendenci uvádět jako řeč češtinu, židé z nejbohatších oblastí zase uváděli převážně němčinu. V r. 1900 jen 45,3 % všech židovských obyvatel stále označovalo za obcovací řeč německý jazyk. Mnozí z židů ve středních a nejhudších čtvrtích, kteří se dříve přikláněli k němčině, se nyní v průzkumu klonili k češtině. To ale neznamená, že více než 4 000 židů během pouhých 10 let zcela přestalo mluvit německy a naučilo se česky.¹⁷⁶ Jako obcovací řeč bylo možno napsat pouze jeden jazyk, ale ve skutečnosti velká část židů byla bilingvní. Začátek 20. stol. přinesl vzrůstající německý antisemitismus, překvapující vzrůst české kultury a především více realistické vyvážení mezi národnostmi a tak se pod těmito vlivy nejdříve malá a pak stále větší část pražských židů začala hlásit k české národnosti. Stejný vývoj je patrný v celých Čechách. V r. 1900 se z 92 745 židů v Čechách

výboru, od r. 1883 byl po dvě volební období poslancem na Sněmu království českého, poprvé za Staré Město pražské, podruhé za pražskou obchodní komoru, později byl zemským poslancem, byl členem přes 70 vlasteneckých a humanitních spolků, přispíval zvláště Ústřední matici školské, založil nadaci při Studentské koleji vysokých škol pražských pro studující a kandidáty profesury České vysoké školy technické, s předností pro židovské studenty, byl císařským radou, nositelem mnoha řádů, hlásil se hrdě k češství a k židovství, finančně podporoval SČAŽ (jehož byl čestným členem), Or Tomid a další českožidovské organizace, spolu s F. Dvorským vydal *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku. 906–1620*. MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 328. FISCHER, Karel. Bohumil Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1892, roč. 12, s. 54–58, TEYTZ, Viktor. Bohumil Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1907, roč. 27, s. 80–84, PAŘÍK, Arno. *Bohumil Bondy. Sto let od smrti „reprezentanta znárodnění židů českých“* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2007 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2007-05.pdf> >.

¹⁷⁵ FISCHER, Karel. Bohumil Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1892, roč. 12, s. 54–58, STEIN, August. O začátcích českožidovského hnutí. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 14, 3. 4. 1936, s. 1, FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, ŽALUD, Josef. Prof. Dr. Alois Zucker. Stať životopisná. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 58–63, GUTH, Otakar. Vzpomínka na prof. Zuckera. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3, FISCHER, Karel. JUDr. Šalamoun Freund. *Kalendář česko-židovský*, 1889, roč. 9, s. 61–64, *Sněm království Českého 1883–1889. I. zasedání. 3. schůze* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum neuvvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenoprot/003schuz/s003001.htm> >, *Sněm království Českého 1895–1901. I. zasedání. 2. schůze* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum neuvvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.psp.cz/eknih/1895skc/1/stenoprot/002schuz/s002005.htm> >.

¹⁷⁶ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 37, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 214, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 18, KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1884, roč. 4, s. 109–112, s. 112.

většina 50 080 (55,18 %) židů hlásila k české národnosti a 40 521 (44,8 %) židů k německé národnosti.¹⁷⁷

Pohyb židovských venkovanů do Prahy a dalších velkých průmyslových měst během období, kdy česky mluvící dominovali v místní politice, nahlodil sto let starou německo-židovskou alianci a povzbuzoval k přijetí nové kulturní a politické loajality. Představitelé českožidovského hnutí vyzývali ke změnám jak politické, tak kulturní strategie velkých ŽNO, nakonec opravdu této změny židovského života v českých zemích dosáhli. Českožidovské hnutí vyrostlo díky migraci desetitisíců venkovských židů do průmyslových center Čech. Ačkoliv byli centralizováni v Praze, nikdy neztratili své provinční kořeny. Tito židé byli především citliví k politickému tlaku z českého národního tábora odstranit všechny viditelné znaky sto let staré německo-židovské kulturní aliance.¹⁷⁸ Ze strany představitelů českožidovského hnutí se setkáváme s opakovanou kritikou faktu, že se mnozí židé stále kloní k německému táboru. Například B. Hlaváč ve svém článku v *Kalendáři česko-židovském* uvádí, že Národní divadlo se těší velké oblibě a je na vysoké umělecké úrovni, ale mezi návštěvníky je málo židů: „A přece musíme přiznati se k odpovědi kormutlivé že převalná většina židů pražských a skoro všichni do Prahy přichodí židé nechodí do českého chrámu Thalie, oni nechodí se nadchnouti uměním českým a netuží své národní vědomí, tito židé chodí dle starého zvyku do divadla – německého.“ A dále v článku přesvědčuje židy, aby chodili do Národního divadla.¹⁷⁹ Hugo Geduldiger zase kritizuje skutečnost, že židé čtou německé knihy a časopisy: „Nuže odstraňte cizí knihu, cizí časopis z domácností svých a česká kniha a s ní český duch nechť slaví tam již svůj vítězný vjezd.“¹⁸⁰

V r. 1904 začal pardubický lékař Viktor Vohryzek vydávat *Rozvoj*. Později se *Českožidovské listy s Rozvojem* sloučily a *Rozvoj* (nejdříve vycházel v Pardubicích, od r. 1907 v Praze) byl až do r. 1939 nejvýznamnějším českožidovským časopisem. V období, kdy se intelektuální vedení seskupovalo okolo *Rozvoje*, navázala tato mladá generace představitelů českožidovského hnutí partnerství s pokrokovými složkami českého národa. Můžeme zmínit M. Schönbauma, A. Fuchse, V. Teytze, O. Gutha aj. Představitelé této generace se narodili v česky mluvících rodinách a tak českožidovská otázka pro ně již nebyla problémem jazykovým, ale etickým a náboženským. Literární trojici, která usilovala o to dát

¹⁷⁷ Statistika. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 48, 25. 11. 1904, s. 4, KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 34, ČAPKOVÁ, K. Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries, s. 130.

¹⁷⁸ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 201.

¹⁷⁹ HLAVÁČ, Bedřich. Národní divadlo v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1887, roč. 7, s. 74.

¹⁸⁰ GEDULDIGER, Hugo. Na zdar českého čtení. *Kalendář česko-židovský*, 1887, roč. 7, s. 99.

českožidovskému hnutí pevný základ a myšlenkově jej upevňovala, tvoří Ed. Lederer, V. Vohryzek a B. Klineberger.

Viktor Vohryzek byl jednou z nejvýraznějších osobností českožidovského hnutí na začátku 20. stol. Za války byl vězněn v Josefově. Českožidovskou otázku viděl jako problém etický a náboženský. R. 1900 napsal pro *Českožidovské listy* sérii článků s názvem *Epištoly k českým židům*, další jeho významné práce jsou *K židovské otázce. Vybrané úvahy a články* a *Knihy životní moudrosti*. V r. 1907 Vohryzek založil *Svaz českých pokrokových židů*, který se stal mluvčím mladé českožidovské generace (viz níže).¹⁸¹

Advokát Ed. Lederer (Leda) se narodil v Chotovinách, jeho nejznámější knižní studie jsou *Českožidovská otázka*, *Žid v dnešní společnosti* a nesčetná řada úvah o asimilaci, sionismu, antisemitismu apod. uložená ve všech ročnících *Českožidovských listů*, *Rozvoje* a jinde.¹⁸² Jak uvádí o Ed. Ledererovi O. Guth: „Vycítil, že myšlenky Siegfriedem Kapperem hlášané vyžadují rozvedení a vědeckého zdůvodnění. [...] stavěl takřka na panenské půdě nemaje předchůdců a přece podařilo se mu na základě sebraného materiálu přesvědčivě dokázat, že židé u nás v českém prostředí přirozeně mohou být jedině Čechy.“¹⁸³ Uvedme si přímo slova Ed. Lederera: „[...] uvědomili si tedy, židé čeští, že jsou netoliko povinni, nýbrž i oprávněni pokládati se za příslušníky národa českého, stejně jak žid německý, francouzský atd. má právo býti Němcem, Francouzem.“¹⁸⁴

Bohdan Klineberger, právník, filozof a sociolog, r. 1901 uveřejnil v *Českožidovských listech* stať o antisemitismu, po roztržce ohledně rozhovoru o židech, jež poskytl klerikálnímu *Rozkvětu* F. L. Rieger se Klineberger odmlčel a ačkoliv stál u založení *Rozvoje*, tak v českožidovském hnutí několik let nepůsobil aktivně i když byl čestným členem *Akademického spolku Kapper*, významné jsou jeho stať *Assimilace*, kterou uveřejnil

¹⁸¹ MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 360, 365 GUTH, Otakar. Dr. Vohryzek. K 50. narozeninám. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 136–140, GUTH, Otakar. O dru Viktoru Vohryzkovi. *Kalendář česko-židovský*, 1921, roč. 41, s. 62–72, HAJN, Alois. In memoriam. *Kalendář česko-židovský*, 1922, roč. 42, s. 3–7, HUMBERGER, Jaroslav. Dějiny českožidovského tisku. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 22, 29. 5. 1936, s. 3, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 17, KREJČOVÁ, Helena. *Vohryzek, Viktor* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Vohryzek_Viktor>.

¹⁸² Edvard Lederer studoval v Praze i ve Vídni, po promoci v r. 1883 se usadil v Jindřichově Hradci, kde působil jako advokát, po převratu v r. 1918 odešel do Prahy, kde byl jmenován odborovým radou na ministerstvu školství, kde měl na starost odbor židovského kultu, později se opět vrátil k advokacii. Lederer se stal pravidelným spolupracovníkem *Kalendáře česko-židovského* a *Rozvoje*. Dal podnět k založení Knihovny Viktora Vohryzka, o českožidovské otázce pojednal v brožurách *Českožidovská otázka a Německý a český antisemitismus*, v r. 1918 dal popud k založení Archivu a muzea židovského, jehož se ujala Nejvyšší Rada. ROKYCANA, Jaroslav. K sedmdesátinám dr. Edvarda Lederera – Ledy. *Kalendář česko-židovský*, 1929, roč. 49, s. 7–8, KREJČOVÁ, Helena. *Lederer, Eduard* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lederer_Eduard>.

¹⁸³ GUTH, Otakar. K 50. narozeninám Dra Edvarda Lederera. *Kalendář česko-židovský*, 1909, roč. 29, s. 71.

¹⁸⁴ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 39.

v *Rozvoji* r. 1909 a *Budoucnost*.¹⁸⁵ Jeho světový názor je obsažen v jeho díle *Náboženský cit*, kde, jak píše O. Guth: „Klineberger dovozuje, že všechny konfesce zvyklostí symbolů zkonstatěly v kult; kult stal se podstatou, zatlačiv obsah náboženského vědomí na druhý stupeň. Ale kult není zbožnost. Náboženství musí přestat mítí útvar církve, aby se stalo ideou; dříve jí nebude.“¹⁸⁶

Hnutí dospívá k nábožensko-eticko-filozofickému pojetí asimilace jako vnitřního procesu, jako jakési syntézy češství a židovství, a postupně až k vizi budoucího ideálního sbratření všech lidí. Českožidovské hnutí se v této fázi snažilo docílit přeměny obojího – obsahu i směřování židovské kultury, později se snažilo najít kombinaci mezi T. G. Masarykem, českými národními ideály a judaismem a bylo hrdé na židovské i křesťanské vlivy, na stránkách *Rozvoje* se objevují články o J. Husovi, husitství, J. A. Komenském apod.¹⁸⁷ V. Vohryzek končí svou knihu slovy: „[...] a věru že nemáme krásnějšího a jednoduššího programu, než který hlásal svatý Václav: ‚Nedej zahynouti nám ni budoucím.‘“¹⁸⁸ B. Klineberger se křesťanstvím podrobně zabývá např. právě ve své knize *Náboženský cit*.

Od konce 19. stol. tedy českožidovské hnutí dosahuje výrazných úspěchů, H. Kieval pak za zlomový rok, kdy můžeme mluvit o židovstvu v Čechách, jako o jasně sebevědomě dvojjazyčném, označuje r. 1910. Okolo r. 1910 došlo k velkým změnám – více než 1/3 židovské populace žila v Praze, téměř 70 % žilo ve městech přes 10 000 obyvatel. Migrace, urbanizace židovských obcí, sekulární vzdělávání, česká národní výzva německé dominanci a všeobecná radikalizace národních politik, kombinovaná s řadou specifických židovských odpovědí vytvořila novou sociální a kulturní entitu – moderní české židovstvo, které se stále více odcizovalo německému liberalismu a stávalo se sebevědomě dvojjazyčné.¹⁸⁹

4.8 Sionismus a českožidovské hnutí

Mezi oběma novými koncepcemi – českožidovským hnutím a sionismem bylo od začátku množství rozepří. Především při listování *Rozvojem* nacházíme jednu výtku proti

¹⁸⁵ Bohdan Klineberger vystudoval univerzitu ve Vídni, publikoval česky i německy, právo, sociologie, filosofie, beletrie a činnost v českožidovském hnutí jsou hlavní body jeho činnosti, užíval pseudonym Antonín Rataj, podle svého rodiště. GUTH, Otakar. Dr. Bohdan Klineberger. *Kalendář česko-židovský*, 1916, roč. 36, s. 3–11, GUTH, Otakar. Památce dra Bohdana Klinebergra. *Kalendář česko-židovský*, 1928, roč. 48, s. 5–12.

¹⁸⁶ GUTH, Otakar. Památce dra Bohdana Klinebergra. *Kalendář česko-židovský*, 1928, roč. 48, s. 5–12, s. 8–9.

¹⁸⁷ KLINEBERGER, Bohdan. Universalita ducha. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 18, 4. 9. 1915, s. 3., FUCHS, Alfred. Postní úvaha. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 19, 18. 9. 1915, s. 1, VOHRYZEK, Viktor. Itinerarium, úvaha pro dny sváteční. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 20, 2. 10. 1915, s. 1–2, *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 5, 4. 3. 1915, s. 1–8, *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 14, 10. 7. 1915, s. 1–8, *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 15, 24. 7. 1915, s. 1–8.

¹⁸⁸ VOHRYZEK, Viktor. *Knihy životní moudrosti*. Praha: Obelisk, 1925. 132 s, s. 132.

¹⁸⁹ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 199.

sionismu vedle druhé, *Rozvoj* často reagoval kriticky na články ze sionistických periodik.¹⁹⁰ Z pohledu českožidovského hnutí byla idea židovského národa mylná. Pro ilustraci si uveďme alespoň některá vyjádření předních představitelů českožidovského hnutí. Ed. Lederer píše: „Není účelem těchto řádků vyvracovati nesprávnost zionismu, jenž chce budovati tam, kde dějiny přestaly před dvěma tisíci léty po ztroskotání židovské říše, chtějíce opět vzkřísiti k životu nějakou národnost židovskou, národnost, které schází společnost území, dějin, jazyka ba i racovní stejnorodosti.“¹⁹¹ Nebo: „[...] židé zachovali se nikoliv proto, že by si byli zachovali svou národnost, ale prostě proto, že [...] rabín na straně jedné a křesťanský kněz na straně druhé prohlubovali propast mezi židy a křesťany.“¹⁹² St. Schulhof uvádí: „[...] židé naprosto nejsou žádným národem.“¹⁹³ Nebo: „[...] soudím, že pod světlem vědy tato utopie jednotného národa židovského určitě se rozplyne, jako rozplyne se v krátkce již fanatická idea našich sionistů a nacionalistů, aby židé v Rakousku uznáni byli za národnost a aby jim poskytnuta byla národní volební kurie a autonomie.“¹⁹⁴ E. Taussig argumentuje: „A přec v důsledcích sionism není než cestou k assimilaci. Jeho pomocí provádí se nutná alchymie pojmů, přetváří se církev v národ, [...]“¹⁹⁵ O. Guth píše: „Židé u nás, v sudet. zemích, zvláštní národnost netvořili a netvoří. Chybí jim k tomu všechny národnostní prvky.“¹⁹⁶

Představitelé českožidovského hnutí se vyjadřují často i k osidlování Palestiny. Uveďme si slova St. Schulhofa: „Resumé naše je tudíž následující: Nelze naprosto nikdy a žádným způsobem ani malou část židovstva umístiti v Palestýně, nestává žádného jednotného židovského národa a následkem toho je, že oba hlavní pilíře, na nichž spočívá stavba sionistického ideálu, se musí nezbytně sřítiti.“¹⁹⁷ Ed. Lederer píše o sionistech z Čech toto: „I židé tito nemají pražádné chuti vystěhovati se do Palestiny, chtějí toliko zůstatí ‚národními‘ židy ve vlasti své, ve vlasti české.“¹⁹⁸

Celkově můžeme situaci shrnout tak, že se představitelé českožidovského hnutí a sionismu opakovaně dostávali do sporu.

¹⁹⁰ FUCHS, Alfred. Po sté. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 10, 15. 5. 1915, s. 2, Assimilace, či – sionismus? *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 3, 5. 2. 1915, s. 3, Jak píší sionisté. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 4, 21. 1. 1904, s. 3.

¹⁹¹ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 19.

¹⁹² LEDERER, Edvard. Výchova k národnosti. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 9, 1. 5. 1915, s. 2.

¹⁹³ SCHULHOF, Stanislav. Příspěvky k rozboru naší otázky židovské. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 28, 13. 7. 1906, s. 1.

¹⁹⁴ SCHULHOF, Stanislav. Jsou židé národem? *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 6, 9. 2. 1906, s. 2.

¹⁹⁵ TAUSSIG, Ervín. Ku kritice židovského hnutí. *Kalendář česko-židovský*, 1911, roč. 31, s. 113.

¹⁹⁶ GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 4.

¹⁹⁷ SCHULHOF, Stanislav. O sionismu. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 9, 3. 3. 1905, s. 1.

¹⁹⁸ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 40.

4.9 Pokles náboženské praxe

Silná touha židů osvojit si hodnoty a životní styl svých nežidovských sousedů a být akceptován jako rovnocenný ve společnosti způsobila, že se v druhé pol. 19. stol. rychle vytratilo mnoho způsobů starého ghettového života. Židé si osvojovali nežidovské způsoby a rychleji docházelo k sekularizaci a k poklesu zájmu o náboženství. Politické a kulturní podmínky vedly k celkovému úpadku náboženské praxe. „Pokrokové“ rodiny neměly *mezuzy* na svých dveřích, mnoho chlapců se nestalo *bar micva* a stále větší počet chlapců nebyl obřezán. *Košer* produkty, kromě mas, bylo v Čechách obtížné sehnat. V Praze se *talit*, *menora*, *mezuzá* daly zakoupit v židovských knihkupectvích.¹⁹⁹ Poklesu náboženské praxe si všímají i představitelé českožidovského hnutí, St. Schulhof píše: „Jest ovšem pravdou, že naše náboženská společnost vyznamenává se aspoň v nynějších dobách neobyčejnou liberálností a tolerancí, nikoho k ničemu nenutíc a každému úplnou volnost v životě náboženském ponechávající. [...] jeden zachovává více, druhý méně, všichni však touto nesjednoceností udržování jsou ve stavu, který vede k vytvoření kolísavých charakterů, ku vytvoření generace, na kterou i v jiném ohledu nebude možno již v ničem spoléhati.“²⁰⁰ Otakar Kraus ve svém článku v *Rozvoji* uvádí další názor St. Schulhofa: „Éra liberální považovala náboženství za něco odbytého [...]. Člověk liberální říkal: Každý nechť je spasen svým způsobem [...]. Tento [...] názor vypěstil v lidstvu [...] dva nezdravé výhonky. Na jedné straně nevěru, apathii oproti záhadám života nadpozemského, na druhé straně klerikalismus a ortodoxii [...]. Největším škůdcem náboženství je vlastně liberalismus, [...] dařilo se sice zevním formám náboženství, vnitřně však pokleslo náboženství jako nikdy předtím. Nikdy neměli jsme tolik a tak krásných kostelů, nikdy tolik okázalostí, ale nikdy také tak málo vroucích modliteb.“²⁰¹ Jinde O. Kraus píše: „Synagogy zejí prázdnotou. I v Praze, kde židů je na tisíce, nemohou často dostatí dohromady minjan (10 mužů) přes to, že 8 nebo 9 modlících mají za plat a potřebují jen jednoho jediného z ochoty.“²⁰² Pokles náboženské praxe je častým tématem a tak čteme o tom, jak pádem ghetta nastal také pád tisíciletého způsobu židovského života a to je tedy příčinou úpadku židovských svátků, praktická nemožnost je slavit za změněných životních poměrů, nebo se objevuje názor, že židé již svým svátkům

¹⁹⁹ COHEN, G. Jews in German Society, s. 39, STRANSKY, H. The Religious Life in Historic Lands, s. 336–348, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 216.

²⁰⁰ SCHULHOF, Stanislav. Proti orthodoxii. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 34, 18. 8. 1904, s. 2.

²⁰¹ KRAUS, Otakar. Zápas o reformy. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 10, 9. 3. 1906, s. 1.

²⁰² KRAUS, Otakar. Náboženská rada. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 6, 23. 3. 1907, s. 2.

odumřeli.²⁰³ K situaci podotýká Johnson: „Po celé století neustále vzrůstal počet Židů rabínského typu, ať už z učeneckých nebo obchodních rodin, kteří se obrátili zády k náboženství. Na konci století si už ortodoxní Židovstvo začínalo uvědomovat, že silně krvácí.“²⁰⁴

4.10 Náboženský život – obecná charakteristika

I když na místě pražského rabína byly významné osobnosti, jako Mordechaj Amram Hirsch (žák Š. J. Rapoport, v úřadu vrchního pražského rabína v letech 1880–1889); Nathan Ehrenfeld (v úřadu 1890–1912),²⁰⁵ Chajim Brody (v úřadu 1912–1930),²⁰⁶ tak hlavní proud židovského života již nebyl řízen rabinátem. Na přelomu 19. a 20. stol. v židovstvu v Čechách mezi sebou zápasily v zásadě čtyři směry: ortodoxie, liberalismus, sionismus a českožidovské hnutí.²⁰⁷ Jedná se o hlavní proudy uvnitř židovské komunity, přičemž toto dělení jistě nenabízí zcela vyčerpávající charakteristiku židovské identity. Přečtěme si dobovou charakteristiku židů v Čechách z pera rabína O. Krause, který rozlišuje 3 resp. 4 typy židů: „Prvním je liberál, který zachovává některá ustanovení a nábožensky prakticky necítí, zachovává však formality [...] do synagogy chodí a různé formality plní, jen aby se neřeklo, anebo [...] z piety k otci, nebo k matce [...]. Druhým typem je ortodox [...]. Mysleli byste, že v Čechách [...] jich nemáme, ale máme jich právě tolik, že stačí, aby ‚řídili‘ naši náboženskou výchovu [...]. Než by upustili od jediné ze zděděných forem, ztrácejí raději jednu duši po druhé [...]. Poněvadž snahy těchto ortodoxů se kryjí v mnohém směru, jako v zakládání konfesionálních židovských škol, udržování hebrejštiny, pěstování židovského separatismu aj., se snahami politického hnutí sionistického, chodívají ortodoxové a sionisté v odboji i výboji

²⁰³ Několik nesvátečných myšlenek o svátcích. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 17, 28. 4. 1905, s. 1, Svátky. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 38, 29. 9. 1905, s. 1, Naše velikonoce. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 14–15, 7. 4. 1906, s. 6.

²⁰⁴ JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*, s. 341.

²⁰⁵ Vrchní rabín Nathan Ehrenfeld se narodil v Maďarsku a studoval na ješívách a univerzitách v Bratislavě (Prešpurku), Eisenstadtu, Berlíně, Vídni. Byl rabinem v několika pruských městech, v polském Hnězdně. Do Prahy přišel v r. 1890 a zůstal zde až do své smrti. Byl sám přísně ortodoxní. CERMANOVÁ, Iveta. *Ehrenfeld, Nathan* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ehrenfeld_Nathan >.

²⁰⁶ Vrchní zemský rabín Chajim Brody se narodil v Užhorodě a studoval na ješívách a univerzitách v Bratislavě, Berlíně a Oxfordu. Jeho studia nebyla omezena pouze na náboženskou literaturu. Brody byl daleko uznávaným specialistou na středověkou hebrejskou poezii. Po několika letech své profesní aktivity v Náchodě přijal pozici ředitele Talmud Tora školy v Praze. V Praze se oženil s dcerou vrchního zemského rabína Ehrenfelda, kterého nahradil v jeho funkci v roce 1912. CERMANOVÁ, Iveta. *Ehrenfeld, Nathan* [online]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ehrenfeld_Nathan >, PAŘÍK, Arno. *Prague* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.

²⁰⁷ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 20, Náboženská krise. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 25, 23. 6. 1905, s. 2, LEDERER, Edvard. Židé haličtí a židé u nás. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 15, 24. 7. 1915, s. 1–2.

ruku v ruce [...]. A třetí typ je žid, jenž sice cítí nábožensky, ale ne ortodoxně a pokládá náboženství a speciálně náboženské formy za schopny rozvoje [...] tím je žid pokrokový.²⁰⁸

Základním a v mnoha případech jediným veřejným přihlášením se k židovskému náboženství byla návštěva synagogy. Pro většinu věřících kázání, překlad a výklad týdenního čtení *Tory* a *haftary* v češtině či němčině byly základním zdrojem náboženského vzdělání. Obce, především ty ve velkých městech, stavěly nádherné synagogy. V těchto synagogách byla bohoslužba trochu zkrácená, ale v zásadě následovala tradiční modlitební knihy, byla doplněna varhanní hudbou, sborem, výbornými kantory a kazateli.²⁰⁹ Na konci 19. stol. již většina věřících nebyla schopná porozumět obsahu modliteb a číst hebrejský text, připomeňme slova A. Steina: „[...] bohužel ale, když židé hebrejštině nerozumí, nemůže pak jejich modlitba duši lidskou povznést [...].“²¹⁰ Pořádek bohoslužeb včetně veškeré liturgické poezie spojené se svátky a zvláštními *šabaty* byl ale v modlitebních knihách zachován, i když ne vše bylo recitováno. Důvodem pro zachování tradičního pořádku byla úcta k tradici. V tomto období žádná z pražských synagog nepřevzala výrazné liturgické reformy až na uvedení kázání v mateřštině (viz níže), zavedení varhanní hudby a určitého zkrácení bohoslužeb. Tradice hrála roli i v tom, že i v „moderních“ synagogách nadále ženy neseděly (až na svatby, občanská shromáždění a na *Simchat Tora*) společně s muži.

Před asanací Josefova bylo v historické Praze 9 velkých synagog: Staronová, Maiselova, Klausová, Vysoká, dnešní Španělská – tehdy označovaná za Templ (v Geistgasse / Dušní ul.), Pinkasova, Cikánova, Velkodvorská a Nová synagoga. A dále asi 23 malých synagog, mezi nimi Egerova, Taussigova, Popperova, dále synagogy Manuse Nachoda, Israela Frankla, synagoga Moschelesů, Lieben-Jeiteles *bejt ha-midraš*, na Novém městě později vznikla Jubilejní synagoga. Na předměstích Prahy bylo 7 samostatných ŽNO a to v Karlíně (synagoga ve Vítkově ul.), v Michli (synagoga v ul. U michelského mlýna), na Žižkově (modlitebna na Seifertově třídě), na Smíchově (synagoga na rohu Plzeňské a Stroupežnického ul.), na Vinohradech (v Sázavské ul.), v Libni (na křižovatce Palmovka) a v Košířích. Synagogy byly i v Bubnech, Horních a Dolních Počernicích, Uhříněvsi, Lochkově a na Zbraslavi. Byly zde samozřejmě některé synagogy, které zachovávaly svou tradiční bohoslužbu. Jednalo se o synagogy známé svou dlouhou historií a přední rolí jakou hrály v židovském životě a bohoslužbě po staletí. Praha, citadela evropského židovstva po tisíc let, měla tři takové synagogy – *Altneuschul* / Staronovou, Pinkasovu a Klausovou synagogu. Rituál těchto tří

²⁰⁸ KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 2. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 48, 3. 12. 1909, s. 2.

²⁰⁹ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 336.

²¹⁰ STEIN, August. Zpráva ohledně vyučování židovskému náboženství na obecných a měšťanských školách v Čechách. *Českožidovské listy*, 1903, roč. 9, č. 1, 1. 1. 1903, s. 3.

synagog sloužil jako průvodce a vzor malým ortodoxním synagogám v Praze, jako byla Vysoká synagoga, nebo Lieben-Jeiteles *bejt ha-midraš*, který se scházel v budově *chevry kadišy*. Kvůli svým přísně tradičním obřadům a zvykům, které zde přetrvaly, *Altneuschul*, Klausová a Pinkasova synagoga byly považovány za domény vrchních rabínů v Praze, kteří se v každé modlili střídavě. Vrchní rabín se účastnil tradičního kázání na *Šabat šuva* (*šabat mezi Roš ha-šana* a *Jom kipurem*) a *Šabat ha-gadol* (*šabat před Pesachem*), měl kázání v *Altneuschul* po *Musafu* za přítomnosti rabínů a dalších učenců z ostatních synagog ve městě. Další tradiční funkcí vrchního rabína byl Rapoport *ši'ur*, kurz pokročilého talmudického studia, který byl veden každé šabatové odpoledne vrchním rabínem dr. Ch. Brodym v jeho soukromé knihovně a byl otevřen všem, kteří byli schopni jej navštěvovat. *Altneuschul* měla svoje vlastní *takanot*, sepsané Maharalem v r. 1591, mimo jiné, že žalm 92 se o páteční večerní bohoslužbě recituje dvakrát. *Slichot* recitované během vysokých svátků se lišily podle lokality. Byly zde nicméně ale dvě elegie, které se objevovaly ve všech modlitebních knihách v Čechách a které zůstávaly dokonce i v liturgii moderních synagog kvůli své historické důležitosti. Obě měly spojitost s tragickými událostmi. Jedna, *Et kol hatla`a ašer meca`atnu*, složená rabim Avigdorem Karou, popisuje strašný masakr, ke kterému došlo v pražském ghettu na velikonoce r. 1389. Druhá, *Ana Elohe Avraham*, složená jeho synem Abrahamem, připomíná pronásledování a vyhnání židů během husitských válek.²¹¹

Nicméně nesmíme zapomínat, že ŽNO v Praze ve svém celku byla extrémně liberální a chlubila se množstvím synagog s „moderní“ bohoslužbou. Ve starší části města to byla Maiselova synagoga, s rabínem dr. Alexandrem Kischem a Jubilejní synagoga, s rabínem dr. Aladarem Deutschem. Tři z velkolepých liberálních synagog na předměstích byly synagoga na Vinohradech (rabín dr. Gustav Weiner), synagoga v Karlíně (rabín dr. Isidor Hirsch) a synagoga na Smíchově (rabíni dr. Samuel Back, dr. Julius Reach a dr. Samuel Arje). Rabíni těchto synagog byli známí jako vynikající kazatelé, někteří mohli kázat jak v češtině, tak i v němčině, někteří patřili k sionistickým vůdcům a přednášeli o rabínské a světské židovské literatuře. Všichni byli též učiteli židovského náboženství na školách. V r. 1918, kromě Prahy, měly v Čechách tradiční synagogy města Náchod (rabíni dr. Ch. Brody – než přišel do Prahy a dr. Gustav Sicher od r. 1906) a Tachov.²¹²

²¹¹ KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1884, roč. 4, s. 109–112, FUCHS, Alfred. Poznámka ku překladu elegie rabbi-ho Abigdora Karo, Překlad elegie od rabína Bedřicha Knöpfelmachera a dr. A. Fuchse. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 19, 18. 9. 1915, s. 1.

²¹² Dr. Gustav Sicher (1880 Klatovy – 1960 Praha) vystudoval rabínský seminář ve Vídni, současně navštěvoval přednášky na filozofické fakultě tamní univerzity; doktorát získal na pražské Karlově univerzitě. Stejně jako Brody, začal Sicher svou

Pokud jde o liturgickou hudbu, užívala většina synagog v Čechách skladeb Salomona Sulzera. Poprvé se objevily v *Altschul* v Praze. Sborová a varhanní hudba v synagogách byla na vysoké úrovni především pak v Maiselově synagoze a v synagoze na Vinohradech.

Nejvíce diskutovanými otázkami byla náboženská výchova a proměna ŽNO (obojí viz níže).

4.11 Pohřební bratrstva a hřbitovy

Židé v Čechách přišli do kontaktu s židovskými rituály především v čase smrti a truchlení. *Chevra kadiša* požívala všeobecného respektu.

Mezi ortodoxními židy byla velice populární návštěva hrobů významných rabínů. Mnozí z ortodoxních lázeňských hostů se při cestě do Karlových Varů zastavili v Praze a navštívili hroby Maharala a Noda bi-J^ehudy.²¹³

Začátkem 20. stol. se objevila diskuze ohledně kremace.²¹⁴ V *Rozvoji*, který jakožto pokrokový list prosazoval kremaci, vyšlo několik příspěvků k tomuto tématu. Ocitujme z nejobsáhlejšího článku od Otakara Lustiga: „[...] poslední týden objevily se v Pr. Tagblattu zajímavé projevy českých rabínů, má-li býti osobám, které se daly spáliti, odepřen náboženský pohřeb. Dne 11. a 12. února konala se v židovské radnici pražské valná hromada Svazu českých rabínů, o níž byl dne 14. února uveřejněn v Pr. Tagblattu referát, v němž se mluví o přijetí rezoluce v tom smyslu, že nemá býti popeli zemřelých odpírán pohřeb. Den na to čteme projev dra. N. Ehrenfelda, který se velice ostře ohrazuje proti domnělé rezoluci [...]. Ehrenfeld se rozhodl přestat býti členem Svazu rabínů. Na Ehrenfelda reagoval prof. Dr. Hirsch, místopředseda Svazu rabínů: ve skutečnosti točila se diskuse, která jednomyslně spalování mrtvol zavrhovala a která kladla rabínům za povinnost zabraňovat spalování, jen o povolení pohřbu popele spálených na židovském hřbitově a doprovodu na poslední cestě židovským duchovním. [...] Ve jménu náboženství (ovšem falešného, jaké nám zosobňují oficiální představitelé církvi) dá se ubít každý pokrok. Co jim po tom, že

kariéru ve významné židovské obci v Náchodě (rabínem v Náchodě od r. 1906). V roce 1928 se stal rabínem vinohradské synagogy v Praze. Sicher byl populární pro svá kázání a měl též velmi těsné vazby s některými významnými nežidovskými osobnostmi. Sicher se také účastnil vysílání Československého státního rozhlasu jako představitel židovské obce v českých zemích. Tuto roli plnil pro vrchního rabína Ch. Brodyho, který nemluvil plyně česky. Rabín Sicher byl členem Mizrahi. Za války odešel do Jeruzaléma, po válce se do PŽNO vrátil. KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >, PETROVÁ, Zuzana. *Proč jsem se vrátil. Ke dvěma výročí rabína Gustava Sicheho* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2010-09.pdf> >, ČAPKOVÁ, Kateřina. Sicher, Gustav [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Sicher_Gustav >.

²¹³ Noda bi-J^ehuda – Jechezkel ha-Levi Landau.

²¹⁴ CERMANOVÁ, Iveta. *Ehrenfeld, Nathan* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ehrenfeld_Nathan >.

důvody zdravotnické a sociální mluví pro spalování mrtvol, oni se ohradí svým talmudem, a konec! Oni nevědí, že v náboženství existuje vývoj jako v každé složce života, oni nevědí, že každá ortodoxie, každé utkvění na liteře jest smrt a ne život [...]! Naopak, pánové, je nutno vyslovit se nejen pro to, aby popeli spálených nebyl odpírán pohřeb, nýbrž dokonce je nutno zasadit se o to, aby spalování mrtvol stalo se co možná všeobecným [...].²¹⁵ V jiném článku autor poukazuje na to, že není pravda, že by „pohřeb ohněm“ stál několik tisíc korun, jak hlásají odpůrci spalování.²¹⁶ Před válkou píše rabín O. Kraus: „[...] jsou rabíni, kteří svůj rabínský úkol spatřují v zachovávání všech dochovaných náboženských forem a ceremonií, pokud jen se zachovati dají. Pohřbívání mrtvol do hrobu pokládají za náboženskou formu, tradicí posvěcenou, a proto, dokud nebudou poměry nuceni, nemíní od ní upustiti. Já však nevidím úkol rabína v této konservující činnosti.“²¹⁷ Diskuze o tomto tématu pokračovala ještě v době první republiky.

4.12 Snaha českožidovského hnutí o ovlivnění náboženského života

Svázanost českého židovstva s německou kulturou byla nejvíce patrná ve školách a v synagogách. Veřejný rituál v celých českých zemích, ať už ve městech nebo na malých vesnicích, měl základní charakteristiku: jazykem projevů pro všechno, kromě starých textů v hebrejštině, byla němčina. Českožidovské hnutí vidělo jako jednu ze svých základních úloh vyjmutí němčiny z veřejného židovského života. To ale nebyl lehký úkol, protože modernější ŽNO v Čechách byly spojeny do jisté míry s moderním křídlem německého reformního hnutí uvnitř judaismu. Byly závislé na seminářích v německých zemích, jejichž absolventi se stávali jejich rabíny. Na přelomu století většina rabínů v historických zemích pocházela z Německa nebo z Maďarska, proto mnozí rabíni neovládali český jazyk. To byl samozřejmě problém pro židovské obce v českých oblastech.

Nejpopulárnější židovskou modlitební knihou v historických zemích byla *Aluf tfila*. Tento svazek, vydaný rabínem S. Königsbergem a vytištěný v Praze, obsahoval některé cenné prameny materiálů a bibliografické a historické anotace. Velmi známá byla i modlitební kniha s německým překladem sestavená S. I. Kämpfem a M. I. Landauem a vydaná v Praze. Bylo zde několik dalších vydání *sidurů* a *machzorů*. ŽNO v Čechách naslouchaly tedy převážně

²¹⁵ LUSTIG, Otakar. Rabíni a spalování mrtvol. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 8, 23. 2. 1906, s. 4.

²¹⁶ Drobné zprávy. Co stojí spálení mrtvol? *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 3, 9. 2. 1907, s. 4.

²¹⁷ KRAUS, Otakar. Spalování mrtvol. *Rozvoj*, 1914, roč. 8, č. 11, 24. 4. 1914, s. 3.

německým kázáním, a četly z modlitebních knih, které obsahovaly německé překlady společně s hebrejským originálem.²¹⁸

Století trávající spojování němčiny s bohoslužbou, obdařilo tento jazyk v obecné židovské představě téměř posvátným statutem. Obzvláště maloměstští židé měli tendenci k němčině přistupovat jako k řeči sváteční a češtinu používat jako řeč běžnou, hovorovou. Vojtěch Rakous karikoval tuto situaci v článku *Jak se u nás němčilo*. Autor vypočítával, jak jeho otec, který přes celý týden u nich doma v obci Starý Brázdím, neřekl ani slovo německy, chodil v sobotu do sousedního Brandýsa nad Labem mezi bohatší souvěrce, kde pochytil pár německých slov z rozhovorů ostatních věřících v synagoze. Po celou sobotu pak mluvil jenom německy. Rakousova matka mlčky poslouchala, všichni ostatní lidé z vesnice znali z otcovy šabesové němčiny více než ona. „Každé to německé nebo jargonové slovo vyslovoval otec s takovou opravdovou zbožností, jako by stál v kostele před oltářem – a také matka každému takovému slovu naslouchala s posvátnou úctou. Jí snad byla ta slova náhradou za nikdy neslyšené a nikdy neviděné židovské bohoslužby v kostele.“²¹⁹ Další známý představitel českožidovského hnutí, Maxim Reiner²²⁰ si stěžoval na to, že mnoho židů se otevřeně hlásilo ke svému češství, ale jakmile vstoupili do synagogy, začali s ostatními ihned mluvit německy, jako kdyby němčina byla na takovém místě vhodnější. Objevují se i další články o tom, jak mnozí židé stále prosazují němčinu a k češtině v bohoslužbách se staví podobně s odporem, jako se rabín Landau stavil proti Mendelssohnovu překladu bible, ačkoliv i v *Talmudu* v *Brachot* je doporučení, aby se modlitba *Slyš Izraeli*, pronášela mateřským jazykem.²²¹

Již v předchozí kapitole jsme zmínili významného představitele českožidovského hnutí, rabína Filipa Bondyho. V r. 1868 odešel Bondy z Kasejovic do Brandýsa nad Labem, později do Slaného a nakonec do Prahy. Byl přesvědčen, že když bude jako jazyk při náboženských obřadech vedle hebrejštiny užita čeština, stane se vše pro židy žijící na vesnicích a malých městech srozumitelnější. *SČAŽ* se snažil o větší vnímavost pro český jazyk a obecně můžeme říci, že k programu *SČAŽ* se stavěli kladně židé na venkově. Židovské instituce v Praze byly k programu *SČAŽ* daleko rezistentnější. Představitelé českožidovského hnutí se proto rozhodli ze začátku nejt do otevřeného konfliktu.

²¹⁸ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. The Jews between Czechs and Germans, s. 52–53, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 36–37.

²¹⁹ RAKOUS, Vojtěch. Drobné vzpomínky. Jak se u nás němčilo. *Kalendář česko-židovský*, 1918, roč. 38, s. 21–23.

²²⁰ Maxim Reiner – rodák z Tábora, vystudoval práva na české univerzitě, koncipientem v kanceláři Šalamouna Freunda, od r. 1896 advokátem v Praze, Člen *SČAŽ*, Or Tomid, Politické jednoty českožidovské, NJČŽ, Opory, Svazu Čechů – židů, atd. GUTH, Otakar. Dr. Maxmilián Reiner – sedmdesátníkem. *Kalendář česko-židovský*, 1933, roč. 53, s. 5–6.

²²¹ Oprávněnost mateřského jazyka v židovských modlitbách. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 39, 1. 10. 1909, s. 3.

Významnou roli v českožidovském hnutí hrál náboženský spolek *Or Tomid* (Věčné světlo), na jehož založení měl lví podíl mnohokrát zmiňovaný A. Stein.²²² O *Or Tomidu* píše v roce jeho založení, v r. 1884, v *Kalendáři česko-židovském* J. S. Kraus toto: „[...] že jeví se nyní, kdy znalost hebrejštiny není tak rozšířena jako dříve, naléhavá potřeba, aby výklad slova Božího děl se v jazyku mateřském.“ Dále J. S. Kraus konstatuje, že většina židů v Čechách bydlí v kraji ryze českém, děti chodí už hodně do českých škol. Ale v synagogách je stále slyšet němčina a člověk se těžko může povznést k pravé vroucnosti, když jsou modlitby v němčině a nikoliv v mateřštině, tedy češtině, snoubenci, kteří jsou oba Češi, musí mít slavnostní den pokažený, když jim zehná rabín v němčině a přátelé jinověrci, kteří se svatby či pohřbu židů účastní, musí získat dojem, že náboženství brání židům stát se skutečnými vlastenci, když vše je německy. Ke vzniku *Or Tomidu* dále J. S. Kraus píše: „Stanovy [...] vypracované byly c. k. místopředsedstvím potvrzeny a ustavil se spolek, jehož jméno, [...] má naznačiti, že nechce ničeho měniti na tom, co až posud při bohoslužbě děje se v jazyku hebrejském, že jen to, co dosud přednášeno bylo jazykem německým, jako kázání, modlitba za panující rod, řeči příležitostní, ohlášky, prohlášení atd., má se nadále přednášeti jazykem českým.“ J. S. Kraus konstatuje, že na venkově je situace dobrá, ale v Praze a jejích předměstích je postavení českožidů těžší. „Ale nikde nevyhovuje se požadavkům zde naznačeným, nikde neuznává se při bohoslužbě vedle jazyka hebrejského též jazyka českého, všude panuje jen jazyk německý. Proto jeví se tím nutnější potřeba, aby mělo oněch 4 000 židů, kteří při posledním sčítání hlásili se k obcovací řeči české, aspoň jednu modlitebnu, kde by se kázalo v řeči české.“ J. S. Kraus vyzývá, aby všichni čeští židé podpořili snahy *Or Tomidu*, s tím, že se mohou stát členy *Or Tomidu* dle svých finančních možností – jsou 4 druhy členství od členů zakládajících – jejich příspěvek je 50 zlatých jednorázově, po členy přispívající, kteří přispívají pouze 2 zlaté ročně.²²³

Úřad rabína *Or Tomidu* přijal r. 1884 F. Bondy a od září téhož roku se stal také učitelem židovského náboženství na všech pražských středních, obecných i měšťanských školách českých, jímž zůstal až do své smrti r. 1904. V Praze vyučoval Bondy náboženství česky a nikoliv německy, jak bylo běžné do té doby, protože *Or Tomid* neměl ze začátku vlastní synagogu, tak konal Bondy přednášky v hotelu Steinově.²²⁴ R. 1885 v dalším ročníku

²²² LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 17–18, FISCHER, Karel. JUDr. Josef Žalud. *Kalendář česko-židovský*, 1888, roč. 8, s. 55–58, FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, STEIN, August. O začátcích českožidovského hnutí. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 14, 3. 4. 1936, s. 1.

²²³ KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1884, roč. 4, s. 109–112.

²²⁴ FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč. 11, s. 59–62, KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1885, roč. 5, s. 111–113.

Kalendáře česko-židovského J. S. Kraus píše o *Or Tomidu*: „Myšlenku tvořící základ spolku toho velmi trefně porovnal důstojný pan rabín Dr. Filip Bondy v jedné ze svých přednášek se žebříkem, o kterém snil praotec Jakub. [...] Tak jako žebřík ten stál na zemi a sahal až k nebi, tak spolek Or-Tomid pojí myšlenku božskou (náboženství) s myšlenkou lidskou (národností).“ J. S. Kraus opět konstatuje, že nejtěžší, pokud jde o bohoslužby v češtině, je situace v Praze: „Potomci starousedlých rodin pražských vychovaní ve směru českému národu ne právě přátelském, tak že zbývá pro myšlenku českou jen část židů, jež se přistěhovala z krajin českých.“ Dále ale naznačuje, že i v Praze začíná docházet ke změnám a že na přednáškách rabína F. Bondyho je přeplněno. Kraus nabádá k tomu, aby se všichni česky smýšlící židé přičinili, aby byla nahrazena v synagoze němčina, která je tam teprve století, češtinou.²²⁵

Předsedou spolku *Or Tomid* byli např. Š. Žalud, A. Stein, kantory M. Kraus, O. Reich, rabíny a kazateli F. Bondy, B. Knöpfelmacher, O. Kraus, aj. Spolek se snažil o nahrazení němčiny češtinou a i zastupitelstvo PŽNO, které nebylo snahám *Or Tomidu* nakloněno, muselo uznat, že z náboženského hlediska proti užívání češtiny nelze ničeho namítat.²²⁶ Starosta spolku *Or Tomid* Š. Žalud píše o snahách spolku o pravidelné bohoslužby v češtině toto: „Obrátili jsme se tedy ku většině správ pražských synagog s návrhem, že spolek ‚Or-Tomid‘ přispěje roční subvencí a zaručí jistý počet členů v té synagoze, která by ustanovila českého kazatele, jenž by kázání, modlitbu za rodinu císařskou a vůbec vše to konal jazykem českým, co dosud jazykem německým se přednáší. Návrh náš však ani od jedné synagogy nepřijat, ačkoliv sama representace židovské obce pražské uznala, že snahy naše nikterak nepřičí se ustanovením rituálním. Spolek ‚Or-Tomid‘ byl proto nucen postarati se o zvláštní modlitebnu.“²²⁷ Bohužel nebyl ale dostatečný objem finančních prostředků a proto byly jako modlitebna užívány provizorní prostory v Jindřišské ul. č. 900–II, naproti hlavní poště, o jejichž zřízení se zasloužil významně B. Bondy.²²⁸ Ke vzniku provizorní synagogy *Or Tomidu* a bohoslužbám v češtině se vztahují mnohé další články, uveďme si tedy ještě alespoň slova K. Fischera: „[...] a dne 25. dubna 1885 zazněly v Pinkasově synagoze před velkým množstvím obecnstva, poprvé co pražské synagogy stojí, zvuky v české řeči: kázání, jež konal rabín ku svým žákům; zatím spolek ‚Or-Tomid‘ nelenil

²²⁵ KRAUS, J. S. *Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. Kalendář česko-židovský*, 1885, roč. 5, s. 111.

²²⁶ SCHARF, Jakub. *Deset let. Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 138–146, s. 144.

²²⁷ ŽALUD, Šalomoun. *Příznivcům a přátelům spolku „Or Tomid“ v Praze. Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 151.

²²⁸ Dr. Filip Bondy. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 9, 28. 2. 1930, s. 3, PAŘÍK, Arno. *Bohumil Bondy. Sto let od smrti „reprezentanta znárodnění židů českých“* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2007-05.pdf> >.

a připravoval zasvěcení své české synagogy a dne 26. 9. 1886 dočkal se dr. Bondy té radosti, že před četně shromážděnými zástupci židovského a křesťanského občanstva pražského i venkovského zasvětil synagogu „Or-Tomidu“.²²⁹ Od r. 1886 organizoval tedy *Or Tomid* bohoslužby pravidelně. O pár let později píše K. Fischer: „Ve směru národním byli židé v Čechách ponejvíce indiferentními. Přidržovali se dlouho zděděného zařízení rituelního v synagogách i ve školách, kteréž mělo všude ráz německý, poněvadž v době Josefské, kdy nejdůležitější reformy se prováděly, židům zcela tak prostě nařízeno bylo; použito jich za germanisační nástroj. Trpělivý národ český dlouho k tomu přihlížel, jak ve vlastním středu zřizují se ostrůvky německé, semeniště germanisace [...]“ Dále konstatuje, že českožidovské hnutí začalo usilovat o zavedení češtiny do bohoslužeb a do škol, nejdříve ve venkovských městech, pak i v Praze, pak byl založen konečně spolek *Or Tomid* a po jeho tříleté existenci byla zasvěcena první, zatím prozatímní česká synagoga 26. září 1886: „Nad oltářem stkví se česká koruna, tóra zakryta jest záclonou, t. zv. próchesem, na němž nalézá se český a hebrejský nápis.“²³⁰

V r. 1892 J. Žalud ohlásil zřízení fondu na stavbu české synagogy a přirovnával to ke stavbě Národního divadla. Synagoga se měla stát viditelným symbolem patriotického smýšlení českých židů, starostou výboru byl pan Rudolf. Z peněz spolku se částečně pokryly náklady na vybudování v současnosti největší pražské synagogy, Jubilejní synagogy, která měla sloužit jako náhrada za synagogy zbořené během asanace – Cikánovu, Velkodvorskou a Novou. *Or Tomid* se stal výkladní skříní židovské opravdovosti ve vztahu k českému národu. Nežidovští hodnostáři často navštěvovali bohoslužby *Or Tomidu*. Aktivita *Or Tomidu* a *SČAŽ* v 80. a 90. letech 19. stol. nezměnily radikálně obsah židovské kultury v českých zemích. Program *Or Tomidu* se záměrně koncentroval pouze na jazykovou otázku, na zlepšení vztahů s českým národem a nikoliv na obsah. Představitelé spolku se nepouštěli do přímého konfliktu s představiteli německy orientované PŽNO.²³¹ Zprávy o činnosti *Or Tomidu* se objevovaly pravidelně nejen v *Kalendáři česko-židovském*, ale i v dalším židovském tisku.²³²

Další významná českožidovská organizace *Národní Jednota českožidovská (NJČŽ)* založená r. 1893 se angažovala v boji o počestí ŽNO. V některých městech ve středních

²²⁹ FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč. 11, s. 59–62, s. 61–62.

²³⁰ FISCHER, Karel. Česká synagoga „Or Tomidu“ v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1893, roč. 13, s. 131–134.

²³¹ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 37–39, ROKYCANÁ, Jaroslav. Hrst retrospektivy. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 12, 30. 4. 1926, s. 15.

²³² *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 7, 1. 4. 1899, s. 5, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 10, 15. 5. 1899, s. 4, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 18, 15. 9. 1899, s. 3, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 23, 1. 12. 1899, s. 7, *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 17, 1. 9. 1900, s. 6, *Českožidovské listy*, 1903, roč. 9, č. 19, 2. 10. 1903, s. 3.

Čechách výrazně uspěla, např. v Příbrami. Z inzerátu uveřejněného r. 1898 je jasně vidět, že příbramská ŽNO hledá rabína s dokonalou znalostí češtiny, který by vyučoval náboženství na c. k. gymnáziu a případně i na měšťanských školách.²³³ O tom, že místní odbor NJČŽ v Příbrami, který od svého založení v r. 1893 usiloval o počestění dříve německé ŽNO a v této své snaze zcela uspěl, se dozvídáme i z článku z r. 1904.²³⁴

Těžší pozici, jak víme, mělo českožidovské hnutí na předměstích Prahy, což je dobře patrné ze zpráv z ŽNO na Smíchově, či na Vinohradech. O ŽNO na Smíchově v r. 1898 čteme, jak dr. Hirsch poukazuje na to, jak vládnoucí strana českou menšinu potlačuje a obec udržuje svůj naprosto německý ráz.²³⁵ Dále se dozvídáme ze Smíchova o velkém úspěchu prvního českého kázání na konci r. 1898, o tom, že se jej zúčastnil velký počet věřících, že někdy synagoga nebývá takto zaplněna ani o svátcích a že rabín, pan dr. Gustav Weiner svým přednesem veškeré posluchačstvo uchvátil. I modlitba za císaře byla vykonána česky. V ŽNO ale stále přetrvávají neshody kvůli jazykové otázce a představenstvo ŽNO může z úspěchu českého kázání čerpat poučení, že jen zavedení úplné jazykové rovnoprávnosti v náboženské obci může přinést kýžený smír mezi všemi členy ŽNO na Smíchově.²³⁶ V dalších zprávách se dozvídáme o dalších českých kázáních ve smíchovské synagoze, jež měl dr. G. Weiner, rabín vinohradský²³⁷ a dr. Julius Reach, rabín v Roudnici,²³⁸ čeština je ale stále v menšině. Volby do vinohradské ŽNO (samostatná ŽNO na Vinohradech byla založena r. 1890), konané v r. 1900 byly pro představitele českožidovského hnutí neúspěšné. V představenstvu náboženské obce mimo 4 členy ze strany české zasedli většinou straníci němečtí.²³⁹

Nejtěžší byl, jak bylo mnohokrát již zmíněno, pro představitele českožidovského hnutí boj v PŽNO, který vedli s ostatními frakcemi na pražské židovské radnici až do doby první republiky.²⁴⁰ Ke konci 19. stol. byla PŽNO pevnou baštou němectví a ani ve věcech náboženských nepřipustila ke slovu příslušníka českožidovského tábora. Do jakých krajností docházelo, je patrné z příběhu na židovské radnici, který přejímá z dobového tisku B. Hlaváč. Jedná se o případ mladíka studujícího na české univerzitě, který přišel na PŽNO a požadoval rodný list v češtině a dostalo se mu odpovědi: „Sie können gehen zu Rieger, sie können gehen zu Grérg, sie können gehen zum Statthalter wer'ich ihnen nix geben e cechisches Zeugnis.“

²³³ *Českožidovské listy*, 1898, roč. 4, č. 3, 1. 2. 1898, s. 6.

²³⁴ *Jak žijeme? Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 11, 10. 3. 1904, s. 6.

²³⁵ *Českožidovské listy*, 1898, roč. 4, č. 3, 1. 2. 1898, s. 5.

²³⁶ *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 9, 1. 5. 1899, s. 5.

²³⁷ *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 18, 15. 9. 1899, s. 3.

²³⁸ *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 11, 1. 6. 1900, s. 5.

²³⁹ *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 9, 1. 5. 1900, s. 8.

²⁴⁰ KREJČOVÁ, Helena. Českožidovská asimilace. In RYBÁR, Ctibor. *Židovská Praha: glosy k dějinám a kultuře: průvodce památkami*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 1991. ISBN 80-85334-04-6, s. 108-134, s. 121.

Tím byla věc vyřízena. A český rodný list mu nebyl vydán.²⁴¹ *NJCŽ* po vydání náboženského zákona r. 1890 doufala, že se podaří do stanov PŽNO zakomponovat rovnost jazyků – češtiny a němčiny. Ale stanovy, jež byly nakonec předloženy v r. 1893, nápadně pomlčely o jazykové otázce, přičemž byly sepsány německy. Následně sérií veřejných prohlášení a tištěných letáků starosta *NJCŽ*, J. Scharf, naléhal na místodržícího Čech, Františka Thuna, aby odmítnul stanovy PŽNO, dokud v nich nebudou obsažena správná jazyková ustanovení. Úřad místodržícího si bohužel toto vyložil jako nestydatý politický tlak a *NJCŽ* byla úředně rozpuštěna v březnu 1894.²⁴² K. Fischer situaci popisuje takto: „Rozpuštěcí dekret stihl nás z nenadání, jako blesk z jasného nebe a všech upřímných stoupenců našich zmocnila se lítost nad zmařeným dílem. Celá pracně zbudovaná organizace – odborů bylo ke 40 – zničena. V této pro naši věc tak trudné době ujal se energickou rukou vedení Jakub Scharf a provedl všemi instancemi záležitosti zrušení Jednoty. Věc nestála příliš příznivě, teprve u říšského soudu dočinili jsme se o úspěch a to z největší části přičiněním Jakuba Scharfa, kterýž před nejvyšším tímto tribunálem pronesl řeč tak přesvědčivou a důkladnou, že prohlédli konečně i ti, kteří domnívali se, že rozpuštění stalo se, kdož ví z jakých příčin velezrádných.“²⁴³ *NJCŽ* byla znovu zřízena a J. Scharf se stal opět jejím starostou. Hlavním cílem *NJCŽ* byl boj proti německé židovské škole (viz níže).²⁴⁴ Z dobového tisku vidíme, jak úporný byl boj o zrovnoprávnění češtiny v PŽNO. V r. 1899 *NJCŽ* opět usilovala o prosazení jazykové rovnoprávnosti v PŽNO a odbor *NJCŽ* v Praze podal v této věci memorandum.²⁴⁵ 30. června 1899 byly ukončeny porady o osnově nových stanov dle zákona z 21. března 1890 č. 57 ř. z., které se konaly na židovské radnici za předsednictví náměstka předsedy PŽNO L. Bendienera. Referát měl předseda PŽNO Arnold Rosenbacher. Porad bylo celkem pět a účastnili se jich jako znalci a důvěrníci vlády mimo členy reprezentace náboženské obce i další osoby např. vrchní rabín N. Ehrenfeld. Memorandum, jež v této věci podal odbor *NJCŽ* v Praze bylo přečteno a připojeno k protokolu. Dr. Růžička navrhl, aby stanovy byly uvedeny v obou zemských jazycích a předloženy vládě ke schválení oba texty – německý a český. Tento návrh byl ale zamítnut a stanovy byly sepsány pouze německy.²⁴⁶ Pražští představitelé *NJCŽ* v září r. 1899 intervenovali ve věci jazykové rovnoprávnosti v PŽNO také osobně

²⁴¹ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 14–15. Volný překlad: Můžete jít za Riegerem, můžete jít za Grégrem, můžete jít za místodržícím, já vám žádné české potvrzení nedám.

²⁴² LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 18, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 59.

²⁴³ FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 75–76.

²⁴⁴ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 18, FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, ROKYCANA, Jaroslav. Hrst retrospektivy. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 12, 30. 4. 1926, s. 15.

²⁴⁵ Boj o rovnoprávnost na židovské radnici pražské. *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 13, 1. 7. 1899, s. 3.

²⁴⁶ *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 14, 19. 7. 1899, s. 3.

u místodržitelství.²⁴⁷ Konečně r. 1900 bylo docíleno rovnoprávnosti: „Je tomu již daleko přes 10 let, co v pražské náboženské obci zahájen byl boj české minority o dosažení rovnoprávnosti jazykové [...]. Nyní c. k. místodržitel Coudenhove a Ministerstvo kultu a vyučování rozhodlo, že stanovy pražské náboženské obce mají být v obou zemských jazycích a na obci se má ve všem dbát jazykové rovnoprávnosti. Jde o vítězství české strany.“²⁴⁸ Postupně se dosáhlo úspěchu i na Smíchově, v Karlíně a na Vinohradech.²⁴⁹

V závěru 90. let 19. stol. docházelo neustále k rozmiškám mezi představiteli českožidovského hnutí a německými židovskými liberály, tak např. *Českožidovské listy* zaútočily na titul čtrnáctidenníku *Israelitische Gemeindezeitung*, že vyvolává dojem, že se jedná o obecní noviny PŽNO, ale ve skutečnosti je to list, který je pouze orgánem německých liberálních asimilantů. Objevují se články o porušování jazykové rovnoprávnosti a dokonce i návrhy, aby šli čechožidé v Praze a v Plzni svou vlastní cestou, když plzeňským a pražským židům je němčina řečí svatou.²⁵⁰

Českožidovské hnutí slavilo úspěchy a začátkem 20. stol. V. Teytz píše: „Speciálně český žid pak musí dospěti k dokonalé synthesi češství a židovství, [...]. Má-li českožidovské hnutí nabývatí půdy i v českém světě nežidovském, pak to záleží v první řadě na židovském studentstvu a intelligentu, aby tento svět také přesvědčil, že židé se nejen k českému lidu hlásí, ale také s ním a o něj pracují.“²⁵¹ Nebo: „Z 92 745 židů v Čechách žijících přihlásilo se při posledním sčítání 55,18 % k české řeči obcovací. Židé se však nespokojili formální přihláškou k české národnosti, nýbrž účastní se čestně kulturního i politického života českého, posílají děti do českých škol, v židovských domácnostech vládne český hovor a česká kniha, a stali se dnes židé v českém životě činitelem, jehož nelze přehlížeti.“²⁵² V. Schuster uvádí: „Není českým židem, kdo posílá děti do německých škol, kdo neodebírá českých časopisů, kdo nemá zájem o český postup národní, jehož výlučnou ‚vnitřní‘, domácí řečí jest němčina.“²⁵³ Před válkou uvažoval E. Štern takto: „Židovských separátních škol jsme již nezažili, návštěvy naše v synagogách s rodiči a hodiny našich rabinů patří mezi suchopáry našeho dětství. Hilsneriáda a Dreyfusiáda spadají do útlého našeho mládí, nezarazily nás na čas, jak některé z našich otců. Jsme šťastně narozenými dětmi z duše českého národa! [...] Židé žijící mezi Čechy se assimilovali Národní Politikou, Nár. Listy, Časem i Právem, stejně

²⁴⁷ *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 18, 15. 9. 1899, s. 3.

²⁴⁸ Věci pražské. *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 22, 16. 11. 1900, s. 1.

²⁴⁹ Řádná valná hromada Národní Jednoty českožidovské. *Českožidovské listy*, 1903, roč. 9, č. 21, 1. 11. 1903, s. 1.

²⁵⁰ Drobné zprávy. Rozlom. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 8, 19. 4. 1907, s. 6.

²⁵¹ TEYTZ, Viktor. O studentstvu. *Kalendář česko-židovský*, 1904, roč. 24, s. 162–163.

²⁵² TEYTZ, Viktor. Rozvoj. *Kalendář česko-židovský*, 1908, roč. 28, s. 172.

²⁵³ SCHUSTER, Václav. K otázce českožidovské. *Kalendář česko-židovský*, 1912, roč. 32, s. 7.

jako návštěvou divadel českých atd. Krátce silou denního všedního života. Kde příroda jest dosti silná a zdravá, stává se lékař zbytečným.²⁵⁴

Začátkem 20. stol se především časopis *Rozvoj* snažil o prohloubení českého národního vědomí u židů a o odstranění četných předsudků nežidovských kruhů. Představitelé českožidovského hnutí se pouští do otevřenějšího boje i s představiteli ortodoxie (viz níže).

4.13 Česká náboženská literatura

Or Tomid a *SČAŽ* začaly v 80. a 90. letech 19. stol. s ambiciózní publikační činností náboženské literatury, často šlo o pouhé překlady z němčiny.

Již v červenci 1881 vydal v češtině Hynek Kraus, c. k. poštovník v Luštěnicích, *Modlitby pro dcery israelské ve všech poměrech života pro domácí a veřejnou pobožnost*.

Nejdůležitější a nejvlivnější z publikací připravených *Or Tomidem* byla modlitební kniha hebrejsko-česká *Maarche-lew. Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky* s českým překladem od A. Steina vydaná r. 1884 v nakladatelství J. B. Brandeis v Praze.²⁵⁵ O tomto činu A. Steina píše O. Guth: „Když vstoupil asi před 55 lety do sotva založeného spolku českých akademiků – židů a viděl, jak německé modlitby zamořují rodiny židů na českém venkově a škodí nám mravně i národnostně, pustil se do práce a vydal 1. český překlad hebrejských modliteb. Byl to čin a projevil se jím celý dr. Stein. Nenavrhoval, nemluvil, ale jednal. [...] je známo, že po celá léta připraveny v rukopise další překlady.“²⁵⁶ A. Stein doufal, že nová modlitební kniha bude mít dopad i na pohled české majority, že Češi budou na české židy hledět jako na lidi, kteří se od nich liší pouze svou vírou, ničím jiným. A. Stein vykonal další velkolepý čin, když poprvé přeložil do češtiny *machzor*, obsáhlé, několik svazků čítající literárně velmi cenné dílo. Jak uvádí K. Fischer: „Vždyť po léta již sleduje krokem pevným a neúnavným svůj cíl, založiti česko-židovskou liturgii.“ Dále konstatuje, že A. Stein vykonal všechnu práci sám, neměl žádné předchůdce, o jejichž práci by se mohl při překládání opřít. „Překladatel modliteb daroval nyní spolku ‚Or-Tomid‘ úplný český překlad Machsoru. S tímto vyplněna hluboká mezera v česko-židovské liturgii, zároveň pak učiněn důležitý krok ku trvalému založení bohoslužby české.“²⁵⁷ Bohužel ale *machzor* byl mnoho let pouze manuskriptem, neboť se nenašel nakladatel.²⁵⁸

²⁵⁴ ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 13–14.

²⁵⁵ FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, ROKYCANA, Jaroslav. JUDr. Augustin Stein. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 19, 13. 10. 1922, s. 4, STEIN, August. O začátcích českožidovského hnutí. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 14, 3. 4. 1936, s. 1, MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 270.

²⁵⁶ GUTH, Otakar. Sedmdesáté narozeniny mag. rady dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1929, roč. 49, s. 5–7.

²⁵⁷ FISCHER, Karel. Český Machsor. *Kalendář česko-židovský*, 1894, roč. 14, s. 122–123.

²⁵⁸ FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76.

Mořic Kraus, kantor spolku *Or Tomid* a učitel náboženství, vydal překlad Kämpfovy edice *České modlitby při veřejné bohoslužbě v synagoze spolku Or-Tomid v Praze*. Jednalo se o nejhlavnější modlitby příležitostné a zvláštní z hebrejského *machzoru* ve veršovaném překladu. Tyto modlitby se těšily velké oblibě.²⁵⁹ M. Kraus také přeložil do češtiny *Hagadu, čili, Modlitby pro první dva večery pesachu (přesnic): s dvanácti umělecky provedenými obrázky* a další.

Známý byl český překlad *siduru* od Vítězslava Kappera.

4.14 Snaha o reformu

Nyní se podrobněji podíváme na reformy navrhované pokrokovými představiteli českožidovského hnutí, kteří mluví o reformních tendencích v obcích v Německu, odporu k reformě ze strany většiny rabinů u nás s výjimkou rabinů v Žatci, Karlových Varech, Teplicích, Pardubicích, Chrudimi a dále se zabývají příčinou náboženské ochablosti současné mladé generace a tím, zda se jedná pouze o dočasný jev, nebo zda toto bude mít vliv i na následující generace.²⁶⁰

Např. v synagoze *Or Tomidu* hovořil V. Kraus o tom, že všechny vědy a umění v 19. stol. postupují ohromnými kroky vpřed oproti staletím předešlým, s jedinou výjimkou, a tou je náboženství, cítí velké ohrožení židovstva, neboť náboženští vůdci dle něj prospali celé století: „A víte, kdo bere především židovstvu jeho náboženství? To náboženství mu berou ti, kteří místo aby žili v tomto novém světě, bloudí někde v starých, zapomenutých světech, místo aby kráčeli s lidstvem vpřed, zůstávají na opuštěných, rezavých kolejích, místo, aby pochopili, že spali, se domnívají, že časy zůstaly stejny, že lidé se nezměnili.“ Dále uvádí, že myšlenky a ideje se rodí, žijí a umírají a chtějí li přestát čas, tak se musejí také upravovat dle svého okolí, jestliže se náboženství nechce stát zkamenělinou, musí žít život svého okolí, musí dýchat vzduch současnosti, musí znát tužby a bolesti současného světa, znát současné myšlenky a pak bude podle něj židovstvo stát pevně na věky věků.²⁶¹

Na reformní hnutí v židovství v Německu odkazuje i B. Thein: „Namane se nám otázka, vhodno-li nám reformovat ve smyslu berlínském. Rozhodně ano. Chceme-li, aby každý vyznával to, čemu skutečně věří, a věřil jen to, co se nepřičí jeho smyslům a zdravému

²⁵⁹ MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 281, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 10, 15. 5. 1899, s. 4.

²⁶⁰ KRAUS, V. K naší otázce náboženské. *Kalendář česko-židovský*, 1897, roč. 17, s. 156–167, Jakými cestami by se mělo bráti naše hnutí! *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 11, 10. 3. 1904, s. 1, Drobné zprávy. Píchli jsme opět do vosího hnízda. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 13, 30. 3. 1906, s. 5, Drobné zprávy. Starostou náboženské obce israelské v Pardubicích stal se p. JUDr. Berthold Thein. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 45, 16. 11. 1906, s. 5, Drobné zprávy. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 3, 9. 2. 1907, s. 4.

²⁶¹ KRAUS, V. Ku dnešní otázce náboženské. Řeč promluvená v synagoze spolku „Or Tomid“ 19. 9. 1895. *Kalendář česko-židovský*, 1898, roč. 18, s. 129–133.

rozumu, aby zmizelo všechno pokrytectví a falešná zbožnost, pak k těm reformám musíme přikročiti co nejdříve. V Praze na Smíchově, v Plzni, všude tam, kde našim snahám činí obtíže, kde propagují v kostelích němectví, tam reformovaná společenstva česká nabudou nejdřív půdy.²⁶² Německé reformní hnutí je vzorem pro české pokrokové židy, stěžují si, že v Berlíně a Hamburku existují již 50 let reformované obce, ale v Čechách nikoliv.²⁶³

Jak bylo zmíněno, mezi nejangažovanější představitele usilující o reformu patřil rabín dr. O. Kraus, který volá po reformě, uvedme si některé z jeho myšlenek: „Reformovati musíme, abychom vyznávali mužně to, co věříme a věřili, co vyznáváme, abychom žili dle svého citu i přesvědčení a nemuseli se sami před sebou skrývati a sami sebe obelhávati [...].“²⁶⁴ „Nad obsahem zvítězila forma, ztrnulé obřadnictví zakrývá jeho smysl a podstatu. Obřady nevyvíjejí se úměrně s názory náboženskými [...]. Vyhlášíme boj ztrnulému, mechanickému obřadnictví v církvi židovské [...]. Představu o bohu máme pokročilou a vyvinutou, ale bohoslužba naše tomu neodpovídá [...] v očích našich žena je bytostí s mužem zcela rovnocennou, která má mít stejná práva a povinnosti; v židovské církvi žena není ničím, je pouhou nickou.“²⁶⁵ „Naše náboženství nepotřebuje, než aby bylo zbaveno neplodných forem, takových předpisů a obřadů, které už většina z nás nesrovnává se svým přesvědčením a se svou představou o Bohu [...]. Má-li se jednati o reformě, musí to býti ve společnosti, která má též kompetenci reformu provádět, a takovou společností je náboženská obec, eventuelně svaz několika takových obcí.“²⁶⁶

Kritizuje se současná situace ve většině ŽNO, kdy k předčítání *Tory* jsou voláni bohatí a *mišberach* dostane ten, kdo zaplatí,²⁶⁷ dalším předmětem kritiky je skutečnost, že mnoho židů celý rok nesáhne na hebrejské modlitby, ani jejich děti hebrejštinu neumí, nezachovávají náboženské předpisy a přece velmi negativně reagují na každou poznámku týkající se reformy náboženských institucí, ať už jde o odstranění hebrejštiny, zrovnoprávnění žen, vynechání určitých modliteb.²⁶⁸ Bohoslužba je označována za bezduchou, únavnou a prázdnou, a vyučování náboženství, resp. hebrejštině za nemoderní a nepedagogické.²⁶⁹ K tématu se vyjadřuje i Ed. Lederer: „Naši židé – jsou kulturně indiferentní, nepokrokoví, nábožensky

²⁶² THEIN, Berthold. Reformy v židovstvu. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 52, 23. 12. 1904, s. 1.

²⁶³ Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 13, 31. 3. 1905, s. 2, Dopis dra. Krause dr. Bondymu. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 16, 21. 4. 1905, s. 2.

²⁶⁴ KRAUS, Otakar. Zápas o reformy. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 9, 3. 3. 1906, s. 2.

²⁶⁵ KRAUS, Otakar. Zápas o reformy. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 10, 9. 3. 1906, s. 1.

²⁶⁶ KRAUS, Otakar. O vývoji náboženství židovského. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 11, 16. 3. 1906, s. 1.

²⁶⁷ Drobné zprávy. Píchlí jsme opět do vosího hnízda. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 13, 30. 3. 1906, s. 5.

²⁶⁸ Několik slov od srdce. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 39, 5. 10. 1906, s. 1.

²⁶⁹ Drobné zprávy. Starostou náboženské obce israelské v Pardubicích stal se p. JUDr. Berthold Thein. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 45, 16. 11. 1906, s. 5.

reakcionářští [...]. Ale my chceme s nimi přijít k nějakému zdárnému konci, chceme [...], aby se nábožensky zreformovali.“²⁷⁰

V r. 1907 navrhuje Max Bondy reformu židovského manželského práva a trvá na tom, aby i v oboru tohoto práva nebyly žádné výjimky pro židy.²⁷¹ O dva roky později doporučuje Ed. Lederer, aby se o snahy o reformu židovského kultu začal zajímat *Svaz židovských náboženských obcí českých*, kde bylo v danou dobu sloučeno 63 ŽNO, které již nahradili němčinu češtinou.²⁷² Ke konci r. 1909 opět publikuje O. Kraus několik článků, kde zase vyslovuje názor, že liberálové, jsou židy jen podle formy a vlastní obsah náboženství u nich vyprchal.²⁷³ Opět analyzuje důvody současné neradostné situace: „Od té doby se však život židů měnil, měnily se také životní názory, ale způsob i nezpůsob bohoslužby zůstal nezměněný. Instrukce v bolestech zrozené staly se posvátnými a nikdo si netroufal na ně sáhnouti. Tak vznikly nesrovnalosti ve formě i obsahu a ty dnes nutně vedou ke zkáze a naprosté negaci náboženství.“²⁷⁴ Znovu předkládá své stanovisko: „Pokládám tedy za nutné upravit modlitby v obsahu tak, aby odpovídaly našemu citění, aby byly výrazem, pravdivým výrazem našeho skutečného přesvědčení.“²⁷⁵ V r. 1910 V. Vohryzek navrhuje reformu židovských svátků.²⁷⁶

Volání po reformách setkávalo se s naprostým odmítnutím ze strany ortodoxie, sionismu i německých liberálních židů.²⁷⁷ Ortodoxním rabinům vadí navrhované reformy představitelů česko-židovského hnutí a především rabin dr. O. Kraus je terčem jejich útoků, což opět vyvolává reakci: „Zažili jsme už druhé, tentokrát sváteční kázání proti nebezpečným novotářům – Krausům. [...] Jak žijeme? [...] Asi tak, jako před mnohými sty léty žili naši předkové za středověku, ve tmě ghettové, věru o nic lépe! Neboť náš pan rabin Dr. Weislowic nezná patrně jiné potřeby židů v Čechách dnes, r. 1905, než asi znali zpáteční ti talmudisté středověku: hodně se modlit a nejísti nic ‚trefe‘. To jemu stačí [...]. Jak vypadá vnitřní mravnost, jak projevuje se u členů jeho obce na venek, jak vychovávají své děti, jak působí škodlivě či užitečně svým chování a jednáním židovští boháči na nežidovské okolí své a jak tím často zle ztěžují život svých chudých souvěrců, všechny tyto a ještě četné jiné důležitější

²⁷⁰ LEDERER, Edvard. Naši židé. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 48, 7. 12. 1906, s. 1.

²⁷¹ BONDY, Max. O reformě práva manželského v Rakousku se zvláštním zřetelem k právu židovskému. *Kalendář česko-židovský*, 1907, roč. 27, s. 144–152, BONDY, Max. Židovské právo manželské a jeho reforma. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 4 (16), 26. 7. 1907, s. 3.

²⁷² LEDERER, Edvard. O krok dále. Návrh k reformě náboženské. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 44, 5. 11. 1909, s. 2.

²⁷³ KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 3. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 49, 10. 12. 1909, s. 2.

²⁷⁴ KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 4. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 50, 17. 12. 1909, s. 3.

²⁷⁵ KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 5. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 51, 24. 12. 1909, s. 1.

²⁷⁶ Reformy svátků. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 20, 20. 5. 1910, s. 1.

²⁷⁷ Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 13, 31. 3. 1905, s. 2.

existenční otázky jsou jemu jenom bezvýznamnou, vedlejší věcí.²⁷⁸ Představitelé českožidovského hnutí vyjadřují své odhodlání v boji proti ortodoxii.²⁷⁹ Ed. Lederer uvádí: „Kde jaký jen trochu vzdělaný a pokrokovější žid, ten již dávno hodil ty předpisy přes palubu, ale formálně předpisy ty dále trvají a nikdo nemá síly, aby veřejně proti nim se postavil. Tato polovičatost má za následek, že zpátečníci, a mezi těmi přirozeně jsou vždycky (až na výjimky) rabíni, dostávají kuráž a troufají si k útokům [...]. Plodem takové troufalosti našich zpátečníků mezi židy je usnesení, dle kterého všichni židé, kteří nedodržují jídelní předpisy rituelní, budou více zdaněni na rozdíl od těch, kteří jsou orthodoxními a jedí jen to, co jim dovolí p. dr. Folkmann, rabín [...]. Cirkulář tohoto druhu fakticky chodil po zdejších rodinách židovských [...]. Jak známo, židovské bohoslužby jsou pravidelně velmi dlouhé, [...] a tu je často přirozeno, že ten či onen musí odejít [...]. Leč to je něco s čím orthodoxie židovská se nemůže spřátelit, a [...] těm, kteří před ukončením služeb božích odcházejí, vyhrožuje [...]. Čechy nejsou prostě Haličí a jako na agitaci kněží katolických odpovědí bylo ‚Pryč od Říma!‘, tak i dojde k tomu, že orthodoxním choutkám našich rabínů a jejich zpátečnických přátel zazní do uší: ‚Pryč od Jeruzaléma!‘“²⁸⁰

Představitelé českožidovského hnutí, kteří se označují za pokrokové židy, se bez skrupulí vyjadřují k činnosti německých rabínů, např. několik článků je uveřejněno po úmrtí budějovického krajského rabína dr. Adama Wundera, který zemřel 5. května 1905 a rabínem byl v Budějovicích 43 let. Články píší o nekrolozích, které vyšly v německo-židovských periodikách v Praze a ve Vídni, všechny v oslavném duchu, o pohřbu, kterého se zúčastnili též rabíni ostatních jihočeských obcí, byl mezi nimi jediný český kazatel a to Zikmund Kraus. *Rozvoj* se rozhodl napsat, dle svého přesvědčení, pravdu o Wunderových postojích: „Byl to rabín nevšedního vzdělání, vzácných darů ducha, značného životního rozhledu [...]. Ctěn byl a vážen.“ Celá stránka chvalozpěvů je následována zdrcující kritikou tohoto rabína kvůli jeho naprostému bojkotování českožidovských snah a kritikou jeho osoby obecně: „Písmen zákona se držel, ducha jeho znáti nechtěl [...], neznal citu, neměl srdce [...]. Člověk sobec byl [...]. Kořil se mocným [...] jemu nevadil strašný úpadek mravní [...]. Co všechno bylo u tohoto rabína možno za peníze!“²⁸¹ V *Rozvoji* najdeme i články upozorňující na pokrytectví

²⁷⁸ Dopisy z venkova. Z Tábora. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 18, 5. 5. 1905, s. 5. Nathan Weisslovič – rabín v Táboře. KROUPA, František. *Dějiny Židů v Táboře* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/tabor.pdf> >.

²⁷⁹ Po dnu smíření. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 39, 5. 10. 1906, s. 2.

²⁸⁰ LEDERER, Edvard. Naši židé. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 48, 7. 12. 1906, s. 1.

²⁸¹ Krajský rabín Adam Wunder. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 23, 9. 6. 1905, s. 1, Krajský rabín Adam Wunder. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 24, 16. 6. 1905, s. 1.

některých německy asimilovaných židů, kteří bojují proti pokrokovým rabínům (proti dr. Krausovi), sami ale nechávají své děti pokřtít.²⁸²

4.15 Rabínská otázka

Ještě na konci 19. stol. byl stále významným střediskem tradiční vzdělanosti Golčův Jeníkov; proslavená byla *ješiva* zdejšího rodáka Arona ben Mordechaje Bär Kornfelda, který patřil k posledním rabínským autorům a byl zároveň i posledním *roš ješiva* v Čechách. Svou *ješivu*, kam přicházeli žáci z českých zemí i z ciziny (vychoval jich přes 80), vedl přísně ortodoxně, uznával však i potřebu profánních studií. Oční choroba mu znemožnila učitelské působení. Po jeho smrti byla škola uzavřena a studenti museli navštěvovat *ješivy* mimo české země: v Polsku, Haliči, Sedmíhradsku, Bukovině aj.²⁸³

Na konci 19. stol. bylo málo rodáků z českých zemí rabíny. Bylo to způsobeno především tím, že atmosféra ve většině židovských domácností nevedla děti k výběru rabínského povolání, protože po dlouhé přípravě poskytovalo pouze skromný plat a neslo s sebou stálou závislost na členech kongregace, kteří byli povětšinou méně vzdělaní, než jejich rabín. Ale musíme říci, že rabíni ve své většině měli vřelý vztah k judaismu a že vzdělání, kterého se jim dostalo, bylo tím nejlepším, které bylo v dané době dostupné. V některých případech vliv rabínů vzrostl s růstem sionismu.²⁸⁴

Nadále pokračovala diskuze o nutnosti otevření rabínského teologického semináře v českých zemích, vlivem českožidovského hnutí sílila potřeba mít rabíny ovládající dobře český jazyk. *NJČŽ* usilovala o zřízení zemského českého židovského semináře, bohužel ale rabínský seminář v Čechách stále chyběl a tak studenti dále studovali na rabínských seminářích ve Vídni, Berlíně, Vratislavi a Budapešti. *NJČŽ* i *Ústřední Jednota českožidovská* finančně podporovaly české kandidáty rabínství. Tuto skutečnost zmiňuje ve svých vzpomínkách i rabín R. Feder.²⁸⁵

Často byla po rabínovi požadována kumulace různých funkcí, nebyl jen rabínem, ale též např. učitelem náboženství, kantorem apod. Je zmiňována smutná skutečnost úpadku prestiže

²⁸² Drobné zprávy. „Pan Šimon Pollak žaluje.“ *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 4, 22. 2. 1907, s. 4.

²⁸³ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 79, KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 335–336, Obrat k lepšímu? *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 19, 10. 5. 1919, s. 1.

²⁸⁴ KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 52–53.

²⁸⁵ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 18, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 7, 1. 4. 1899, s. 5, *Českožidovské listy*, 1902, roč. 8, č. 22, 15. 11. 1902, s. 5, FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 17–18, PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 43–44.

rabína, to, že si rodiče rabínů neváží, ale i poukazováno na to, že druhou polovinu viny nesou rabíni sami, protože nedovedou imponovat ani rodičům, ani dětem.²⁸⁶

Rabínská otázka se v ŽNO stala dalším předmětem sporu mezi německými liberály a představiteli českožidovského hnutí: „Z náboženské obce Smíchovské. Píše se nám: V náboženské obci naší obsadí se v době nejbližší úmrtím p. Dra. Backa uprázdněné místo rabína. Jak jsme zjistili, stane se obsazení rabinátu cestou konkursní, konkurs pak uveřejní se výhradně v ‚Oesterr. Wochenschriftu‘. Nevíme, je-li účel uveřejnění konkursu pouze v listu vídeňském ten, aby rabín česky znající již předem z ucházení se o místo rabínského byl vyloučen, či má-li představenstvo obce náboženské za to, že každý rabín musí uvedený list vídeňský čísti.“²⁸⁷ S kritikou, že inzeráty o konkurzu na rabínské místo jsou pouze v německých tiskovinách, se setkáváme opakovaně, třeba i v případě místa po českobudějovickém rabínovi dr. Adamovi Wunderovi; představitelé českožidovského hnutí jsou pobouřeni hlavně skutečností, že nikde není nejmenší zmínka o nutnosti znalosti češtiny, i přesto, že zákon i stanovy žádají, aby rabín konal zodpovědný dozor na náboženské vyučování. V článku se uvádí: „Jak pak může dohlížeti na české školy obecní i střední, sám češtiny neznaje?“²⁸⁸

Protože stále bylo mezi kandidáty rabínství málo Čechů, přicházeli k nám rabíni z ciziny a mnozí teprve po přijetí na rabínské místo žádali o přiřknutí státního občanství. Někteří cizinci byli přijati velmi vřele a členové počestěných ŽNO si zvláště cenili, pokud se rabínům podařilo dobře zvládnout český jazyk, jako v případě dobříšského rabína dr. Samuela W. Linka, který se naučil dokonale česky. Proto se ozývají hlasy pro přijímání rabínů předně z jiných slovanských zemí.²⁸⁹

Do Čech přišlo, jak zmíněno, také mnoho rabínů z Haliče.²⁹⁰ Tito haličtí rabíni velmi posílili ortodoxní prvky v ŽNO. To samozřejmě vyhovovalo ortodoxní straně, pochopitelně byli ale tito rabíni v konfliktu s českými pokrokovými židy. Představitelé českožidovského hnutí doslova horlí proti haličským rabínům, tvrdí, že jsou tito rabíni oproti nám o celá staletí pozadu a že proti haličské invazi je třeba se bránit všemi silami.²⁹¹ Objevují se názory, že kamkoliv haličtí rabíni vkročili, tam zanesli ortodoxii, která je úhlavním nepřítelem a že je

²⁸⁶ *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 10, 9. 3. 1906, s. 6, Naše církev. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 24, 5. 6. 1908, s. 1, POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. *Dějiny Židů v Kutné Hoře a okolí* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/kutnehore.pdf> >.

²⁸⁷ *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 10, 15. 5. 1900, s. 4.

²⁸⁸ Dopisy z venkova. Z Č. Budějovic. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 20, 19. 5. 1905, s. 6.

²⁸⁹ *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 14, 16. 7. 1900, s. 4.

²⁹⁰ JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*, s. 341.

²⁹¹ Pryč od Haliče! *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 31, 28. 7. 1904, s. 5.

lépe raději místa rabínská neobsazovat, než je svěřit haličským rabinům.²⁹² Ortodoxie je označována za zotročení ducha a je stále zdůrazňován rozdíl mezi pojetím judaismu na západě a na východě.²⁹³ K tématu haličských rabinů se vyjadřuje i St. Schulhof: „Na místě věcných a hlubokých pravd, které ani nejzarytější odpůrci našemu náboženství neupírají, na místě dokonalé mravouky podává se nám směs zastaralých obřadů a nařízení [...]. Ne židovskému náboženství, které bylo jedním z nejdůležitějších pilířů veškeré lidské vzdělanosti, nýbrž této příšeře, zatahující nás v doby, kdy židovstvo v zcela jiných poměrech žilo a za zcela jiných podmínek se vyvíjelo, této příšeře, překážející pokroku a pravému modernímu vzdělání a cítění, této příšeře, zahanbující nás v očích všechněv jinověrců, platí náš boj, který bude tím úpornější, čím více bude příšera ta novým haličským importem ožívována a omlazována.“²⁹⁴

4.16 Školství a náboženské vzdělávání

Nadále existovaly německé židovské školy, kde se děti učily především sekulární předměty a náboženské standardy na těchto školách byly nízké, množství znalostí o judaismu, které bylo této generaci předáváno, bylo nesrovnatelně menší, než znalosti, jaké získaly předchozí generace. Vedení ŽNO pak v daných podmínkách nemělo mnoho prostoru věci změnit. Výsledkem bylo, že mezi židy bylo mnoho velmi vzdělaných lidí, ale jejich vzdělání bylo vzděláním sekulárním.

Již v předchozí kapitole jsme zmínili, že hlavně proto, že vyučovacím jazykem na těchto školách byla němčina, měli Češi k těmto německým židovským školám velmi negativní postoj a považovali je za iritující anachronismus z konce 18. stol. Českožidovské organizace bojovaly za rušení těchto škol, impuls vycházel předně od venkovských židů.²⁹⁵

Na školskou otázku se soustředilo mnoho pozornosti a ve školství se výrazně prosazovaly národní zájmy. Po r. 1860 vytvořila Praha duální systém veřejných škol, jedny s vyučováním v češtině, druhé s vyučováním v němčině, ale až do r. 1918 velká většina pražských židů upřednostňovala německé školy. V r. 1890 navštěvovalo německé vyučování v obecných školách 97 % židovských žáků. V r. 1900, i přes v průzkumu deklarované velké oslabování německé jazykové orientace pražských židů, chodilo na německé veřejné školy stále 91 % židovských žáků. V r. 1910 to bylo 89 %.²⁹⁶ Ačkoliv dle výsledků sčítání vzrůstal

²⁹² Pryč od Haliče! *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 34, 18. 8. 1904, s. 1.

²⁹³ Proč bojujeme proti ortodoxii. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 31, 4. 8. 1905, s. 3.

²⁹⁴ SCHULHOF, Stanislav. Protí orthodoxii. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 34, 18. 8. 1904, s. 2.

²⁹⁵ ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 36, 6. 9. 1929, s. 2, ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 41, 11. 10. 1929, s. 3, ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 1, 3. 1. 1930, s. 1.

²⁹⁶ COHEN, G. Jews in German Society, s. 38, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 45.

počet židů uvádějící češtinu jako obcovací řeč, tak stále většina židů chtěla, aby jejich děti absolvovaly školu s výukou v němčině a aby se orientovaly v německém jazykovém a kulturním prostředí. Výběr školy také často hrál zásadní roli v určování sociálních vazeb. Vyrůstající uprostřed českých sousedů, židovské děti často získaly svou první zkušenost s německým prostředím, když navštěvovaly německou školu.²⁹⁷ V počátečních letech po zavedení školské reformy většina židů tedy posílala své děti do škol s německým vyučováním z důvodů tradicionalismu, náboženského konzervatismu, loajality k monarchii. Ve starých ŽNO byla důvodem i snaha o zachování vlastní židovské školy.²⁹⁸

Ke konci 19. stol. se představitelé českožidovského hnutí výrazně angažovali právě ve školské otázce. Českožidovské hnutí bylo pod silným tlakem ze strany českých politiků, obzvláště mladočechů. Školy měly v rukou klíč k národní politické příslušnosti budoucích generací.²⁹⁹ Školská otázka byla tedy považována za naprosto zásadní. *Květnové zákony* z let 1868 a 1869 měly rozhodující vliv na situaci ve školství. V letech 1884–85 v Čechách bylo stále ještě 114 německých židovských škol, z toho 5 židovských škol v Praze, do kterých chodila ještě přibližně jedna třetina židovských dětí. Většina mimopražských škol se nacházela v ryze českých oblastech království.³⁰⁰

V této souvislosti musíme zmínit aktivity německé školské organizace tzv. *Schulverein*, který byl založen v květnu r. 1880. *Schulverein* finančně podporoval německojazyčné školství a tedy i německé židovské školy, v oblastech, kde se převážně mluvilo česky (Holešovice, Libeň, Zbraslav, Pardubice, Příbram, Slaný, Benátky, Jičín, Nový Bydžov, Čáslav, aj.).³⁰¹ Na podzim r. 1880 byla jako protiváha německému *Schulverein* založena česká organizace, s názvem *Ústřední matice školská*. Její stanovy byly projednány na schůzi představitelů českých spolků v Umělecké besedě, následně schváleny místodržitelstvím a ustanovující valná hromada se konala v Měšťanské besedě 5. prosince 1880. Starostou byl v nepřítomnosti zvolen F. L. Rieger. Cílem této nadace bylo podporovat vznik a provoz českojazyčných škol a umožnit tak dětem kvalitní vzdělání v mateřském jazyce. *Ústřední matice školská* byla považována za jednu z nejdůležitějších českých národních institucí. Mnozí významní představitelé českožidovského hnutí přispívali *Ústřední matici školské*.

²⁹⁷ FEDER, R. *Život a odkaz*, s. 15–16, 28, PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 36–37.

²⁹⁸ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 44.

²⁹⁹ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 41, ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 5, 31. 1. 1930, s. 2.

³⁰⁰ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 44–45, ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 32–33, 15. 8. 1930, s. 2.

³⁰¹ ROKYCANA, Jaroslav. Židovské školy. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 35, 31. 9. 1930, s. 2.

Čeští nacionalisté židy za německé židovské školy velmi kritizovali. Jedním z českých nacionalistů byl poslanec Sněmu království českého, Josef Kořán, který byl činný v *Ústřední matici školské*. Dokonce publikoval svůj článek v *Kalendáři česko-židovském* (později otiskl článek i *Rozvoj*) a nutil židy k degermanizaci školství. Zde je krátká ukázka z Kořánova článku z r. 1886: „A pohřichu židé dosud udržují instituce, kterými demonstrují přímo proti obyvatelstvu našemu, že necítí se ještě býti, jako mezi svými; oni skutkem ukazují, že posud ještě chtějí se odlučovati, a to činí jmenovitě německými svými školami. Známe celou řadu vynikajících vlastenců a národovců židovských; můžeme podati důkazy o jejich národní obětavosti; známy jsou nám dopodrobna politické skutky našeho židovstva, kdy a kterak šli a jdou židé ruku v ruce s národem našim. Avšak jakýmkoliv skutkem se osvědčili, vždy zase jako neúplatní svědkové předstupují před české obecnstvo německé školy židovské, hlásajíce, že ohromná většina židovstva smýšlí německy a náleží k našim politickým odpůrcům [...]. Abychom pravdu slov svých dolíčili, chceme podati prozatím seznam soukromých škol židovských.“ Kořánův třístránkový seznam sestavený do přehledné tabulky obsahuje pak 114 škol se 4 259 židovskými žáky, mezi nimi například: Benešov 60 židovských žáků, Mladá Boleslav 105, Humpolec 76, Nový Bydžov 76, Golčův Jeníkov 109, Beroun 71, Jičín 67, Brandýs 52, Klatovy 75, Kolín 190, Dolní Kralovice 62, Louny 52, Náchod 74, Pardubice 56, Plzeň 185, Votice 67, Horažďovice 88, Strakonice 59, Tábor 57, Praha 753 židovských žáků. „Ze seznamu tohoto sepsaného podle úředních pramenů, vysvítá, že jest v Čechách vůbec 113 konfesionálních škol židovských s vyučovacím jazykem německým a vedle těchto jedna interkonfesionální škola německá v Berouně, v níž jest také většina dítek židovských. [...] Věci tyto dáváme na uváženou našim spoluobčanům židovským, aby sami moudře a bez předpojatosti soudili, zda jednají opatrně a prakticky školy německé uprostřed obyvatelstva českého vydržujíce a zdali sami netvoří takto přehradu mezi sebou a obyvatelstvem, v jehož středu žijí; a zdali sami nepodněcují proti sobě zášť tohoto lidu, jestliže školami vlastními demonstrují neustále tomuto lidu, že nechtějí a nemohou dítek svých do jeho škol posílati, že sebe za něco jiného, za zvláštní, odloučenou kastu pokládají, že v ohledu národním staví se vedle Němců, kteří nám tady rovných práv, ano i nezbytných podmínek ke kulturnímu rozvoji upírají.“³⁰² Německé židovské školy Čechům vadily nejen proto, že podle nich zabraňovaly židovským dětem v rozvíjení jejich českého vlastenectví, ale i proto, že „kradly“ české nežidovské děti z českých škol.

³⁰² KOŘÁN, Josef. Židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 97–102, K židovské otázce školské. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 22, 31. 5. 1919, s. 1–2, K židovské otázce školské. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 2.

Představitelé českožidovského hnutí se urputně snažili postoj židů v otázce školství změnit a nepotřebovali k tomu podněty od českých politiků, jako byl J. Kořán. J. S. Kraus přišel i s novou interpretací české židovské historie, když prohlašoval, že židovská společnost byla obětí despotické politiky germanizace. Představitelé českožidovského hnutí stáli v opozici k oficiálním strukturám ŽNO s jejich kurzem německého liberalismu a zároveň byli pod palbou českých nacionalistů, neboť ti jim vyčítali, že tím, že židé posílají své děti do německých židovských škol, jsou slepí a necitliví k českým národním aspiracím.

NJČŽ, stejně jako *Ústřední matice školská*, vytvořila dobře organizovanou síť různých místních odborů a snažila se o rozšíření myšlenek českožidovského hnutí a výuky židovských dětí v češtině. Společně se svým čtrnáctidenníkem *Českožidovské listy* volala *NJČŽ* po uzavření všech německých židovských škol v Praze a na českém venkově a prosazovala, aby židovské děti navštěvovaly české školy. Emanuel Engel, poslanec za mladočechy, navrhoval, aby byly zřízeny jazykové školy, uznával totiž, že v Rakousku-Uhersku je důležitá znalost němčiny.

Snaha *NJČŽ* o vymýcení německých židovských škol z českých měst byla ohromná. V r. 1895 Josef Kořán konstatoval, že za poslední desetiletí došlo ve věci rušení německých židovských škol k výraznému pokroku. *Českožidovské listy* o tomto zavírání německých židovských škol pravidelně informovaly. V *Českožidovských listech* se opakují neustále výzvy a články, které mají přesvědčit židovské rodiče, aby své děti posílali do české školy. Opakovaně v nich zaznívá i výtky, že mnoho židů sice doma mluví česky, ale děti posílají do školy německé.³⁰³

Německé židovské školy byly na českém venkově na konci 19. stol. zavírány nejen proto, že byly vystaveny soustavné kritice ze strany představitelů českožidovského hnutí, ale i kvůli klesajícímu počtu žáků. Z uvedených 114 německých židovských škol, které fungovaly v Čechách v r. 1885, existovalo v r. 1895, jen 90, v r. 1897 jen 75, v r. 1900 pak pouhých 28. Z toho je vidět, jak rychlé bylo tempo zavírání těchto škol. Obzvláště na konci století v době, kdy docházelo k zintenzivnění antisemitismu, zavřelo mnoho německých židovských škol.³⁰⁴

27. listopadu 1904 O. Kraus na sjezdu *NJČŽ* v Praze prohlásil: „Co se týče nás, můžeme zaznamenati pokrok; německé školy byly zrušovány; čeština zavedena do jednání náboženských obcí a ve vedení matrik. A též rodinný život se vzhledem k českému smýšlení

³⁰³ *Českožidovské listy*, 1898, roč. 4, č. 3, 1. 2. 1898, s. 5, *Českožidovské listy*, 1900, roč. 6, č. 9, 1. 5. 1900, s. 7, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 13, 1. 7. 1899, s. 5, *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 15, 1. 8. 1899, s. 1, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 49–54.

³⁰⁴ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 55.

valně změnil ve prospěch náš [...]. Velká část našich souvěrců, hlavně starší generace, jest stále ještě v poutech germanisace a pod zdánlivou lhostejností skrývá se zhusta ještě neváznost ku věci české, zvláště tam, kde existují ještě německožidovské školy. Také sionismus jest vážnou překážkou pro rozvoj naší české myšlenky.³⁰⁵ Dále O. Kraus konstatuje, že v místech, kde byla zrušena německá židovská škola, rabíni nyní vyučují němčinu židovské děti v soukromých hodinách. Pro rodiče je to mnohem levnější, než když dříve platili provoz celé školy, doslova říká: „Německá škola v české obci byla druhdy kamenem úrazu, naproti tomu nynější židovský učitel němčiny těší se všeobecné oblibě a je vyhledáván i rodiči křesťanskými.“³⁰⁶

NJČŽ i v prvních desetiletích 20. stol. nepolevovala ve svém boji za rušení německých židovských škol a docházku českých židovských dětí do českých škol. V *Rozvoji* čteme nejruznější výzvy, jako: „Židovští rodičové! – výzva: dejte dítě do české školy!“³⁰⁷ „Pošlete své dítě do české školy!“³⁰⁸ „Pravého vzdělání docíliti můžeme jen v jazyku mateřském, my Češi ve škole české. – Český otče, česká matko, pamatujte, že české dítě patří do české školy.“³⁰⁹ Nadále se setkáváme s kritikou, že v některých městech je stále udržována německá židovská škola.³¹⁰ V článku, kde V. Rakous popisuje zkušenost svého známého, opět jasně vidíme, že Praha včetně předměstí byla k českožidovským snahám stále silně rezistentní a držela se němectví: „Před léty přesídlil jsem z české vesnice do L., pražského to průmyslového předměstí. L. jest sídlem starobylé náboženské obce židovské, jedné z nejstarších v Čechách. Na 100 židovských rodin sídlí tam dosud [...]. V bývalém mém bydlišti a ve všech okolních vesnicích žili židé se svým okolím v naprosté shodě a úplném přátelství [...]. V L. našel jsem svět pro mne dosud úplně nový a neznámý. Poznal jsem typ pražského, předměstského žida. L[...]ští židé chovali se vůči svému, úplně českému okolí tak, jak se asi chovali jich otcové a dědové v první polovici minulého století.“ Celý článek je o tom, že libeňští židé byli uzavřenou skupinou, která se úmyslně izolovala od svého českého okolí, mluvili mezi sebou výhradně německy, i přesto, že uměli všichni výtečně česky a češtinu v obchodě při konverzaci s českým zákazníkem užívali bezchybně. Četli pouze německé noviny, navštěvovali v divadle pouze německá představení a „[...] děti jejich plnily místní Schulfereinovskou školu.“ Ten známý V. Rakouse se ale rozhodl dát své dítě do české

³⁰⁵ Pracovní sjezd Národní Jednoty česko-židovské. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 49, 2. 12. 1904, s. 1.

³⁰⁶ Jüdischer Geist. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 50, 9. 12. 1904, s. 1.

³⁰⁷ Židovští rodičové! *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 10 (22), 6. 9. 1907, s. 1.

³⁰⁸ Pošlete své dítě do české školy! *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 11 (23), 13. 9. 1907, s. 1.

³⁰⁹ *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 19, 18. 9. 1915, s. 3.

³¹⁰ Německá škola v Klatovech. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 38, 23. 9. 1910, s. 2.

školy, i když bylo jediným židovským dítětem v české škole: „Tato okolnost utvrdila mne v přesvědčení, že česká škola nečiní rozdílu mezi dítětem židovským a křesťanským.“³¹¹

Představitelé českožidovského hnutí analyzují příčinu oblíbenosti německých židovských škol a za tu považují strach rodičů, že na české škole se dítě nenaučí pořádně německy. Doporučují tedy, že je třeba se věnovat výuce němčiny na českých školách, zavést konverzaci s rodilým mluvčím, zvát rodiče do výuky, aby se přesvědčili o její kvalitě. Jako další důvod uvádí strach před českým antisemitismem.³¹²

V r. 1910 existovalo z uvedených 114 německých židovských škol již jen pouhých pět. V r. 1910 už byla tedy německo-židovská aliance na českém venkově mrtvá. Došlo k jasnému přesměrování židovského primárního školství a stále více židovských dětí navštěvovalo českou obecnou školu. V r. 1880 navštěvovalo české obecné školy 2 770 židovských dětí, v r. 1890 to bylo 4 791 židovských dětí a v r. 1900 už dokonce 6 131 židovských dětí.³¹³ Můžeme tedy konstatovat, že opravdu velký úspěch českožidovského hnutí na poli vzdělání byl dosažen v primárním školství, neboť došlo k uzavření německých židovských škol.

Představitelům českožidovského hnutí se ale objevil nový protivník. Byli to sionisté a jejich návrh na zřízení židovských škol, podporovaný ortodoxními představiteli: „Pražští starověrci žijí v mylném domnění, že návrat k starým pověrám, tj. k rabínskému mosaismu může zachrániti ohrožené židovstvo a seskupili se ve spolek nemálo podobný katolickému Schulvereinu, mající za účel zříditi pro židovské děti židovské školy. Je zbytečno o této věci ztráceti slov, když starověrci již ztratili hlavu [...]. Ortodoxní hnutí křížuje naše cesty a jemu musí platiti boj všech pokrokových lidí.“³¹⁴

Pokud jde o střední školy, tak ačkoliv židovští studenti stále více a více navštěvovali české školy, tak většina židovských studentů nadále upřednostňovala německý vzdělávací systém. V letech 1882–3 chodilo 83 % židovských studentů do německých středních škol, v polovině 80. let to bylo stále 80 %. Zajímavé je, že židovští studenti tvořili dokonce 23 % studentstva na německých středních školách, zatímco na českých středních školách reprezentovali židovští studenti jen 3,2 %. Obecně můžeme říci, že touha po vzdělání byla mezi židy výrazně vyšší než u většinové populace.³¹⁵ Uveďme si vzpomínku V. Schwarze:

³¹¹ RAKOUS, Vojtěch. Židovské dítě v české škole. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 3 (15), 19. 7. 1907, s. 1.

³¹² Židovské děti na německých školách pražských. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 8 (20), 23. 8. 1907, s. 2, Židovské děti na německých školách pražských. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 9 (21), 30. 8. 1907, s. 2, Ještě o českých dětech na německých školách. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 12 (24), 20. 9. 1907, s. 2, Židovské dítě patří do české školy. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 37, 4. 9. 1908, s. 1.

³¹³ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 55–56, K židovské otázce školské. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 2.

³¹⁴ Drobné zprávy. Nový útok orthodoxie. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 5, 8. 3. 1907, s. 5, Pro konfesionální školu. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 11 (23), 13. 9. 1907, s. 3.

³¹⁵ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 57.

„Bylo to roku 1870 [...]. Tak už nebudu chodit do té malé nízké německožidovské školy. Půjdu na studie! Je to prý ale hodně daleko, až v Hradci Králové, prý na druhém konci Království českého, ale budu studentem. Jsou tam prý hoši z celých Čech [...]. Nechybuji, tvrdím-li, že tehdejší doby ještě nikde žid českou střední školu nenavštěvoval a ejhle, zde takový počet mladíků vesměs [...]. Ty české básně, co jsme se učili, byly právě tak hezké, jako ty německé, ba jaksi šly nám docela jinak k srdci, vždyť u nás doma mluvili všichni kamarádi a jiní lidé jen česky.“³¹⁶ A ještě vzpomínku na mládí B. Klinebergera: „Když nás vesnické školáky vedli k přijímací zkoušce do primy nového reálného gymnázia na Klášterském náměstí v Táboře, studovalo tam až přes 60 židovských žáků, tedy někdy celá sedmina všeho žactva ústavu bývala židovská [...]. Nebylo tudíž divu, že se židovští žáci do Tábora tak čteně hlásili ze všech městeček, vesnic a městysův odkud prve posílána většina židovských hochů na střední školy budějovické a tam ovšem – až na řídké výjimky – na gymnásium a reálku německé. Při pravidelných sobotních bohoslužbách, které konal časněji před 8. hodinou ranní, než začalo vyučování na škole, pro gymnasisty a realisty společně rabín Gutmann Klemperer [...].“³¹⁷

I když v r. 1907 již většina židovských dětí chodila do obecných škol českých, tak pak židé přecházeli v daleko větším počtu na střední školu německou, než na střední školu českou. Důvodem tohoto jevu byla skutečnost, že němčina byla praktická pro uplatnění v životě, dalším důvodem bylo, že nemajetné židovské dítě mělo větší pravděpodobnost získat nějakou formu stipendia, či příspěvku na pomůcky na německé škole, než na škole české. Proto se ozývaly hlasy na zřízení česko-židovského fondu na podporu nemajetných dětí. Toto volání našlo odezvu a byl založen *Jubilejní fond císaře Františka Josefa pro podporu chudých židovských žáků a žákyň na českých obecných, měšťanských a středních školách v Praze*.³¹⁸ V letech 1912–13 procento židovských studentů v německojazyčném systému středního školství kleslo na 69,4 %. Byla to stále většina, ale zmenšující se.

Ve vysokém školství nadále u židů přetrvávala největší inklinace k německému systému. Židovští studenti tvořili vysoké procento vysokoškoláků v Praze. A musíme uvést, že mnozí čeští židé studovali též na univerzitě ve Vídni. V zimním semestru 1899–1900, bylo 413 židů zapsáno na německé univerzitě, 74 na české univerzitě, což vyjádřeno v procentech je 31 % ku 2,4 %. V r. 1910 židé nadále tvořili asi 20 % studujících na německé univerzitě a pouhých 2 % na české univerzitě. Musíme přihlížet i ke skutečnosti, že v daném období židovská

³¹⁶ SCHWARZ, V. Bakterie hnutí českožidovského. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 9, 1. 5. 1915, s. 2.

³¹⁷ Dr. Bohdan Klineberger. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 1.

³¹⁸ Caveant consules. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 2 (14), 12. 7. 1907, s. 2, TEY TZ, Viktor. Pro dítě. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 28, 3. 7. 1908, s. 1.

populace rostla výrazně pomaleji, než populace nežidovská a po r. 1900 dochází dokonce k poklesu židovské populace. Mezi lety 1885 a 1901 až 92 % (a nikdy méně než 82 %) židovských studentů bylo zapsáno na německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, která se těšila mezinárodnímu věhlasu a byla považována za dědičku středověké univerzity, němčina byla světovým jazykem. Podobná situace byla i na technice, opět většina židovských studentů studovala na německé technice. Přes jasné vítězství v přesměrování obecných škol, českožidovské hnutí neslavilo stejný úspěch v ostatních sférách vzdělávacího systému.³¹⁹

Skutečný rozsah náboženské indiference v židovské populaci v Praze je patrný při studiu záznamů počtu dětí zapsaných ve specializovaných židovských náboženských školách. G. Cohen porovnal počet studentů mezi léty 1880 a první světovou válkou a zjistil, že v průměru bylo na rigorózní instrukce nabízené pražskou *Talmud Tora školou* v jednom školním roce zapsáno 425 dětí, v porovnání s průměrným zápisem téměř 3 000 židovských žáků na veřejných primárních a sekundárních školách.³²⁰ Ředitelem tradiční *Talmud Tora školy* byl v Praze dlouhá léta užhorodský rodák rabín Ch. Brody. Českožidovské hnutí uspělo v prosazení svých zájmů a na pražské *Talmud Tora škole* byla otevřena třída s výukou v českém jazyce ve školním roce 1899–1900.³²¹

Or Tomid věnoval hodně pozornosti publikování učebnic náboženství v češtině, které byly užívány k výuce ve školách. Představitelé českožidovského hnutí publikovali tyto učebnice především proto, že se tak snažili zamezit výmluvám židovských rodičů, proč své děti neposílají do českých škol. Zmíňme alespoň nejužívanější učebnice náboženství: *Učebnice o mojžíšském náboženství* rabína Abrahama Kohna z Hradce Králové (r. 1883),³²² *Nauka o náboženství mojžíšském pro střední a měšťanské školy* od Leopolda Bauera, která byla vydána ve Vídni, a v r. 1884 ji Leopold Thorsch, rabín a učitel v Jindřichově Hradci přeložil a vydal nákladem SČAŽ.³²³ V letech 1885–6 vydal Adolf Stein *Děje Israelitův od nejstarší doby až na nynější časy*. R. 1886 F. Bondy vydal *Učení Mojžíšovo pro školní mládež*. R. 1890 Hynek Baum vydal *Základy náboženství mojžíšského pro školy obecné i měšťanské*. Leopold Butter napsal *Česko-hebrejský slabikář* r. 1892. O pár let později v r. 1895 rabín S. Königsberg z Benešova publikoval česky učebnice židovského náboženství ve třech svazcích. *Učebnice dějepisu pro období od babylonského zajetí do dneška* od rabiho B. Knöpfelmachera byla úředně schválena v r. 1906. Mezi německy psanými učebnicemi se

³¹⁹ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 55–57.

³²⁰ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 40.

³²¹ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 59.

³²² DOMEČKA, L. *Dějiny Židů v Hradci Králové* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/koenigraetz.pdf> >.

³²³ O činnosti spolku. *Kalendář česko-židovský*, 1883, roč. 3, s. 119.

těšily oblibě učebnice dr. Nathana Grüna. Jeho nejznámější učebnice byla přeložena do češtiny F. Bondym a J. Žaludem v r. 1891, vydána Brandeisovým nakladatelstvím pod názvem *Počátky vyučování náboženství Mojžišského dle dra. Grüna*. Tento překlad N. Grüna jako první český text získal povolení k užívání ve školách v Čechách od *Ministerium für Cultus und Unterricht* / Ministerstva kultu a vyučování v Rakousku-Uhersku.³²⁴

Výuka náboženství byla na rakouských školách povinná. Práce učitele byla mimořádně náročná a často učitel na židovské škole byl zároveň i kantorem v synagoze – Jaroslav Rokycana to dokládá na příkladech učitelů v Kasejovicích, Brandýse nad Labem, Heřmanově Městci, Švihově, Neveklově a jinde.³²⁵ Někdy byla kumulace funkcí ještě větší a učitel byl zároveň *chazan* a *šochet*.³²⁶

Začátkem 20. stol. jsme svědky rozsáhlé diskuze o úpravě resp. novém způsobu vyučování židovskému náboženství na školách obecných a měšťanských. Tato diskuze se vede uvnitř českožidovského hnutí a reakce na ni ze strany ortodoxie, sionismu i německého liberalismu jsou záporné. Diskuze o nových formách výuky trvala několik let a de facto pokračovala ještě v době první republiky. Nyní podrobněji: 30. listopadu 1902 byla na pražské židovské radnici schůze výboru Jednoty náboženských obcí židovských v Čechách, ve které byla nastolena otázka úpravy vyučování židovskému náboženství na školách obecných a měšťanských. A. Stein prosazoval nutnost vhodných učebnic a přiměřené učební osnovy, správné a účelné upravení učiva a učební postupu, dále nutnost mít kvalifikované učitele náboženství, zvolit přiměřenou a vhodnou dobu a příležitost k vyučování a zařídit náležitý dohled na vyučování; A. Stein tvrdil, že je potřebné zajistit učitelům náboženství vhodné platové podmínky včetně zaopatření pro případ stáří a zaopatření jejich rodin pro případ úmrtí a dochází na konci obširné zprávy k závěru, že je zapotřebí, aby malé ŽNO, které nyní tento úkol nemohou řádně plnit, byly spojeny ve větší obce, aby za účelem dohledu na vyučování židovského náboženství na školách byly zřízeny okresní rabináty a aby byl zřízen zemský fond, z něhož by se hradily výdaje, které jsou nad síly jednotlivých obcí.³²⁷ A. Stein uvádí: „Za nedostatky lze pokládati následující okolnosti: 1. Ubývá čím dál tím více znalosti jazyka hebrejského, jakožto jazyka synagogálního, jakožto jazyka liturgie a modlitby. 2. Upadá v zapomenutí a čím dál tím méně vykonává a zachovává se ritus a ceremonie

³²⁴ MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 314, 315, KREJČOVÁ, Helena. *Bondy, Filip* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bondy_Filip >, FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč. 11, s. 59–62, s. 62, Dr. Filip Bondy. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 9, 28. 2. 1930, s. 3.

³²⁵ ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 2, 10. 1. 1930, s. 1.

³²⁶ KRAUS, J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 119–122, s. 122.

³²⁷ *Českožidovské listy*, 1902, roč. 8, č. 24, 15. 12. 1902, s. 5.

židovského vyznání. 3. Umenšuje se čím dál tím více znalost židovské věrouky a mravouky.“ Proto A. Stein navrhuje, aby se na školách věnovala pozornost vyučování hebrejštiny a mravouky: „[...] aby se docílilo dovednosti hebrejsky čísti a znalosti nejdůležitějších modliteb a nejdůležitějších míst bible v původním jazyku [...]. Nejdůležitějším a nejpodstatnějším předmětem vyučování židovského náboženství jest ovšem věrouka a mravouka.“³²⁸

K otázce školské a k vyučování náboženství se vyjadřuje na sjezdu NJČŽ benešovský rabín O. Kraus. Krausovo stanovisko je, že židovští konzervativci bojují za zachování německé židovské školy a jejich hlavním argumentem je, že tato škola vychovává tzv. *Jüdischer Geist* / židovský duch. O. Kraus říká: „[...] ale hebrejštiny, resp. drmolení hebrejských modliteb neznamená totéž co židovský duch [...]. Duch židovského náboženství na konfesijských školách vštěpován nebyl a místo něho vštěpována byla jen ubohá, zkomolená hebrejštiny.“ O. Kraus se domnívá, že hebrejštiny je pouze formou a nikoliv obsahem židovství a navrhuje zrušení výuky hebrejštiny pro malé děti, tvrdí: „Mým přesvědčením je, že základem náboženství našeho je mravnost [...]. Chceme-li tudíž dítě vésti ku zbožnosti, musíme je vésti ku poznání zákona božího. A proto čtení a výklad bible a spec. mravoučných článků bible ve zvláštním vydání pro mládež v jazyku mateřském. To myslím, že je přiměřeným a má být hlavním předmětem vyučování na našich školách.“ Na O. Krause reagoval A. Stein, který byl proti odstranění výuky hebrejštiny, obával se, že by se pak odstranila i hebrejská liturgie. Do debaty se zapojuje mnoho předních osobností: J. S. Kraus, Otto Bondy, M. Bondy, J. Scharf, aj. J. Scharf pokládá za legitimní domáhat se náboženských reforem, tvrdí, že z 90 % děti hebrejským modlitbám nerozumí. O. Guth debatu uzavírá konstatováním, že židovství trpí vnitřní krizí.³²⁹

V českožidovském hnutí ve věci hebrejštiny dochází k výraznému rozkolu. Návrhy rabína O. Krause vyvolaly mnohé reakce. Tak v lednu 1905 můžeme číst: „Eliminace hebrejštiny ze škol byla předmětem rozhovoru na valné hromadě smíchovského odboru Národní Jednoty českožidovské dne 17. listopadu 1904. Pan JUDr. Mořic Hirsch přednesl referát p. dra Krause.“ M. Hirsch je pro úplné odstranění hebrejštiny ze škol. Je to podle něj mrtvý jazyk a mají se jím zabývat pouze rabíni a filologové. M. Hirsch se vyjadřuje: „Modlití

³²⁸ STEIN, August. Zpráva ohledně vyučování židovskému náboženství na obecných a měšťanských školách v Čechách. *Českožidovské listy*, 1903, roč. 9, č. 1, 1. 1. 1903, s. 3.

³²⁹ Pracovní sjezd Národní Jednoty česko-židovské. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 49, 2. 12. 1904, s. 1, *Jüdischer Geist. Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 50, 9. 12. 1904, s. 1.

se a nevědět obsah není pravou pobožností [...]. Jest však vůbec znalosti hebrejštiny třeba k tomu, aby žid byl židem? Není!³³⁰

V březnu 1905 O. Kraus upřesňuje své názory a zdůrazňuje, že není proti hebrejštině, ale neschvaluje přílišné akcentování hebrejštiny u malých dětí.³³¹ Na O. Krause reaguje Bondy: „To, co dosud p. dr. Kraus a naši reformátoři českožidovství navrhli, jsou pouhé experimenty a proti experimentům ve věci víry, zejména mají-li se děti v první řadě na školních dítkách, jsem já rozhodně a souhlasím proto s těmi, kteří chtějí, aby se na školách učilo náboženství nereformovanému.“³³² Rabín O. Kraus přichází s návrhem: „Můj návrh, směřující k opravě jest: odložiti počátek vyučování hebrejštiny ze věku 6 let do 10 let a čas tím získaný věnovati skutečné náboženské výchově, která právě v dětských letech může působiti divy a může v hloubi duše dětské zapustiti kořeny náboženského cítění, tak silné, že je nevyvrátí žádná síla na světě.“³³³ O. Kraus prosazuje myšlenku, aby se malé děti ve škole učily biblické příběhy a nikoliv hebrejštinu, kritizuje současnou úroveň výuky náboženství: „Hebrejštinu vyloučili už dnes ze všech škol ti páni rabíni, kteří ji sice učí po dobu 10 let na školách obecných a středních, kteří ji učí hodinu co hodinu na úkor výchově náboženské a přes to ji nikoho ze svých žáků nenaučili. Proti těm obraťte své útoky, když bez boje být nemůžete. Změnou náboženské výchovy nemůže se již pranic pokaziti, poněvadž výsledky už horší býti nemohou, než jsou dnes za vedení dnešních spasitelů.“ Za stanoviskem rabína O. Krause a jeho snahou o reformu náboženské výchovy stojí i Otakar Schönbaum, který říká: „Tak jak jsme se změnili my, tak se také nutně musí změnit způsob náboženské výchovy, nemá-li povstát mezi námi a učením náboženský rozpor, který vede k ateismu. Což nepozorujete, že velká část dnešní mladé generace stala se, jak p. dr. Kraus ukazuje, k věcem náboženským úplně lhostejnou, a jest to přece táž generace, která jest ještě nábožensky vychována dosavadním systémem.“³³⁴ Benešovská ŽNO stojí za svým rabínem O. Krausem a podporuje jeho snahy ve věci reformy náboženské výchovy.³³⁵

Do debaty o reformě výuky se zapojuje i dr. Ed. Lederer a informuje o velmi podobných snahách o reformu vyučování židovského náboženství ve Vídni.³³⁶ 10. března 1907 podává na schůzi pokrokových židů v Praze O. Kraus návrh: „Potřebu nějaké náboženské organizace vycitňuje kde kdo, a neméně rabíni a učitelé náboženství, pokrokoví i nepokrokoví. [...] Je

³³⁰ *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 1, 7. 1. 1905, s. 4, *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 6, 10. 2. 1905, s. 4.

³³¹ *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 11, 17. 3. 1905, s. 1.

³³² *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 12, 24. 3. 1905, s. 3.

³³³ Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 13, 31. 3. 1905, s. 2.

³³⁴ Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause (Pokračování). *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 14, 7. 4. 1905, s. 2.

³³⁵ Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause (Pokračování). *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 15, 14. 4. 1905, s. 2.

³³⁶ LEDERER, Edvard. K reformě israelitského náboženského vyučování. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 2, 25. 1. 1907, s. 2.

zapotřebí organizace, která by prováděla důkladnou revisi všeho náboženského zřízení. [...] Jednotlivý učitel, jednotlivý rabín, jednotlivá obec neprovedou žádné nápravy ani v bohoslužbě, ani ve školství. Doporučuji proto ustanovení náboženské rady, skládající se z rabínů i laiků celého království, která by měla stálou péči o náboženské záležitosti židů v Čechách a přizpůsobovala školu a synagogu pokračujícímu duchu doby.³³⁷

Diskuze o reformě výuky nebyla zdaleka ukončena a pokračovala ještě mnoho let.³³⁸ Jak bylo výše řečeno, byla sledována i ostatními proudy v židovstvu. Pochopitelně, že představitelé ortodoxie ani sionismu nemohli souhlasit s myšlenkou, že by hebrejščina byla mrtvým jazykem a rozhořčeně na návrhy O. Krause reagovali. Ortodoxní, sionističtí i německy asimilovaní liberální židé se stavěli proti těmto snahám o reformu výuky náboženství stejně ostře, jako proti již zmíněným snahám o reformu bohoslužeb.³³⁹

R. 1896 byla v Praze založena společnost *Afike Jehuda* pro zdokonalení vědy o židovství.³⁴⁰

4.17 Náboženský zákon z roku 1890

V důsledku druhé migrační vlny mnoho starých, ale i nových (po r. 1848 vzniklých) ŽNO postupně upadalo a zaniklo. Situaci nakonec musel řešit stát, který po několika apelech konečně r. 1890 vydal zákon, jež měl celkem 36 paragrafů. Jednalo se o *Zákon, daný dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské* (dále v textu jen zákon ze dne 21. března 1890). Židovská náboženská společnost byla v době předkonstituční trpěna v jednotlivých zemích rakouských zvláštními patenty, týkajícími se židů. Zákon ze dne 21. března 1890 představoval systematickou zákonnou úpravu kultové organizace, již byly upraveny vnější právní poměry židovské náboženské společnosti ve všech zemích zastoupených na říšské radě (v Předlitavsku). Toto jednotné státně právní zřízení spočívalo na principu „právního státu“. Židovská náboženská společnost vystupovala ovšem navenek pouze ve formě náboženské obce; organizační formy vyššího řádu, v němž by tyto náboženské obce byly včleněny, zatím neexistovaly. Ve vnitřních záležitostech ponechával zákon ze dne 21. března 1890 ŽNO úplnou autonomii. Název pro

³³⁷ KRAUS, Otakar. Náboženská rada. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 6, 23. 3. 1907, s. 2, KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 6. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 52, 31. 12. 1909, s. 3.

³³⁸ *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 5, 8. 3. 1907, s. 6, Návrh osnovy ku vyučování náboženství židovskému na školách obecných, měšťanských a středních. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 25, 12. 6. 1908, s. 3, KRAUS, Otakar. Náboženská výchova. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 47, 26. 11. 1909, s. 1, KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 3. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 49, 10. 12. 1909, s. 2, KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 4. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 50, 17. 12. 1909, s. 3.

³³⁹ *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 7, 17. 2. 1905, s. 5, Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra Ot. Krause (Pokračování). *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 14, 7. 4. 1905, s. 2, Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra Ot. Krause (Pokračování). *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 15, 14. 4. 1905, s. 2.

³⁴⁰ KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 39–40.

židovské obce byl *Israelitische Kultusgemeinde*, či *Jüdische Kultusgemeinde* nebo *Kultusgemeinde*, či *Gemeinde*, česky pak: židovská náboženská obec.

Úkolem náboženské obce je podle § 1 zákona ze dne 21. března 1890, aby v mezích státními zákony vyměřených pečovala o náboženské potřeby svých členů a vydržovala i podporovala ústavy tímto účelem vyžadované. Působnost obcí vztahuje se tedy na vše, co náleží k vedení náboženského života vůbec. Je přirozenou úlohou ŽNO, aby pořádala a kontrolovala veřejnou bohoslužbu, aby bezprostředně řídila a dohlížela na výkon rituálních příkazů a obyčejů, aby vydržovala a podporovala ústavy potřebné dle náboženských stanov, krátce aby ukojila všechny náboženské potřeby členů obce. Obce zakládaly tedy jednotlivé *Stiftungen* / nadace za náboženským, sociálním a kulturním účelem – ŽNO měly nemocnice, hospice, domovy pro staré a sirotčince. Často docházelo k neshodám v rámci obcí, co je jejím „úkolem“ a co má být považováno za „pečování o náboženské potřeby svých členů“.³⁴¹

ŽNO byly podle § 2 zákona ze dne 21. března 1890, nejen organizací jednotlivců, ale též geografickými jednotkami. Každá územní jednotka měla jen jednu ŽNO. Každý žid patřil k té obci, v jejímž obvodu měl řádné bydliště. Příslušnost k ŽNO nebyla tedy závislá na libovůli jednotlivce, nýbrž zákonným důvodem příslušnosti bylo bydliště. Členství v ŽNO bylo ukončeno pouze smrtí, či úředním vystoupením, kdy dotyčný veřejně deklaroval svou touhu být považován za osobu bez konfese. Židovstvo nebylo schopno efektivně zasáhnout proti konverzím a vystupování z ŽNO, k čemuž docházelo, i když zatím v minimální míře, např. v roce 1891 se pouze 8 židů z Prahy, tedy 0,046 % z celkového počtu, vzdalo svého náboženství. V tom samém roce ve Vídni, kde katolicismus i antisemitismus byly silnější, židé konvertovali 5x více než v Praze.³⁴²

Vymezení ŽNO bylo ponecháno na rozhodnutí regionálních úřadů: prostor pro jejich působení byl dán hustotou židovského obyvatelstva a nekryl se se soudními okresy. Každá existující či nově založená ŽNO měla povinnost do 3 let předat úřadu místodržícího vymezení svých geografických hranic a funkce, jaké ŽNO plní.

³⁴¹ *Zákon, daný dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitické společnosti náboženské* [online]. Společnost pro církevní právo při PF UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/57-1890.htm> >, *Israelitické obce náboženské dle platného práva rakouského. Rozvoj*, 1914, roč. 8, č. 18, 12. 6. 1914, s. 3, KOHN, Lev. *K osnově nové právní úpravy náboženské společnosti židovské. Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 29–30, 24. 7. 1936, s. 3, FLEISCHMANN, Gustav. *The Religious Congregations 1918–1938*. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 267–330, s. 277–279, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 244, *Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. IV. volební období. 3. zasedání. Tisk 240. Zpráva I. kulturního výboru II. ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 220), jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Senát Parlamentu České republiky, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0240_00.htm >.

³⁴² COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 39.

ŽNO bylo možno podle § 8, když jí nevystačily hmotné prostředky, odejmout státní uznání. Její obvod měl být po vyslechnutí zúčastněných zastupitelstev přiřčen k jedné nebo k několika sousedním ŽNO. Čechy v r. 1893 se svými 92 745 židy, z nichž 18 986 bydlelo v Praze, měly 206 ŽNO. Počet ŽNO však i nadále, především v důsledku migrace, klesal.³⁴³

Zvolení představenstva, které by řídilo záležitosti ŽNO a jednalo jejím jménem, vyžadoval § 9 zákona. Způsob volby představenstva byl na jednotlivých obcích. Existoval pouze požadavek, aby se reprezentantem obce nemohl stát jedinec, který by nemohl zastávat veřejný úřad. Složení, způsob ustanovování a doby úřadování představenstva musel být uveden ve stanovách.

Podle § 11 si každá obec musela ustanovit alespoň jednoho rabína, který bydlel v jejích geografických hranicích. Ze všech institucí obce měl nejvyšší postavení rabinát. Způsob jmenování rabína a ostatních náboženských činovníků musel být uveden ve stanovách. Ministerstvo mohlo výjimečně povolit spojení rabinátu pro dvě či více obcí. Jména kandidátů na pozice rabínů byla předávána úřadům a ty zkontrolovaly, zda kandidát splňuje podmínky občanství, kvalifikaci a vzdělání a zda je kandidát morálně bezúhonný. Před r. 1918 bylo zákonem požadováno, aby kandidát na obsazení funkce rabína měl absolvováno 8 let střední školy. ŽNO mohly mít ještě i své specifické požadavky pokud jde o vzdělání kandidáta. Některé obce požadovaly od uchazečů doktorát filozofie, jiné vyžadovaly rabínský seminář, další *ješivu*, některé byly nakloněny ke kompromisům. § 16 zákona vyžadoval, aby rabíni byli ustanovováni na delší čas. Obec nebyla povinna mít další zaměstnance, ať šlo o učitele náboženství, kantory, *šochety*, dohlážitelé *kašrutu*, zaměstnance hřbitova a administrativní personál. Toto vše bylo specifikováno ve stanovách jednotlivých obcí.

Každý věřící povinně příslušel k ŽNO a musel platit náboženskou daň, právním předpokladem pro placení daní bylo, dle zákona ze dne 21. března 1890, přináležení ke konfesi, k určité náboženské obci a finanční schopnost tyto daně platit. Navíc zákon ze dne 21. března 1890 umožňoval ŽNO užít právních kroků v případě neplacení: „[...] zákonodárce přiznal israelské náboženské obci k obstarání záležitostí, jež spadají v okruh její působnosti, zvláštní práva veřejného spolku a speciálně propůjčil jí práva finanční s privileji politické exekuce. Zákon ze dne 21. března 1890 totiž zdůrazňuje přítomnost dostatečných prostředků, jež zajišťují ,trvání nutných bohoslužebných ústavů a zařízení, vydržování náboženských služebníků a udílení regulovaného náboženského vyučování‘ jako nutný předpoklad pro právní existenci náboženské obce [...]. Základní ustanovení pro daně a poplatky jsou

³⁴³ PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 244, KESTENBERG-GLADSTEIN, R. *The Jews between Czechs and Germans*, s. 49, FLEISCHMANN, G. *The Religious Congregations 1918–1938*, s. 277, KIEVAL, H. *The making of Czech Jewry*, s. 58.

§ 19.–23. a § 28. zákona z 21. 3. 1890 [...]. Povinnosti pro israelské účely náboženské, zvláště pak dávky a poplatky, smějí se ukládat toliko způsobem ve stanovách přesně stanoveným a nesmí překročit maximálního výměru, těmito stanovami stanoveného. Mají-li stanovy náboženských obcí býti schváleny, musí obsahovati ustanovení, jakým způsobem opatří se žádoucí prostředky pro ekonomické potřeby obce náboženské, musí v nich býti přesně vyznačeny povinnosti, jež se členstvu ukládají, jakož i maximální výše těchto povinností a způsob, jakým se bude vše spravovat. Při schválení ustanovení statutárních má státní úřad náležitě přihlížeti k zájmům veřejným a zvláště ke zřetelům povahy státně hospodářské [...]. Pokud se týče formálního vydržování obcí náboženských, platí tu totéž, co při obcích politických; sem spadají následující zařízení: evidence obecního jmění, jakož i jmění ústavů, nadací a fondů s inventářem, jež obec má ve své správě, správní a účetní rok, identický pravidelně s rokem kalendářním, roční rozpočet a uzávěrka účetní, kontrola jich správními tělesy, statutárně k tomu povolányi atd.; i po stránce finanční je shoda v podstatě mezi obcemi politickými a israelskými obcemi náboženskými, rovněž pokud se zdrojů příjmů obou týče. Od ostatních náboženských společností liší se israelské obce náboženské podstatně tím, že nedostává se jim naprosto žádných dotací státních, zemských, nebo komunálních, jež by pomáhaly jim hradit výlohy spojené zejména s udílením veřejného vyučování náboženského v povinných školách [...]. Jmění obecní má se spravovati tak, aby se docílilo pokud možno nejvyššího výnosu téhož; totéž platí i o nadacích a fondech.³⁴⁴

Pokud se člen ŽNO přestěhoval, došlo podle § 23 k ukončení jeho členství v původní ŽNO a povinnost k nové ŽNO měl teprve počátkem následujícího správního roku. Podle § 25 ŽNO má udržovat modlitebnu nebo více modliteben. Ne všechny synagogy byly institucemi obce. Obzvláště obce existující mnoho staletí měly staré soukromé synagogy a pohledy věřících v těchto synagogách byly často jiné než oficiální stanoviska obce. Ale tyto synagogy byly též pod dohledem obce. V § 28 je uvedeno, co musí obsahovat stanovy ŽNO. Mimo jiné, že pokud je více rabínů, stanovy musí vymezit oblasti autority pro jednotlivé rabíny, aby nedocházelo ke konfliktům. Závěrečné paragrafy zákona pak uvádějí, že k platnosti stanov je třeba státního schválení a že státní úřad má bdít nad tím, aby orgány ŽNO nepřekračovaly svou působnost. Zákon nabyl účinnosti dnem vyhlášení.

Po r. 1890 bylo tedy díky novému zákonu víceméně zajištěno financování ŽNO.

³⁴⁴ Israelské obce náboženské dle platného práva rakouského. *Rozvoj*, 1914, roč. 8, č. 18, 12. 6. 1914, s. 3.

4.18 Ostjuden

Až do první světové války, na rozdíl od Berlína, Vídně a Budapešti, nebylo v Praze tolik chudých polských a ruských židovských imigrantů. V r. 1900, 94,4 % židovských obyvatel Prahy a jejích předměstí bylo z Čech a Moravy, méně než 3 % byla narozena v Haliči, Bukovině, Maďarsku a Rusku.³⁴⁵ Atentát na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu se stal záminkou pro vypuknutí první světové války. A hned od prvního týdne války byli židé, žijící v oblastech východní fronty, mezi civilisty, kteří museli opustit své domovy. Desetitisíce židů utíkaly z bojové zóny. Za prvních šest měsíců války bylo zničeno 800 vesnic, kde žili židé. Rusové evakuovali tisíce židovských obyvatel na východ, ale nezabezpečili jim prakticky žádnou pomoc. Halič byla v roce 1914 dobyta Rusy a o rok později znovu obsazena Rakušany.³⁴⁶

V lednu 1915 píše O. Guth, že cca 8,5 miliónu židů žije ve válečné zóně (Rusko, Halič, Bukovina, Uhry, Rumunsko, evropské Turecko).³⁴⁷ Do začátku r. 1915 uprchlo z Haliče asi 125 000 židů. Tito východní židé z nejzaostalejších částí Rakousko-Uherska žili ještě tradičním způsobem života, oblékali se do ortodoxního oděvu, měli plnovous, pejzy, černé klobouky, atd. Mnoho z nich uteklo před bojovou vřavou do Vídně, někteří ale směřovali i do českých zemí, kde jejich příchod vyvolal diskuzi mezi našimi židy. Česká intelektuální nežidovská elita sledovala diskuzi se značným zájmem. Stále žijící židovská lidová kultura z východu měla hluboký dopad na některé židovské intelektuály v Praze, např. na F. Kafku, M. Broda.³⁴⁸

V únoru 1915 se dozvídáme, že haličtí židé jsou českými městy i vesnicemi přijímáni, vyskytují se problémy, pokud jde o *košer* produkty a českým sedlákům vadí svou ortodoxií.³⁴⁹ Situace v Praze je popisována takto: „Do Prahy si přiváží průměrná rodina polskožidovská velice malou výbavu: trochu šatstva v ranci a několik náboženských knížek [...]. Budiž řečeno přímo, že náboženské obce židovské ve velké Praze vyvinuly skutečně uznání hodnou akci a dosáhly velikých úspěchů v péči o tyto ubožáky bez přístřeší a bez vlasti [...]. Ale celá tato široce založená činnost naráží na překážky, které sotva bylo možno předvídati. Polští židé totiž jsou většinou příslušníky tzv. chassidické sekty, která se dívá na západoevropské židy jako na kacíře a nechce s nimi míti nic společného. Nouze sic zlomila už mnohé předsudky,

³⁴⁵ COHEN, G. *Jews in German Society*, s. 33.

³⁴⁶ GILBERT, Martin. *Židé ve dvacátém století*. Přel. I. Brož. 1. české vyd. Praha: Baset, 2003. 375 s. ISBN 80-86223-54-X, s. 62-70.

³⁴⁷ GUTH, Otakar. Poznámky k židovské otázce. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 2, 22. 1. 1915, s. 1.

³⁴⁸ YEGAR, M. *Československo. Sionismus. Izrael*, s. 25, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 29-30.

³⁴⁹ Haličtí Židé. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 3, 5. 2. 1915, s. 1.

ale o dogmatickou víru polského žida se odráží bez účinku.³⁵⁰ A dále: „[...] skorem každý devátý, desátý obyvatel Žižkova jest haličským emigrantem. Haličtí židé zařídili si tu již i vlastní živnosti a obchody s košerovaným masem, zásobují se z krámků na rohu ulice Přemyslovky a Palackého, jehož okna polepena nápisy v jazyku i písmě hebrejském, nad nímž marně hlavu si lámou čiperní kluci žižkovští.“³⁵¹ V reakci na příchod východních židů se objevuje mnoho článků s tématem Halič, s popisem tamního soukromého školství, zázračných rabínů, atd.³⁵²

Zbožnost těchto východních uprchlíků byla v ostrém kontrastu k náboženskému úpadku v českých zemích. V létě r. 1915 publikuje Ed. Lederer tento článek: „Ano, možno říci, že židé bez rozdílu stran, židé Češi, jako židé Němci i sionisté k židovským uprchlíkům z Haliče se ve skutcích dobročinnosti překonávali. Uprchlíci dali to také na jevo výrokem: ‚Nejste‘, vyslovili se o nás, ‚pobožní, ale jste dobří lidé.‘ [...] Za nejpodstatnější pokládám jejich pojmání náboženství, pojmání našemu protichůdné [...]. Zkostnatělá ortodoxie jejich dusí všechn hlubší mravní cit. Mrtvá litera je jejich náboženstvím. Nejen litera starého zákona, ale talmudu, jenž nám je dnes mimo sporé znalce písemnictví hebrejského neznámou pevninou. Oni se vyčerpávají v slepém, bezduchem konání starých předpisů a šetření starých zákazů rituálních. To je jejich ‚pobožnost‘. Jsou to náměsíčníci [...]. Jsou fanatikové ritu, ničím jiným [...]. Společné vyznání? Jde-li o matriku, pak je vyznání západorakouských židů a židů haličských společné, jde-li o náboženství židovské a jeho mravnost, pak zeje mezi oběma těmito vrstvami hluboká propast. Společný jazyk? Nestává ani toho mezi našimi Němci židy a židy haličskými. Neboť žargon těchto, nepřijemná, nekulturní směs hebrejských a slovanských slov vroubená na dolnozemi, středověkou němčinu lze snad za podřechí němčiny považovat. Ještě spíše za jazyk němčině příbuzný, ale přec jiný [...]. Závěrem [...], že je nám náš křesťanský spoluobčan český, pokud se týče německý nepoměrně bližší v kterémkoliv směru, než náš ‚spolubratr‘ polský.“³⁵³ Ledererův článek vyvolal v českožidovském tisku vlnu reakcí. Někteří se s názory Lederera ztotožňovali: „Čeho bychom od svých souvěrců žádali? [...] Za prvé, aby si nedomýšleli, že jsou lepšími židy než my.“³⁵⁴ M. Schönbaum se haličských židů a ortodoxie zastává: „A smíme z mravní porušenosti haličských židů vinit opravdu jen orthodoxii jejich? Jakým právem? [...] v celém Německu najdete židy orthodoxy, kteří podnes úzkostlivě svějí sobotu, modlí se každodenně

³⁵⁰ Polští židé mezi námi. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 4, 20. 2. 1915, s. 8.

³⁵¹ Městem emigrantů – Žižkov. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 5, 4. 3. 1915, s. 5.

³⁵² WENDUM-WEINER. Interview o poměrech haličských židů před válkou. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 6, 20. 3. 1915, s. 3, Haličtí židé. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 7, 3. 4. 1915, s. 5, Haličtí židé. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 8, 17. 4. 1915, s. 5.

³⁵³ LEDERER, Edvard. Židé haličtí a židé u nás. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 15, 24. 7. 1915, s. 1–2.

³⁵⁴ VOHRYZEK, Viktor. Panu Pozorovateli a stejně smýšlejícím. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 16, 7. 8. 1915, s. 1.

s ‚tefilim‘, řemínky upevněnými s výňatky Bible na hlavě a ruce, jedí výhradně ‚košer‘ a vůbec žijí přísně dle všech starých předpisů ceremonielních, ale při tom jsou nejvzdělanější, nejváženější a nejhledanější obchodníci, továrníci, advokáti, lékaři, atd., atd [...]. Orthodoxie tu sama viny jistě nemá!³⁵⁵ Stejně tak i Ludvík Feigel a Bronislav Schwarzwald nesouhlasí s Ledererem: „Těchto 300 000 židů v Haliči, nehledě k 2krátě tolika v Ruském Polsku, odbýváte v článku Vašem stejnou mírou, stejným loktem, jak oněch několik málo židů, které jste poznal.“³⁵⁶ „Viděl Dr. L. vskutku haličské židy? [...] Zdá se, že Dr. L. v haličském židu vidí jen to, co v něm vidět chce, ztuhlé formy a zkosnatělou ortodoxii [...]. Víra, že není společná? [...] Pokud mně je známo, slaví žid v Čechách ještě posud tytéž svátky, jako žid v Haliči, postí se a modlí jménem téhož Jehovy.“³⁵⁷ Ed. Lederer dodává: „O co mně v mém článku šlo? Jen prostě konstatovati fakt, že neexistuje všežidovství, ani nábožensky, ani racově, ani morálně. Konstatuji jen fakt.“³⁵⁸

Ještě před koncem války se uprchlíci stali záminkou pro antisemitské výpady.³⁵⁹ Došlo k nim při hladových nepokojích, které přerostly v drancování židovských obchodů a domácností. Jisté je, že východní židé začali ovlivňovat židovské obce, do kterých přišli. Naplno se jejich vliv na zdejší náboženský život projevil po vzniku nové republiky.

³⁵⁵ SCHÖNBAUM, M. Halič a Čechy. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 16, 7. 8. 1915, s. 3.

³⁵⁶ FEIGEL, Ludvík. Židé haličtí a židé u nás. Nutné poznámky k článku p. Dr. E. Lederera. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 1.

³⁵⁷ SCHWARZWALD, Bronislav. Na adresu p. Dra Lederera. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 5.

³⁵⁸ LEDERER, Edvard. Můj závěrek. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 6.

³⁵⁹ ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22, s. 15–16.

5 ŽIDÉ V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE

5.1 Obecná situace

Čeští politici se po mnoho desetiletí snažili o nějakou formu uplatnění české státnosti uvnitř habsburské říše. Když ale všechny tyto snahy ztroskotaly, došlo k zásadnímu obratu v české politice – ke snaze o vytvoření samostatného státu. Jak píše Jindřich Kohn: „Rakousko nebylo zrazeno, nýbrž legitimně, sebeurčením, po řádném historickém procesu odsouzeno.“³⁶⁰ Myšlenka vytvoření samostatné republiky byla velmi mladá a před r. 1914 o ní mnoho Čechů neuvažovalo. Ideje československé státnosti se zprvu vytvářely v době světové války v zahraničí, přičemž hlavní roli sehrál Tomáš Garrigue Masaryk. Nesmíme zapomenout na Pittsburskou dohodu, boj legií, Washingtonskou deklaraci, činnost domácí Maffie, Tříkrálovou deklaraci, vytvoření Národního výboru a exilové vlády atd. S koncem první světové války se začala psát nová kapitola našich dějin. Na podzim r. 1918 se rozpadlo Rakousko-Uhersko. Na principu sebeurčení národů vzniklo 5 nástupnických států (a část bývalého území Rakusko-Uherska získalo i Rumunsko a Itálie). 28. října 1918 tedy vzniklo Československo, s rozlohou 140 446 km² a počtem obyvatel 14 729 530 (v r. 1930). Vznik ČSR dal dohromady několik částí bývalé monarchie, které se jedna od druhé značně lišily. Nově vzniklá Československá republika převzala tzv. recepčním zákonem, první právní normou, kterou přijal Národní výbor československý 28. října 1918, celý právní řád a právní systém rakousko-uherské monarchie a to včetně působnosti jednotlivých ministerstev.³⁶¹

Pokud jde o ekonomický rozvoj, české země byly nejprůmyslovější částí bývalého Rakousko-Uherska, oproti tomu Slovensko a Podkarpatská Rus byly oblastmi zemědělskými.

Obyvatelstvo v ČSR bylo kulturně, nábožensky, národnostně a jazykově různorodé, velké rozdíly byly též v úrovni vzdělání. Češi a Slováci tvořili jen 64,7 % obyvatelstva. Jedním z nejožehavějších problémů mladého státu byl jeho poměr k národnostním menšinám, neboť zde byly téměř 3 milióny Němců, ti tvořili 23,6 % obyvatelstva, Maďaři, Rusíni, Poláci. Soužití Čechů s Němci v nově vzniklém státě od samého začátku provázely neshody, nedorozumění i vyslovený odpor nově vzniklé německé menšiny. V pohraničí došlo ke vzniku čtyř separatistických provincií, a i když vláda udržela územní celistvost nového státu,

³⁶⁰ KOHN, Jindřich. *Co jest a co není národní právo sebeurčení*. Praha: Sekretariát Jednoty průmyslové, 1919. 24 s., s. 14.

³⁶¹ KURAL, Václav, BENEŠ, Zdeněk. Světová válka a vznik Československé republiky. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80–86010–60–0. s. 36–49.

tak napětí mezi Čechy a Němci přetrvávalo. V česko-německém sporu židovská populace hrála velmi specifickou roli.³⁶²

Na území nově vzniklé ČSR žilo asi 356 830 židovských obyvatel (občané, kteří v průzkumu v r. 1930 uvedli židovské náboženství), což byla jen 2,42 % z celkové populace tehdejšího Československa. V českých zemích ale představovala židovská menšina pouze jen 1 % populace, jednalo se o zhruba 118 000 osob, v Podkarpatské Rusi tvořila židovská menšina dokonce 15 % – ve městech jako Mukačevo a Užhorod byl vysoký podíl židovského obyvatelstva.³⁶³

Když si dovolíme velké zjednodušení, můžeme říci, že první republika představovala pro židy stát, který byl v porovnání s jinými zeměmi středoevropského regionu, vůči nim relativně vstřícný. V předchozích kapitolách jsme popsali většinu židů, jako uvědomělé občany habsburské říše a ještě za první světové války mnozí židé nehořeli nadšením pro samostatnost českých zemí. Jak píše P. Havlík: „Věrné přisluhování židů za války Vídně a německví způsobilo, že před válkou zcela již ztichlé vlny antisemitismu znovu se vzbouřily a rozlítily do té míry, že je z toho židům rakouským, tudíž i českým, opravdu úzko. [...] Jisto jest, že se židé ukázali vzornými rakouskými patrioty a že pro českou věc ve válce učinili pramálo, ne-li nic.“³⁶⁴

Po válce se situace změnila. Židé měli mravní důvěru zejména k takovým osobnostem, jakou byl první prezident ČSR, T. G. Masaryk.³⁶⁵ Většina československých židů se cítila bezpečně v novém státě, postaveném na demokratickém principu rovnosti všech jeho občanů. Masaryk měl mezi židy přátele a např. ve vile bratří Čapků, kde se scházeli tzv. „Pátečníci“ včetně prezidenta TGM a ministra zahraničí Ed. Beneše, bylo mnoho židů, nebo osob s židovskými kořeny. Masaryk pronikl i do vnitřních problémů židovské komunity, znal se dobře s představiteli různých skupin v rámci této komunity.

Nemůžeme ale tvrdit, že by se v nové republice vůbec nevyskytovaly protizidovské nálady. Především v prvních letech ČSR hlavně na Moravě a na Slovensku stále pokračovaly antisemitské útoky, ale pogromy byly bohužel i v Čechách. Tak se v několika článcích z r. 1919 dozvídáme o drancování židovského majetku, vytloukání oken a vykrádání

³⁶² ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 26, 29, ČAPKOVÁ, K. *Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries*, s. 130.

³⁶³ ROTHKIRCHEN, Livia. *Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939)*. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80–204–0305–1, s. 107–116, s. 107–109, POJAR, Miloš. *T. G. Masaryk's Relations with Jews. Judaica Bohemiae*, 2002, roč. 38, s. 160–181, s. 168, *Obyvatelstvo židovského vyznání ve sčítání lidu r. 1930. Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 34, 28. 9. 1934, s. 1.

³⁶⁴ HAVLÍK, Pavel. *Židé a Československá republika. Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 4.

³⁶⁵ SOUKUPOVÁ, Blanka. *T. G. Masaryk a židé (Židé): legenda a skutečnost*. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80–85608–94–4. s. 96–112, s. 96.

židovských obchodů v Čáslavi, Kolíně, Německém Brodě, Příbrami, Nymburku, Protivíně, Pečkách, Kralupech, Benešově, Klatovech a jinde.³⁶⁶ Terčem mnoha antisemitských útoků se po válce stali židovští uprchlíci z Haliče, v Praze došlo k útokům na židovskou radnici, kde byli uprchlíci dočasně ubytováni. Kampaň proti „požidovštělé vládě“ v souvislosti se jmenováním třetího židovského ministra probíhala v r. 1920.³⁶⁷ Mezi roky 1918–1938 byli židé v ČSR vystaveni mnoha problémům, ale v zásadě můžeme říci, že žili v atmosféře svobody.

Židé byli velice aktivní jak na poli politickém, tak v hospodářství, vědě a podíleli se na kulturním životě země. Významnou roli hráli spisovatelé, členové „*Prager Kreis*“ – M. Brod, F. Kafka, O. Baum, a další. Z českých spisovatelů můžeme zmínit Františka Langera, Karla Poláčka, Otokara Fischera, V. Rakouse, Jiřího Ortena a Jiřího Langera. Mezi židy bylo mnoho významných prvorepublikových výtvarných umělců (O. Gutfreund), hudebních skladatelů (H. Krása, E. Schulhoff), dirigentů, hudebníků, divadelníků (H. Haas), novinářů (E. E. Kisch, J. Stránský, K. Poláček).³⁶⁸

Pokud jde o politiku, Židovská strana Československa reprezentovala politické snahy sionistů a vyvíjela aktivitu v záležitostech židovské obce, získala v parlamentních volbách v r. 1929 a 1935 po dvou poslaneckých křeslech v parlamentu. Poslanci za Židovskou stranu byli dr. L. Singer a Julius Reisz (volby r. 1929) a A. Goldstein (po úmrtí L. Singra v r. 1931 a volby r. 1935) a Chajim Kugel (volby r. 1935). Židé ale byli členy i jiných politických stran. Ke známým židovským politikům patřili čtyři ministři: A. Stránský (konvertoval, ministr obchodu), Ludwig Czech (ministr za resorty sociální péče, práce a zdravotnictví), Lev Winter (ministr sociální péče) a Alfréd Meissner (ministr spravedlnosti), nebo poslanec B. Kafka (rektor univerzity). Mnoho židů bylo též v Československé sociálně demokratické straně dělnické, Německé sociálně demokratické dělnické straně v ČSR, v Komunistické straně a jinde. Mnozí židé byli poslanci a senátory.³⁶⁹

³⁶⁶ Pogromy, kterak se drancovalo v Čáslavi. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 5, Bestia triumphans. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 5, 1. 2. 1919, s. 1.

³⁶⁷ YEGAR, M. *Československo. Sionismus. Izrael*, s. 26, IGGERS, W. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 320–322, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 27–28, *Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1920. I. volební období. 2. zasedání. Překlad. Tisk 214. Naléhavá interpelace senátorů dr. Hellera, dr. Wiechowského a soudruhů na pana ministerského předsedu o událostech v Praze* [online]. Senát Parlamentu České republiky, datum neuvvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/1vo/tisky/T0214_00.htm >.

³⁶⁸ FISCHL, Viktor. Židovský přínos kulturnímu životu Československa. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*, s. 117–151, HOSTOVSKÝ, E. *Participation in Modern Czech Literature*, s. 439–453, ZOHN, H. *Participation in German Literature*, s. 468–522.

³⁶⁹ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 28, 31, 32, 38–41, ROTHKIRCHEN, L. *Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939)*, s. 107, POJAR, M. T. G. *Masaryk's Relations with Jews*, s. 160–181, *NS RČS 1929 – 1935, Poslanecká sněmovna 142. schůze* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum neuvvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide

R. 1926 ČSR navázala diplomatické styky s mandátní Palestinou otevřením generálního konzulátu. O rok později TGM navštívil Palestinu v doprovodu své dcery Alice, průvodcem mu byl H. Bergmann. TGM se velmi zajímal o osidlování Palestiny. O Masarykově návštěvě psaly noviny v ČSR, ale i hebrejský a arabský tisk.³⁷⁰

Rozdrobenost nových nástupnických států Rakousko-Uherska narušila rozsáhlý vnitřní trh bývalého mocnářství a židé výrazně přispěli k překonání ekonomických obtíží, působili významně ve všech hospodářských oborech v českých zemích a napomohli k nové orientaci průmyslu, obchodu a finančnictví mladého státu. Můžeme alespoň zmínit jména jako Petschek a Kolben.³⁷¹

Stejně jako před válkou, nadále kvetl společenský život, organizovaly se všemožné plesy, společenské večery s uměleckým programem, tancovačky. Židovské spolky a organizace se těšily naprosté svobodě, v činnosti pokračovalo i známé *Deutsches Casino*. Slibně se v době první republiky rozvíjelo vydávání novin a časopisů, jež byly na velmi vysoké úrovni. Židovský tisk a židovská literatura v ČSR byly kromě hebrejštiny ještě ve čtyřech jazycích, kterými židé na území tehdejší ČSR hovořili, tedy česky, německy, maďarsky a jidiš. Zmíňme alespoň některé tituly: *Tribuna*, *Židovský kalendář*, *Židovské zprávy*, *Hickels Jüdischer Volkskalender*, *Rozvoj*, *Junge Juda*, *Brandeis Volkskalender*, *Pascheles Volkskalender*, *Kalendář česko-židovský*, *Selbstwehr*, *Jüdische Volkstimme*, *Bnai Brith Monatsblätter der Grosslogen für den Čechoslovakischen Staat*, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei*, *Judaica*, *Zeitschrift für die Geschichte, Literatur, Kunst und Bibliographie*, *Alt-Prager Almanach*, *Věstník židovské obce náboženské v Praze* a další.

Mezi významné židovské organizace patřila Velkolóže B'nai B'rith. Pražská lóže B'nai B'rith založila v dubnu 1928 Společnost pro dějiny židů v ČSR / *Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik*. Byla to první organizace zabývající se vědeckým výzkumem židovské historie na území ČSR. Společnost publikovala *Ročenku Společnosti pro dějiny židů v ČSR / Jahrbuch der Gessellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik*, editorem byl dr. Samuel Steinherz, profesor historie na německé univerzitě v Praze. Díky B'nai B'rith resp. lóži Praga a dr. Steinherzovi v r. 1927

Web: < <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenoprot/142schuz/s142001.htm> >, ČAPKOVÁ, Kateřina. *Singer, Ludvík* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Singer_Ludvik >.

³⁷⁰ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 48–49, ROTHKIRCHEN, L. *Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939)*, s. 111, YEGAR, M. *Československo. Sionismus. Izrael*, s. 15–53, POJAR, M. *T. G. Masaryk's Relations with Jews*, s. 160–181, PAŘÍK, Arno. *Prague* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.

³⁷¹ Židé a naše republika. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 10, 9. 3. 1919, s. 2–3, PĚKNÝ, T. *Historie Židů*, s. 228, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 37.

v Praze vyšla též vědecko-historická publikace *Die Juden in Prag: Bilder aus ihrer tausend jährigen Geschichte*. Tato publikace byla velmi kladně hodnocena.³⁷²

5.2 Uznání židovské národnosti

Na základě iniciativy Rudolfa Kohna byla v Praze založena pár dnů před pádem Rakouska-Uherska 22. října 1918 Národní rada židovská. Předsedou rady byl dr. L. Singer, který se stal už před válkou předsedou sionistického výboru pro Čechy (později člen parlamentu a předseda PŽNO). Jeho zástupci v Národní radě židovské byli další sionisté dr. M. Brod a Karel Fischl, dalšími významnými představiteli byli dr. Emil Margulies, Rudolf Kohn, Norbert Adler, dr. H. Bergmann a dr. Oskar Epstein. Ačkoliv v Národní radě židovské byli především sionisté, mezi její členy patřili i někteří představitelé jiných skupin např. dr. S. H. Lieben. Již v listopadu 1917 v článku v *Selbstwehru* požadoval L. Singer uznání židovské národnosti se svou kulturní autonomií. Národní rada židovská vzala tento Singerův program za svůj. 28. října 1918 se L. Singer a M. Brod setkali s představiteli Národního výboru a předložili jim memorandum, v němž popsali situaci židů a rozvedli své požadavky na uznání židovské národnosti, to vše na základě plné spolupráce a loajality vůči státu. Jistě výhodou pro uskutečnění jejich záměru byl postoj T. G. Masaryka, jenž byl přesvědčen, že židé jsou národem, i přesto že nemohou naplnit běžná kritéria, která určují existenci samostatného národa.³⁷³

Víme, že českožidovské hnutí a sionismus byly v otázce židovské národnosti v zásadním sporu již od vzniku obou hnutí a tak tedy i nyní s požadavkem na uznání židovské národnosti představitelé českožidovského hnutí zásadně nesouhlasili a neustále zdůrazňovali, že „židovská národnost“ neexistuje: „Proti člověku, židovi, narozenému v Čechách, vychovanému česky, ve školách českých, pohybujícímu se v prostředí jen českém (jenž tedy jest smýšlením samozřejmě Čech), vystoupí jiný člověk, jenž také sice jest narozen v Čechách, ale není Čechem, nýbrž chce býti něco jiného, chce býti Židem.“³⁷⁴ „Národnost

³⁷² ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 36, MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 393, 398, 407, 414, ROKYCAN, Jaroslav. Židé v Praze. Poznámky nad knihou dra Steinherze „Die Juden in Prag“. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 18, 6. 5. 1927, s. 4, ČAPKOVÁ, K. Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries, s. 131, JUREČKOVÁ, Kateřina. The District Grand Lodge No. 10 of B'nai B'rith, 1889–1939 (1951). *Judaica Bohemiae*, 2005, roč. 41, s. 44–68.

³⁷³ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 27, 28, 34, YUDKIN, Leon. Jewish Nationalism in the Czech Lands of the 20th Century. *Judaica Bohemiae*, 2005, roč. 41, s. 69–81, YEGAR, M. Československo. Sionismus. *Izrael*, s. 18, ČAPKOVÁ, Kateřina. Československé sionistické hnutí v nových historických souvislostech. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80–85608–94–4. s. 65–73, s. 66–68, RABINOWICZ, Aharon Moshe. The Jewish Minority. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968, s. 155–267, s. 157.

³⁷⁴ Slovo k sionistům! *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 2, 10. 1. 1919, s. 4.

splývá s kulturou. Jakou kulturu mám, k takové národnosti patřím. V tom je obsažena i námitka proti sionismu.³⁷⁵ Českožidovští představitelé byli důrazně proti tomu, aby židé byli sčítáni jako zvláštní národnost při příštím všeobecném sčítání lidu.³⁷⁶

Sionisté se ale plně prosadili a ČSR uznala Židy za národnostní menšinu. V *Ústavní listině Československé republiky* z r. 1920 se hlava šestá zabývá ochranou menšin národních, náboženských a rasových, podstatný je především §128. Židé se svobodně mohli přihlásit k židovské národnosti. Tento princip byl uplatněn i v následujícím sčítání. Podle nařízení vlády č. 592 / 1920 Sb., jímž se provádí zákon o sčítání lidu, je otázka národnosti svobodnou volbou každého občana. K židovské národnosti, jež byla zcela novou kategorií, která za habsburské monarchie ještě ve sčítáních nefigurovala, se tedy mohli přihlásit židé bez ohledu na to, jakým jazykem hovořili. Volba národní příslušnosti ukázala značnou diferenciaci v židovské komunitě, a to rozdílně v jednotlivých zemích tvořící Československo.³⁷⁷

Sčítání lidu 15. února 1921 bylo očekáváno s velkým napětím. Uveďme si reakce na první výsledky sčítání: „Židů podle náboženství je v Praze I. – VIII. 18 426, v ostatní Praze 13 326, v celé Velké Praze tedy 31 752, kdežto v roce 1910 jich čítáno jen 29 107 [...] přihlásila se k židovské národnosti při sčítání lidu, kde poprvé registrována židovská národnost, pouze asi šestina veškerého židovstva, tj. 5 979 židů.“³⁷⁸ Dále: „Státní úřad statistický vydal první výsledky sčítání lidu [...]. Výsledné cifry jsou pro porovnání s výsledkem sčítání lidu z r. 1910 velmi zajímavé [...]. V Praze ubylo 6 976 Němců, židů sionistů se přihlásilo 5 979 – tedy podobnost cifer je až nápadná [...]. Všude po našem venkově hlásili se židé hromadně z naprosto svobodného rozhodnutí k národnosti české.“³⁷⁹ Celkově se v ČSR v r. 1921 při sčítání lidu 15. února k židovské národnosti přihlásilo 54 % československých židů. Ale v Čechách se přihlásilo k židovské národnosti jen 14,6 % židů (Státní úřad statistický v Praze uvádí údaje pro Čechy: muži: 5 701, ženy: 5 455, děti 11 156), naopak k české resp. československé národnosti se přihlásilo 49,5 % židů

³⁷⁵ FUCHS, Alfred. Vědecká kniha o českožidovské otázce. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 30, 26. 7. 1919, s. 4.

³⁷⁶ HAMANN, Leopold. „Mají býti židé sčítáni jako zvláštní národnost při příštím všeobecném sčítání lidu?“ *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 3.

³⁷⁷ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 28, 29, 320, ČERMÁKOVÁ, Radka. Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80-85608-94-4, s. 9-21, s. 10, PAVLÍČEK, Václav. „Československý“ národ a obyvatelstvo ČSR. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0. s. 54-58, s. 57, 121/ 1920 Sb. *Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html >, BROD, Petr, ČAPKOVÁ, Kateřina, FRANKL, Michal. *Czechoslovakia* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czechoslovakia> >.

³⁷⁸ Sčítání lidu ve Velké Praze. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 6, 1. 4. 1922, s. 6.

³⁷⁹ První výsledky. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 8, 28. 4. 1922, s. 1.

(muži: 17 880, ženy: 19 428, děti: 37 308), a k německé 34,6 % židů (muži: 12 368, ženy: 13 841, děti: 26 209). Uznání židovské národnosti ve svém důsledku oslabilo německou a maďarskou menšinu v ČSR.³⁸⁰

5.3 Náboženský život v Čechách – obecná charakteristika

Jednotlivé ŽNO na území ČSR se pochopitelně jedna od druhé lišily. Můžeme ale říci, že zde byly v zásadě tři okruhy židovstva. Židé v západní části – Čechy, Morava, Slezsko – byli ve většině asimilovaní a moderní ve svém náboženském názoru. Obce na Slovensku tvořily druhý okruh, na Slovensku byly, stručně vyjádřeno, tři skupiny obcí, první skupinu tvořily obce ortodoxní, především v Bratislavě a na východním Slovensku, druhou obce liberálnějšího směru a pak zde byla ještě třetí skupina, obce, jimž se říkalo obce status quo-ante. Velmi silnou pozici měl na Slovensku sionismus. Třetím okruhem byla Podkarpatská Rus, židovstvo zde bylo východní, s velmi silnou pozicí ortodoxie, nejvíce ovlivněno chasidismem, stále hovořící jidiš, ekonomicky nejméně rozvinuté. Tyto rozdílnosti mezi západní a východní částí republiky byly patrné ve všech aspektech židovských aktivit: v náboženských organizacích, v jazyce, který židé užívali v běžné mluvě, v literatuře, v tisku, ve vzdělání, v ekonomické oblasti, v rozdílnosti židovského osídlení. Většinou se židé Čech, Moravy a Slezska identifikovali se západními liberálními tradicemi a pohlíželi na své bratry na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, jako na jasně východní a staromódní.

Z židů v Čechách r. 1930 žila většina ve městech, přes 80 % z nich bylo ve městech s počtem obyvatel nad 5 000 jako Teplice-Šanov, Plzeň, Karlovy Vary, Liberec, Ústí nad Labem, České Budějovice, téměř 50 % židů z Čech žilo v Praze (35 463 v r. 1930). Většina židů v Čechách byla zaměstnána v obchodu, bankovníctví, dopravě. Téměř žádní židé nepracovali v zemědělství a lesnictví. Mnozí židé volili svobodná povolání – lékaři, právníci.³⁸¹

Pokud jde o demografický vývoj v Čechách, tak se zvyšoval počet smíšených manželství, přičemž potomstvo z takového svazku bylo buď bez vyznání, nebo pokřtěno. Počet úmrtí převyšoval počet narození. Celkově se tedy snižoval počet osob židovského vyznání a během

³⁸⁰ *Československá statistika*, sv. 37, řada VI., seš. 6. Ostatní demografická data. Praha: SÚS, 1927. 190 s., s. 2, Statistická čísla. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 10, 1. 6. 1925, s. 2, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 28.

³⁸¹ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 37, 38, ROTHKIRCHEN, L. *Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939)*, s. 108, POJAR, M. T. G. *Masaryk's Relations with Jews*, s. 167, 168, BROD, P., ČAPKOVÁ, K., FRANKL, M. *Czechoslovakia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czechoslovakia> >, *Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. IV. volební období. 3. zasedání. Tisk 240. Zpráva I. kulturního výboru II. ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 220), jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0240_00.htm >. Obce status quo-ante jsou obce, které zůstaly v době Rakouska-Uherska ve starém stavu, bez vyšší organizace v Budapešti.

40 let klesl téměř o 20 % (k r. 1936).³⁸² Na nepříznivý demografický vývoj upozorňuje mnoho článků. Uveďme si alespoň úryvek z článku od Ed. Lederera: „Faktem je, že sňatků smíšených přibývá měrou ještě před desetiletím netušenou, ač již tehdy byly četné. Není bez mála dnes rozvětvené rodiny, aby v ní nebylo smíšeného sňatku. Nejvíce takových je v historických zemích [...]. Dnes také skutečně přestupování židů do některé církve křesťanské není tak časté, jako spíše vstupování jejich a křesťanů do bezkonfesní [...]. Ani Talmud-Thora školy, ani tak zvané národní školy židovské, jaké zakládají sionisté [...] nezabrání sňatkům židovsko-křesťanských snoubenců.“³⁸³

Po celou dobu existence demokratické ČSR pokračoval v českých zemích samovolně a přirozeně trend odklonu od německé k české národnosti (hodně židů ovládalo, s ohledem k historickým skutečnostem a vzdělávacímu systému, oba jazyky). Zásady českožidovského hnutí se v podstatě kryly se záměry československé vlády. Očekávali bychom tedy, že vyhlášení nové Československé republiky posílí českožidovské hnutí, místo toho ale českožidovské hnutí procházelo poměrně vážnou krizí, neboť po vzniku nové republiky necítili mnozí židé potřebu být nadále činní v českožidovských organizacích, protože považovali svou integraci do českého prostředí za dokonanou, mnohé českožidovské spolky zanikly.³⁸⁴ Přesto ve druhém roce republiky vyšel tento pochvalný článek: „V Čechách odstranilo již před 30 lety českožidovské hnutí německé většiny ve třech obchodních komorách [...] v Praze pomohlo dobýti Josefova, [...] zrušilo od r. 1893 postupně na 100 německo-židovských škol, počestilo úplně náboženské obce židovské v českých krajích, utvořilo samostatný Svaz českých nábož. obcí židovských, tedy hotové a úplné odloučení od 150letého německví vnitřního atd. atd. [...] Zasahujet' přerodný, výchovný postup tento hluboko do života církevního (rabínská otázka, české bohoslužby synagogální, česká kázání, české matriky, české úřadování náboženských obcí vůbec, české vyučování náboženství atd.), do samosprávy nábož. obcí, ba i do života rodinného [...].“³⁸⁵ Českožidovské hnutí nepolevovalo ve své snaze o prosazení českého jazyka: „Vliv staleté germanisace byl příliš veliký, aby jej několik poměrně málo desetiletí vyrovnalo. Nelze popřít, že dosud židé leckdes udržují němčinu, odebírají německé časopisy a jsou namnoze baštami německví

³⁸² ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 37, FEDER, Richard. Smutná bilance. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 17, 6. 9. 1923, s. 2, SOMMER, Jindřich. Židé vymírají. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 50, 11. 12. 1936, s. 2, MEISNER, Karel. Ještě k otázce smíšených sňatků. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 21, 27. 5. 1927, s. 4, BALLY, H. J. Vesnické židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2.

³⁸³ LEDERER, Edvard. Smíšená manželství. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 20, 20. 5. 1927, s. 3.

³⁸⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina. Židé v Čechách za první republiky. *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001, s. 19–35, s. 19, ČAPKOVÁ, K. Československé sionistické hnutí v nových historických souvislostech, s. 65.

³⁸⁵ Veliký filosemita. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 11, 15. 3. 1919, s. 1.

v Čechách [...]. Nicméně však německví nezapustilo v židech kořeny nevyhladitelné [...]. Co se po dlouhá léta vytvořilo historickým vývojem, to nelze odstranit rázem [...].³⁸⁶ Dlouhý boj probíhal v Praze (viz níže) a v Plzni, kde jsou zaznamenány případy vzájemných výpadů a stížností příznivců českožidovského hnutí a plzeňských rabínů. Tyto spory se vlekly mnoho let. Ještě i 10. února 1931 předseda plzeňské obce Max Hutter znovu nařídil, aby o vysokých svátcích byly bohoslužby jeden den v němčině, druhý den v češtině.³⁸⁷

Jak bylo výše řečeno, byly zde velké debaty o budoucím směřování hnutí. Nejmladší českožidovská generace se snažila o novou definici konfesní příslušnosti. V. Vohryzek píše: „Židovská otázka byla mi hlavně otázkou náboženskou, kterou nutno prozkoumat, poznat, a si jí uvědomit, [...]. Vždyť ti lidé, kteří mosaismus odsuzují proto, že hlásá oko za oko – zub za zub, tvoří zákony zcela v duchu této odvety, [...].“³⁸⁸ Mnoho příslušníků mladé českožidovské generace se od víry a ŽNO odvracelo (viz níže). Nepominutelnou osobností poslední generace českožidovského hnutí byl právník, jeden ze zakladatelů realistické strany, Jindřich Kohn, jehož celoživotním tématem byla asimilace. Své názory shrnul v díle, jež bylo vydáno po jeho smrti, *Asimilace a věky*.³⁸⁹

Ačkoliv se práva národnostních menšin dohodnutá na pařížské mírové konferenci (konference se účastnili v delegaci Národní rady židovské i H. Bergmann a L. Singer) stala součástí *Ústavní listiny Československé republiky* z r. 1920 (§ 128), s výjimkou sionistů se židé v českých zemích v době první republiky stále nepovažovali za příslušníky židovského národa, ale za Němce, nebo Čechy mojžíšské víry, na židy musíme pohlížet především jako na náboženskou obec, jako na skupinu obyvatel spojených s židovským náboženstvím. Židé považující sebe sama za židovskou národnost byli částí československého židovstva, ale pouze částí. Náboženský element jistě hrál pro židy větší roli, než element národnostní.³⁹⁰

³⁸⁶ POLLAK, Ladislav. Českožidovská otázka, psáno ve formě přednášky. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 15, 12. 4. 1919, s. 3.

³⁸⁷ ŠPIRKOVÁ, V. *Židovská komunita v Plzni*, s. 65.

³⁸⁸ VOHRZYK, V. *Kniha životní moudrosti*, s. 90–91.

³⁸⁹ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 32, HOSTOVSKY, E. Participation in Modern Czech Literature, s. 444, SOUKUPOVÁ, Blanka. Identita Čechů židů v nové evropské realitě. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80–85608–94–4, s. 36–48, s. 37, ŠPIRKOVÁ, Věra. *Dějiny směřovaly jinak* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2009 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2009-03.pdf> >, ČAPKOVÁ, Kateřina. *Kohn, Jindřich* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kohn_Jindrich >, BROD, Petr, ČAPKOVÁ, Kateřina, FRANKL, Michal. *Czechoslovakia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czechoslovakia> >.

³⁹⁰ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 27, 36, FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 267.

K nelibosti představitelů českožidovského hnutí ale soustavně vzrůstal v nové republice vliv sionismu.³⁹¹

Organizované hnutí liberálního či reformního judaismu v ČSR v této době ještě neexistovalo (na rozdíl od sousedního Německa). Nadále platilo, že většina synagog v historických zemích měla stále své bohoslužby v hebrejštině. Německy a česky bylo jen několik chvalozpěvů zpívaných sborem a pár krátkých modliteb rabína. Bohoslužby v „moderních“ synagogách byly doprovázeny varhanní hudbou a v synagogách působily pěvecké sbory. Židé historických zemí neměli ani žádnou celkovou organizaci konzervativních či ortodoxních prvků usilující o zachování a obranu tradičního judaismu. V Praze existovala nepolitická ortodoxní společnost Sinaj, ale její aktivity byly omezeny jen na velmi malý okruh jedinců. Snahou společnosti Sinaj bylo podporovat zájmy ortodoxních židů v Praze. Jejími představiteli byli vrchní rabín Ch. Brody, profesor Eugen Lieben, Rudolf Stránský, profesor Salomon Ehrenfeld, Markus Ungar a Isidor Jeiteles. Situace v Čechách byla rozdílná od situace v jiných částech země, protože ortodoxní židé zde nebyli v takové pozici, aby prosazovali svou vlastní politiku. I když se ortodoxní prvky na západ republiky dostávaly ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, a přinesli je i imigranti z Haliče, přesto museli ortodoxní židé vytvářet koalice se silnějším politickým partnerem, nejlépe přijatelnou volbou pro ně byli sionisté.³⁹²

Postihnout širokou škálu variant židovské identity v meziválečném období je velmi složité a tak se musíme uchýlit k jistému zjednodušení a konstatovat, že v době vytvoření ČSR v r. 1918 byly v Čechách uvnitř židovské komunity v zásadě stejné čtyři okruhy, jako na konci éry Rakousko-Uherska: německy asimilovaní liberální židé, českožidovské hnutí, ortodoxie a sionismus. Židovství většiny, ať už česky či německy asimilovaných židů v historických zemích, bylo charakterizováno nálepkou „osvícené“ bohoslužby a velmi vřelým a hlubokým vztahem k dědictví, které zde zanechaly předchozí generace. Dále v historických zemích zůstávalo několik zcela ortodoxních obcí resp. synagog, kde se židé drželi cesty života v dodržování přísných židovských zákonů a zvyků, ale tyto byly v menšině.

³⁹¹ RAKOUS, Vojtěch. O našich a jiných. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 15, 17. 6. 1921, s. 1, Sionisté v Českých Budějovicích. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 4, WEINER, Bedřich. Naše budoucnost! *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 3, Židovská otázka. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 6, 8. 2. 1919, s. 6.

³⁹² VOHRÝZEK, Lev. Na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 12, 23. 6. 1922, s. 4, ČAPKOVÁ, K. Specific Features of Zionism, s. 127.

5.4 Pokles náboženské praxe

V čase založení republiky, náboženská praxe v židovských obcích v českých zemích byla ve stavu stagnace až úpadku. Kamil Kleiner píše: „Židovské náboženství, tak jak dnes se hlásá a žije, se může lehko státi se statkem postradatelným [...]. Máme tu dnes co činit s poslední a velmi smutnou fází židovského náboženského vývoje v naší zemi nebo jsou ještě další a lepší možnosti?“³⁹³ Ed. Lederer uvádí: „Úpadek židovských náboženských obcí lze lehce vysvětliti stěhováním venkovských židů do velkých a větších měst, rostoucím indiferentismem náboženským mezi židy, smíšenými sňatky, vystupováním z církve, nikoliv naposled hašteřivostí židovskou a neúctou žida k židovi, z čehož povstávají nechutné, časté rozbroje v náboženských obcích.“³⁹⁴ A ještě názor V. Vohryzka: „Doposud lidé náboženství mají, ale u nás jaksi úkradkem, neboť mají a zapírají; říkají, že jsou jen matrikovými příslušníky určitých konfesí a že u nich náboženství nehraje žádnou úlohu.“³⁹⁵ ŽNO v ČSR ztratily mnohé ze svých původních pozic v židovském životě. Vztah jednotlivce k obci se velmi ztenčil. Mnozí židé v západních částech republiky opouštěli náboženské tradice judaismu; např. v tak velké obci, jakou byla obec plzeňská, nebyla *mikve*. Nevěsty jezdily před svatbou do *mikve* v Mariánských lázních. Ženy, které za Rakousko-Uherska považovaly za nemožné dodržovat *košer* kuchyni kvůli složitým podmínkám se pak ke *kašrutu* nevrátily, ačkoliv těžkosti se získáváním *košer* produktů pominuly.³⁹⁶ V *Rozvoji* čteme: „Ne, opravdu, sváteční pesachová jídla uměly připravovat jen naše maminky. Jejich dcerušky a jejich vnučky nevědí o nich již zcela nic, nebo velice málo.“³⁹⁷ Dále: „Ach, tahle moderní mládež! Nehledě k tomu, že již ani na Boha nevěří, že se nepostí o Dlouhém dnu a jí i o pessachu ‚chumicik‘, ona nezná již ani slova hebrejsky, až na několik žargonových [...]. A šunku i vepřové jedí ti mladí bezbožníci s chutí a nenuceností, jako by to byl přímo příkaz Mojžíšův. Zkrátka, nedodržují žádného z nařízení rituelních a plní jen příkaz o svěcení dne svátečního, pokud jsou školáky a studenty a snad i zaměstnanci a pokud jako příslušníci vyznání mosaického mají před ostatními výhodu dvojí prázdně. O dnech vyznačených červeně v kalendáři a o velkých svátcích svého náboženství.“³⁹⁸ Dále: „[...] náboženský život, dříve tak čilý, jest nyní v naprostém úpadku. Příčiny toho jsou různé. Vedle ubývání židů na malých městech, jest to také všeobecný pokles náboženského cítění u židovské mládeže, vyvolaný

³⁹³ KLEINER, Kamil. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3.

³⁹⁴ LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.

³⁹⁵ VOHRYZEK, V. *Kniha životní moudrosti*, s. 120.

³⁹⁶ FLEISCHMANN, G. *The Religious Congregations 1918–1938*, s. 268.

³⁹⁷ Jaké to bývalo. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 15, 10. 4. 1936, s. 4.

³⁹⁸ Návrat k otcům. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 2, 9. 1. 1920, s. 3.

v neposlední řadě nedostatkem dobrých rabínů [...]. Toliko o hlavních svátcích konají se bohoslužby, kde mládež v synagogách chybí. Za nedlouho zmizí z našich rodin kouzlo sederu, nebo svátku chanuka [...]. Židovské svatby jsou dnes na malém městě vzácností. Konají se většinou v blízkém či vzdáleném krajském městě. Jen při židovských pohřbech se ničeho nezměnilo.³⁹⁹

Pokles náboženské praxe opět ovlivňovalo vnější prostředí. Vliv nacionalismu a vlastenectví vedl k tomu, že vlastenectví nastoupilo na místo náboženství i u židů. Čeští asimilovaní židé hájili zásadu, že židovské náboženství je to jediné, co je odlišuje od ostatních Čechů. V knize Hany Greenfield⁴⁰⁰ a ve vzpomínkách členů ŽNO v Kolíně se můžeme dočíst, že Kolín byl mezi dvěma světovými válkami pevností českožidovského hnutí a židé o sobě přemýšleli jako o části českého národa, odlišujíc se pouze vírou, že mnoho židů v té době byli tzv. „vysokosvátkaři“, že tedy do synagogy chodili jenom o Vysokých svátcích,⁴⁰¹ jiný pamětník zase vzpomíná, jak jej rabín Feder v pátek odpoledne prosil, aby přišel do synagogy na *šabat*, že s ním budou mít *minjan*.⁴⁰² Náboženskou vlažnost popisuje i Karel Ballenberger: „Lidé hodiny drmolící úžasnou rychlostí slova, jimž ani za mák nerozumějí, zábava o zcela světských věcech, ale v ‚kostele‘ hodiny pobýt nutno.“⁴⁰³

Mnoho mladých lidí ztratilo o náboženské záležitosti zájem. Častým jevem byla neochota finančně pomoci a apatie k potřebám a situaci ŽNO. V r. 1924 *Židovské zprávy* provedly průzkum mezi židovskými vůdci ohledně úpadku židovského života. Ti zmínili několik okolností včetně úpadku morálních a náboženských tradic, národní asimilace, nedostatku židů na venkově, nedostatku kvalifikovaných rabínů a učitelů náboženství a nedostatečného náboženského vzdělání. Mnoho z nich hledělo do budoucnosti pesimisticky.⁴⁰⁴ O. Bondy v *Rozvoji* píše: „Není pochyby, že naše náboženské obce jsou v úpadku [...]. Příčina tkví hloub, a sice v krizi a úpadku židovské víry vůbec [...]. Naše náboženské obce musí změnit stanovy. Vedle péče o náboženské potřeby, pokud takové ještě stávají, musí si obrátit za úkol pečovat o vzdělání a mravní povznesení svých členů a vzájemnost mezi nimi, podporovat nemajetné, chránit své členy, pokud se jim pro jich židovství děje újma [...].“⁴⁰⁵

³⁹⁹ Židé na malém městě. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 7, 15. 2. 1929, s. 2.

⁴⁰⁰ GREENFIELD, Hana. *Fragments of Memory. From Kolin to Jerusalem*. Jerusalem: Gefen, 1990. 62 s. ISBN 965-229-058-0.

⁴⁰¹ PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 85.

⁴⁰² PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 62.

⁴⁰³ BALLEMBERGER, Karel. Českožidovský student a víra. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 11, 16. 3. 1928, s. 3.

⁴⁰⁴ FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918-1938, s. 272.

⁴⁰⁵ BONDY, Otto. Naše náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3.

Podívejme se nyní trochu podrobněji na problematiku vystupování z židovských náboženských obcí, které se po převratu 28. října 1918 stalo daleko častější.⁴⁰⁶

V českožidovském hnutí se problematika vystupování z ŽNO a vůbec vztah hnutí k náboženství stává předmětem polemik především v prvních letech ČSR. Uveďme názor Viktora Vohryzka: „Co se mne týče, prohlásil jsem již několikrát, že považuji matrikové příslušenství k nějakému náboženství, respektive církvi, za naprosto nedůstojné pokrokového člověka [...]. Byl jsem také jedním z těch, které mosaim, jak starými rabíny jest podáván, dlouho dusil, šel jsem však do učení k modernímu, přimknul jsem se k Mendelssohnovi a zbavil se onoho tlaku, odvrhl jsem prostě všechnu přítěž a poznal jsem, že jsem bez této daleko lepším židem, čili uvědomělejším mosaistou, než dříve.“⁴⁰⁷

Mezi českými asimilanty byly dva proudy. V prvním proudu byli lidé zastávající názor, že českožidovství nemá s židovským náboženstvím pranic společného, je to čistě národní hnutí a čechožidé, většinou odchovanci realismu, mají k náboženství poměr chladný, náboženství je pro ně věcí čistě soukromou. Napadali představitele druhého proudu (R. Federa a O. Reicha) a obviňovali je ze sionismu. Tento první proud usiloval o úplnou asimilaci k českému národu a počítal, že až se toto plně podaří, tak českožidovské hnutí zanikne.⁴⁰⁸ Ve druhém proudu byli lidé, kteří považovali židovské náboženství za absolutní podstatu svého židovství.⁴⁰⁹ Mezi ně patřil R. Feder, uveďme jeho slova: „Jest také židovství věcí diskuse? Jest a – není. Kdyby se usadil trvale u nás Číňan, spozoroval by záhy, že se dělí naše české obyvatelstvo stále ještě podle svého vyznání na katolické, evangelické a židovské [...]. Pro tohoto Číňana bylo by židovství věcí diskuse. Jest však židovství také předmětem diskuse pro mne, syna židovských rodičů, potomka židovských předků, vychovaného od mládí v židovských zásadách? Ne, neboť já nemohu své židovství se sebe svléci, já se ho nemohu zříci, já se ho nemohu zbaviti. Což nemám ve tváři psáno, že jsem žid? [...] Jakou diskusi mohu já, rodilý žid, o svém židovství vésti? [...] Ale já jsem se narodil v české vesnici, vyrůstal jsem mezi českou mládeží, prošel jsem českou obecnou a střední školou, poznal jsem českou literaturu [...], já poznal české dějiny a všechny bolesti, útrapy i křivdy českého národa a já jsem se nadchl pro české ideály a těšil jsem se vždycky ze všech českých úspěchů, já přilnul ke svým českým přátelům, ale proto přece nepřestal jsem býti židem a říkám o sobě, že jsem český žid na rozdíl od židů německých, francouzských, vlašských.“

⁴⁰⁶ Vystupování z církve. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 2, 10. 1. 1919, s. 3.

⁴⁰⁷ Z pozůstalosti dra Vohryzka. *Kalendář česko-židovský*, 1919, roč. 39, s. 4.

⁴⁰⁸ BRÜCKNER. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 1, 7. 1. 1921, s. 3, Českožidovství a klerikalismus. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 26, 28. 6. 1919, s. 5, Českožidovství a náboženství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 7, 13. 2. 1920, s. 1.

⁴⁰⁹ JEDLINSKÝ, Jaroslav. Českožidovství a náboženství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 9, 27. 2. 1920, s. 2.

Tento dualismus mne nikdy netrápil, poněvadž jej vidím všude kolem sebe [...]. Já se tedy nemohu zříci svého židovství, ono jest pro mne více, nežli pouhá konfese [...]. Pro mne tedy není židovství předmětem diskuse a špatným židem musím zvatí toho žida, který chce o své příslušnosti k židovství debatovati [...]. Kdo nás opustil, ten nás poškodil dvojnásobně, mravně a hmotně.⁴¹⁰ Mnozí představitelé českožidovského hnutí razantně bojovali proti vystupování z ŽNO, vystoupivší označovali za osoby, které se vzdaly boje s předsudky, a prosazovali názor, že rozhodně není důkazem češství, když žid vystoupí z náboženství.⁴¹¹ O. Stricker píše: „Nejsem pobožným, ač rodičové moji mne k tomu vedli [...]. Jsem ale bedliv toho, aby udržovala se kostelní návštěva, ježto jinak brzy mohli bychom z našich českožidov. organisací udělati ‚spolky z církve vystouplých‘ a kostely přenechatí účelům zábavním [...] potřebujeme zavedení českých bohoslužeb do našich synagog. Vždyť je to hanbou, my nemáme českého překladu modliteb na svátky (Roš Hašon, Jom Kipur), nýbrž pouze překlad pro všední dny a soboty. Učiňte v tomto směru nápravu, postarejte se o zreformování bohoslužeb, nahraďte v některých modlitbách hebrejštinu jazykem českým, zkratě bohoslužby asi tak, by to odpovídalo duchu doby atd. [...] Je dosti na tom, že naše děti již jinak nábožensky žijí, než-li my jsme v dětských letech tak činiti mohli, necpeme do nich žádnou bigotnost, vše přijde samo, není třeba vašich článků, jež i ten trošek lásky k zděděnému náboženství odloudí.“⁴¹² A uveďme si ještě slova V. Rakouse: „Kdyby nějaký sbor zbožných rabínů zkoušel na mně mojí židovskou pravověrnost, já bych v té zkoušce neobstál [...]. Nezachovávám ani jediný z našich nesčetných rituálních předpisů, do kostela nechodím, nemodlím se [...] hlavně se nemodlím. Hebrejsky neumím [...] ale přece jsem židem. A myslím dokonce, že židem dobrým. [...] Čeho si nejvíce vážím u své víry: zušlechťujícího vlivu, který ona vždycky měla na náš rodinný život [...]. Žid opouštějící svou víru činí tak z chytráctví, z vypočítavosti.“⁴¹³ K vystupování z ŽNO se vyjadřují ještě mnozí další představitelé českožidovského hnutí.⁴¹⁴

5.5 Obnova židovského života

V průběhu staletí vyrostly mezi židy Čech a Moravy jisté sentimentální židovské vazby, které učinily jejich židovství odlišné od židovství jak v obcích v západní Evropě, tak také od

⁴¹⁰ FEDER, Richard. Nic jim nedávat! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 27. 1. 1920, s. 2.

⁴¹¹ Co jest to židovský klerikalismus. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 4–5, REICH, Otto. Reakce na článek Dr. Richarda Federa „Nic jim nedávat!“. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 6, 6. 2. 1920, s. 2.

⁴¹² STRICKER, Otto. K diskusi. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 9, 27. 2. 1920, s. 2.

⁴¹³ RAKOUS, Vojtěch. Hrdinové. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 11, 12. 3. 1920, s. 1.

⁴¹⁴ TAUSSIG, Julius. Několik poznámek k rozpravě „č. žid. a náb. obce“. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 1, 9. 1. 1922, s. 4, FUCHS, Alfred. O židovské církvi a židovském náboženství. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 37, 20. 9. 1919, s. 1, FEDER, Richard. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 30, 24. 12. 1920, s. 2.

židovství v židovských obcích na východě. I přes odklon od tradičního zachovávání zvyků si židé historických zemí udrželi hlubokou citovou vazbu ke své minulosti, což nalezlo vyjádření v jejich uchovávání základních prvků tradiční synagogální bohoslužby a v takových aktivitách, jako je záchrana historických budov, památek a hřbitovů. V tomto pocitu úcty ke své minulosti byli židé často podporováni svými nežidovskými spoluobčany, kteří byli hrdí na historické dědictví židů, kteří žili v jejich středu po staletí. Po r. 1918 jisté politické a sociologické faktory hovořily pro renesanci, obnovení tvořivého židovského života.

V nové republice se velice angažovali především představitelé českožidovského hnutí a sionisté. Ačkoliv byly mezi oběma hnutími mnohé zásadní spory, nyní obě hnutí shodně požadovala demokratizaci a laicizaci ŽNO.

Nyní se podívejme na jednotlivé faktory podrobněji. Po rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku ČSR byly ŽNO jediné židovské organizace, které stát uznával ve věci reprezentování židů. Mnoho ŽNO a jejich náboženských vůdců ale hledělo na novou situaci, vzniklou po rozpadu monarchie, bez jakéhokoliv plánu a koncepce pro budoucnost. Problémem byla němčina resp. neznalost češtiny. Výměna rakouského liberálního režimu s autoritou ve Vídni za československou vládu se sídlem v Praze způsobila velké zděšení především v ŽNO v pohraničí, kde většina židů mluvila německy a obce byly celkově převážně německy orientované. Tyto obce, které od dob vlády Josefa II. byly postupně germanizované, doufaly, že nová československá vláda jim zajistí jejich právo na svobodu náboženství a plná občanská práva v českých zemích, kterým loajálně sloužily po celá staletí. Ale v době vzniku ČSR se tyto židé, z nichž velká část se až do rozpadu Rakousko-Uherska považovala za rakouské Němce, cítili nejisti si svou budoucností. Toto byl zásadní moment, kdy českožidovské hnutí přešlo do boje za židovské přežití. Členové tohoto hnutí, kteří představovali nejvíce asimilované židy a nejvíce nábožensky indiferentní nyní ve své nové roli prosazovali důležitost náboženství jakožto charakteristického rysu odlišujícího židy od nežidovských spoluobčanů.⁴¹⁵

Českožidovské hnutí sice po první světové válce procházelo vnitřní krizí, začalo ale pracovat na své nové koncepci a šikovalo se v odpovědi na antisemitismus a stále sílící sionismus, jenž byl jeho hlavním soupeřem. Českožidovské spolky (*NJCŽ* zastoupená Š. Freibergem a J. Kohnem, *Politická Jednota* zastoupená B. Klinebergerem a M. Reinerem, *Svaz českých pokrokových židů* zastoupený M. Hirschem a H. Růžičkou a *Jubilejní fond* zastoupený J. Růžičkou a A. Steinem) se dohodly na zřízení společného

⁴¹⁵ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 332, 333, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 32, 33, FUCHS, Alfred. O židovské církvi a židovském náboženství. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 36, 13. 9. 1919, s. 1.

českožidovského ústředí. V *Rozvoji* se objevuje provolání s žádostí o finanční příspěvek pro tuto společnou organizaci.⁴¹⁶ V říjnu 1919 se tedy českožidovské organizace spojily ve *Svaz Čechů – židů v RČS*. Další důležitou novinkou v českožidovském hnutí bylo, že se Ferdinand Peroutka stal editorem nově vzniklé *Tribuny*.⁴¹⁷

V pokrokovější části českožidovského hnutí stále pokračovala debata o reformě započatá již v době monarchie: „Je nutné, aby bylo v kostele 10 mužů? A je nutné, aby ženy neměly v kostele docela žádných práv? [...] Jak k tomu přijde – řekněme 9 mužů a 10 žen – aby nemohli jít do kostela proto, že jeden muž nechce nebo nemůže? Zde by měli konečně již promluvit rabíni. Měli by uvažovat, je-li lepší zabít literu a oživit sta obcí, nebo držet se litery a ubíjet sta židovských obcí?“⁴¹⁸ Kolínský rabín dr. R. Feder se hlouběji zamýšlí nad reformami: „Ale my potřebujeme veliké reformy celé bohoslužby, která dnes neodpovídá duchu doby a neplní svého účelu. Hebrejské modlitby a zpěvy nepůsobí nikterak na lidi, kteří jim nerozumějí, a těch je dnes 99 % všech návštěvníků chrámu. Naše bohoslužba je přeplněna a proto se tu odříkávají ty nádherné žalmy rychlíkovým tempem a klade se tu důraz na věci, se kterými dnes nesouhlasíme (prosby o opětné zavedení obětí v centrálním chrámě). Zde selhaly úplně veliké obce a neuvědomily si dosud svého úkolu. Myslí, když jest postaráno o košer maso, o lázně pro ženy (mikve), o pěkný sbor zpěváků a o chudé, aby hlady neumírali, že splnily své poslání [...]. Velké náboženské obce židovské si ještě neuvědomily, že Rakousko jest úplně odstraněno a že máme Československou republiku [...] nepostaraly se o skutečné potřeby náboženské svých členů a k těm náleží: český překlad svátečních modliteb (machzor), český překlad bible, mišny, náboženských filosofů, dějin židů, dobrých časových úvah o židovském náboženství [...]. Veliké náboženské obce židovské vznikly hlavně tím, že se do nich nastěhovali souvěrci z malých obcí. Tyto malé obce živoří a s politováním zaznamenávám, že se o ně veliké obce vůbec nestarají [...].“⁴¹⁹ Na slova rabína Federa reagoval J. Sommer: „Hlas Dra Federa zůstal a zůstane jistě ještě dlouho neoslyšen, poněvadž se najde málo tak odvážných, kteří by chtěli bohoslužbu skutečně zreformovati [...]. Mám za to, že veškerá reforma židovské bohoslužby mohla by mít jen ráz zevní a že by tím nebylo

⁴¹⁶ Provolání. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 12, 22. 3. 1919, s. 1, Provolání. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 16, 19. 4. 1919, s. 1.

⁴¹⁷ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Kohn, Jindřich* [online]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kohn_Jindrich >, KREJČOVÁ, H. *Lederer, Eduard* [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lederer_Eduard >.

⁴¹⁸ RŮŽIČKA, J. Reformujte! *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 45, 9. 11. 1928, s. 2.

⁴¹⁹ FEDER, Richard. Jest židovské náboženství náboženství národním? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 33–34, 20. 8. 1937, s. 1.

v nejmenším ublíženo neměnitelné podstatě židovské věrouky.⁴²⁰ Téma reformy a nedostatku kvalitních českých překladů z hebrejštiny se objevuje opakovaně.⁴²¹

Českožidovské hnutí se stejně, jako v době Rakouska-Uherska, často dostávalo do střetu se sionismem. Období plodné spolupráce mezi oběma hnutími byla střídána obdobími ostrých výpadů. Často se objevují reakce na články uveřejněné v sionistických periodikách, především v *Židovských zprávách*.⁴²² Po pravdě je velmi obtížné mezi soustavně se opakujícím vzájemným napadáním se čechožidů a sionistů najít něco věcného. V r. 1919 čteme o tom, jak do, dle *Rozvoje*, ryze českého Kolína přijel na schůzi A. Goldstein, tajemník Národní rady židovské a snažil se přispět k tomu, aby ve volbách do náboženské obce získali sionisté hlasy.⁴²³ Představitelé českožidovského hnutí ovšem neházeli všechny sionisty do jednoho pytle, útočili na dr. Singera, dr. Goldsteina a redaktora Waldsteina, zato dr. Bergmanna, dr. Broda a dr. Kornfelda nazývali „ušlechtilí duchové sionismu“,⁴²⁴ což opět vyvolalo reakci M. Broda, který pravil, že: „[...] především odmítá způsob, kterým čeští Židé vynášejí jeho osobu, zatím co nejnižším způsobem napadají jeho přátele (!!!) dra Singera, dra Goldsteina a red. Waldsteina, s kterými jest v každém ohledu za jedno.“⁴²⁵ Sionismus je jedním z hlavních protivníků českožidovského hnutí a čteme velmi ostrá vyjádření typu: „Váš Sion je plné Vaše občanství české! Proti sionismu! Češi židovského vyznání!“⁴²⁶ A. Fuchs volí mírnější tón: „Měl jsem nedávno příležitost o tom diskutovati na jedné své přednášce s p. rabínem drem Sichrem, vynikajícím pracovníkem sionistickým. Pan dr. Sicher pokusil se tehdy [...] o synthesu svého národního židovství s myšlenkou židovského messianismu, jako organické pokračování téhož myšlenkového řetězu, jenž slučuje ideál ethnický s ideálem ethickým [...]. Odpověděl jsem mu: [...] Není třeba nic škrtat, není třeba trhat z modliteb listy. Ale symboly musí nabýt nového obsahu, což jest v dějinách náboženství zjev stále se opakující.“⁴²⁷ Ed. Lederer je též zastáncem spolupráce: „Byl jsem prvním, jenž se přimlouval za zmírnění protiv mezi asimilanty a sionisty, a budu se za ně nadále přimlouvat, jelikož je škoda vzájemného škorpení, kde je mnohdy spolupráce možná a pro obě strany úspěšná.“⁴²⁸

⁴²⁰ SOMMER, Jindřich. O židovské zbožnosti. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 47, 19. 11. 1937, s. 1.

⁴²¹ Reformovaná církev židovská. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 5, 1. 2. 1929, s. 3, BASS, A. O překladech z hebrejštiny. *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 33–34, 26. 8. 1938, s. 4.

⁴²² ROTHKIRCHEN, L. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939), s. 107, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 33.

⁴²³ Sionisté v Kolíně. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 10, 9. 3. 1919, s. 3.

⁴²⁴ Obrat k lepšímu? *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 19, 10. 5. 1919, s. 1, ČAPKOVÁ, Kateřina. *Židovské zprávy* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Zidovske_Zpravy >.

⁴²⁵ Naše sebeobrana. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 24, 14. 6. 1919, s. 1.

⁴²⁶ K volbám. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 1.

⁴²⁷ FUCHS, Alfred. O židovské církvi a židovském náboženství. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 39, 4. 10. 1919, s. 1.

⁴²⁸ LEDERER, Edvard. Židovská samospráva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 7, 11. 3. 1921, s. 2.

Vzájemné napadání mezi českými asimilanty a sionisty ale stále pokračuje.⁴²⁹ T. Věrný považuje za neštěstí odchod nejlepších hlav a opravdu ušlechtilých povah sionistů z Prahy, dr. Bergmanna do Jeruzaléma a nemocného dr. Kornfelda do ústraní.⁴³⁰ B. Hlaváč vyjadřuje svůj názor: „Ideálem židů z Čech a najmě pražských nebude nikdy Jerusalelem, vede se jim v Praze příliš dobře [...]“⁴³¹

Dalším faktorem, hovořícím pro obnovu židovského života byla situace, kterou nastolil nový *Jazykový zákon č. 122/ 1920 Sb.* Tento zákon z 29. února 1920 stanovil za státní jazyk jazyk československý. Zvláštní práva náležela menšinovým jazykům v případě, kdy obyvatelé mluvící daným jazykem tvořili alespoň 20 % populace daného soudního okresu, pak tedy např. v okresech, kde německy hovořící obyvatelstvo tvořilo více, než 20 % mohl Němec požadovat jednání s úřady německy. Německy asimilovaní židé, kteří bydleli v soudních okresech, kde německé obyvatelstvo tvořilo méně než 20 % obyvatelstva okresu, byli postupně vytlačováni z pozic ve vedení ŽNO. Tato ztráta prestiže způsobila, že mnozí německy asimilovaní židé, kteří do té doby stáli na periférii judaismu, se ve změněné situaci začali identifikovat s vírou svých otců a s historií svého lidu. I když ne vždy došlo k vzrůstu náboženské praxe, určitě nová situace, ve které tito židé byli, přinesla intenzivnější identifikaci se židovským náboženstvím jako takovým. Mnoho těchto německy asimilovaných židů, kteří se považovali za Němce, začalo finančně podporovat sionisty a přispívat do sionistických fondů. Představitelé českožidovského hnutí tvrdili, že sionismus jen maskuje poražené němectví. Domnívali se, že nejvíce sionistů po rozpadu monarchie bude v oblastech Prahy, Českých Budějovic apod., kde většina dřívějších Němců – židů ztratila německou porážkou svou německou orientaci a identifikuje se nově se sionismem.⁴³²

Počet sionistů v historických zemích se rychle zvyšoval. Na kongresu Národní rady židovské v Československu v lednu 1919 v Praze dr. H. Bergmann vyhlásil tyto požadavky: uznání židovské národnosti, demokratické volby, aktivity v sociální, kulturní a náboženské oblasti, konstruktivní dobročinnost na místo soukromé charity, modernizace metod židovského vyučování a učení hebrejštiny, založení světských škol financovaných židovskou obcí, založení institucí pro vzdělávání rabinů a učitelů náboženství, blízké vazby s židovskými obcemi doma i v zahraničí (před r. 1914 existovalo relativně málo kontaktů

⁴²⁹ Výzva. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 19, 15. 11. 1925, s. 1, Přepolitování rabinové. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 2, 13. 1. 1928, s. 2.

⁴³⁰ VĚRNÝ, T. Politické metody sionistů v Československé republice. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 8, 1. 5. 1925, s. 1.

⁴³¹ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 20.

⁴³² ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 31, HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20, s. 20, Sionisté v Českých Budějovicích. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 7, 14. 2. 1919, s. 4, Falešná hra sionistů. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 26, 28. 6. 1919, s. 1, *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 10, 9. 3. 1919, s. 4.

mezi židy v Čechách a jidiš mluvícími židy na východě), svobodná volba v otázkách náboženského rituálu, vznik národního svazu ŽNO, uspořádání obcí na demokratickém základě, rozšíření práva členství na ženy a východoevropské židy, kteří se usadili v ČSR. Na tomto kongresu byla též založena Židovská strana Československa.⁴³³ Koncem července 1919 se v Praze konala První zemská sionistická konference sionistů Československa. Z mnoha sionistických organizací můžeme zmínit *Blau-Weiss* (od r. 1913; od r. 1919 přejmenována na *Tchelet lavan*), *He-Chaluc*, sportovní sionistické kluby *Ha-Koach*, *Hagibor* a *Makabi*. Významné náboženské sionistické hnutí bylo hnutí *Mizrachi*, od r. 1927 po několik let byl předsedou *Mizrachi* v ČSR vrchní rabín Ch. Brody (předtím byl předsedou *Mizrachi* v Maďarsku), vášnivým sionistou byl, jak již zmíněno, i rabín G. Sicher. Sionistické hnutí v naší republice získalo velmi dobré postavení v rámci Světové sionistické organizace a meziválečné Československo hostilo tři mezinárodní Sionistické kongresy – v Karlových Varech v letech 1921 a 1923 a v Praze v r. 1933. V r. 1929 se v Moravské Ostravě konal Světový kongres *Makabi*.⁴³⁴

Představitelé sionismu v ŽNO se soustředili na reálnou činnost spojenou s osídlováním Palestiny, na což měla pozitivní vliv Balfourova deklarace. V r. 1921 se do Palestiny vystěhovala první skupina našich židů na území *Bejt Alfa*. Sionisté v prvních letech ČSR neopouštěli Čechy jako oběti perzekucí, ale ve jménu naplnění židovského života, zakládali další osady, např. se rozhodli uctít 85. narozeniny prezidenta T. G. Masaryka tím, že zřídí v Palestině osadu *Kfar Masaryk*.⁴³⁵

Sionisté se angažovali hlavně v prosazování studia hebrejštiny a seznamování židovské mládeže s židovskou historií, tradicemi a zvyky v úvodu do judaismu. Tato jejich aktivita se setkávala s velkým ohlasem a obrátila pozornost směrem k židovskému rituálu. Postupně už nebylo pohlíženo na dodržování *šabatu*, na *kašrut*, na zákony týkající se rodinného života, jako na archaické záležitosti, ale začaly být chápány v kontextu jejich kulturního a historického významu. V důsledku poznání toho, že tyto zákazy a příkazy chránily přežití židovstva v minulosti, začali na ně sionisté pohlížet s respektem. Výsledkem těchto snah získala ortodoxie novou sebedůvěru.

Ortodoxie se stala živoucím faktorem k obnově náboženské praxe v zemi i proto, že židovské obce západní části republiky vytvořily blízké kontakty s východními skupinami,

⁴³³ FUCHS, Alfred. K otázce konfese. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 2, 9. 1. 1920, s. 1, FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 271, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 28.

⁴³⁴ ČAPKOVÁ, K. Specific Features of Zionism, s. 128–129, PAŘÍK, Arno. *Prague* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.

⁴³⁵ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 29, Kfar Masaryk aneb dvě mouchy jednou ranou. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 9, 1. 3. 1935, s. 1, Jaká je situace v Palestině? *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 9, 1. 3. 1919, s. 4.

jejichž postoj a způsob života byl především ortodoxní. Též příliv židovských uprchlíků z Polska během první světové války a bezprostředně po ní, přinesl nové ortodoxní prvky do historických zemí. V prosinci 1918 se československá vláda chystala vypovědět asi 17 000 židovských uprchlíků zpět do Haliče. V jejich věci intervenovali u TGM a Ed. Beneše Ch. Weizmann a N. Sokolow. Československá vláda ale usilovala o repatriaci většiny uprchlíků, což se jí v podstatě podařilo. Chasidští židé formovali své vlastní synagogy, ve kterých následovali chasidský pořádek bohoslužeb (*nosach*). Stali se součástí obcí, ve kterých se usadili, často poskytovali kantory a učitele a na oplátku požadovali finanční pomoc od obce pro založení rituálních institucí jako je např. *mikve*. Tak vlna imigrantů z východní Evropy pomohla přinést znovuoživení dlouho odmítaných zvyků a institucí v ŽNO v západní části ČSR. V metropolích Praze a Brně tyto nové náboženské skupiny posílily malé menšiny ortodoxních židů. Společně se staří a noví ortodoxní židé snažili vytvořit duchovní opozici liberální většině. To se jim povedlo ve dvou městech – Moravské Ostravě a Teplicích-Šanově. Další podobný soukromý *bejt ha-midraš*, řídicí se chasidskou linií byl založen v Liberci Abrahamem Ehrlichem, místním podnikatelem. Také v Golčově Jeníkově měli chasidští židé svou modlitebnu. Po založení ČSR též vzrostla poptávka po rituálních předmětech a *košer* stravě. Včlenění Slovenska a Podkarpatské Rusi zapříčinilo bližší obchodní kontakty mezi západní a východní částí ČSR. Mnoho ortodoxních obchodníků z východu se přestěhovalo na západ republiky. Tím se zvýšila tedy i na západě poptávka a začaly se objevovat rituální předměty a *košer* produkty. I po založení ČSR stále vzrůstal počet ortodoxních a chasidských návštěvníků v českém lázeňském trojúhelníku. V lázeňských městech přibývalo *košer* hotelů a restaurací.⁴³⁶

5.6 Školství a náboženské vzdělávání

V ČSR navštěvovaly židovské děti a mládež české či německé školy.⁴³⁷ Stále platilo to, co za Rakousko-Uherska, totiž že židé v hojné míře posílali své děti do německých škol: „Ve školním roce 1920–21 navštěvovalo obecné, měšťanské a soukromé školy 1 015 židovských dítek, z nichž české školy 402 dětí (39,6 %), německé školy 613 dětí (60,4 %) [...]. Uvedená čísla mluví jasně a pádně svou těžkou obžalobu. Dokazují, že by některé německé školy nemohly bez židovských dětí existovat a potvrzují tak znova, že značné procento pražských židů podporuje hynoucí němečtí v Praze a na předměstích [...], doufáme však pevně, že tato

⁴³⁶ Pryč s polskými židy! *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 6, 8. 2. 1919, s. 4, STRANSKY, H. The Religious Life in Historic Lands, s. 335.

⁴³⁷ Školská statistika. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 14, 1. 9. 1925, s. 1.

mluva čísel, [...] otevře oči těch, kteří ze zvyku, z předsudku posílali své doma česky vychované děti do německé školy a že přinese konečně žádoucí nápravu.⁴³⁸ O rok později popisuje *Rozvoj* situaci takto: „Čísla mluví jasně; v posledním školním roce dosáhl počet židovských dětí na českých pražských školách již přes polovinu všech židovských dětí, navštěvujících v Praze české a německé školy [...]. Naše práce tím ovšem není ukončena, neboť je ještě pohřbíchu mnoho židovských rodičů, kteří děti sice česky vychovávají, ale z nevysvětlitelné setrvačnosti, tradičního zvyku, z klamných a tolikrát již vyvrácených předpokladů o suverenitě německého jazyka, neb z neodůvodněného strachu o budoucí existenci dítěte, posílají je nicméně do německých škol.“⁴³⁹ Představitelé českožidovského hnutí neúnavně bojovali za to, aby byly židovské děti posílány do českých škol. Např. A. Fuchs vyzývá: „V našich zemích jest základem tohoto abnormálního poměru germanisace židů [...] dejte děti do české školy, aby celý jejich život nebyl jazykově rozpolcen, aby jejich kultura vyrůstala z této půdy a z té země, na níž žijí.“⁴⁴⁰ V *Rozvoji* se setkáváme neustále s výzvami typu: „Židovským rodičům! [...] jděte a запиšte je do české školy!“⁴⁴¹ Či: „Židovští rodičové! [...] Nepodporujte a neposilujte německé školství a dejte své děti, které jste vychovali v českém mateřském jazyku!!! jedině do české školy!!!“⁴⁴²

I přesto, že obliba německých obecných a měšťanských škol mezi židy stále přetrvávala, přece jen došlo k velmi znatelné změně postoje: „Nár. listy píší toto 30. května t. r.: židé v Praze bývali sloupem němečtví. Není pochyby, že do značné míry působila tu německá výchova. Ještě před čtyřiceti lety ze 100 židovských dětí chodilo 97 do školy německé a jenom tři do školy české [...]. Loni chodilo ze 100 dětí israelitského vyznání do německých škol 29, do českých 71. Zůstává jich tedy v německých školách stále ještě téměř třetina. Nicméně nápadný obrat, z těchto číslic zřejmý, je zjevem, který zasluží povšimnutí.“⁴⁴³

Musíme zmínit změnu, která byla výsledkem politiky nové republiky a která ovlivňovala židovský náboženský život a to vynucení zásady odluky církve a státu. Na rozdíl od politiky Rakousko-Uherska, československá vláda lpěla na filozofii absolutní svobody svědomí. Vyznavači jakékoliv víry měli dovoleno změnit své náboženství nebo vystoupit z církve.

⁴³⁸ Před zápisem do školy. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 20, 26. 8. 1921, s. 2.

⁴³⁹ Mluva čísel. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 14, 21. 7. 1922, s. 1–2.

⁴⁴⁰ FUCHS, Alfred. O českou školu. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 33, 29. 8. 1919, s. 1.

⁴⁴¹ Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 15, 17. 6. 1921, s. 1.

⁴⁴² Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 20, 26. 8. 1921, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 16, 1. 9. 1922, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 12, 8. 6. 1923, s. 1, Na sklonku roku. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 25–26, 21. 12. 1923, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 13, 22. 6. 1923, s. 1, MEYR, Lad. Starý boj. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 13, 22. 6. 1923, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 15, 27. 8. 1924, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 12, 1. 7. 1925, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 17, 15. 6. 1926, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 18, 1. 7. 1926, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 20, 1. 8. 1926, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 21, 15. 8. 1926, s. 1, Školská statistika. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 21, 15. 8. 1926, s. 2.

⁴⁴³ Židovské děti v českých a německých školách v Praze. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 23, 8. 6. 1928, s. 5.

V ČSR byly povoleny civilní sňatky. Po založení ČSR byly pro většinu židovských dětí v historických zemích jediným židovským vzděláním dvě hodiny náboženství, které měli každý týden na veřejných obecných školách. Rodiče mohli požádat o zproštění výuky náboženství svého dítěte. Velice často byla výuka náboženství na veřejných školách nedostatečná. Na středních školách bylo náboženství vyučováno pouze, když bylo vyžadováno určitým počtem studentů, žádost o zřízení místa učitele náboženství byla předkládána zemské školní radě. Pro asimilovaného žida odejmutí požadavku na náboženskou výchovu státem znamenalo zlikvidování vazeb k jeho lidu. Platy učitelů náboženství byly velmi nízké a odvíjely se od požadavku minimálního počtu studentů, dozor nad vyučováním židovskému náboženství měla představenstva ŽNO, s výhradou práva vrchního dozoru a správy, které příslušelo státu.⁴⁴⁴

V českožidovském tisku se setkáváme s kritikou vyučování: „Vyučovací metoda je přímo do nebe volající. 80 proc. vyučování tkví v papouškování hebrejských vět, jichž sebekrásnější smysl, nevyhnutelně zůstává cizí.“⁴⁴⁵ Hlavně v druhé polovině 30. let se zintenzivňuje volání po reformě výuky náboženství a přizpůsobení této výuky současnosti.⁴⁴⁶ Na kritické články ohledně školství reagoval v říjnu 1936 Jaroslav Polák-Rokycana, školní inspektor židovského náboženství, který tvrdil, že sbor učitelů náboženství v Praze byl v posledních letech regenerován přílivem mladých, pedagogicky školených učitelů a že v tomto směru si není nač stěžovat a dále že schůze delegátů všech ŽNO Velké Prahy se dohodla na učební osnově židovského náboženství a tato osnova je podle něj výborná. Cituje z pražské učební osnovy: „Úkolem vyučování biblických a pobiblických dějin jest seznámiti žáka s tím, co židé v průběhu svých dějin zažili a vykonali. Žactvu mají býti podávány nejen dějinné skutečnosti, nýbrž i význam víry v Boha a jeho učení v dějinách židů a jaký význam má žid. náboženství pro židy a pro lidstvo vůbec. Vyučováním hebrejštiny má se dosáhnouti při nejmenším toho, aby žák rozuměl bibli a modlitbám a mohl se účastnit veřejné bohoslužby. Poučováním o podstatě a obsahu žid. náboženství mají se vstřípiti základní myšlenky židovství, pojem Boha, učení o mravním učení a o povinnostech člověka k židovskému společenství.“⁴⁴⁷ V jednom z dalších čísel *Rozvoje* reagoval J. Polák-Rokycana na myšlenky Arnolda Hahna, aby bylo vyměněno hebrejské písmo za latinku. On sám s tímto návrhem souhlasí, ale předpokládá zápornou reakci ze strany konzervativních kruhů. Líčí mnoho obtíží, které mají žáci s hebrejštinou: „Hebrejská písmena mají pro laika (a tím náš žák

⁴⁴⁴ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 335–336.

⁴⁴⁵ BALLEMBERGER, Karel. Českožidovský student a víra. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 11, 16. 3. 1928, s. 3.

⁴⁴⁶ Vzrůstající zájem o židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 38, 18. 9. 1936, s. 1.

⁴⁴⁷ POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Vzrůstající zájem o židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 40, 2. 10. 1936, s. 4.

rozhodně zůstává) nešťastné tvary! Jsou totiž celé skupiny sobě na vlas podobny a děti si musí zapamatovati tyto nepatrné a přece tak závažné odchylky v podobě! Příklady: hlásky ‚r‘ – ‚d‘! Jedna je nahoře kulatá, druhá hranatá, ale přece ne tak, aby nebyly ‚na oko‘ stejné! [...] Pokud měly děti na někdejších židovských školách osm až deset hodin týdně hebrejského čtení (předmětu jména ‚náboženství‘ se neznalo, bylo jen hebr. čtení, překládání chumiše a dějeprava), přemohl učitel více méně snadněji obtíže, které pro pozdějšího člověka neobvyklé tvary písma hromadí. Ale v našem dnešním školství, kdy náboženství je vyhražena jedna hodina týdně – na českém venkově někde za 14 dní – nemůže při největší snaze a umění ani nejlepší učitel vykonati divy, zvláště není-li žák doma otcem vyučován, což zajisté u nás z důvodů na snadě jsoucích děje se jen v nejvzácnějších případech [...]. Nesmíme měřiti výsledky na školách veřejných s těmi na škole žid. náb. obce pražské, kde jsou děti z domů pražských konservativních židů tou měrou již samotným domovem jinak vybaveny.“⁴⁴⁸ K uskutečnění záměru vyměnit hebrejskou abecedu za latinku nedošlo. Velmi aktivní byl ve věci náboženské výchovy opět přední představitel českožidovského hnutí, rabín R. Feder: „Židovské náboženské obce mají povinnost pečovati o všechny náboženské potřeby svých členů, především o náboženskou výchovu mládeže a o stálé poučování dospělých. Náboženská výchova mládeže musí býti výchova mravní, židovské dítě musí poznat krásu mravních zásad svého náboženství a musí je v sebe vsátí, aby podle těchto zásad žilo a je plnilo. K tomuto účelu potřebujeme dobrých učitelů náboženství a důkladné reformy.“⁴⁴⁹

Sionisté se zasazovali o obrození židovských denních škol. První židovská obecná škola byla sionisty v Praze otevřena 6. září 1920, vyučovacím jazykem byla čeština. Podobná škola byla otevřena i v Brně a postupně přibývaly další a další židovské školy. Došlo též ke zřízení židovského reálného gymnázia. Tyto instituce, jejichž světský program byl kontrolován československými úřady a které byly částečně dotovány vládou (ČSR byla totiž v otázce menšin vázána smlouvou ze Saint-Germain a dalšími smlouvami a podporovala zakládání menšinových škol), vchovaly novou generaci židů hrdých na své předky. V Čechách, jak bylo výše řečeno, byli mnozí židé ve své víře velice vlažní. Proto zde byla palčivá nutnost židovského vzdělávání mladé generace a pro budoucnost židovských obcí byly nové denní školy důležité. Tato aktivita sionistů se setkala s podporou ze strany ortodoxních kruhů resp.

⁴⁴⁸ POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. O hebrejském čtení na školách. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 15, 9. 4. 1937, s. 3.

⁴⁴⁹ FEDER, Richard. Jest židovské náboženství náboženstvím národním? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 33–34, 20. 8. 1937, s. 1.

hnutí *Mizrachi*.⁴⁵⁰ Na stranu sionistů se vedle představitelů ortodoxie stavěli i německy asimilovaní židé.⁴⁵¹

Snaha sionistů setkala se ale s nesmírným odporem představitelů českožidovského hnutí. Čeští asimilanté bojovali proti sionisty zřizovaným školám po celou dobu existence první republiky a razili heslo, že české židovské dítě patří do české školy. Sionisté se, dle představitelů českožidovského hnutí, moc bojí českých škol, neboť až na výjimky, většinou se odchovanci českých škol nechytí sionismu.⁴⁵² Přirovnávali školy zřizované sionisty k německým židovským školám: „Židovské školy! Pamatujeme se na ně dobře. Není to tak dlouho, co zmizely poslední z českého venkova [...]. Netoužíme proto nijak po obnově dřívějšího stavu [...].“⁴⁵³ A. Fuchs trvá na tom, aby židovské děti chodily do českých škol a prohlubovaly svůj vztah k českému prostředí, je zásadně proti školám zřizovaným sionisty: „[...]“, že bude v Praze a v jiných městech otevřena židovská škola s českou řečí vyučovací, kdež bude brán ohled i na řeč německou. Zpráva tato způsobila v řadách židů – nesionistů pochopitelné vzrušení, neboť by to byl krok k neslýchané separaci židovských dětí od okolí a vedle toho pedagogické monstrum [...]. Naše stanovisko jest jasné. Nám jde o to, aby mladá židovská generace v Čechách vyrostlá nabyla pravého intimního vztahu k české půdě a k českému národu a to lze jenom pomocí českých dějin v českém duchu přednášených na české škole. Proto židovské školy s židovskými dějinami považujeme za nešťastný pedagogický experiment. „Židovské vědomí“ jež chtějí sionisté v těchto školách pěstovati, považujeme za umělý skleníkový produkt. Víme dobře, že benevolence určitých kruhů vůči těmto experimentům má svůj původ v zahraničí. Jde tu prostě o nátlak, jež vykonávají všelijaké ty národně židovské delegace. Jimi jest vláda uváděna v omyl, jako by liberálnost a demokratičnost vůči židovstvu bylo nutno osvědčovat na světovém fóru plněním sionistických požadavků. Stanovisko toto jest mylné. Sionisté nejsou mluvčími všech židů ani u nás ani za hranicemi.“⁴⁵⁴ A. Fuchs vidí v těchto školách hrozbu prohlubování germanizace českého židovstva.⁴⁵⁵ Představitelé českožidovského hnutí pokračují v neúnavné kritice sionistických škol a objevuje se názor, že židovské školství u nás jako pedagogické monstrum zajde samo.⁴⁵⁶ Zmiňme ještě článek J. Poláka-Rokycany, ve kterém se vrací k historii

⁴⁵⁰ Orthodoxové na Karlovarském sjezdu sionistů. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 22, 23. 9. 1921, s. 5.

⁴⁵¹ Rozpočtová debata v pražské náboženské obci. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 8, 1. 5. 1925, s. 2.

⁴⁵² K židovské otázce školské. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 22, 31. 5. 1919, s. 1–2.

⁴⁵³ KLEINER, Kamil. Židovské národní školství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 6, 10. 7. 1920, s. 1.

⁴⁵⁴ FUCHS, Alfred. Židovské školy. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 14, 4. 9. 1920, s. 1.

⁴⁵⁵ FUCHS, Alfred. Ještě k židovskému školství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 15, 11. 9. 1920, s. 3.

⁴⁵⁶ Židovské školy. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 8, 13. 4. 1923, s. 1, Školská anketa. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 16, 18. 9. 1920, s. 1, MEYR, Lad. Rabínská moudrost. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 15, 7. 8. 1923, s. 1, Po zápisu do škol. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 17,

židovských škol vzniklých v době josefínské a po exkurzu do historie pokračuje: „Naši židé si takové separatistické ‚židovsko-národní‘ školy ještě v roce 1936 staví sami, bez přinucení a z vlastní vůle a tím si budují ve svobodné republice československé pilně čínskou zed’, která byla v černých dobách císařovny Marie Terezie započata. Tyto židovsko-národní školy nestaví židé jen někde na Podkarpatské Rusi, ne, v srdci republiky, v Praze, kde jich je několik. Je to hřích, který se páše na židovském dítěti [...]. Naši otcové zrušili za velikých bojů staré, přežilé židovské školy, naše generace je opět staví. Není těch finančních obětí, jež tato zbytečnost vyžaduje, opravdu jinde třeba? O mravních ztrátách a škodách, jež nelze ani odhadnouti, nemůžeme bez lítosti ani mluvití.“⁴⁵⁷

Pokud jde o střední školství, byla zde česká či německá gymnázia, česká či německá reálná gymnázia, české i německé obchodní akademie, reálky a další odborné školy.⁴⁵⁸ V oblasti středního školství židé stále velice upřednostňovali německý systém, což opět kritizovali představitelé českožidovského hnutí, kteří chápali, když židovské děti navštěvují německé školy v oblastech osídlených převážně Němci, jako je Žatec, Cheb nebo Karlovy Vary, nechápali ale, proč v převážně českých městech je stále tak značný nepoměr v návštěvě židovských dětí na českých a německých středních školách.⁴⁵⁹

Ve vysokém školství existovala nadále česká i německá Karlova Univerzita. Česká a německá polytechnika byly přeorganizovány a začal se užívat název České vysoké učení technické. Byly zde i další vysoké školy. Rovněž platilo to, co za Rakousko-Uherska, totiž že židé v hojně míře posílali své děti na německé vysoké školy a především německá Karlova univerzita se těšila velkému věhlasu, vždyť na ní přednášely takové osobnosti jako Albert Einstein, který zde učil již v r. 1911.⁴⁶⁰

Ke konci první světové války se objevila akutní potřeba nových, kvalitních učebnic židovského náboženství, tradic a zvyků, židovské historie a hebrejštiny. Po založení Československa byly československým Ministerstvem školství a národní osvěty schváleny pro potřeby vyučování ve školách některé vynikající učebnice, které byly povolené již Ministerstvem kultu a vyučování v období před r. 1918. Samozřejmě po vzniku ČSR nadále pokračovaly snahy o české překlady židovských modlitebních knih a učebnic, které začaly, jak víme, už v 19. stol. Mezi německy psanými učebnicemi o židovském náboženství

6. 9. 1923, s. 2, POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Problémy židovského školství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 22, 29. 5. 1936, s. 2, Židovská škola. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 19, 7. 5. 1937, s. 3.

⁴⁵⁷ POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Židovské školy. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 24, 12. 6. 1936, s. 2.

⁴⁵⁸ Školská statistika. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 14, 1. 9. 1925, s. 1.

⁴⁵⁹ Číslo, která varují. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 15, 16. 4. 1937, s. 3.

⁴⁶⁰ PARÍK, Arno. *Praha je ostatně kouzelná. Před sto lety pobýval v Čechách Albert Einstein* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2011-06.pdf> >, ČAPKOVÁ, K. Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries, s. 132.

přeloženými do češtiny to byly populární učebnice od rabína Nathana Grüna a učebnice od rabína B. Knöpfelmachera. Mezi českými texty publikovanými po založení státu byla *I. čítanka jazyka hebrejského* od Leopolda Buttera a *Hebrejská učebnice* od R. Federa, který byl též autorem *Židovských besídek* a populární byly i učebnice od rabína Krause. Jedním z textů užívaných před druhou světovou válkou na školách byla též *Učebnice židovských dějin* rabínů Michaela Rachmutha a G. Weinerja.⁴⁶¹

Vzdělávání dospělých bylo zajištěno rabíny a učiteli náboženství, kteří za pomoci svých profesních organizací organizovali přednášky a vydávali různé publikace k tomuto účelu. Programy vzdělávání dospělých byly podporovány sportovními spolky jako *Makabi*, též společností pro židovskou literaturu a *Afike Jehuda*.⁴⁶²

Pokud jde o rabínský seminář, resp. o neexistenci rabínského semináře v ČSR, byla tato skutečnost pocíťována opravdu velice palčivě.⁴⁶³ Diskuze na téma „rabínský seminář“ hýbala židovskou společností po celou dobu existence první republiky, protože většina rabínů a učitelů náboženství byli cizinci nebo odchovanci německých škol a neuměli dobře česky.⁴⁶⁴ Ed. Lederer v r. 1922 uveřejňuje své stanovisko: „Nyní ještě slovo o židovské teologické fakultě [...]. Zásadně dá se požadavek tento hájit, neboť Československá republika zřídila pro své evangelíky uhrným počtem půl milionu občanů, z nichž je asi 160 000 duší v českých zemích, dvě teologické fakulty [...]. Židů je v republice asi 380 000 (podrobná statistika posud schází). Počet ten by teologickou fakultu odůvodnil. Ale zřízení takové fakulty narazí na odpor ortodoxního židovstva na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, [...]. Tam mají totiž vyhlášenější rabíni svoje soukromé rabínské školy, tak zvané „ješíbá“ čili „ješívá“, jichž se za žádných okolností nevzdají. Z nich vychází dorost rabínský. V těchto školách vyučovacím jazykem je německo-židovský žargon, kterého se ortodoxové tak houževnatě drží, že ani maďarské vlády se neodhodlaly nahraditi jej jazykem maďarským. Zbylo by tedy asi jen 130 000 židů v zemích českých, pro které by měla býti zřízena teologická fakulta s vyučovacím jazykem českým a německým [...] si to zrale uváží, aby svoje syny pro stav rabínský vychovali, když, až na nepatrné výjimky, jež lze na prstech obou rukou spočítat, žijí sami v takových stísněných, ano smutných poměrech, že to volá přímo k nebi. Odkud vezmou tedy naše náboženské obce svůj dorost rabínský? Budou patrně nuceny přijímati jej ze Slovenska neb z Podkarpatské Rusi a i to bude míti svoje velké obtíže, neboť kde vezmou tito

⁴⁶¹ MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 359, LEDERER, Edvard. Náboženská stránka otázky židovské. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 22, 24. 11. 1922, s. 1.

⁴⁶² STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 344.

⁴⁶³ ROKYCANA, Jaroslav. Jak byly zmařeny pokusy o zřízení židovského semináře v Praze. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2.

⁴⁶⁴ Zřízení bohoslovecké fakulty. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 8, 28. 4. 1922, s. 4.

kandidáti znalost jazykovou? Snad budou ještě jakž takž mocni jazyka německého, ale českého nikoli, nanejvýše a to ještě teprve časem jazyka slovenského. Jak se tito kandidáti, kteří vyjdou z prostředí ortodoxie, vpraví do poměrů v našich obcích, je také otázka velice vážná. Četl jsem nedávno, že jeden rabín v Brně hodlá založiti rabínskou školu, najde-li do ní posluchače s předepsanou zákonnou kvalifikací vzdělání středoškolského, bylo by to nejlepším východiskem.⁴⁶⁵ O dva roky později *Svaz Čechů – židů* publikuje na stránkách *Rozvoje* své memorandum, požadující zřízení semináře, jež bylo zasláno vládě již v r. 1920: „Jednou z příčin germanisace českých židů v českých zemích byla náboženská tradice. Jazyk německý, jímž byl sepsán Mendelssohnův překlad bible pro židy, stal se téměř druhým jazykem bohoslužebným. [...] Ve většině pražských a ve značné části venkovských synagog káže se dodnes pouze německy. Neděje se tak však z nedostatku dobré vůle, ale prostě z nedostatku dokonale česky umějících rabínů, které by spočetl téměř na prstech. Většina rabínů přicházela k nám z Polska, z Německa a z Uher; kde náboženský život židovský těšil se větší pozornosti a valná většina obcí v Čechách nemá vůbec kvalifikovaných rabínů, nýbrž pouze funkcionáře mající povolení k výkonům rabínských úkonů [...]. Proto navrhujeme zřízení učitelské preparandy a židovské fakulty bohoslovecké na území republiky Československé a to buď v Praze nebo v Bratislavě [...].“ V memorandu dále konstatují, že pokud jde o teologickou fakultu, tak v Bratislavě stále existuje vysoká talmudická škola (*ješiva*), která má slavnou tradici, je zcela soukromá a ortodoxní. Pro české obce je třeba ale něco jiného. ŽNO by jistě udělily chudým studentům stipendia. Zřízení rabínského semináře by přispělo k české jazykové asimilaci zdejších židů.⁴⁶⁶ Mnozí rabíni opakovaně podporují myšlenku na zřízení rabínského semináře.⁴⁶⁷ Představitelé českožidovského hnutí podporují myšlenku na zřízení rabínského semináře také proto, že jsou nespokojeni s přílivem ortodoxních rabínů do českých obcí, tito rabíni jim vadí nejen z jazykových, ale i z pedagogických důvodů, chtějí, aby děti vyučovali lidé pokrokoví a nikoliv ortodoxní.⁴⁶⁸ Otázku zřízení semináře řešila i Nejvyšší Rada (viz níže).

5.7 Rabínská otázka

Rabinát byl základní částí obce, na ustanovování rabínů dohlížela vláda. Opět to navázalo na praxi z doby Rakousko-Uherska resp. zákon ze dne 21. března 1890. Velkým

⁴⁶⁵ LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.

⁴⁶⁶ Naše memorandum pro zřízení theologické fakulty. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 18, 15. 10. 1924, s. 1.

⁴⁶⁷ FEDER, Richard. Svaz českých israelských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 6, 28. 3. 1924, s. 4, EISENBERG, J. Teologická fakulta židovská. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 21, 1. 12. 1924, s. 3.

⁴⁶⁸ Náboženská výchova mládeže. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 35, 2. 9. 1927, s. 3.

problémem byl požadavek státního občanství. Za československého občana byl považován ten, kdo měl k 28. říjnu 1918 domovské právo v obci, nad níž vykonával československý stát svou svrchovanost, a v čase vzniku republiky úřad rabína vykonávali mnozí cizinci. Získat československé občanství nebylo vůbec lehké a jednalo se o časově velmi náročnou záležitost.

Zavedení českého jazyka jako úřední řeči nové republiky přineslo nové problémy do života mnohých židovských obcí. Rabíni našich ŽNO, kteří se nenarodili v Čechách, obvykle neovládali dobře češtinu a kázali buď německy, nebo se snažili o české kázání, ale jejich proslov se vzhledem ke své jazykové nedokonalosti setkával s nevolí věřících. Stejná situace byla, i když v menší míře, pokud jde o kantory a učitele náboženství.⁴⁶⁹

V západní části republiky již nebylo základní funkcí rabína být učitelem a soudcem v náboženském právu. Učení *Toře* bylo nahrazeno vyučováním náboženství na veřejných školách. Většina obcí předpokládala, že jejich rabíni budou fungovat jako učitelé náboženství na školách, dohlížet na bohoslužby, oddávat, dohlížet na rituální instituce obce a vést matriky. Často měl rabín ještě jiné zaměstnání, kupříkladu byl učitelem němčiny.⁴⁷⁰

Statut většiny obcí nedovoloval rabínům hlasovat dokonce ani v náboženských záležitostech, to bylo věcí představenstva. Toto dokládají slova R. Federa: „[...] a morální postavení jeho jest přímo směšné. On není v obci ničím, ve výboru obce nezasedá, od starosty není o radu tázán a nemůže na rozvoj obce vykonávat nejmenšího vlivu [...].“⁴⁷¹ Kupříkladu PŽNO zvala rabína na zasedání, ale jeho názor byl pouze poradní, nikoliv závazný.⁴⁷²

Velké ŽNO se povětšinou pyšnily vynikajícími rabíny. I přes pokles náboženské praxe se tyto rabíni těšili stejnému respektu v obci, jako jejich předchůdci. V pohraničí, včetně oblastí známých lázní, byla situace velmi dobrá, tamní obce měly převážně vynikající kantory a výborné německé rabíny, jediným nedostatkem některých z nich byla neuspokojivá znalost češtiny. Zásadní problém byl u malých obcí. Odchod velkého počtu židů do měst zanechal, jak víme, tyto obce bez finanční podpory. ŽNO neměly dost peněz, aby mohly získat kvalifikovaného rabína. K tomu píše Ed. Lederer: „Vím, že hmotné poměry židovských obcí v českých zemích nejsou nejutěšenější a že mnohé z nich dnes pouze živoří. [...] Vždyť již dnes v samotných Čechách se asi 90 obcím kultu židovského nedostává rabínů [...].“⁴⁷³ Pokud rabín na malé obci zemřel, jeho místo často nebylo obsazeno a zůstalo uvolněné, jak

⁴⁶⁹ STRANSKY, H. The Religious Life in Historic Lands, s. 345, Potřeby židovského kultu. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 10, 1. 6. 1925, s. 1, BALLEMBERGER, Karel. Českožidovský student a víra. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 11, 16. 3. 1928, s. 3.

⁴⁷⁰ FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 284, PETROVÁ, Z. *Rabín Feder*, s. 46.

⁴⁷¹ FEDER, Richard. Potřebujeme učitele nebo rabíny? *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 2.

⁴⁷² FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 284.

⁴⁷³ LEDERER, Edvard. Úředníci a zřízenci židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 19. 6. 1920, s. 1.

poznává R. Feder: „Alespoň 40 % našich obcí jsou i dnes bez rabínů, asi ve 40 % působí dosud rabíni, ale jsou to starci mezi 65. – 80. rokem svého věku a dorost není žádný.“⁴⁷⁴ Mnohé obce byly vydány povlovnému zániku, mnohé ŽNO byly bez rabína následkem neochoty příslušníků k zvýšeným daní, mnozí židé dokonce hrozili vystoupením z ŽNO v případě zvýšení daní, některé z obcí byly obslouženy tzv. navštěvujícími rabíny, jiné využívaly jako rabíny nekvalifikovaných sil, většinou studentů z východu, studujících na univerzitě v Praze, kterým postačoval velmi malý plat.⁴⁷⁵ Tato praxe vedla k dalšímu poklesu v religiozitě a k úpadku společenské prestiže rabinátu. Situaci popisuje O. Reich: „Jsou velké náboženské obce se značným počtem členů, kteří by byli sto nésti náklad na slušné honorování inteligentního, vzdělaného učitele náboženství resp. rabína. Ale u těchto obcí během poslední doby poklesl smysl pro plnění povinnosti do té míry, že z důvodů čistě sobeckých místa rabínů a učitelů neobsazují vůbec a vypomáhají si buď silami úplně nekvalifikovanými, anebo jiným, málo důstojným způsobem [...]. Tedy na zbytečnosti jest peněz dost – honorovati pořádně rabína, na to peněz není! [...] Naše náboženské obce jsou toho času v hrozném stavu [...]. Po převratu se situace zhoršila. Nemáme na venkově schopných, vzdělaných rabínů, učitelů náboženství, nemáme schopných českých rabínů. Až do nedávna vyučovali na našem venkově učitelé a rabíni úplně cizí prostředí, do kterého se dostali; byli to většinou němečtí, nebo polští, anebo i maďarští učitelé, orthodoxní, s nepatrným obzorem a nevelkým vzděláním. Placeni byli tito lidé (a dodnes jsou) hrozně a byli odkázáni na dary – milosrdnost svých souvěrců. Tím stalo se postavení těchto lidí závislých na lidech často pochybných kvalit morálních [...].“⁴⁷⁶ V dalších člancích se objevuje názor, že rabíny byli nevzdělanci, kteří si zaopatřili dispense a převzali rabináty a sloužili svým obcím jako „děvče pro všecko“ a dostávali všude přednost před kvalifikovanými rabíny, protože byli lacinější. Tím ovšem klesla vážnost rabínů.⁴⁷⁷

Krise rabínského stavu byla široce diskutována po celá 20. léta. Velkým problémem byly špatné platové podmínky rabínů. Jak píše Ed. Lederer: „Nejeden rabín, profesor a doktor nemá vyšších požitků, než obecní metař města Prahy [...].“⁴⁷⁸ K. Kleiner poznává: „Je to, zdá se, bludný kruh: nemáme rabínů, protože jim neplatíme a neplatíme jim proto, že

⁴⁷⁴ FEDER, Richard. Svaz českých israelských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 6, 28. 3. 1924, s. 4.

⁴⁷⁵ EISENBERG, J. Krise rabínského stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 8, 2. 5. 1924, s. 4, Židé na malém městě. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 7, 15. 2. 1929, s. 2, EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 5, 15. 3. 1922, s. 3, FEDER, Richard. Potřebujeme učitele nebo rabíny? *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 2.

⁴⁷⁶ REICH, Otto. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 28–29, 18. 12. 1920, s. 2.

⁴⁷⁷ EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 5, 15. 3. 1922, s. 3, EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 9, 27. 4. 1923, s. 3, EISENBERG, J. Krise rabínského stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 3, 15. 2. 1924, s. 5.

⁴⁷⁸ LEDERER, Edvard. Úředníci a zřizenci židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 19. 6. 1920, s. 1.

vlastně žádných rabínů nemáme. Náš rabín se odmodlí, odučí a odřeční své pensum a je hotov a proto náš člověk si řekne, že za několik těchto půldnů jej honoruje dost a mluví o vystoupení, má-li platit více [...]. Nežije-li židovské náboženství, musí umřít náboženská obec.⁴⁷⁹ R. Feder považuje hmotné postavení rabínů za neuspokojivé.⁴⁸⁰ O špatném platovém ohodnocení rabínů čteme opakovaně.⁴⁸¹ Ed. Lederer píše: „Tento zjev dá se mimo jinými příčinami vysvětliti hlavně náboženskou indiferentností a snad ještě více úpadkem výchovy náboženské, zaviněné u nás v historických zemích v židovstvu nikoliv tak vinou rabínů jako snížením jejich sociálního postavení a nebojím se to vyslovit jejich hmotnou proletarizací.“⁴⁸²

Představitelé českožidovského hnutí se snažili nalézt řešení nepříznivého stavu: „Máme povinnost v českých náboženských obcích se ujmout práce, v obcích těch reformovat, [...]. Umožnit funkcionářům obcí existenci, slušně je honorovat a nepřipustit, aby byli otroky.“⁴⁸³ „Jen společné spojení všech kolegů může přinésti odpomoc!“⁴⁸⁴ „Který žid si přeje, aby jeho děti vychovány byly židovsky, musí se proto o to starat, aby se jeho dětem takového vychování dostalo kvalifikovaným učitelem, tedy odborně vzdělaným rabínem spolu i pedagogem. Který žid sám chce nábožensky církevně žít, musí se o to postarat, aby jeho náboženská obec po stránce kultové řízena byla takovým kvalifikovaným rabínem.“⁴⁸⁵ „My potřebujeme naléhavě; v obci pěti až šestičlenný výbor administrativní a vedle toho druhý pěti až desetičlenný výbor kulturní, v němž by zasedal rabín jako předseda nebo jako jednatel a který by se staral o to, aby se v obci konaly přednášky o židovství a židovstvu, aby se pěstoval duch pospolitosti, aby se udržoval styk se sousedními obcemi, atd., atd. [...] Provedeme-li nutné reformy v obcích, které jsem zde jenom stručně načrtl, pak nabude stav rabína opět vážnosti a mladíci ideálního smýšlení zvolí jej rádi za své životní povolání.“⁴⁸⁶

Špatnou finanční situaci rabínů se snažil vyřešit i stát a poskytoval „Výpomoc z nouze“ rabínům chudších obcí ve výši 1 200, – resp. 2 400, – Kč podle míry jejich vzdělanosti.⁴⁸⁷ Pak byl vydán *Zákon kongruový č. 122 / 1926 Sb. z. a n. zákon ze dne 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných*, podle kterého měli rabíni, jako duchovní náboženské společnosti státem uznané, nárok na jasně stanovený nejnižší příjem, tzv. kongruu, ve výši 9 000,– Kč ročně, která se zvyšovala každé tři roky,

⁴⁷⁹ KLEINER, Kamil. Českožidovské hnutí a náboženská obec. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3.

⁴⁸⁰ FEDER, Richard. Potřebujeme učitele nebo rabíny? *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 2.

⁴⁸¹ Potřeby židovského kultu. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 10, 1. 6. 1925, s. 1.

⁴⁸² LEDERER, Edvard. Smíšená manželství. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 20, 20. 5. 1927, s. 3.

⁴⁸³ REICH, Otto. Českožidovské hnutí a náboženská obec. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 28–29, 18. 12. 1920, s. 2.

⁴⁸⁴ EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 7, 14. 4. 1922, s. 5.

⁴⁸⁵ LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.

⁴⁸⁶ FEDER, Richard. Potřebujeme učitele nebo rabíny? *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 2.

⁴⁸⁷ Státní podpora rabínům. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 22, 31. 12. 1925, s. 2.

a také vdovy po rabínech a jejich děti měly nárok na vdovské a sirotčí důchody.⁴⁸⁸ S uspokojivým řešením rabínské otázky přišla až Nejvyšší Rada (viz níže).⁴⁸⁹

5.8 Pohřební bratrstva a hřbitovy

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, velká část židů v historických zemích přišla do kontaktu s židovskými rituály především v čase smrti a truchlení. Mnohá pohřební bratrstva organizovala různé akce. Především pak „Výroční den bratrstva“ – obvykle 7. *adaru* (tradiční výročí Mojžovy smrti).

I přes talmudický zákaz (kvůli minimálnímu rozlišení mezi bohatými a chudými) se objevovaly některé velice výstavné hroby, o čemž píše R. Feder: „Tyto náhrobní kameny nabývají stále větších a větších rozměrů [...]. Jest to moda, ale jest to tak pošetilá moda jak bylo obětování dítek Molochovi.“⁴⁹⁰

Na hrobech byla i květinová výzdoba. Tento trend přišel do naší republiky ze západu Evropy, a ačkoliv tato móda byla v rozporu s náboženským právem, ani pražská *chevra kadiša* nezakazovala zasazování květin na hřbitově, protože návštěva hrobů byla u mnoha židů vlastně jejich posledním spojením s judaismem.⁴⁹¹

Úpadek náboženského citění a dobrých mravů se ale projevoval, i pokud jde o návštěvu hrobů. Zajímavý je příběh, který nám líčí Vojtěch Rakous – popisuje své velmi nemilé překvapení, když se vrátil před *Roš ha-šana* na hřbitov, kde jsou pohřbeni jeho rodiče a všiml si nového náhrobku z velmi drahého kamene, jednalo se o hrob úspěšného továrníka, který měl závody v Praze a Brně. Pohřben chtěl být ale tento bohatý muž ve svém rodišti. Jeho syn, který zdědil velký majetek a měl tedy díky otci velmi pohodlný život si ale ani nenašel chvíli, aby se přišel na hrob otce pomodlit a místo sebe poslal úplně cizího člověka, který se odmodlil za poplatek.⁴⁹²

Mezi ortodoxními židy byla nadále velice populární návštěva hrobů významných rabínů.

Pokračoval spor ohledně kremace resp. ohledně pohřbívání uren. Hřbitov byl vlastněn *chevrou kadišou*, jejíž postupy byly přísně ortodoxní. Naopak představenstvo PŽNO bylo hlavně liberální a chtělo dovolit pohřbívání uren. Problém byl vyřešen založením hřbitova

⁴⁸⁸ LEDERER, Edvard. Kongruový zákon a naši rabíni. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 25, 24. 9. 1926, s. 1, *Zákon kongruový č. 122/1926 Sb. z. a n. zákon ze dne 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných, příp. recipovaných* [online]. Společnost pro církevní právo při PF UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/122-26.htm> >.

⁴⁸⁹ EISENBERG, J. Krise rabínskému stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 6, 28. 3. 1924, s. 5, EISENBERG, J. Krise rabínskému stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 11, 15. 6. 1924, s. 4, EISENBERG, J. Státní podpora rabínům. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 23, 30. 12. 1924, s. 4.

⁴⁹⁰ FEDER, Richard. Neobětujte Molochovi! *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 22, 9. 11. 1923, s. 2.

⁴⁹¹ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 350.

⁴⁹² RAKOUS, Vojtěch. Před Roš-hašono! *Kalendář česko-židovský*, 1920, roč. 40, s. 38–42.

pouze pro urny, pod dohledem PŽNO. V r. 1933 byl tedy ke hřbitovu připojen na jihovýchodě nově založený urnový hřbitov se samostatným vchodem a funkcionalistickou obřadní síní.⁴⁹³

5.9 Pražská židovská náboženská obec

V době první republiky byla Praha městem s nejpočetnější židovskou populací. Dědictvím z dob, kdy každé předměstí Prahy bylo samostatným městem, byla existence samostatných ŽNO v jednotlivých městských částech Velké Prahy. Stále více a více židů se stěhovalo z centra města do průmyslových předměstí. Většina pražských židů v době ČSR žila již mimo Josefov. Volby 30. října 1921 do Pražské židovské náboženské obce měly celorepublikový význam. Volilo 9 257 členů, což bylo známkou vzrůstajícího zájmu o budoucnost obce.⁴⁹⁴

Na PŽNO mnoho historiků hledělo jako na „německý ostrov uprostřed slovanského moře“, ale situace byla mnohem komplikovanější. V. Rakous popisuje stav v Praze takto: „Na pražské židovské radnici byla česká řeč vždycky popelkou – ba, ona tam vůbec nebyla [...]. Páni na židovské radnici, jakoby prospali celá staletí [...]. Od nejvyššího úředníka na židovské radnici až po posledního sluhu; od vrchního rabína (který je jinak výtečným a znamenitým člověkem), až po posledního šamese – šmahem samý Němec [...]. Nastávající volby mají přinést konečně v těchto poměrech obrat [...]. Nelze pochybovat, že sionisté i Němci vyšlou na žid. radnici svoje nejlepší lidi, a my, v tomto ohledu můžeme jen následovat jejich příkladu.“⁴⁹⁵ Podobně se vyjadřuje i O. Guth.⁴⁹⁶ O důležitosti nadcházejících voleb svědčí i mnohé výzvy uveřejněné v tisku.⁴⁹⁷ Uveďme alespoň jednu: „Vítězství Prahy je vítězstvím celého hnutí, na němž musí záležeti nejen pražskému vedení a místní skupině v Praze, nýbrž všem českožidovským stoupencům bez výjimky [...]. Pražská židovská radnice byla a jest podnes těžkou bolestí českých židů nejen v Praze, nýbrž v celé Československé republice [...]. Jest to letos poprvé, co Češi – židé jdou do volebního zápasu za židovskou náboženskou reprezentaci pražskou [...]. Německý režim pak musí býti z radnice jednou pro vždy odstraněn. Německožidovská radnice v české Praze je anomálií [...]. Češi – židé jdou do voleb s programem velikým a s kandidáty prvního řádu, ale tato velikost zavazuje.“⁴⁹⁸

⁴⁹³ FLEISCHMANN, G. *The Religious Congregations 1918–1938*, s. 293.

⁴⁹⁴ FLEISCHMANN, G. *The Religious Congregations 1918–1938*, s. 291.

⁴⁹⁵ RAKOUS, Vojtěch. Volby do židovské obce pražské. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 17, 15. 7. 1921, s. 1.

⁴⁹⁶ GUTH, Otakar. Dr. Maxmilián Reiner – sedmdesátníkem. *Kalendář česko-židovský*, 1933, roč. 53, s. 5–6.

⁴⁹⁷ Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 22, 23. 9. 1921, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 24, 28. 10. 1921, s. 1.

⁴⁹⁸ K volbám. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 23, 7. 10. 1921, s. 1.

Nejvíce hlasů, 2 862 získala v těchto volbách německá *Strana demokratická / Demokratische Partei der Prager Juden. Svaz Čechů – židů v Československé republice* získal 2 344 hlasů a došlo tak k historickému průlomů, protože poprvé získali představitelé českožidovského hnutí zastoupení v představenstvu PŽNO, získali 6 mandátů z 24 a byli zvoleni A. Stein, Josef Růžička, Lev Vohryzek, M. Reiner, Rudolf Baum a Josef Friš. Sionisté – *Národní strana židovská* získala 1 968 hlasů a *Židovské sdružení středostavovské v Praze / Jüdische Mittelstands-Vereinigung in Prag*, které volili ortodoxní židé, obdrželo 2 083 hlasů.⁴⁹⁹

Přední představitel českožidovského hnutí, M. Reiner, po volbách píše: „Teď vstupujeme do židovské radnice, vědomi si své zodpovědnosti vůči sobě, vůči české veřejnosti a vůči pražskému židovstvu.“⁵⁰⁰ Situaci v PŽNO po volbách vykresluje i L. Vohryzek: „Je také pozoruhodno, že dru Singerovi neušlo, že mnozí členové assimilačních stran jsou podrážděni sionistickými žádostmi, jímž se snaží čeliti. Tolik o sionistech. O ostatních stranách lze jen méně říci, nejsou tak výbojné a nenasytné, jako nacionálové. Strana středostavovská, mající konservativně-orthodoxní program, stará se o věci rituální [...]. Jinak je strana tato avantgardou sionismu, podporující, při sporných otázkách vždy stanovisko národních židů [...]. Strana demokratická, skládající se po velké většině z německých assimulantů, jest potomkem dřívější strany radniční [...]. Náš poměr ke všem stranám zastupitelstva byl, a přeji si, aby i zůstal, přátelský. Snad je to již přítomnost silné české menšiny sama, že protičeských hrotů je jen málo a jsou hodně skryté k pozorování.“⁵⁰¹

Předsedou PŽNO byl, po demisi dosavadního předsedy, zvolen 17. září 1922 jeden z nejdůležitějších představitelů českožidovského hnutí, magistrátní rada, dr. A. Stein a stal se tak prvním českým starostou židovské náboženské obce v Praze.⁵⁰²

Volby do reprezentace PŽNO se měly konat po čtyřech letech, tedy v r. 1925, a kandidovali představitelé výše zmíněných čtyř frakcí. Volby se ale nekonaly. Předsedou se opět stal A. Stein.⁵⁰³

Další volby se konaly až v r. 1929 a provázely je zmatky. Volby byly naplánovány na 10. listopadu 1929.⁵⁰⁴ V *Rozvoji* čteme nadšený článek o vítězství *Svazu Čechů – židů*, kteří

⁴⁹⁹ Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 25, 17. 11. 1921, s. 1.

⁵⁰⁰ REINER, Maxim. Po volbách. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 25, 17. 11. 1921, s. 1.

⁵⁰¹ VOHRYZEK, Lev. Na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 12, 23. 6. 1922, s. 4.

⁵⁰² FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76, ROKYCANA, Jaroslav. JUDr. Augustin Stein. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 19, 13. 10. 1922, s. 4, GUTH, Otakar. Sedmdesátépaté narozeniny mag. rady dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1929, roč. 49, s. 5–7, GUTH, Otakar. K osmdesátinám dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1934, roč. 54, s. 5–7, Zprávy a poznámky. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 18, 29. 9. 1922, s. 5.

⁵⁰³ Z náboženské obce židovské v Praze. Volba nové reprezentace. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 20, 1. 12. 1925, s. 2, Dr. Aug. Stein opětovně presidentem pražské náboženské obce židovské. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 22, 31. 12. 1925, s. 1.

z 9 866 odevzdaných hlasů získali 3 246 a dobyli osmi mandátů. Zvoleni byli A. Stein, M. Reiner, R. Baum, Artur Aschermann, Diego Fuchs, Alfred Fischer, Šimon Freiburger, Ervin Rindler.⁵⁰⁵ Volby ale byly prohlášeny za neplatné, neboť *Svaz Čechů – židů*, byl obviněn, že koupil 864 hlasů.⁵⁰⁶ Následovaly nové volby a velká předvolební kampaň.⁵⁰⁷ Výsledek voleb byl: *Svaz Čechů – židů* – 6 mandátů (6 Čechů), *Židovské sdružení středostavovské v Praze* – 3 mandáty (2 Němci, 1 Čech), *Strana demokratická* – 7 mandátů (7 Němců), *Národní strana židovská* – 6 mandátů (5 německy orientovaných sionistů, 1 česky), *Sociálně demokratická strana* – 1 mandát (1 Němec), *Strana pokroková* – 1 mandát (1 Čech). Z 24 členů reprezentace bylo tedy jen 9 Čechů.⁵⁰⁸ V červnu 1930 nahradil po osmi letech L. Singer na místě předsedy PŽNO A. Steina, L. Singer obdržel při volbě 16 hlasů.⁵⁰⁹ Poprvé v historii byl člen parlamentu zároveň předsedou PŽNO.

PŽNO byla, jak víme, už za Rakousko-Uherska místem bitvy pro českožidovské asimilační hnutí, které obviňovalo ostatní proudy z germanizace a nedostatku porozumění pro „důležitost českého jazyka“ na židovské radnici. Tento boj stále hořel: „Usnesení o českých bohoslužbách v obecních synagogách pražských je výsledkem naší práce a naším vítězstvím. O věci bylo dlouho i v komisích i v zákulisí jednáno: byly hledány různé formy, ve kterých by mohlo býti naší žádosti vyhověno, aniž by starý tradiční ráz synagogy byl porušen; na konec musily však všechny strany uznati oprávněnost našich požadavků, a hlasovati pro návrh dra Reinera [...] přijat byl pan Bedřich Knöpfelmacher za českého kazatele do služeb obce a je tudíž o schopnou kazatelskou sílu již postaráno.“⁵¹⁰ Dále: „Představenstvo se před časem usneslo, že přijme rab. Knöpfelmachera jako českého kazatele s podotknutím, že se budou ve všech obecních synagogách střídati kázání německá s českými. Klausova synagoga tomu dosud odporovala, neboť její duchovní pastýř, p. dr. Brody tomu bránil. Po naléhavé urgenci se konečně představenstvo usneslo, že o velikonocích nechá poprvé kázati česky, leč jméno kazatele později oznámí.“⁵¹¹ Dr. M. Reiner kritizoval vrchního rabína dr. Ch. Brodyho, že na schůzi představenstva PŽNO mluvil výhradně německy a nikoliv česky.⁵¹² Stále se znovu a znovu řešila nevyhovující situace, pokud jde o bohoslužby v českém jazyce:

⁵⁰⁴ Volby. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 36, 6. 9. 1929, s. 1.

⁵⁰⁵ Naše vítězství. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 46, 15. 11. 1929, s. 1.

⁵⁰⁶ Volby do náb. obce prohlášeny za neplatné. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 50, 13. 12. 1929, s. 1, Ve volbách do reprezentace pražské žid. obce získali jsme 2 162 hlasy t. j. 6 mandátů. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 19, 9. 5. 1930, s. 1.

⁵⁰⁷ Výzva. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 16, 18. 4. 1930, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 17, 25. 4. 1930, s. 1, Výzva. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 18, 2. 5. 1930, s. 1.

⁵⁰⁸ Poznámky k volbám. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 20, 16. 5. 1930, s. 1.

⁵⁰⁹ Předsedou pražské náboženské obce židovské není osoba české národnosti! *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 24-25, 20. 6. 1930, s. 1.

⁵¹⁰ Na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 13, 7. 7. 1922, s. 3.

⁵¹¹ Zprávy a poznámky. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 4, 16. 2. 1923, s. 5.

⁵¹² Z židovské radnice. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 3, 15. 2. 1924, s. 3.

„V obecní synagoze v Jeruzalémské ulici bylo sice také někdy české kázání, avšak kázání to po stránce jazykové naprosto nevyhovovalo. Všecko ostatní bylo německé [...]. Když takto byla připravena půda pro to, aby v synagogách zavedeny byly české bohoslužby, učinili zástupci naši ve schůzi reprezentace návrh, aby ve všech synagogách obecních konány byly bohoslužby, pokud se nekonají jazykem hebrejským, rovnoměrně jazykem českým a německým a návrh ten byl s velkým nadšením všemi stranami v reprezentaci zastoupenými přijat. Jde o synagogy: Klausovu, Meiselovu a v Jeruzalémské ulici. V synagoze Meiselově byl činným rabín, který dokonale ovládal český jazyk; naproti tomu v synagogách Klausově a v Jeruzalémské ulici nebyli funkcionáři českého jazyka dostatečně znalí [...]. V synagoze Meiselově kázal rabín skutečně střídavě česky a německy, do synagogy Klausovy a do synagogy v Jeruzalémské ulici nebyl však ustanovený český kazatel připuštěn [...]. Pokud jde o synagogy soukromé, jsou poměry ještě horší.“⁵¹³ Dále: „Neutěšená již proto, že bylo v sedmý rok trvání naší republiky třeba veškeré řečnické výmluvnosti dra. Maxima Reinera a Lva Vohryzka, aby židovská representace v hlavním městě republiky se konečně usnesla, že ve všech obecních synagogách v Praze bude o svátcích kázáno česky, aby jedenkrát již zmizely v radniční budově orientační německo-české nápisy, které tu dosud strašily. Nestalo se však usnesení to po prvé. Již před lety bylo určeno, že v obecních synagogách bude český kazatel střídavě kázat. Všechny strany tenkrát, stejně jako dnes, s nadšením (více méně strojeným) pro tuto, více než nutnou reformu hlasovaly, leč skutkem se nestala. Usnesení obecní byla prostě sabotována kostelními výbory i rabíny jednotlivých synagog. Nyní jsme tedy toto znovu ‚vyhráli‘.“⁵¹⁴ I v r. 1928 se dr. M. Reiner rozčiluje, že v reprezentaci mluví představitelé dalších frakcí přes sliby několikráté dané, výhradně německy a v pražských synagogách stále převládá němčina nad češtinou.⁵¹⁵ Po optimistické informaci z dubna 1928, kdy na schůzi reprezentace PŽNO 15. dubna 1928 od začátku až do konce nepadlo jediné německé slovo⁵¹⁶; následuje opět pesimistické konstatování: „18. listopadu byl na židovské radnici v hlavním městě československého státu v poměru 8:14 zamítnut návrh českožidovských zástupců, aby jednací řečí byl jazyk státní – čeština. Tento smutný fakt stává se pohřichu zahanbující historickou událostí [...].“⁵¹⁷ Opakovaně se objevují zprávy, že většina sionistů i většina členů strany středostavovské stále jedná na reprezentaci německy.⁵¹⁸ K jazykové otázce na pražské židovské radnici se vyjadřoval i nežidovský tisk, zprávy se

⁵¹³ Jazykové poměry v pražských synagogách. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 18, 15. 10. 1924, s. 1.

⁵¹⁴ Rozpočtová debata v pražské náboženské obci. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 8, 1. 5. 1925, s. 2.

⁵¹⁵ V desátém roce republiky na židovské radnici pražské. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 8, 24. 2. 1928, s. 1.

⁵¹⁶ A židovská radnice stojí dál [...]. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 16, 20. 4. 1928, s. 5.

⁵¹⁷ Jazykový boj na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 47, 23. 11. 1928, s. 2.

⁵¹⁸ Boj o jazyková práva na židovské radnici. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 48, 30. 11. 1928, s. 1.

objevovaly např. v *Národním osvobození*, *Večeru*, *Národu*, *Montagsblattu*, *Večerníku práva lidu*, *Českém slově*.⁵¹⁹ Ke konečnému vítězství češtiny došlo až v září roku 1929: „Dne 12. září t. r. byl skončen jazykový zápas na pražské židovské radnici rozhodným a – upřímně řečeno – neočekávaným vítězstvím češtiny. Celá representace uznala jednomyslně stanovisko českého klubu [...]. Byl to zdoluhavý proces, už před 8 lety, když čeští zástupcové přišli na radnici, požadovali jazykové požadavky, ale tehdy po válce byly důležitější úkoly.“⁵²⁰ O vítězství češtiny píše i O. Guth: „Po 28. říjnu 1918, kdy se stal český člověk samostatným, zjednal všude pořádek, jen ne na židovské radnici v Praze. Tam tedy nasadil dr. Reiner páku a nepovolil.“⁵²¹

Po celou dobu existence první republiky jsme konfrontováni s neustálými polemikami a dokonce i ostrými hádkami mezi jednotlivými frakcemi na pražské židovské radnici, kdy jsou zmiňovány „bouřlivé scény“⁵²² a to, že někteří nemohou udržet „svůj překypující temperament“.⁵²³ Představitelé českožidovského hnutí se velmi často dostávali do sporu především se sionisty a s německými liberály. Uvedme si několik příkladů: „Pan Vohryzek líčí chytrou taktiku sionistů, kteří, ač jsou nejmenší stranou v obci, mají největší žaludek. Celý rozpočet hemží se drobnými i většími příspěvky na sionistické účely. Je to jakési výpalné, jež klidné strany platí sionistickým bouřlivákům.“⁵²⁴ Dále: „Jistě a nesporně je Dr. Weizmann osobností zajímavou a význačnou, osobou rázu a významu historického; ale vůdcem židovstva tento president světové sionistické organizace není [...]. Tento jejich hněv a jejich zloba měly se vybití tím, že židovsko-národní členové representace donutí Dra. Steina k demisi. Sami jsou na to ovšem příliš slabí, jsou nejmenší menšinou v representaci a netvoří zde ani jednu čtvrtinu. Proto ucházeli se při tom o podporu demokratické skupiny radniční. Když však tato skupina odřekla a když zjistili, že nemohou počítat také se skupinou středostavovskou a že jsou v této akci úplně osamoceni, upustili ovšem od původního svého úmyslu a nezbyvalo jim, než [...] vzdáliti se.“⁵²⁵ Nebo: „Němečtí i sionističtí židé hřešící na beránčí povahu většiny českého národa, dráždí více z politické hlouposti než ze zlomyslnosti.“⁵²⁶ V r. 1938 můžeme číst: „A tak se za peníze náboženských obcí (tedy i našich stoupenců) ve věstnících zdarma zasílaných, propaguje sionismus a němčina [...].“

⁵¹⁹ Ohlas pražského tisku v záležitosti jazykového boje na židovské radnici. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 49, 7. 12. 1928, s. 1.

⁵²⁰ Vítězství češtiny na žid. radnici pražské. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 38, 20. 9. 1929, s. 1.

⁵²¹ GUTH, Otakar. Dr. Maxmilián Reiner – sedmdesátníkem. *Kalendář česko-židovský*, 1933, roč. 53, s. 5–6.

⁵²² Spojená reakce rozbila schůzi pražské náboženské obce. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 22, 24. 11. 1922, s. 3.

⁵²³ Zprávy a poznámky. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 4, 16. 2. 1923, s. 5, VOHRYZEK, Lev. Kolem pražské židovské radnice. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 14, 21. 7. 1922, s. 2, Epizoda z pražské radnice. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 20, 12. 10. 1923, s. 1.

⁵²⁴ Rozpočtová debata v pražské náboženské obci. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 8, 1. 5. 1925, s. 2.

⁵²⁵ EISENBERG, J. K návštěvě dra. Weizmanna v Praze. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 2, 1. 2. 1925, s. 1.

⁵²⁶ BRUNCVÍK. K afěře na pražské radnici. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 9, 15. 5. 1925, s. 1.

Oba pražské věstníky jsou při nejmenším ze tří čtvrtin vyplňovány příspěvky autorů sionistických nebo alespoň příspěvky se sionistickou tendencí.⁵²⁷ Terčem kritiky čechožidů je ale i ortodoxie: „Ortodoxové jsou i u nás v Praze. Je jich zcela malá, směšně nepatrná hrstka. A je přece podivné, že 98 % pokrokového, liberálního pražského židovstva je v náboženských a rituálních věcech úplně v područí 2 % židovských pražských ortodoxů [...]. Všechno prostě, co se dotýká náboženství, mají v Praze v pachtu ortodoxové, kteří také při každé příležitosti vystupují sebevědomě, jako ochráncové víry, ač jsou a mohou být v očích myslících lidí pouze fanatickými ulpívači na rabínské moudrosti zašlých věků [...] obec zaměstnává drahé košeráky [...]. A otázka naše zní: požaduje oněch 98 % pokrokových židů pražských košerovaného masa? Odpověď je na snadě: Nepotřebuje, poněvadž je plně uspokojeno masem nekošerovaným! [...] Pokrokové pražské obecnstvo klidně snáší tento diktát ortodoxní hrstky, poněvadž každý, kdo se ozve, je označován za odpadlíka a nevěrce, který bouří proti předpisům a tradici.“⁵²⁸

V r. 1930 vrchní pražský rabín dr. Ch. Brody odešel z Prahy a rozhodl se pokračovat ve své publikační činnosti v nakladatelství Schocken-Verlag v Berlíně, stal se tam vedoucím Institutu pro výzkum hebrejské poezie; jako zastupující vrchní pražský rabín působil Aladar Deutsch. Ch. Brody v r. 1933 rezignoval na svou funkci (spolu s institutem se přestěhoval do Jeruzaléma). Bylo zřejmé, že bude obtížné najít jeho nástupce, který by vyhovoval jazykovým požadavkům a byl přijatelný pro všechny názorové skupiny v PŽNO. Proto nebyl poměrně dlouho post rabína obsazen. Pak se stal vrchním rabínem G. Sicher.

PŽNO založila několik škol. V r. 1935 byl založen Sociální ústav židovských náboženských obcí Velké Prahy. V r. 1937 se předsedou PŽNO po Němci B. Steinovi stal představitel českožidovského hnutí M. Reiner. Do funkce vrchního rabína byl jmenován r. 1939 (po odjezdu rabína G. Sichera do Jeruzaléma) A. Deutsch. Měl tragickou úlohu provést pražskou obec obdobím *šo'a*.

5.10 Židovské náboženské obce v právu – struktura a statut

Československo při svém vzniku převzalo správní systém rakouský i uherský, které se od sebe odlišovaly. Po převratu 1918 byly v nové republice zrušeny všechny politické místní židovské obce a sloučeny se souvisejícími obcemi stejného jména. Za Rakousko-Uherska se vývoj židovských obcí v tzv. Zalitavsku, tedy maďarské části říše, řídil jinými zákony, než

⁵²⁷ STROSS, Otto. Quo usque? *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 6, 11. 2. 1938, s. 2.

⁵²⁸ Ortodoxie na postupu. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 18, 3. 5. 1929, s. 1, Ortodoxie na postupu. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 20, 17. 5. 1929, s. 1.

v tzv. Předlitavsku, tedy rakouské části říše. V době ČSR se Slovensko a Podkarpatská Rus nadále řídily těmi původně maďarskými zákony, zatímco Čechy, Morava a Slezsko rakouským zákonem z 21. března 1890.⁵²⁹ Ed. Lederer uvádí: „Zákon z 21. března 1890, č. 57 ř. z. vypravil židovskou náb. obec úplnou samosprávou. Tomuto právu odpovídá také povinnost. Židé u nás spravují si svou náboženskou obec sami. V ní je vlastně již rozlučka církve od státu provedena.“⁵³⁰ Organizační struktura židovských obcí byla dána státem, statut ŽNO nebyl v ČSR jednotný.⁵³¹

Zákonu z 21. března 1890 jsme se již podrobně věnovali. Můžeme jen zmínit, že dispensní rabíny, tj. rabíny s menší kvalifikací, než ji zákon žádal, nebylo od 15. dubna 1900 už dále dovoleno ustanovovat.⁵³²

Nadále platila pro členy ŽNO povinnost platit obci daň. K daňovému zatížení se opakovaně vyjadřují představitelé českožidovského hnutí. Setkáváme se s myšlenkami, že poměrně největšímu blahobytu, dokonce bohatství, se těší zrovna příslušníci židovského vyznání, ale jejich dosavadní zdanění pro účely kulturní neodpovídá zdaleka jejich daňové způsobilosti. K tomu, aby židovské děti dostávaly odpovídající náboženskou výchovu a aby mohlo docházet k ukojení náboženských potřeb členů ŽNO, je pochopitelně třeba mít kvalitní rabíny, udržované synagogy, atd. a na vše toto je třeba peněz a tedy náboženské daně. Židé, ale ačkoliv jsou bohatí, tak šetří na svých náboženských potřebách a narozdíl od předchozích generací nechtějí židé nyní financovat ŽNO a vystupují z nich, aby nemuseli platit náboženskou daň.⁵³³

Mnoho ŽNO ale bohužel nefungovalo správně, jak se dozvídáme od Ed. Lederera: „Podle statistiky, jež je mně po ruce, je v Čechách 195 náb. obcí [...]. Zajisté třetina z nich existuje jen na papíře a dvě třetiny jsou nezpůsobilé, aby zákonu učinily zadost. Samy živoří a brání obcím sousedním a života schopným v plném rozkvětu, jelikož jim ubírají členstvo svých obvodů. Členové těchto nezuživých náb. obcí se brání však svému zániku, částečně

⁵²⁹ KOHN, Lev. K osnově nové právní úpravy náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 29–30, 24. 7. 1936, s. 3, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 34.

⁵³⁰ LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.

⁵³¹ FLEISCHMANN, G. *The Religious Congregations 1918–1938*, s. 278.

⁵³² *Zákon, daný dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/57-1890.htm> >, LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.

⁵³³ LEDERER, Edvard. Úředníci a zřizenci židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 19. 6. 1920, s. 1, KLEINER, Kamil. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3, FEDER, Richard. Nic jim nedávat! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 27. 1. 1920, s. 2, REICH, Otto. Reakce na článek Dr. Richarda Federa „Nic jim nedávat!“. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 6, 2. 1920, s. 2.

z pochopitelné přichylnosti k tradici místní a ku zděděným zřízením, částečně proto, že bývá vždy dost lidí, kteří se neradi loučí s funkcemi [...].⁵³⁴

5.11 Vznik svazů

Pokračující dezorganizace ŽNO, způsobená jednak stěhováním židů do větších měst, jednak následky liberalistického období, vyvolávala už mnoho let potřebu čelit vznikajícím nedostatkům jak kulturním, tak i školským (vyučování židovskému náboženství), a řešit na novém a širším základě i hmotnou existenci ŽNO. V dobách Rakouska-Uherska se tyto snahy neselekaly s velkým zdarem nepřízní politických poměrů a centralistického duchu vídeňské vlády. Ačkoliv již při poradách jak v poslanecké, tak v panské sněmovně X. zasedání bývalého rakouského parlamentu r. 1888 bylo na přípustnost vyšší kultové organizace pamatováno, k jejímu vytvoření za časů monarchie v předlitavských zemích vůbec nedošlo.

V době vzniku ČSR, když ŽNO ztratily po rozpadu habsburské říše spojení s židovstvem v Rakousku, obzvláště ve Vídni, a v Maďarsku, byla neexistence zastřešující organizace ŽNO vnímána ještě bolestněji. Po vzniku republiky se tedy potřeba mít nějakou centrální autoritu, nějakého koordinátora činností ŽNO jevila ještě naléhavěji, skutečnost, že každá z několika stovek ŽNO v republice byla samostatná, vedla ke stavu blízkému anarchii. Představitelé obcí se snažili o vytvoření ústředního orgánu. Snaha o zřízení ústředí pro všechny ŽNO v celé republice narážela na postoje ortodoxních obcí na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, které se nechtěly spojit se ŽNO v českých zemích. Zřízení zemského svazu pro celé Čechy ztroskotávalo na národnostních neshodách. Snaha o zřízení centrální autority byla vidět po celé meziválečné období. Situace byla velmi složitá.

Již v listopadu 1918 byl založen *Zemský svaz židovských náboženských obcí na Moravě / Landesverband der jüdischen Gemeinden Mährens*. Poté byl založen *Zemský svaz židovských náboženských obcí ve Slezsku / Landesverband der jüdischen Gemeinden Schlesiens*. Členství ve svazech bylo dobrovolné. Stanovy obou svazů byly schváleny MŠANO v r. 1924 resp. v r. 1925 a bylo v nich zdůrazněno, že se jedná o dobrovolné svazy poradní.⁵³⁵

⁵³⁴ LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.

⁵³⁵ BONDY, Otto. Naše náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3, LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1, EISENBERG, J. Svaz obcí a svaz rabinů. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 2, 1. 2. 1925, s. 4, KLEINER, Emil. Reforma židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 10, 16. 4. 1926, s. 2, FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 295, KOHN, Lev. K osnově nové právní úpravy náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 29–30, 24. 7. 1936, s. 3, Osnova o organizaci náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 47, 20. 11. 1936, s. 1, *Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. IV. volební období. 3. zasedání. Tisk 240. Zpráva I. kulturního výboru II. ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona*

O činnosti dalšího svazu, *Svazu českých náboženských obcí židovských v Čechách*, se v českožidovském tisku pravidelně objevují zprávy o jeho činnosti a výzvy k ŽNO, aby se staly členy tohoto svazu.⁵³⁶ Podrobnější seznámení s činností *Svazu českých náboženských obcí židovských v Čechách* je v tomto článku: „Vážení souvěrci! ‚Svaz českých náboženských obcí židovských‘ zřídil stálý sekretariát svůj v Kolíně, jehož vedením pověřil známého pracovníka českožidovského p. redaktora M. Schoenbauma, kterému adresovati jest všechny dopisy a peníze určené ‚Svazu náboženských obcí‘. Činnost sekretariátu našeho vztahuje se k veškerým existenčním potřebám náboženských obcí českých [...]. Zvláštní péči věnuje sekretariát přípravám k neodkladné, časové reformě stanov náboženských obcí našich vypracováním vzorových stanov takových a tam především nevyhnutelné reformě soustavy zdaňování poplatníků, jejíž náprava, odpovídající dnešním potřebám jest přímo životní podmínkou obcí našich; dále reformě volebního práva a zvláště naléhavému již zlepšení platů všech funkcionářů náboženských obcí našich na existenční minimum podle dnešní drahoty a v zájmu důstojné reprezentace stavu jejich [...]. Horlivou snahou sekretariátu bude také připravovati žádoucí zlepšení náboženského vyučování naší mládeže na všech školách, k němuž jest nutno odborné učiliště pro vzdělání kvalifikovaných učitelů náboženství, kteří by také přednáškovými kursy v obcích, kde toho třeba, popularisovali, šířili znalost kulturních dějin židovských moderními pomůckami ve všech vrstvách našeho členstva. Časové reformy bohoslužeb, jako vůbec všechny jiné žádoucí opravy v náboženských obcích, budeme doporučovati a organisovati podle nejlepších vzorů pokrokové ciziny, s náležitým vždy zřetelem ke zvláštním poměrům našim a s výběrem spolehlivých výsledků reforem jinde již vyzkoušených a delší praxí osvědčených. Svým sekretariátem budeme pečovat o zachování všech cenných kulturních památek, stavebních a uměleckých památností obcí našich, památných, starobylých synagog, starých hřbitovů, významných náhrobků, důležitých listin archiválních, knih a všech starých rodinných památek, vzácných uměleckých předmětů chrámových atd.“⁵³⁷ Rozhodně ne všechny ŽNO ale na výzvy na vstup do *Svazu českých náboženských obcí židovských v Čechách* reagovaly kladně. Komplikovanou situaci si přiblížíme úryvkem z článku R. Federa: „Když nastoupil před 15 lety ve velké dvoraně pražské plodinové bursy nově utvořený Svaz českých israel. náboženských obcí za účasti několika set zástupců israel. náboženských obcí svůj životní běh, byl uvítán s radostí

(tisk 220), jímž se doplňuje organisace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské [online]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0240_00.htm >.

⁵³⁶ *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 21, 24. 5. 1919, s. 5, Starostům českých náboženských obcí židovských! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 30, 24. 12. 1920, s. 5, Otevřený list starostům českých náboženských obcí! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 31, 30. 12. 1920, s. 4.

⁵³⁷ Ze svazu českých náboženských obcí židovských. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 13, 28. 8. 1920, s. 5.

a jáсотem všech tak zvaných dobrých židů, kteří skládali v něj největší naděje [...]. Obce, které do Svazu nevstoupily a jeho činnost znemožnily, uváděly ovšem pro své jednání různé důvody: ty jedny, jako Praha, Vinohrady, Plzeň, Budějovice prohlásily, že jsou oboujazyčné a že se nemohou proto státi členy Svazu českých náboženských obcí; jiné opět daly si nářer ortodoxní, a nevstoupily do Svazu, v jehož čele stáli lidé pokrokoví.⁵³⁸

Šest obcí na pražských předměstích, obec pražská, obec plzeňská a obec budějovická se spojily do dalšího svazu. Stanovy tohoto *Svazu židovských náboženských obcí Velké Prahy* byly potvrzeny MŠANO v listopadu 1925. Představitelé *Svazu českých náboženských obcí židovských v Čechách* byli velmi rozčarováni skutečností, že došlo k vytvoření tohoto *Svazu židovských náboženských obcí Velké Prahy*, neboť doufali, že se tyto obce přičlení k jejich svazu, chtěli totiž vytvořit jednotný český svaz.⁵³⁹

Díky iniciativě Ernesta Kantora, předsedy teplické obce a Emila Marguliese, předního sionistického vůdce a předsedy litoměřické obce, byl založen v říjnu 1924 *Svaz německých židovských náboženských obcí v Čechách*, později s názvem *Svaz židovských náboženských obcí s jednací řečí německou / Verband der Kultusgemeinden mit deutscher Geschäftssprache*. MŠANO schválilo stanovy českého i německého svazu v únoru 1927.⁵⁴⁰

Celkově tedy státní správa povolila v letech 1924–1927 administrativními výnosy MŠANO konstituování celkem pěti svazů na teritoriálním a národnostním podkladě. Stanovy všech pěti svazů byly v zásadě podobné a jejich činnost velmi pozitivní. V krátké době zaujaly svazy významné místo v židovském životě a získaly si velkou prestiž. MŠANO je uvítalo jako centrální agentury, které vystupovaly jako mluvčí a reprezentanti židovských obcí. Jen pár převážně menších obcí se rozhodlo nevstoupit do žádného svazu.⁵⁴¹

V dubnu 1926 se konala konference, kde bylo všech 5 svazů, o které čteme v článku E. Kleinera: „Dne 12. t. m. konala se za předsednictví mag. rady Dra Steina porada dílčích a zemských svazů náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jakož i jiných interesovaných korporací, jako je svaz rabínů apod., o úpravě poměrů náboženských obcí v Československé republice. Vzдор obvyklé různosti názorů podařilo se tentokráte naléztí podklad pro jednotné řešení reformy židovských náboženských obcí a všech z ní souvisejících

⁵³⁸ FEDER, Richard. Svaz českých israelských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 6, 28, 3. 1924, s. 4.

⁵³⁹ Otázka Svazu českých israel. nábož. obcí. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 16, 15. 9. 1924, s. 1, PAŘÍK, Arno. *Prague* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.

⁵⁴⁰ LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1, *Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. IV. volební období. 3. zasedání. Tisk 240. Zpráva I. kulturního výboru II. ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 220), jimž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Dostupné na World Wide Web:

< http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0240_00.htm >.

⁵⁴¹ KOHN, Lev. K osnově nové právní úpravy náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 29–30, 24. 7. 1936, s. 3, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 34.

četných otázek podrobných, z nichž nejhlavnější a zejména pro nás české židy nejdůležitější jest zřízení moderního učiliště pro české rabíny a učitele náboženství [...]. Svazy náboženských obcí, tj. Svaz českých náboženských obcí židovských v Čechách, Svaz německých židovských náboženských obcí v Čechách, Svaz židovských náboženských obcí Velké Prahy, Zemský svaz židovských náboženských obcí na Moravě a Zemský svaz židovských náboženských obcí ve Slezsku, jsou útvary fakultativní, které naprosto nemají autority rozhodovati tam, kde židovská náboženská obec, která jedině jest zákonným právním subjektem, jejich rozhodnutí dobrovolně se nepodrobí. Jeví se tu tudíž především potřeba doplniti zákon z roku 1890 v ten smysl, aby ze svazu obcí stal se orgán jednotlivým obcím nadřízený a právoplatně rozhodující.⁵⁴² Tato snaha po spojení svazů stále sílila: „[...] jest zapotřebí jediné organisace náb. společnosti židovské v českých zemích [...]. Organisace takové posud není. Ale může býti nyní snadno zřízena tím způsobem, že všechny shora jmenované svazy si zřídí společný výbor a dají jej státní správou kultovou schváliti [...].⁵⁴³ Svazy se tedy dohodly na spojení do *Nejvyšší Rady*.

5.12 Nejvyšší Rada

Nejvyšší Rada svazů náboženských židovských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku / Oberster Rat der Kultusgemeinde-Verbände Böhmens, Mährens und Schlesiens byla založena na konci listopadu 1926. Jejím prvním rozhodnutím byla podpora učitelského semináře v Brně, který vychovával učitele náboženství pro obce na Moravě a získával studenty z Podkarpatské Rusi. Především zásluhou Norberta Adlera byly MŠANO schváleny stanovy NR dne 3. září 1927. Vnitřní struktura NR byla založena na předpokladu úplné rovnosti všech 5 ustanovujících svazů. Každý svaz do NR delegoval 6 delegátů včetně jednoho rabína. NR si pak zvolila svůj výkonný orgán – devítičlenný výbor (prezidium), který fungoval jako mluvčí v kontaktu s okolím. Prezidium skrze svého předsedu, výkonného ředitele a sekretariát vykonávalo většinu práce NR a byli v něm zastoupeni členové všech 5 ustanovujících svazů. Ze členů prezidia alespoň jeden byl rabínem. Finanční požadavky NR byly zajištěny od svazů a založeny na počtu členů v jejich jednotlivých ŽNO. Prvním předsedou výboru byl A Stein, který byl v r. 1931 vystřídán Josephem Popperem, kterého r. 1934 následoval M. Reiner.⁵⁴⁴

⁵⁴² KLEINER, Emil. Reforma židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 10, 16. 4. 1926, s. 2.

⁵⁴³ LEDERER, Edvard. Kongruový zákon a naši rabíni. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 25, 24. 9. 1926, s. 1.

⁵⁴⁴ ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 34, *Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. IV. volební období. 3. zasedání. Tisk 240. Zpráva I. kulturního výboru II. ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 220), jímž se doplňuje organisace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Dostupné na World

Během prvního a druhého desetiletí existence ČSR se přesunul organizovaný náboženský život z jednotlivých ŽNO v západní části republiky na svazy a ve výsledku na NR. Během tohoto období NR získala autoritu mezi obcemi, ale též prestiž, kterou potřebovala k vyjednávání s vládou a úřady. V lednu 1928 NR vypracovala program. Jeho postupná realizace pomohla nejen zastavit úpadek, ale dokonce se podílet na rekonstrukci a vylepšení židovského náboženského života.

Můžeme zmínit alespoň nejdůležitější body programu, které se podařilo realizovat, nebo o jejichž realizaci se NR velmi snažila.

Byly zpracovávány statistické údaje ohledně ŽNO a NR se rozhodla pro slučování ŽNO, protože celá řada především malých venkovských ŽNO, z nichž se během doby mnohé rodiny vystěhovaly, již nebyla schopna samostatného života, zejména po stránce finanční. Účelem slučování bylo zintenzivnění života v náboženských obcích.⁵⁴⁵ V r. 1931 počet židovských náboženských obcí v Čechách klesl na 170.⁵⁴⁶

Slučování rabinátů – některé obce spolusdílely jednoho rabína.⁵⁴⁷

Svazy, ŽNO a vlastně celé židovstvo oslavovaly různé události společně s ostatní populací republiky, a to zvláštěními bohoslužbami, setkáními a oslavami z různých kulturních a společenských důvodů. Např. můžeme uvést oslavu 80. narozenin prezidenta TGM.

Počinem v historii i židovském vzdělání v historických zemích byla publikace českého překladu *Pentateuchu*, který měl být původně vydán k 10. výročí republiky, to se ale bohužel nestihlo. Důvod byl ten, že na překladu pod dohledem dr. A. Steina pracovali původně čtyři učenci, což práci komplikovalo. Pak v práci na překladu pokračovali jen rabíni dr. Isidor Hirsch a dr. G. Sicher, kteří spolu vše snadno konzultovali, a práce pokračovala rychleji. Jednalo se o první český překlad *Pěti knih Mojžišových* vytvořený židovskými učiteli a založený na židovských zdrojích. Čtyři svazky se objevily ještě před druhou světovou válkou, pátý svazek (jež přeložil G. Sicher sám) až po válce.⁵⁴⁸

Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0240_00.htm >, FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 308.

⁵⁴⁵ Slučování židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 16, 20. 4. 1928, s. 5.

⁵⁴⁶ BROD, Petr, ČAPKOVÁ, Kateřina, FRANKL, Michal. *Czechoslovakia* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czechoslovakia> >.

⁵⁴⁷ Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4.

⁵⁴⁸ FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 315–316, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 35, Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 3, Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4, STRANSKY, H. The Religious Life in Historic Lands, s. 344, PETROVÁ, Zuzana. *Proč jsem se vrátil. Ke dvěma výročím rabína Gustava Sichera* [online]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2010-09.pdf> >.

NR se rozhodla publikovat *machzor* v českém překladu A. Steina. Dále NR napomáhala vydávání historických a náboženských publikací (např. Goldovy sborníky, časopisy).⁵⁴⁹

NR se snažila o reformu vyučování náboženství. Čelila ale mnohým problémům, především nedostatku kvalifikovaných učitelů, nejednotnosti učebních osnov, nezájmu rodičů. Snažila se o zavedení společné osnovy pro vyučování náboženství. Poskytovala subvence pro učebnice náboženství. Ustanovila komisi k posouzení učitelů náboženství, aby se ujistila, že zaměstnává příslušně vzdělaný personál.⁵⁵⁰

Byla učiněna důležitá rozhodnutí ohledně péče o památky a historické bádání. Byla založena Společnost Židovského muzea. Výbor pro židovské památky publikoval *Die jüdische Denkmäler in der Tschechoslowakei* (1934, editorem byl S. H. Lieben). Rada dosáhla hmatatelných úspěchů na poli židovských historických dokumentů.⁵⁵¹

Bylo zřízeno Centrum židovské sociální pomoci.⁵⁵² Od r. 1933 toto centrum především organizovalo pomoc emigrantům, kteří přicházeli do ČSR nejdříve z nacistického Německa, pak též z Rakouska.⁵⁵³

Snahy získat novou generaci rabínů i přes neexistenci rabínského semináře v republice, byly úspěšné. NR dávala ročně půjčku 8 000, – Kč čtyřem kandidátům (později pěti), kteří chtěli studovat na rabínských seminářích ve Vratislavi či Berlíně. Od studentů byla požadována dobrá znalost češtiny a po dokončení studia museli být na pozici rabína v Čechách, na Moravě, či ve Slezsku minimálně 10 let. Opravdu se během několika let tito mladí absolventi vraceli do židovských obcí v Čechách a „[...] přinášeli nové nadšení a dávali svým spoluvěřícím novou víru v budoucnost judaismu ve své zemi.“⁵⁵⁴

NR založila Školu náboženských studií v Praze, která sloužila jako příprava před rabínským seminářem. Příprava v Praze vznikla ze soukromé iniciativy a byla převzata do správy pražským svazem, zkracovala dobu studia na seminářích na pouhé dva roky, čímž se velmi ušetřilo. Děkanem školy byl dr. Voskin-Nahartabi.⁵⁵⁵

Již mnohokrát jsme zmínili opakovanou snahu o založení rabínského semináře. O to se pokoušela též NR. Schůze NR dne 24. března 1929 se konala za předsednictví dr. A. Steina

⁵⁴⁹ Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4.

⁵⁵⁰ FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 314–315, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 35, Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4.

⁵⁵¹ Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 3.

⁵⁵² Zasedání Nejvyšší Rady svazu židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 2.

⁵⁵³ Emigranti. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 42, 16. 10. 1936, s. 1, Poznámky k problému židovské emigrace. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 33–34, 30. 8. 1935, s. 1.

⁵⁵⁴ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 347.

⁵⁵⁵ Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 3, Zasedání Nejvyšší Rady svazu židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 2.

a dr. J. Poppera na židovské radnici pražské a bylo zde projednáno usnesení o založení semináře pro rabíny a učitele náboženství v Praze. Bylo rozhodnuto o založení tohoto semináře, předpokládala se výuka již ve školním roce 1929 / 30, ředitelem semináře byl ustanoven vrchní rabín pražský dr. Ch. Brody, vedle něho měly působit nejméně dvě další teologické síly učitelské, kromě nich ještě další potřební lektoři a pomocné síly. K účelu zřízení semináře byla zařazena do rozpočtu na r. 1929 částka 100 000, – Kč, provedením usnesení byla pověřena prezidiální konference.⁵⁵⁶ Bohužel ale NR sama shromáždila prostředky pouze v uvedené výši, k otevření semináře bylo ale třeba více finančních prostředků a NR očekávala od vlády pomoc též ve výši 100 000, – Kč. V listopadu r. 1930 v parlamentní debatě sice rabín dr. G. Sicher zdůraznil potřebu rabínského semináře a žádal o schválení dotace, požadavek byl ale zamítnut, takže seminář se nerealizoval. Později česká UK projevila vůli začlenit do Filozofické fakulty židovský akademický institut, který by vychovával nové rabíny, to se bohužel též nezrealizovalo. V meziválečném období se ale slibně rozvíjelo studium hebraistiky na české Univerzitě Karlově v Praze pod Seminářem pro filologii semitskou (Rudolf Růžička). Konečně v r. 1937 se zdálo, že mnohaleté úsilí o zřízení rabínského semináře v Praze bude úspěšné; vláda totiž schválila jeho založení. Zájemci museli mít ukončenou střední školu. Studium mělo trvat šest let a první studenti měli začít studovat v říjnu 1938. Došlo však k podepsání *Mnichovské dohody* a zcela zásadně se změnila situace.⁵⁵⁷

Ve spolupráci s hebrejským gymnáziem v Mukačevu, jehož dlouholetým ředitelem byl Ch. Kugel, byly organizovány kurzy pro učitele náboženství.⁵⁵⁸

NR zvolila komisi, která na základě žádosti ŽNO zkoumala způsobilost uchazečů o rabínské místo. Nejvyšší Rada se opakovaně snažila apelovat na úřady, aby zajistila zaměstnání rabínům narozeným v zahraničí a jejich případné naturalizování.⁵⁵⁹ Otázku udělování státního občanství považovala NR za velmi aktuální; argumentovala tím, že i kdyby byl rabínský seminář zřízen, stejně první absolventi vyjdou až za šest let, takže je třeba do té

⁵⁵⁶ Zasedání Nejvyšší Rady svazu židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 2.

⁵⁵⁷ FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 320–325, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 35, Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4.

⁵⁵⁸ VĚRNÝ, T. Politické metody sionistů v Československé republice. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 7, 15. 4. 1925, s. 1.

⁵⁵⁹ FLEISCHMANN, G. The Religious Congregations 1918–1938, s. 315–316, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 35, Zasedání Nejvyšší Rady svazu židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 2.

doby mít rabíny cizince. Bohužel ale stát zkoumal každý případ žadatele o občanství zvlášť a nevyšel v tomto NR vstříc. A tak bylo stále mnoho obcí bez rabínů.⁵⁶⁰

Musíme též zmínit velkou opozici, která se zvedla proti zákonu týkajícího se týrání zvířat, kdy v návrhu zákona byla ohrožena *schita*. Zde došlo ke spolupráci též se Slovenským svazem a bylo dosaženo úspěchu, *schita* zůstala zachována. Rituální porážka byla podle zákona náboženskou tradicí, ale i nadále se velice často setkávala s nevolí ze strany městských úřadů.

NR podpořila tým reprezentující ČSR na Makabiádě v Palestině.

5.13 Snaha o povinnou organizaci

Ačkoliv došlo k vytvoření svazů a NR, nebyl tu zákonný podklad nucenosti, protože jednotlivé ŽNO nemusely poslouchat a mohly ze svazů prostě vystoupit. NR po schůzi pořádané v prosinci 1931 v Moravské Ostravě předložila MŠANO rámcovou osnovu o úpravě vyšší organizace a příslušný návrh novely k zákonu ze dne 21. března 1890. MŠANO však vypracovalo vlastní návrh, který po provedeném připomínkovém řízení, byl schválen v ministerské radě dne 6. června 1936. *Návrh zákona, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské*, byl projednáván v parlamentu a dosáhl shody. Nejdříve byl přednesen dr. A. Goldsteinem v ústavně-právním výboru a pak v kulturním výboru dr. Chajimem Kugelem. Problém byl, že návrh zákona nebyl pro celou republiku, ale jen pro její západní část, nespecifikoval práva ŽNO k získání dotací ze státních fondů, přesto ale vytvořil jakýsi rámec, uvnitř kterého se mohly rozvíjet ŽNO v historických zemích. Byl to významný krok.

L. Kohn publikoval k nové právní úpravě následující: „Senát Národního shromáždění přijal návrh zákona, kterým se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemi České a Moravskoslezské [...]. Jde tu především o otázku demokratisace volebního řádu, která jest již od převratu veřejně ventilována, dále o přizpůsobení některých ustanovení zákona č. 57 / 1890 moderním hlediskům náboženské svobody (jde o § 24–26) [...]. Osnova sama, stanoví ve svém § 1., že se náboženské obce židovské, nedotýkajíc se jejich postavení jako základu vnějších právních poměrů náboženské společnosti židovské podle zákona ze dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., slučují v jednotné společenství, jehož úkolem jest pečovati o náboženské potřeby, které buď jsou židovskému vyznání v obvodu dotyčného společenství

⁵⁶⁰ Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 3, Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4.

společné, nebo přesahují rámec a síly jednotlivých náboženských společností. To znamená:

1. Pokud zákon neustanovuje jinak, zůstává dnešní kompetence obcí, která jest i nadále zásadní, zachována; pro kompetenci vyšších organizací musí být výslovná opora v zákoně.
2. Slučují se jen náboženské obce; postavení jejich členů se nemění, zůstávají výlučně podrobeni pravomoci své obce, a společenstvo ani svazy přímo proti nim nemají žádného práva, leda prostřednictvím náboženských obcí.
3. Společenství jsou obce podrobeny jen pokud jde o jeho výše uvedenou kompetenci, zachovávajíce zejména svou veřejnoprávní subjektivitu a možnost hájit ji (a tedy i svou zbylou pravomoc) proti zásahům společenství instančně do všech důsledků.
4. Společenství se má starati nejen o záležitosti společné, nýbrž i o ty, které přesahují ‚rámec a síly‘ jednotlivých obcí [...], zejména tedy i o záležitosti jednotlivých obcí, které nejsou již dobře s to, aby zastaly své úkoly, ale které z jakéhokoli důvodu nejsou ještě státní správou rozpuštěny.

Odst. 2. § 1. pak dále uvádí některé úkoly [...] a to: podávati návrhy a dobrozdání státní správě, týkající se židovského kultu, zakládati a udržovati ústavy a zařízení sloužící účelům, uvedeným v předcházejícím odstavci a dozírati na udržování a správu fondů a ústavů, zřízených v dřívějších dobách pro židovstvo v jednotlivých zemích, pokud se týče činiti o těchto věcech opatření se schválením Ministerstva školství a národní osvěty, konečně pak přijmati a vyúčtovati kongruové příspěvky [...].

Odst. 3. § 1. určuje některé případy, kdy státní správa musí, dříve než rozhodne o určitých opatřeních proti náboženské obci, vyslechnouti společenství. [...]

§ 2. společenství totiž může sdružit náboženské obce uvnitř svého obvodu ke všem nebo některým úkolům, které ‚přesahují rámec a síly jednotlivých obcí‘ ve svazy, které nesmí přesahovat obvodů země [...].

§ 3. se výslovně přiznává právní subjektivita společenství i svazů [...]

§ 4. stanoví, že ‚podrobnější předpisy o tom, které jsou orgány společenství, po případě i svazů, jak se zřizují i obnovují, jak se děje zastupování dotyčných kultových organizací při právních jednáních, jak se zřizují, mění a zrušují případné svazy náboženských obcí židovských, která jsou práva a povinnosti náboženských obcí židovských vzhledem k jejich společenství, pokud se týče vzhledem ke svazům, jak jsou upravena volební práva a řád do společenství i případných svazů, jak se uhrazují hmotné potřeby těchto organizací, zejména jak se rozvrhují příspěvky k dotyčným potřebám a jaká jest jejich maximální výše a za jakých podmínek může být tato výše výjimečně překročena i jak se rozhodují spory mezi náboženskými obcemi‘, obsahuje ústava náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské. [...] Vypracuje ji Nejvyšší Rada a předloží ji Ministerstvu školství

a národní osvěty. [...] § 5. stanoví, že volitelní jako orgáni a členové orgánů jsou jen českoslovenští státní příslušníci náboženských obcí v obvodu společenství.⁵⁶¹

Zákon č. 9/ 1937 Sb. Národního shromáždění, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské byl přijat 21. ledna 1937. Nabytí účinnosti zákona bylo ale vázáno na vypracování *ústavy náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* a její schválení vládou ČSR. NR předložila osnovu *ústavy* jednotlivým náboženským obcím k vyjádření.⁵⁶²

O. Stross k *návrhu ústavy náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* uvádí: „Svaz Čechů – židů vypracoval rozsáhlé připomínky k návrhu ústavy a jeho členové, kteří jsou zastoupeni v Nejvyšší Radě a v jednotlivých náboženských obcích, vzali tyto připomínky za své [...]. Do první kategorie spadá především náš odpor proti rozšíření působnosti židovských náboženských obcí a vyšších útvarů z agendy náboženské na agendu kulturní a sociální [...]. Nejpodstatnějšími námitkami z druhé kategorie jsou především naše námitky proti zřízení dvou svazů pro židovské náboženské obce v Čechách a to podle jednacích řečí české a německé [...]. Pokládáme navrhované národnostní dělení za rakouský přežitek a za překážku přirozeného postupného šíření české jednacích řečí v náboženských obcích a svazech [...]. Ze [...] třetí kategorie našich námitek uvádíme tyto nejdůležitější: [...] Nesouhlasíme s nynější formulací citovaného předpisu, která přiznává náboženským obcím právo, aby odňaly volební právo svému příslušníku, který jim způsobil hanbu. Tento předpis jeví se nám jako nedemokratická obdoba klatby a skýtá možnost k různým politickým šikanám.“⁵⁶³ Návrh *ústavy náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* vypracovaný NR se stal dalším jablkem sváru mezi sionisty a českožidovským hnutím, neboť představitelé českožidovského hnutí nesouhlasili především s myšlenkou, že židovské náboženství je náboženstvím národním.⁵⁶⁴ Existoval zde hluboký rozdíl v nazírání na funkci ŽNO, českožidovské hnutí usilovalo o to, aby se ŽNO věnovaly výhradně svému náboženskému poslání, sionisté usilovali, dle představitelů českožidovského hnutí, o protizákonnou přeměnu židovských náboženských obcí v národně – židovské obce.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ KOHN, Lev. K osnově nové právní úpravy náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 29–30, 24. 7. 1936, s. 3.

⁵⁶² *Zákon č. 9 / 1937 Sb. Národního shromáždění, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Společnost pro církevní právo při PF UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/9-37.htm> >, ROTHKIRCHEN, L. *The Jews of Bohemia and Moravia*, s. 35–36, FLEISCHMANN, G. *The Religious Congregations 1918–1938*, s. 321, Co je úkolem náboženských obcí židovských? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 21, 21. 5. 1937, s. 2.

⁵⁶³ STROSS, Otto. Ústava Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 22, 28. 5. 1937, s. 1.

⁵⁶⁴ Je židovské náboženství náboženstvím národním? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 31–32, 6. 8. 1937, s. 1.

⁵⁶⁵ STROSS, Otto. Quo usque? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 53, 31. 12. 1937, s. 1.

Představitelé českožidovského hnutí rozhodně trvali na tom, že dle platného zákona ze dne 21. března 1890 je úkolem náboženských obcí pečovat o náboženské potřeby a z dalšího znění zákona jasně vysvítá, že jde o potřeby čistě a pouze kultové.⁵⁶⁶

Vidíme tedy, že nadále trvaly spory mezi jednotlivými frakcemi, O. Stross ke konfliktům uvádí: „Boj o poslání židovských náboženských obcí mezi našimi stoupenci a sionisty zračí se i v různých věstnicích vydávaných náboženskými obcemi nebo jejich svazy [...]. Rozdílnost pojetí židovské otázky jest mezi asimilanty a sionisty tak veliká, že může být těžko překlenuta nějakým společným neutrálním tiskovým orgánem náboženských obcí. [...] dnešní doba jest nejméně vhodná k zahájení nějakého urputného vnitrožidovského boje [...]. Cesta k dorozumění mezi námi a sionisty (ovšem k žádnému programovému vyrovnání) vede pouze přes odpolitování židovských náboženských obcí.“⁵⁶⁷

Na speciálním plenárním zasedání NR 30. ledna 1938 byl návrh *ústavy náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* schválen a předložen NR vládě ke schválení. Zatímco stále probíhaly tyto vnitřní zápasy, sílilo nacistické nebezpečí, došlo k anšlusu Rakouska, které bylo na jaře 1938 včleněno do Říše. Československé židovstvo se ocitlo v ohrožení. Nicméně po nějakou dobu pokračovaly věci tak, jako dříve. Vládní diskuze nad *ústavou náboženské společnosti*, která měla přes 200 paragrafů a diskuze s NR trvala příliš dlouho a byla bezvýsledná. *Zákon č. 9/ 1937 Sb. Národního shromáždění, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* nenabyl tedy nikdy účinnosti. Mezitím se zásadně měnila politická situace. V pohraničí se zvedaly antisemitské nálady, K. Henlein a K. H. Frank získávali stále více stoupenců. *Mnichovská dohoda* vedla ke ztrátě pohraničí (celkem 28 000 km²) a zrodu tzv. druhé republiky, prezident Ed. Beneš rezignoval a odešel do emigrace.

5.14 Konečná fáze

Po *Mnichovské dohodě* každý inteligentní pozorovatel viděl, že ŽNO v okupovaných územích dlouho nepřežijí. Do Prahy proudili uprchlíci. Poslední žádostí NR, adresované vládě v listopadu 1938, byla zoufalá prosba právě o pomoc při přestěhování židovských obyvatel z Němci zabraného pohraničí.

České židovstvo, které mělo dobrý důvod být hrdé na své úspěchy a na svůj podíl na životě a kultuře ČSR se ocitlo v nejhorší situaci za dobu své mnohasetleté historie.

Vše vyvrcholilo v tragédii *šo 'a*.

⁵⁶⁶ Sociální péče náboženských obcí. *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 6, 11. 2. 1938, s. 1.

⁵⁶⁷ STROSS, Otto. Quo usque? *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 6, 11. 2. 1938, s. 2.

ZÁVĚR

Ve své práci nejprve přibližuji období, které předcházelo éře, jež je vlastním tématem mého výzkumu. Až do konce 18. stol. žili židé mimo křesťanskou společnost, jejich statut vedl k silnému ztotožnění se s židovskou obcí. Tento staletý rámec se začal proměňovat v důsledku reformy císaře Josefa II. Proces sekularizace a germanizace židovského života pokračoval i na počátku 19. stol.

Revoluce r. 1848 a léta následující odstranila nejhorší protižidovskou legislativu. Vyhlášení svobody usídlení se vedlo ke dvěma velkým migračním vlnám a v důsledku k zásadním demografickým změnám. Nejprve došlo k postupnému odlivu velké části židovského obyvatelstva z dřívějších ghett, kde po staletí sídlily celé generace předků, výsledkem bylo vylidnění ŽNO s mnohasetletou tradicí. Následně došlo k příchodu mnoha židů do velkých průmyslových center, kde se výrazně rozrostly ŽNO nebo vznikly zcela nové velké ŽNO.

Židé měli na výběr mezi českou a německou společností, období okolo let 1830–1870 je především ve městech charakteristické kulturní syntézou židovskou a německou. Energicky se rozbíhající emancipační proces Čechů postupně vytlačoval německý živel. Židé se dlouho českého emancipačního procesu neúčastnili a klonili se stále k německé straně. Včlenění se židů do česky mluvících měst bylo tedy mnohem složitější, neboť česká populace na židy hleděla jako na ještě více proněmecké, než ve skutečnosti byli. Myšlenky české asimilace se začínají objevovat ve 40. letech 19. stol. Snahy Siegfrieda Kappera ale zůstaly z velké části nepochopeny. Na malých městech, jako jsou např. Kasejovice, ale začala postupně čeština mezi židy pronikat. V německé liberální Praze se židé aktivně účastnili spolkového života a většina se držela němectví.

Židovské německé školy sice poskytovaly studentům náboženské vzdělání, bylo ale výrazně menší, než u předchozích generací.

Došlo ke zlepšení právního, sociálního a ekonomického postavení židů, zároveň ale i k urychlení rozpadu tradičních společenských, kulturních a sociálních vazeb uvnitř židovské pospolitosti. Role židovské náboženské obce v životě židů se umenšovala, židé se zbavovali vlastních tradic, stále více se asimilovali a přestávali být v mnoha směrech závislí na své náboženské obci, postupně celkově klesal jejich zájem o náboženství. Mnohé ŽNO se začínaly dostávat do problémů.

Jak pokračovala industrializace a centralizace, přicházelo do průmyslových center stále více venkovanů. V Praze byla ale německá společnost mimořádně liberální a pražští židé necítili potřebu měnit německou orientaci své ŽNO, byli v německém veřejném životě zcela přijímáni a jejich náboženství nebylo překážkou v jejich začlenění se do německé společnosti, pražští židé žili život s dvojí identitou, byli Němci a zároveň židé.

Českožidovské hnutí sílilo, ale český antisemitismus na něj měl negativní dopad. V oblastech Království českého s převážně německým obyvatelstvem se objevily antisemitské nálady a německá univerzita v Praze se stala centrem antijudaismu. Vlivem těchto a dalších faktorů se na konci 19. stol. hlásil o slovo sionismus. Obě dvě nové koncepce – sionismus a českožidovské hnutí – se odvracely od německého liberalismu. Vznikaly sionistické i českožidovské organizace a začínala vycházet sionistická i českožidovská periodika. Obě hnutí – českožidovské hnutí i sionismus – se snažila o přeměnu orientace ŽNO, každé ale z jiné strany a proto se neustále dostávala do konfliktu, časopisy zaznamenávají celou řadu kontroverzí. Ve světle dnešních dnů, kdy existuje stát Izrael již více než 60 let, je nesmírně zajímavé sledovat, s jakou urputností se představitelé českožidovského hnutí bránili myšlence židovského národa, jak neustále znovu a znovu zdůrazňovali, že neexistuje všežidovství a český žid se liší zcela zásadně od žida polského, že zkrátka není žádného židovského národa a židovství je jen náboženstvím, a jak skálopevně byli přesvědčeni o naprosté nemožnosti osídlit Palestinu.

Docházelo k poklesu náboženské praxe. Snažila jsem se ukázat širokou paletu názorů na pokles náboženské praxe, od prostého smutného konstatování, že tradice a zvyky již nejsou tím, čím bývaly, přes hledání možných příčin zvnějšku, kdy po pádu ghetta se zcela změnil židovský život a nutně se to odrazilo i v náboženské praxi, až po postižení vnitřní krize židovství a s tím spojenou kritiku dosavadního liberálního přístupu. Mnohokrát čteme v dobovém tisku názor, že liberální éra vedla k pouhému formalismu, a že vnitřní obsah židovství se vyprázdnil.

Hlavní proud židovského života přestával být řízen rabinátem. Postihnout širokou škálu variant židovské identity je velmi složité, můžeme ale konstatovat, že na přelomu 19. a 20. stol. v židovstvu v Čechách mezi sebou zápasily čtyři hlavní směry: ortodoxie, liberalismus, sionismus a českožidovské hnutí. Užila jsem výrazu „zápasily“ zcela záměrně, protože časopisy jsou doslova plné nejrůznějších útoků a napadání. Častokrát se setkáváme s tím, že určitý konflikt např. mezi sionisty a českožidovskými představiteli se řeší doslova na pokračování v několika číslech časopisů, sice jsou názoroví protivníci téměř bez výjimky vždy uváděni s tituly, takže na první pohled působí články uhlazeným dojmem, když se ale do

dobového tisku začteme, zjistíme, že je uhlazenost tatam. Konflikty jsou velmi ostré a bouřlivé a mnohokrát jsou volena i nevybíravá slova.

Bohoslužba na konci 19. stol. byla trochu zkrácená, ale v zásadě následovala tradiční modlitební knihy, byla doplněna varhanní hudbou, sborem. Většina věřících již nebyla schopna porozumět obsahu modliteb a číst hebrejský text a do styku s tradicemi přišla především při pohřbech. ŽNO v Čechách naslouchaly převážně německým kázáním a četly z modlitebních knih s německými překlady. Českožidovské organizace se snažily o prosazení češtiny na místo němčiny. Věnovala jsem hodně pozornosti *Spolku českých akademiků – židů, Or Tomidu, Národní Jednotě českožidovské*. Usilovala jsem o to ukázat, že pro čechožidy měly tyto spolky zásadní význam, zprávy o jejich činnosti se objevovaly téměř v každém čísle českožidovských periodik. Pokoušela jsem se na příkladech z dobového tisku znázornit skutečnost, že úspěchu s češtinou českožidovské organizace dosáhly u židů na venkově, a především ve středočeských městech např. v Příbrami. Zatímco na předměstích Prahy, jako byly Vinohrady a Smíchov byla česká menšina stále utlačována německou většinou a prosazení češtiny do bohoslužeb bylo daleko těžší. Z mnoha článků v *Českožidovských listech* vidíme, že i přes nesmírnou snahu představitelů českožidovského hnutí byla v PŽNO čeština stále popelkou, totéž platí i o Plzni.

Na příkladech demonstruji, jak se koncem století stupňují útoky čechožidů proti představitelům ortodoxie a německým liberálním židům.

V českožidovském hnutí probíhala široká diskuze o možné reformě bohoslužeb, mojí snahou bylo představit mnoho názorů, od volání po reformě v berlínském smyslu, přes kritiku současné situace, kdy nad obsahem zvítězila forma, přes návrhy na změnu obřadů až po kritiku reformy ze strany ostatních hlavních proudů v tehdejším židovstvu.

Rabínská otázka byla velkým problémem, studenti museli navštěvovat *ješivy* a rabínské teologické semináře mimo české země, byl zde nedostatek rabínů z Čech. Proto k nám přicházeli rabíni z ciziny. Chtěla jsem zachytit volání po nutnosti zřízení rabínského semináře v Čechách, ukázat kumulaci funkcí u rabínů, úpadek prestiže rabína. Také jsem zařadila citace z článků o Smíchově a Českých Budějovicích, kde je vidět, že rabínská otázka se stala předmětem sporu mezi jednotlivými směry v židovstvu. Jako ukázkou vřelého přijetí některých rabínů cizinců našimi obcemi uvádím dobříšského rabína. Poskytuji velký prostor článkům o haličských rabínech, kteří velmi posílili ortodoxní prvky v ŽNO, čímž byli trnem v oku pokrokovým představitelům českožidovského hnutí.

Značnou pozornost jsem zaměřila na oblast školství. Většina židů stále chtěla, aby jejich děti absolvovaly školu s výukou v němčině, a aby se orientovaly v německém prostředí.

Soustředila jsem se na úspěšnou snahu českožidovského hnutí situaci změnit a vymýtit německé židovské školy, na tlak, který čeští politici vyvíjeli na židy, aby rušili německé židovské školy, a na ohlasy na rušení těchto škol. Časopisy, obzvláště v období začátku školního roku, chrlily jednu výzvu za druhou, aby české židovské děti chodily do českých škol. Německo-židovská aliance na českém venkově byla začátkem 20. stol. již mrtvá a došlo k jasnému přesměrování židovského primárního školství. Ve středním a vysokém školství ale nadále přetrvávala u židů silná inklinace k německému systému, což opět dokládám na konkrétních příkladech z tisku a memoárů. Do specializovaných náboženských škol chodilo dětí stále méně. Českožidovské hnutí věnovalo velkou péči publikování učebnic náboženství v češtině.

Začátkem 20. století jsme svědky rozsáhlé, mnoho let trvající diskuze uvnitř českožidovského hnutí o úpravě vyučování židovskému náboženství na školách. Po analýze neradostné situace, že ubývá znalosti hebrejštiny, jakožto jazyka synagogálního a dochází k úpadku vykonávání ritu a úpadku znalosti židovské věrouky, se objevuje široké spektrum názorů, jak daný stav řešit. Zájem jsem upnula ke konfliktu ohledně toho, co je to „židovský duch“ a konfliktu ohledně hebrejštiny, z dnešního pohledu je jistě zajímavé, že pro mnohé diskutující byla hebrejštiny tehdy již mrtvým jazykem. Ortodoxní, sionističtí i německy asimilovaní liberální židé se stavěli proti snahám o reformu výuky náboženství stejně ostře, jako proti snahám o reformu bohoslužeb.

V důsledku druhé migrační vlny mnoho náboženských obcí postupně upadalo a zaniklo. Situaci nakonec řešil stát, který 21. března 1890 vydal zákon č. 57 ř. z., jednalo se o systematickou zákonnou úpravu kultové organizace a v zásadě tak došlo k zajištění financování ŽNO.

Po vypuknutí první světové války prchaly tisíce židů pryč z Haliče, někteří přišli i do Čech. Mým záměrem bylo ukázat, jak naši židé reagovali na uprchlíky, vidíme, že se jim snažili velmi pomoci, což se dařilo, uprchlíci se zde usadili a otevřeli své živnosti, obchody. Byl to ale zcela nový element a východní židé se se svým odlišným způsobem života a odlišným pojmáním náboženství stali předmětem debat. Na jedné straně jsou označováni za „fanatiky ritu“ a další důkaz toho, že není nic jako všežidovství, a že český žid má daleko více společného s českým křesťanem, než s polským židem. Na druhé straně je mnoho názorů, stavějících se na jejich obranu a prosazujících, že židé v Čechách i židé v Haliči slaví stejné svátky a vyznávají stejné náboženství. Východní židé začali ovlivňovat ŽNO, do kterých přišli. Naplno se jejich vliv na náboženský život projevil po vzniku republiky.

Po rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku ČSR byly ŽNO jediné židovské organizace, které stát uznával ve věci reprezentování židů.

V Praze byla založena již 22. října 1918 Národní rada židovská, jejím prezidentem byl představitel sionismu L. Singer. S požadavkem na uznání židovské národnosti představitelé českožidovského hnutí zásadně nesouhlasili a neustále zdůrazňovali, že „židovská národnost“ neexistuje. Sionisté se ale plně prosadili a Československá republika uznala Židy za národ.

Po celou dobu existence ČSR pokračoval u židů samovolně a přirozeně trend odklonu od německé k české národnosti, což dokládám na výsledcích ze sčítání lidu. S výjimkou sionistů se židé stále nepovažovali za příslušníky židovského národa, ale za Němce, nebo Čechy mojžíšské víry. V době vytvoření ČSR v r. 1918 byly v Čechách uvnitř židovské komunity v zásadě stejné čtyři okruhy, jako na konci éry Rakousko-Uherska.

Chtěla jsem zachytit, jak se situace změnila oproti stavu za Rakousko-Uherska a jak se prohluboval pokles náboženské praxe, jak se zvyšoval počet smíšených sňatků, zvyšoval výskyt konverzí a vystupování z židovských náboženských obcí.

Dále jsem se zaměřila na obnovení tvořivého židovského života. K tomu vedla nová koncepce českožidovského hnutí a velká aktivita českožidovských představitelů, i přesto, že toto hnutí procházelo vážnou vnitřní krizí. Opět uvádím řadu citací zabývajících se snahou o reformu bohoslužby. Také zmiňuji souboj českožidovských představitelů se sionisty o vliv v židovských náboženských obcích, mnoho argumentů českožidovských představitelů proti sionismu a celkově vývoj vztahů mezi čechožidy a sionisty, kdy se vzájemně napadání, konflikty a velmi ostrá a nevybíravá vyjádření střídají s obdobím spolupráce. Dalším faktorem vedoucím k větší identifikaci s židovským náboženstvím byl právě vzrůstající vliv sionismu, na konkrétních příkladech ukazují, jak mnozí židé z tábora německých asimilantů přešli k sionismu. Znovu se zabývám vlivem židovských uprchlíků, kteří z Polska k nám během první světové války přinesli nové ortodoxní prvky.

Zaměřuji se na pojetí školské otázky v republice a opět srovnávám situaci ve školství se stavem za Rakousko-Uherska. Z tohoto srovnání vyplývá, že se výrazně zvýšila obliba českých škol mezi zdejšími židy a českožidovské hnutí nepolevovalo ve svém boji ve prospěch české školy. Na rozdíl od doby monarchie, v ČSR návštěva hodin náboženství na veřejných školách byla dobrovolná. Vyučování náboženství bylo předmětem rozsáhlé debaty mezi čechožidy, která začala už v době mocnářství, doufám, že se mi podařilo postihnout stěžejní momenty v této diskuzi, především potřebu přizpůsobení výuky moderní době a volání po reformě výuky. Ve světle dnešních dnů, si pozornost jistě zaslouží tehdejší úvaha o nahrazení hebrejských písmen latinkou. Sionisté bojovali za obrození židovských denních

škol. Tato jejich aktivita se setkala s podporou ze strany ortodoxních kruhů, ale s nesmírným odporem představitelů českožidovského hnutí. Čeští asimilanti bojovali proti sionisty zřizovaným školám po celou dobu první republiky, nazývaly je pedagogické monstrum, skleníkový produkt a dalšími nelichotivými výrazy, věřím, že se mi podařilo zaznamenat zděšení, které u čechožidů vyvolala židovská škola.

Mnoho stránek ve své práci věnuji tématu „rabínský seminář“ a na něj navazující rabínské otázce. Téma semináře bylo velmi aktuální, protože zde chyběl český rabínský dorost, mnozí rabíni byli cizozemci. Potíž v prosazení založení semináře byla i v tom, že situace byla velmi rozdílná v západní a východní části republiky. Byla zde obava z odporu z východu, kde byly stále funkční *ješivy*. Přílivu rabínů z východu do českých ŽNO chtěli představitelé českožidovského hnutí zabránit nejen z ohledů jazykových, nýbrž i čistě pedagogických, protože tito rabíni přinášeli do ŽNO svůj ortodoxní pohled. Rabinát byl základní částí obce, na ustanovování rabínů dohlížela vláda, opět je zde návaznost na praxi z doby Rakousko-Uherska resp. zákon ze dne 21. března 1890 č. 57 ř. z. Velkým problémem byl požadavek státního občanství, neboť úřad rabína vykonávali mnozí Rakušané, Němci a další cizinci, především z východu. Zavedení českého jazyka jako úřední řeči nové republiky přineslo nové problémy do života mnohých ŽNO, ukazují rozhořčení židů nad tím, že mnozí rabíni neumí dobře česky. Hodně prostoru jsem věnovala krizi rabínského stavu, nedostatečnému honorování rabínů, a snažám o řešení této neutěšené situace.

Poměrně velkou část své práce jsem zaměřila na dění v Praze a především na volby v r. 1921, snažila jsem se shromáždit články vypovídající o velkém volebním klání mezi jednotlivými proudy v PŽNO a soustředím se na vstup čechožidů na pražskou radnici, zvolení jejich představitele A. Steina předsedou PŽNO a na pokračující zápas o prosazení češtiny na radnici a v pražských synagogách. A znovu musím konstatovat, že vztahy mezi jednotlivými frakcemi v reprezentaci PŽNO nebyly rozhodně idylické a slovní útoky a hádky se řetězily jedna za druhou.

V podkapitole o ŽNO v právu si všímám problému s financováním, resp. s nedostatečným daňovým zatížením a neochotou mnohých členů platit náboženskou daň.

Usilovala jsem o to, zdokumentovat volání po zřízení centrální autority a potíže, ke kterým při realizaci tohoto záměru docházelo, především opět velkou nejednotnost. Již v prvních letech existence ČSR bylo jasné, že nebude možné zřídit jeden svaz ŽNO pro celou republiku, kvůli rozporům mezi obcemi na východě a na západě. Snaha se tedy soustředila na svaz ŽNO pro historické země. A opět se setkáváme s řadou neshod a neochotou velkých spojit se s malými a německých obcí spojit se s českými. Velký prostor jsem nechala *Svazu*

českých náboženských obcí židovských v Čechách a rozčarování, že pražské obce se k tomuto svazu nepřipojily a vytvořily svaz vlastní. Nakonec se i přes velkou hašteřivost vytvořilo pět svazů, jež se spojily do Nejvyšší Rady.

Závěr práce věnuji mimořádně pozitivnímu působení svazů a Nejvyšší Rady, úspěchům, jež Rada dosáhla a můžeme říci celkovému obnovení a vylepšení židovského náboženského života – slučování ŽNO, spolusdílení rabinátů, publikaci českého překladu *Pentateuchu*, podpoře kandidátů rabínství a téměř úspěšné snaze o zřízení rabínského semináře. Úsilí změnit systém z dobrovolného na povinný a zavést novou systematickou zákonnou úpravu kultové organizace se opět velmi komplikovalo, zase díky velkému názorovému rozpětí, celý proces postupoval pomalu a nakonec se situace ŽNO radikálně proměnila v důsledku *Mnichovské dohody* a následné okupace.

Za hlavní přínos své práce považuji skutečnost, že se mi podařilo postihnout proměnu židovského náboženského života v Čechách v daném období, zasazení do celkového historického kontextu a odraz politických událostí. Skutečnosti, v odborné literatuře již častokrát zmiňované, ať jde o vznik a vzestup sionismu, uznání židovské národnosti v ČSR apod. jsem se snažila uvést pouze stručně, domnívám se, že není třeba opakovat to, co bylo již mnohokrát řečeno a napsáno. Mojí snahou bylo postihnout konkrétní názory tehdejších čechožidů na náboženský život ve sledovaném období. Stěžejní část mé práce je založena na systematickém shromáždění názorů a to jak z monografií předních představitelů českožidovského hnutí, tak z článků týkajících se židovského náboženského života, z *Kalendáře česko-židovského*, *Českožidovských listů* a *Rozvoje*, kde se objevují názory nejen vůdčích českožidovských pracovníků, ale i obyčejných tehdejších čtenářů dobových periodik. Snažila jsem se z článků vybrat nejpodstatnější údaje a myšlenky a sledovat tak proměny názorů a vnitřní diskuzi v průběhu let. Domnívám se, že v tomto směru jsou časopisy daleko významnějším zdrojem nežli monografie, neboť zaznamenávají aktuálnost a vyznačují se velkou konkrétností.

Samozřejmě je nutné zdůraznit, že ačkoliv stanoviska dalších proudů v judaismu té doby je možné z českožidovských pramenů postihnout, tak nejsou v mé práci zdaleka tak podrobně zmíněna, jako stanoviska čechožidů. Bylo by třeba stejné analýzy, i pokud jde o názory dalších hlavních proudů, tedy sionistů, německých liberálů a představitelů ortodoxie. V tomto směru by se měl ubírat další výzkum.

JMENNÝ REJSTŘÍK:

Adler, Norbert	s. 116, 153
Achad Ha-Am (Asher Ginzberg)	s. 61
Alžběta, císařovna	s. 58
Arbes, Jakub	s. 65
Arje, Samuel	s. 77
Aschermann, Artur	s. 144
Back, Samuel	s. 77, 93
Bach, Alexander von	s. 45
Bacherach, Micha'el	s. 26
Badeni, Kazimír Felix hrabě	s. 58
Ballenberger, Karel	s. 123
Baštýř, Moric	s. 69
Bauer, Leopold	s. 101
Baum, Hynek	s. 101
Baum, Oskar	s. 60, 114
Baum, Rudolf	s. 144
Baxa, Bohumil	s. 31
Beer, Peter	s. 16, 18, 27, 28
Bendiener, Ludwig	s. 54, 85
Beneš, Edvard	s. 113, 131, 160
Bergmann, Hugo	s. 55, 60, 61, 115, 116, 120, 128, 129
Bondy, Bohumil	s. 28, 67, 68, 69, 82
Bondy, Filip	s. 43, 44, 80, 81, 82, 83, 101
Bondy, Lazar	s. 28
Bondy, Max	s. 90, 103
Bondy, Otto	s. 103, 104, 123
Brandeis, Adolf	s. 38
Brandeis, Jakob	s. 28, 58, 64, 87
Brandeis, Louis	s. 38
Brod, Max	s. 56, 58, 60, 61, 109, 114, 116, 128

Brody, Chajim (Heinrich / Jindřich)	s. 75, 77, 101, 121, 130, 145, 148, 155
Březnovský, Václav	s. 58
Buber, Martin	s. 61
Butter, Leopold	s. 101, 136
Cohen, Gary B.	s. 45, 54, 57, 58, 101
Coudenhove, Karel Maria hrabě, místodržící v Čechách	s. 86
Cvi, Šabtaj	s. 26
Czech, Ludwig	s. 114
Čapková, Kateřina	s. 14
Čapkové, bratři Karel a Josef	s. 113
Deutsch, Aladar	s. 77, 148
Dobrovský, Josef	s. 25
Donath, Oskar	s. 41
Eckstein, Josef	s. 54
Ehrenfeld, Nathan	s. 75, 78, 85
Ehrenfeld, Salomon	s. 121
Ehrlich, Abraham	s. 131
Einstein, Albert	s. 56, 136
Elbogen, Isak (Izák)	s. 42
Engel, Emanuel	s. 97
Epstein, Oskar	s. 116
Erben, Karel Jaromír	s. 42
Falkowitz, Philip	s. 55
Fanta, Berta	s. 55
Feder, Richard	s. 21, 33, 65, 92, 123, 124, 127, 134, 136, 139, 140, 142, 151
Feigel, Ludvík	s. 111
Feigl, Georg	s. 29
Fischer, Alfred	s. 144
Fischer, Karel	s. 65, 67, 68, 82, 83, 85, 87
Fischer, Otokar	s. 114
Fischhof, Adolf	s. 31
Fischl, Karel	s. 116

Fleckeles, Ele'azar (Eleazar)	s. 17, 26, 27
Folkmann	s. 91
Forchheimer, Otto	s. 54
Fraenkl, Julius	s. 63
Frank, Jakob	s. 26
Frank, Karl Hermann	s. 160
Frankel, Israel Šimon	s. 18, 76
Frankel, Zacharias	s. 28
Frankl, Ludwig August	s. 31
Frankl, Samuel K.	s. 29
František II. (I.)	s. 23, 25
František Josef I.	s. 31, 48, 58
František Ferdinand d'Este	s. 109
Freiberger, Šimon	s. 126, 144
Freund, Ida	s. 56
Freund, Šalamoun	s. 69
Freund, Šmu'el ben Jisachar Baer	s. 27, 29, 30
Friš, Josef	s. 144
Fuchs, Alfred	s. 65, 70, 128, 132, 135
Fuchs, Diego	s. 144
Geduldiger, Hugo	s. 70
Goldstein, Angelo	s. 61, 114, 128, 157
Greenfield, Hana	s. 123
Grün, Nathan	s. 101, 136
Gutfreund, Otto	s. 114
Guth, Otakar	s. 63, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 87, 103, 109, 143, 147
Haas, Hugo	s. 114
Hahn, Arnold	s. 133
Hartmann, Moritz	s. 31, 39, 40, 41
Haumann, Heiko	s. 17
Havlík, Pavel	s. 113
Havlíček Borovský, Karel	s. 25, 38, 41
Heine, Heinrich	s. 40, 58

Heller, Isidor	s. 24, 39, 40
Henlein, Konrad	s. 160
Herzl, Theodor	s. 60, 61
Hilsner, Leopold	s. 59
Hirsch, Isidor	s. 77, 78, 154, 156
Hirsch, Mordechaj Amram (Markus)	s. 75
Hirsch, Mořic	s. 84, 103, 126
Hlavac, Bedřich	s. 43, 53, 54, 67, 70, 84, 129
Homberg, Naphtali Herz	s. 16, 18, 19, 24, 27
Hostovsky, Egon	s. 65
Hruzova, Aneřka	s. 59
Hus, Jan	s. 72
Hutter, Max	s. 120
Chotek, Karel hrabe	s. 28
Inwald, Josef	s. 69
Jeiteles, Isidor	s. 121
Johnson, Paul	s. 75
Josef II.	s. 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 36, 45, 126
Jungmann, Josef	s. 25
Kafka, Bruno	s. 54, 114
Kafka, Franz	s. 49, 54, 56, 58, 109, 114
Kafka, Herman	s. 49
Kalmar, Ivan	s. 30
Kampf, Saul Isaak	s. 29, 31, 43, 79
Kantor, Ernest	s. 152
Kapper, Siegfried	s. 31, 39, 40, 41, 42, 43, 65, 71
Kapper, Vitezslav	s. 88
Kara, Abraham	s. 77
Kara, Avigdor	s. 77
Karel VI.	s. 14
Karel z Klary, hrabe	s. 18
Katz, Leopold	s. 63
Kauder, řmu'el Low (Samuel)	s. 29

Kestenberg-Gladstein, Ruth	s. 48
Kieval, Hillel	s. 47, 72
Kisch, Alexander	s. 77
Kisch, Egon Erwin	s. 114
Kleiner, Emil	s. 152
Kleiner, Kamil	s. 122, 140
Klemperer, Gutmann	s. 17, 100
Klineberger, Bohdan (Rataj, Antonín)	s. 12, 52, 67, 71, 72, 100, 126
Knöpfelmacher, Bedřich	s. 65, 82, 101, 136, 145
Kohn, Abraham	s. 101
Kohn, Albert	s. 33, 47
Kohn, Jindřich	s. 112, 120, 126
Kohn, Leser	s. 42
Kohn, Lev	s. 157
Kohn, Rudolf	s. 116
Kohn, Salomon	s. 39
Kolben, Emil	s. 115
Komenský, Jan Amos	s. 72
Kompert, Leopold	s. 38, 39, 40
Königsberg, Samuel	s. 79, 101
Kořán, Josef	s. 95, 96, 97
Kornfeld, Aron ben Mordechaj Bär (Aharon)	s. 44, 92
Kornfeld, Felix	s. 128, 129
Krása, Hans	s. 114
Kraus, Hynek	s. 43, 65, 87
Kraus, Josef S.	s. 18, 81, 82, 96, 103
Kraus, Mořic (Moric)	s. 82, 88
Kraus, Otakar	s. 74, 75, 79, 82, 89, 90, 92, 97, 98, 103, 104, 105, 136
Kraus, Vilém	s. 88
Kraus, Zikmund	s. 91
Krejčí, Jan	s. 41
Krejčová, Helena	s. 21, 45
Kugel, Chajim	s. 114, 156, 157

Kuh, David	s. 39
Kvapil, František	s. 65
Lämmel, Leopold von	s. 24, 31
Landau, Jechezkel ha-Levi (Ezechiel ben Jehuda Landau, Noda bi-J ^c huda)	s. 16, 17, 18, 20, 26, 27, 80
Landau, Moses Israel (Moše ben Jisra'el)	s. 28, 29, 31, 80
Landau, Šmu'el (Samuel)	s. 17, 26, 27, 28
Langer, František	s. 114
Langer, Jiří	s. 114
Laser, Rudolf	s. 39
Lederer, Edvard (Eduard)	s. 51, 65, 71, 72, 73, 89, 90, 91, 104, 110, 111, 119, 122, 128, 137, 139, 140, 149
Lederer, Michael	s. 34
Leopold II.	s. 22
Lieben, Eugen	s. 121
Lieben, Salomon Hugo	s. 50, 76, 77, 116, 155
Link, Samuel Wolf	s. 93
Lueger, Karl	s. 58
Lustig, Otakar	s. 78
Magenschab, Hans	s. 13
Mácha, Karel Hynek	s. 25
Maharal (Jehuda Liva ben Becalel, Rabi Löw)	s. 27, 77, 78
Mahler, Gustav	s. 58
Mánes, Josef	s. 42
Markus, Vítězslav	s. 65
Margulies, Emil	s. 116, 152
Marie Terezie, císařovna	s. 12, 135
Masaryk, Tomáš Garrigue (TGM)	s. 59, 72, 112, 113, 115, 116, 130, 131, 154
Masaryková, Alice	s. 115
Mauthner, Sigmund	s. 55
Meczery, Karl von	s. 33
Meissner, Alfred	s. 114

Melis, Löw	s. 27
Mendelssohn, Moses (Moše Dessau)	s. 17, 80, 124, 138
Metternich, Klemens Wenzel von	s. 31
Münzer, Jan	s. 65
Nádherný, Karel baron	s. 56
Napoleon Bonaparte	s. 12
Nebeský, Václav Bolemír	s. 41
Neruda, Jan	s. 38
Noda bi-J ^c huda	viz Landau, Jechezkel ha-Levi
Němcová, Božena	s. 25
Orten, Jiří	s. 114
Palacký, František	s. 25, 38, 42
Pascheles, Jakub	s. 39
Pascheles, Wolf	s. 39, 64
Petschek, Julius, Isidor, Ignác	s. 115
Pleschner, Max	s. 65
Podvinec, Josef	s. 63
Polák-Rokycana, Jaroslav	s.133
Poláček, Karel	s. 114
Pollak, Arnošt	s. 41
Pollak, Leopold	s. 69
Popper, Joachim von	s. 34
Popper, Joseph	s. 153, 155
Porges, Leopold von Portheim	s. 21, 24, 31, 37
Přemysl Otakar II.	s.21
Rachmuth, Michael	s. 136
Rakous, Vojtěch (Österreicher, Adalbert)	s. 32, 48, 67, 80, 98, 114, 125, 142, 143
Rapoport, Šelomo Jehuda Lejb (Löw, Šir, Solomon Jehuda)	s. 29, 30, 44, 47, 75
Reach, Julius	s. 77, 84
Reich, Ota (Otto)	s. 82, 124, 140
Reiner, Maxim (Maximilian)	s. 80, 126, 144, 145, 146, 147, 148, 153
Reisz, Julius	s. 114

Reitler, Julius	s. 69
Rieger, František Ladislav	s. 42, 71, 84, 95
Rindler, Ervin	s. 144
Rohling, August	s. 58
Rokycana, Jaroslav	s. 14, 15, 17, 19, 24, 102
Rosenbacher, Arnold	s. 85
Růžička, Heřman	s. 126
Růžička, Josef	s. 85, 126, 144
Sabina, Karel	s. 41
Sachs, Michael	s. 28, 29
Scharf, Jakub	s. 44, 63, 64, 67, 69, 85, 103
Schiller, Friedrich	s. 40
Schindler	s. 18
Schlesinger, Maier Glogau (Markus Maier)	s. 27
Schlötzer, August	s. 12
Schönbaum, Mořic (Schoenbaum)	s. 67, 70, 110
Schönbaum, Otakar	s. 104
Schönerer, Georg von	s. 58
Schulhof, Stanislav	s. 51, 73, 74, 94
Schulhoff, Eduard	s. 114
Schulstein, von	s. 18
Schuster, Václav	s. 86
Schwarz, V.	s. 99
Schwarzwald, Bronislav	s. 111
Sidon, Karol Efraim	s. 21
Sicher, Gustav (Gutman Benjamin Ze'ev)	s. 77, 128, 130, 148, 154, 156
Singer, Ludwig (Ludvík)	s. 60, 114, 116, 120, 128, 144, 145
Smetana, Bedřich	s. 42
Sofer, Chatam (Schreiber, Moše)	s. 17
Sokolow, Nahum	s. 131
Sommer, Jindřich	s. 127
Sonnenfels, Josef Ritter von	s. 15
Stein, Adolf	s. 101

Stein, Augustin (August)	s. 36, 41, 63, 65, 66, 67, 68, 76, 81, 82, 87, 102, 103, 126, 144, 145, 147, 152, 153, 154, 155,
Stein, Bohumil	s. 148
Steindler, Mořic	s. 69
Steinherz, Samuel	s. 115
Storch, František	s. 69
Stránský, Adolf	s. 63, 114
Stránský, Jan	s. 114
Stránský, Rudolf	s. 121
Stricker, Otto	s. 125
Stroupežnický, Ladislav	s. 65
Stross, Otto	s. 159
Sulzer, Salomon	s. 78
Štern, Evžen	s. 26, 36, 64, 86
Taaffe, Eduard hraběte	s. 53
Taussig, Ervín	s. 73
Taylor, Alan	s. 35
Teller, Max	s. 39
Teweles, Efraim Löw	s. 29
Teytz, Viktor	s. 65, 67, 70, 86
Thein, Berthold	s. 88
Thorsch, Leopold	s. 101
Thun, František	s. 85
Ungar, Markus	s. 121
Urban, Otto	s. 36
svatý Václav, kníže	s. 72
Věrný, T.	s. 128
Vladislav II. Jagellonský	s. 34
Vohryzek, Lev	s. 144, 147
Vohryzek, Viktor	s. 67, 70, 71, 72, 90, 120, 122, 124
Voskin-Nahartabi	s. 155
Vrchlický, Jaroslav	s. 65
Waldstein, Emil	s. 128

Weiner, Gustav	s. 77, 84, 136
Weislowic, Nathan (Weisslovič)	s. 90
Weizmann, Chajim	s. 131, 147
Weltsch, Felix	s. 56, 60
Weltsch, Robert	s. 56, 60
Wessely, Wolfgang (Naftali Hartwig Wessely, Herz Wesel)	s. 13, 17
Winter, Lev	s. 114
Winter, Zikmund	s. 65
Wunder, Adam	s. 91, 93
Zirkl, Vilém	s. 43
Zucker, Alois	s. 62, 63, 69
Zunz, Leopold	s. 28
Žalud, Josef	s. 63, 65, 69, 83, 101
Žalud, Šalomoun	s. 82

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ, LITERATURY A DALŠÍCH ODBORNÝCH ZDROJŮ:

PRAMENY – PERIODIKA:

Českožidovské listy:

RAKOUS, Vojtěch. Bývávalo jinak [...]. *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 19, 29. 9. 1899, Belletristická příloha Českožidovských listů č. 19, s. 1.

STEIN, August. Zpráva ohledně vyučování židovskému náboženství na obecných a měšťanských školách v Čechách. *Českožidovské listy*, 1903, roč. 9, č. 1, 1. 1. 1903, s. 3.

Českožidovské listy, 1898, roč. 4, č. 3, 1. 2. 1898, s. 5.

Českožidovské listy, 1898, roč. 4, č. 3, 1. 2. 1898, s. 6.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 7, 1. 4. 1899, s. 5.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 9, 1. 5. 1899, s. 5.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 10, 15. 5. 1899, s. 4.

Boj o rovnoprávnost na židovské radnici pražské. *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 13, 1. 7. 1899, s. 3.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 13, 1. 7. 1899, s. 5.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 14, 19. 7. 1899, s. 3.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 15, 1. 8. 1899, s. 1.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 18, 15. 9. 1899, s. 3.

Českožidovské listy, 1899, roč. 5, č. 23, 1. 12. 1899, s. 7.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 9, 1. 5. 1900, s. 7.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 9, 1. 5. 1900, s. 8.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 10, 15. 5. 1900, s. 4.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 11, 1. 6. 1900, s. 5.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 14, 16. 7. 1900, s. 4.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 17, 1. 9. 1900, s. 6.

Českožidovské listy, 1900, roč. 6, č. 22, 16. 11. 1900, s. 1.

Českožidovské listy, 1902, roč. 8, č. 22, 15. 11. 1902, s. 5.

Českožidovské listy, 1902, roč. 8, č. 24, 15. 12. 1902, s. 5.

Českožidovské listy, 1903, roč. 9, č. 19, 2. 10. 1903, s. 3.

Českožidovské listy, 1903, roč. 9, č. 21, 1. 11. 1903, s. 1.

Kalendář česko-židovský:

- ARBES, Jakub. Napoleon I. a židé. *Kalendář česko-židovský*, 1899, roč. 19, s. 65–73.
- BAXA, Bohumil. Karel Havlíček-Borovský o otázce židovské. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 54–59.
- BONDY, Max. O reformě práva manželského v Rakousku se zvláštním zřetelem k právu židovskému. *Kalendář česko-židovský*, 1907, roč. 27, s. 144–152.
- DONATH, Oskar. Vzpomínka na Siegfrieda Kappera. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 35–40.
- FISCHER, Karel. JUDr. Josef Žalud. *Kalendář česko-židovský*, 1888, roč. 8, s. 55–58.
- FISCHER, Karel. JUDr. Šalamoun Freund. *Kalendář česko-židovský*, 1889, roč. 9, s. 61–64.
- FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč. 11, s. 59–62.
- FISCHER, Karel. Bohumil Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1892, roč. 12, s. 54–58.
- FISCHER, Karel. Česká synagoga „Or Tomidu“ v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1893, roč. 13, s. 131–134.
- FISCHER, Karel. Český Machsor. *Kalendář česko-židovský*, 1894, roč. 14, s. 122–123.
- FISCHER, Karel. Dva přední buditelé. *Kalendář česko-židovský*, 1896, roč. 16, s. 71–76.
- GEDULDIGER, Hugo. Na zdar českého čtení. *Kalendář česko-židovský*, 1887, roč. 7, s. 99.
- GUTH, Otakar. K 50. narozeninám Dra Edvarda Lederera. *Kalendář česko-židovský*, 1909, roč. 29, s. 71.
- GUTH, Otakar. K českožidovské otázce. *Kalendář česko-židovský*, 1913, roč. 33, s. 65–75.
- GUTH, Otakar. Dr. Vohryzek. K 50. narozeninám. *Kalendář česko-židovský*, 1914, roč. 34, s. 136–140.
- GUTH, Otakar. Dr. Bohdan Klineberger. *Kalendář česko-židovský*, 1916, roč. 36, s. 3–11.
- GUTH, Otakar. O dru Viktoru Vohryzkovi. *Kalendář česko-židovský*, 1921, roč. 41, s. 62–72.
- GUTH, Otakar. Vzpomínka na prof. Zuckra. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3.
- GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 3–5.
- GUTH, Otakar. Dr. Leopold Katz. *Kalendář česko-židovský*, 1927, roč. 47, s. 3–6.
- GUTH, Otakar. Památce dra Bohdana Klinebergra. *Kalendář česko-židovský*, 1928, roč. 48, s. 5–12.
- GUTH, Otakar. Sedmdesátépaté narozeniny mag. rady dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1929, roč. 49, s. 5–7.
- GUTH, Otakar. Dr. Maxmilián Reiner – sedmdesátníkem. *Kalendář česko-židovský*, 1933, roč. 53, s. 5–6.

- GUTH, Otakar. K osmdesátinám dr. Augusta Steina. *Kalendář česko-židovský*, 1934, roč. 54, s. 5–7.
- HAJN, Alois. In memoriam. *Kalendář česko-židovský*, 1922, roč. 42, s. 3–7.
- HLAVÁČ, Bedřich. Národní divadlo v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1887, roč. 7, s. 74.
- HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 13–20.
- KOŘÁN, Josef. Židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 97–102.
- KRAUS, J. S. Německo-židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 119–122.
- KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1884, roč. 4, s. 109–112.
- KRAUS, J. S. Or-Tomid spolek českých židů pro pěstování bohoslužby jazykem českým a hebrejským. *Kalendář česko-židovský*, 1885, roč. 5, s. 111–113.
- KRAUS, V. K naší otázce náboženské. *Kalendář česko-židovský*, 1897, roč. 17, s. 156–167.
- KRAUS, V. Ku dnešní otázce náboženské. Řeč promluvená v synagoze spolku „Or Tomid“ 19. 9. 1895. *Kalendář česko-židovský*, 1898, roč. 18, s. 129–133.
- KREJČÍ, Jan. Siegfried Kapper (1821–1921). *Kalendář česko-židovský*, 1920, roč. 40, s. 7–10.
- MALINA, Jaro. Siegfried Kapper v Umělecké Besedě. *Kalendář česko-židovský*, 1913, roč. 33, s. 98–101.
- RAKOUS, Vojtěch. V červáncích nové doby: povídka z dob našeho národního probuzení. *Kalendář česko-židovský*, 1887, roč. 7, s. 78–97.
- RAKOUS, Vojtěch. Žid: črta ze vsi. *Kalendář česko-židovský*, 1890, roč. 10, s. 67–106.
- RAKOUS, Vojtěch. Jak bývalo u nás o Jom Kipur: postní vzpomínka. *Kalendář česko-židovský*, 1897, roč. 17, s. 167–172.
- RAKOUS, Vojtěch. Kieslerův Lojza v židovské škole: obrázky z minulých dob. *Kalendář česko-židovský*, 1898, roč. 18, s. 91–113.
- RAKOUS, Vojtěch. Když se okna tloukla [...] trošek humoru ze smutné doby. *Kalendář česko-židovský*, 1900, roč. 20, s. 99–113.
- RAKOUS, Vojtěch. Kieslerův Lojza poprvé v kostele. *Kalendář česko-židovský*, 1904, roč. 24, s. 94–103.
- RAKOUS, Vojtěch. Hrst' vzpomínek. *Kalendář česko-židovský*, 1905, roč. 25, s. 97–106.
- RAKOUS, Vojtěch. Karel Fischer. *Kalendář česko-židovský*, 1906, roč. 26, s. 71–74.
- RAKOUS, Vojtěch. Začátky. *Kalendář česko-židovský*, 1907, roč. 27, s. 85–94.

- RAKOUS, Vojtěch. Opuštěné hnízdo. *Kalendář česko-židovský*, 1909, roč. 29, s. 77–85.
- RAKOUS, Vojtěch. Ještě hrst vzpomínek. *Kalendář česko-židovský*, 1910, roč. 30, s. 94–99.
- RAKOUS, Vojtěch. Dvě hodiny rabínem. *Kalendář česko-židovský*, 1911, roč. 31, s. 67–76.
- RAKOUS, Vojtěch. Rabíni. *Kalendář česko-židovský*, 1916, roč. 36, s. 20–28.
- RAKOUS, Vojtěch. Drobné vzpomínky. Jak se u nás němčilo. *Kalendář česko-židovský*, 1918, roč. 38, s. 21–23.
- RAKOUS, Vojtěch. Před Roš-hašono! *Kalendář česko-židovský*, 1920, roč. 40, s. 38–42.
- RAKOUS, Vojtěch. Dědeček a babička. *Kalendář česko-židovský*, 1921, roč. 41, s. 56–62.
- RAKOUS, Vojtěch. Různí židé a židovky. *Kalendář česko-židovský*, 1924, roč. 44, s. 31–39.
- ROKYCANA, Jaroslav. Isidor Heller. Památce starého žurnalisty. *Kalendář česko-židovský*, 1921, roč. 41, s. 91–104.
- ROKYCANA, Jaroslav. K sedmdesátinám dr. Edvarda Lederera – Ledy. *Kalendář česko-židovský*, 1929, roč. 49, s. 7–8.
- SALAČ, Klement. Drobné vzpomínky na dra Siegfrieda Kappera. *Kalendář česko-židovský*, 1924, roč. 44, s. 49–53.
- SALAČ, Klement. Zapomenuté modlitby a Kapperův odkaz českým židům. *Kalendář česko-židovský*, 1925, roč. 45, s. 160–162.
- SCHARF, Jakub. Deset let. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 138–146.
- SCHULHOF, Stanislav. Bývali Čechové [...]. Črta z našeho života. *Kalendář česko-židovský*, 1908, roč. 28, s. 118–127.
- SCHUSTER, Václav. K otázce českožidovské. *Kalendář česko-židovský*, 1912, roč. 32, s. 7.
- STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 83–107.
- ŠTERN, Evžen. O současném českožidovství. *Kalendář česko-židovský*, 1915, roč. 35, s. 12–22.
- TAUSSIG, Ervín. Ku kritice židovského hnutí. *Kalendář česko-židovský*, 1911, roč. 31, s. 113.
- TEY TZ, Viktor. O studentstvu. *Kalendář česko-židovský*, 1904, roč. 24, s. 162–163.
- TEY TZ, Viktor. Bohumil Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1907, roč. 27, s. 80–84.
- TEY TZ, Viktor. Rozvoj. *Kalendář česko-židovský*, 1908, roč. 28, s. 172.
- ZIRKL, Vilém. Siegfried Kapper. Životopisný nástin. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 70–76.
- ŽALUD, Josef. Zákonná ustanovení ohledně židů v Rakousku od r. 1867. *Kalendář česko-židovský*, 1882, roč. 2, s. 96–104.

ŽALUD, Josef. Prof. Dr. Alois Zucker. Stat' životopisná. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 58–63.

ŽALUD, Josef. Náš kalendář. *Kalendář česko-židovský*, 1890, roč. 10, s. 122.

ŽALUD, Šalomoun. Příznivcům a přátelům spolku „Or Tomid“ v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 151.

Stanovy spolku českých akademiků – židův v Praze. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 133–143.

O činnosti spolku. *Kalendář česko-židovský*, 1883, roč. 3, s. 119.

Z pozůstalosti dra Vohryzka. *Kalendář česko-židovský*, 1919, roč. 39, s. 4.

Rozvoj:

BALLENBERGER, Karel. Českožidovský student a víra. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 11, 16. 3. 1928, s. 3.

BALLY, H. J. Vesnické židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2.

BASS, A. O překladech z hebrejštiny. *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 33–34, 26. 8. 1938, s. 4.

BERGMANNOVÁ, Karla. Proč u nás upadá zájem o židovské náboženství? *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 27–28, 10. 7. 1931, s. 1.

BONDY, Max. Židovské právo manželské a jeho reforma. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 4 (16), 26. 7. 1907, s. 3.

BONDY, Otto. Naše náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3.

BRUNCVÍK. K afěře na pražské radnici. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 9, 15. 5. 1925, s. 1.

BRÜCKNER. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 1, 7. 1. 1921, s. 3.

EDGAR, Emil. Židé a pohřeb žehem. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 1, 1. 1. 1932, s. 3.

EDGAR, Emil. Židé a pohřeb žehem. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 2, 8. 1. 1932, s. 3.

EDGAR, Emil. Popelnice na židovských hřbitovech. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 4, 22. 1. 1932, s. 2.

EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 5, 15. 3. 1922, s. 3.

EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 7, 14. 4. 1922, s. 5.

EISENBERG, J. Odluka církve od státu a židovství. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 9, 27. 4. 1923, s. 3.

EISENBERG, J. Krise rabínského stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 3, 15. 2. 1924, s. 5.

- EISENBERG, J. Krise rabínského stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 6, 28. 3. 1924, s. 5.
- EISENBERG, J. Krise rabínského stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 8, 2. 5. 1924, s. 4.
- EISENBERG, J. Krise rabínského stavu. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 11, 15. 6. 1924, s. 4.
- EISENBERG, J. Teologická fakulta židovská. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 21, 1. 12. 1924, s. 3.
- EISENBERG, J. Státní podpora rabínům. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 23, 30. 12. 1924, s. 4.
- EISENBERG, J. K návštěvě dra. Weizmanna v Praze. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 2., 1. 2. 1925, s. 1.
- EISENBERG, J. Svaz obcí a svaz rabínů. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 2, 1. 2. 1925, s. 4.
- FEDER, Richard. Nic jim nedávat! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 27. 1. 1920, s. 2.
- FEDER, Richard. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 30, 24. 12. 1920, s. 2.
- FEDER, Richard. Smutná bilance. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 17, 6. 9. 1923, s. 2.
- FEDER, Richard. Neobětujte Molochovi! *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 22, 9. 11. 1923, s. 2.
- FEDER, Richard. Svaz českých israelských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 6, 28. 3. 1924, s. 4.
- FEDER, Richard. Potřebujeme učitele nebo rabíny? *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 2.
- FEDER, Richard. Jest židovské náboženství náboženstvím národním? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 33–34, 20. 8. 1937, s. 1.
- FEIGEL, Ludvík. Židé haličtí a židé u nás. Nutné poznámky k článku p. Dr. E. Lederera. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 1.
- FUCHS, Alfred. Po sté. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 10, 15. 5. 1915, s. 2.
- FUCHS, Alfred. Český žid a Hus. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 14, 10. 7. 1915, s. 1.
- FUCHS, Alfred. Postní úvaha. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 19, 18. 9. 1915, s. 1.
- FUCHS, Alfred. Vědecká kniha o českožidovské otázce. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 30, 26. 7. 1919, s. 4.
- FUCHS, Alfred. O českou školu. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 33, 29. 8. 1919, s. 1.
- FUCHS, Alfred. O židovské církvi a židovském náboženství. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 36, 13. 9. 1919, s. 1.
- FUCHS, Alfred. O židovské církvi a židovském náboženství. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 37, 20. 9. 1919, s. 1.
- FUCHS, Alfred. O židovské církvi a židovském náboženství. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 39, 4. 10. 1919, s. 1.
- FUCHS, Alfred. K otázce konfesse. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 2, 9. 1. 1920, s. 1.

- FUCHS, Alfred. Židovské školy. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 14, 4. 9. 1920, s. 1.
- FUCHS, Alfred. Ještě k židovskému školství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 15, 11. 9. 1920, s. 3.
- GRÁF, Aleš. Realita zbožnosti. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 9, 27. 2. 1920, s. 1.
- GROSSMANN, Štěpán. Znova, učiti se! *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 15, 24. 7. 1915, s. 4.
- GUTH, Otakar. Poznámky k židovské otázce. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 2, 22. 1. 1915, s. 1.
- GUTH, Otakar. Kritické poznámky k sionistickému kongresu. *Rozvoj*, 1933, roč. 40, č. 39, 27. 10. 1933, s. 1.
- GUTH, Otakar. Kritické poznámky k sionistickému kongresu. *Rozvoj*, 1933, roč. 40, č. 40, 3. 11. 1933, s. 2.
- GUTH, Otakar. Kritické poznámky k sionistickému kongresu. *Rozvoj*, 1933, roč. 40, č. 41, 10. 11. 1933, s. 1.
- HAMANN, Leopold. „Mají býti židé sčítáni jako zvláštní národnost při příštím všeobecném sčítání lidu?“ *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 3.
- HAVLÍK, Pavel. Židé a Československá republika. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 4.
- HUMBERGER, Jaroslav. Poměr Karla Havlíčka Borovského k českým židům. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 42, 25. 10. 1935, s. 2.
- HUMBERGER, Jaroslav. Dějiny českožidovského tisku. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 22, 29. 5. 1936, s. 3.
- HUMBERGER, Jaroslav. Dějiny českožidovského tisku. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 23, 5. 6. 1936, s. 2.
- JEDLINSKÝ, Jaroslav. Českožidovství a náboženství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 9, 27. 2. 1920, s. 2.
- KLEINER, Kamil. Židovské národní školství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 6, 10. 7. 1920, s. 1.
- KLEINER, Kamil. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3.
- KLEINER, Emil. Reforma židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 10, 16. 4. 1926, s. 2.
- KLINBERGER, Bohdan. Universalita ducha. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 18, 4. 9. 1915, s. 3.
- KOHN, Lev. K osnově nové právní úpravy náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 29–30, 24. 7. 1936, s. 3.
- KRAUS, Otakar. Zápas o reformy. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 9, 3. 3. 1906, s. 2.
- KRAUS, Otakar. Zápas o reformy. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 10, 9. 3. 1906, s. 1.

- KRAUS, Otakar. O vývoji náboženství židovského. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 11, 16. 3. 1906, s. 1.
- KRAUS, Otakar. Náboženská rada. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 6, 23. 3. 1907, s. 2.
- KRAUS, Otakar. Náboženská výchova. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 47, 26. 11. 1909, s. 1.
- KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 2. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 48, 3. 12. 1909, s. 2.
- KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 3. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 49, 10. 12. 1909, s. 2.
- KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 4. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 50, 17. 12. 1909, s. 3.
- KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 5. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 51, 24. 12. 1909, s. 1.
- KRAUS, Otakar. Náboženská výchova 6. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 52, 31. 12. 1909, s. 3.
- KRAUS, Otakar. Spalování mrtvol. *Rozvoj*, 1914, roč. 8, č. 11, 24. 4. 1914, s. 3.
- LEDERER, Edvard. Naši židé. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 48, 7. 12. 1906, s. 1.
- LEDERER, Edvard. K reformě israelitského náboženského vyučování. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 2, 25. 1. 1907, s. 2.
- LEDERER, Edvard. O krok dále. Návrh k reformě náboženské. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 44, 5. 11. 1909, s. 2.
- LEDERER, Edvard. Likvidujeme. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 4, 20. 2. 1915, s. 1.
- LEDERER, Edvard. Na vyjasněnou. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 6, 20. 3. 1915, s. 1.
- LEDERER, Edvard. Výchova k národnosti. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 9, 1. 5. 1915, s. 2.
- LEDERER, Edvard. Židé haličtí a židé u nás. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 15, 24. 7. 1915, s. 1–2.
- LEDERER, Edvard. Můj závěrek. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 6.
- LEDERER, Edvard. Úředníci a zřízenci židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 4, 19. 6. 1920, s. 1.
- LEDERER, Edvard. Židovská samospráva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 7, 11. 3. 1921, s. 2.
- LEDERER, Edvard. Úpadek židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 11, 9. 6. 1922, s. 1.
- LEDERER, Edvard. Náboženská stránka otázky židovské. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 22, 24. 11. 1922, s. 1.
- LEDERER, Edvard. Kongruový zákon a naši rabíni. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 25, 24. 9. 1926, s. 1.
- LEDERER, Edvard. Smíšená manželství. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 20, 20. 5. 1927, s. 3.
- LUSTIG, Otakar. Rabíni a spalování mrtvol. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 8, 23. 2. 1906, s. 4.
- MAYER, A. M. O židech jihočeských. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 28, 15. 7. 1910, s. 1.
- MEISNER, Karel. Ještě k otázce smíšených sňatků. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 21, 27. 5. 1927, s. 4.

- MEYR, Lad. Starý boj. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 13, 22. 6. 1923, s. 1.
- MEYR, Lad. Rabínská moudrost. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 15, 7. 8. 1923, s. 1.
- POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Problémy židovského školství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 22, 29. 5. 1936, s. 2.
- POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Židovské školy. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 24, 12. 6. 1936, s. 2.
- POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Vyrůstající zájem o židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 40, 2. 10. 1936, s. 4.
- POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. O hebrejském čtení na školách. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 15, 9. 4. 1937, s. 3.
- POLLAK, Ladislav. Českožidovská otázka, psáno ve formě přednášky. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 15, 12. 4. 1919, s. 3.
- RAKOUS, Vojtěch. Židovské dítě v české škole. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 3 (15), 19. 7. 1907, s. 1.
- RAKOUS, Vojtěch. Hrdinové. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 11, 12. 3. 1920, s. 1.
- RAKOUS, Vojtěch. O našich a jiných. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 15, 17. 6. 1921, s. 1.
- RAKOUS, Vojtěch. Volby do židovské obce pražské. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 17, 15. 7. 1921, s. 1.
- REICH, Otto. Reakce na článek Dr. Richarda Federa „Nic jim nedávat!“. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 6, 6. 2. 1920, s. 2.
- REICH, Otto. Českožidovské hnutí a náboženské obce. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 28–29, 18. 12. 1920, s. 2.
- REINER, Maxim. Po volbách. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 25, 17. 11. 1921, s. 1.
- RINDLER, Hugo. Neudržitelné poměry v našich českých náboženských obcích. *Rozvoj*, 1933, roč. 40, č. 20, 18. 5. 1933, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. JUDr. Augustin Stein. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 19, 13. 10. 1922, s. 4.
- ROKYCANA, Jaroslav. Židovské matriky. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 13, 15. 7. 1925, s. 4.
- ROKYCANA, Jaroslav. Hrst retrospektivy. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 12, 30. 4. 1926, s. 15.
- ROKYCANA, Jaroslav. Židé v Praze. Poznámky nad knihou dra Steinherze „Die Juden in Prag“. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 18, 6. 5. 1927, s. 4.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 38, 21. 9. 1928, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 46, 16. 11. 1928, s. 2.

- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 52, 28. 12. 1928, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 1, 4. 1. 1929, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 2, 11. 1. 1929, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 3, 18. 1. 1929, s. 3.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 4, 25. 1. 1929, s. 3.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 7, 15. 2. 1929, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 9, 1. 3. 1929, s. 3.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 12, 22. 3. 1929, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 19, 10. 5. 1929, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 21, 24. 5. 1929, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. O vzniku židovské školy v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 36, 6. 9. 1929, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 41, 11. 10. 1929, s. 3.
- ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 1, 3. 1. 1930, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 2, 10. 1. 1930, s. 1.
- ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 5, 31. 1. 1930, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. Úpadek židovského školství v Čechách. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 32–33, 15. 8. 1930, s. 2.
- ROKYCANA, Jaroslav. Židovské školy. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 35, 31. 9. 1930, s. 2.

- ROKYCANA, Jaroslav. Jak byly zmařeny pokusy o zřízení židovského semináře v Praze. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 4, 24. 1. 1936, s. 2.
- RŮŽIČKA, J. Reformujte! *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 45, 9. 11. 1928, s. 2.
- RŮŽIČKA, J. Proč u nás upadá židovské náboženství. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 24, 12. 6. 1931, s. 1.
- SCHEUER, Jiří. O příjmeních židů v Československé republice. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 27–28, 10. 7. 1936, s. 3.
- SCHÖNBAUM, M. Halič a Čechy. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 16, 7. 8. 1915, s. 3.
- SCHULHOF, Stanislav. Proti orthodoxii. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 34, 18. 8. 1904, s. 2.
- SCHULHOF, Stanislav. O sionismu. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 9, 3. 3. 1905, s. 1.
- SCHULHOF, Stanislav. Jsou židé národem? *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 6, 9. 2. 1906, s. 2.
- SCHULHOF, Stanislav. Příspěvky k rozboru naší otázky židovské. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 28, 13. 7. 1906, s. 1.
- SCHWARZ, V. Bakterie hnutí českožidovského. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 9, 1. 5. 1915, s. 2.
- SCHWARZWALD, Bronislav. Na adresu p. Dra Lederera. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 5.
- SOMMER, Jindřich. Sobota versus neděle a jiné zápasy. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 15, 10. 4. 1931, s. 1.
- SOMMER, Jindřich. Pohřeb žehem a židovské náboženství. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 48, 27. 11. 1931, s. 2.
- SOMMER, Jindřich. Vyučování židovského náboženství. *Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 29, 17. 8. 1934, s. 2.
- SOMMER, Jindřich. Židé vymírají. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 50, 11. 12. 1936, s. 2.
- SOMMER, Jindřich. O židovské zbožnosti. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 47, 19. 11. 1937, s. 1.
- STEIN, August. O začátcích českožidovského hnutí. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 14, 3. 4. 1936, s. 1.
- STRAKA, Karel. Rozluka mezi státem a církví a židé. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 21, 22. 5. 1931, s. 2.
- STRICKER, Otto. K diskusi. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 9, 27. 2. 1920, s. 2.
- STROSS, Otto. Dohoda o pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 19, 11. 5. 1934, s. 1.
- STROSS, Otto. Ústava Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 22, 28. 5. 1937, s. 1.
- STROSS, Otto. Quo usque? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 53, 31. 12. 1937, s. 1.
- STROSS, Otto. Quo usque? *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 6, 11. 2. 1938, s. 2.

- ŠÍMA, Jaroslav. Židé jako náboženství a národnost. *Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 10, 9. 3. 1934, s. 1.
- TAUSSIG, Julius. Několik poznámek k rozpravě „č. žid. a nábož. obce“. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 1, 9. 1. 1922, s. 4.
- TEY TZ, Viktor. Pro dítě. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 28, 3. 7. 1908, s. 1.
- THEIN, Berthold. Reformy v židovstvu. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 52, 23. 12. 1904, s. 1.
- THON, Zdeněk. Židé v Československé republice. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 31–32, 7. 8. 1931, s. 2.
- THON, Zdeněk. Židé v Československé republice. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 35, 27. 8. 1931, s. 1.
- VĚRNÝ, T. Politické metody sionistů v Československé republice. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 7, 15. 4. 1925, s. 1.
- VĚRNÝ, T. Politické metody sionistů v Československé republice. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 8, 1. 5. 1925, s. 1.
- VOHRYZEK, Lev. Na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 12, 23. 6. 1922, s. 4.
- VOHRYZEK, Lev. Kolem pražské židovské radnice. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 14, 21. 7. 1922, s. 2.
- VOHRYZEK, Viktor. Panu Pozorovateli a stejně smýšlejícím. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 16, 7. 8. 1915, s. 1.
- VOHRYZEK, Viktor. Itinerarium, úvaha pro dny sváteční. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 20, 2. 10. 1915, s. 1–2.
- VOHRYZEK, Viktor. Usilování o nové formy realismu. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 22, 30. 10. 1915, s. 2.
- WEINER, Bedřich. Naše budoucnost! *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 3.
- WENDUM-WEINER. Interview o poměrech haličských židů před válkou. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 6, 20. 3. 1915, s. 3.
- Jak píší sionisté. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 4, 21. 1. 1904, s. 3.
- Jakými cestami by se mělo bráti naše hnutí! *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 11, 10. 3. 1904, s. 1.
- Jak žijeme? *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 11, 10. 3. 1904, s. 6.
- Pryč od Haliče! *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 31, 28. 7. 1904, s. 5.
- Plzeňští židé. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 33, 2. 8. 1904, s. 3.
- Pryč od Haliče! *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 34, 18. 8. 1904, s. 1.
- Plzeňští židé. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 35–36, 1. 9. 1904, s. 6–7.
- Svěcení synagogy pardubické. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 37, 8. 9. 1904, s. 3.

Statistika. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 48, 25. 11. 1904, s. 4.

Pracovní sjezd Národní Jednoty česko-židovské. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 49, 2. 12. 1904, s. 1.

Jüdischer Geist. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 50, 9. 12. 1904, s. 1.

Plzeňské obrázky. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 1, 7. 1. 1905, s. 2.

Rozvoj, 1905, roč. 2, č. 1, 7. 1. 1905, s. 4.

Rozvoj, 1905, roč. 2, č. 6, 10. 2. 1905, s. 4.

Rozvoj, 1905, roč. 2, č. 7, 17. 2. 1905, s. 5.

Rozvoj, 1905, roč. 2, č. 11, 17. 3. 1905, s. 1.

Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 13, 31. 3. 1905, s. 2.

Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause (Pokračování). *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 14, 7. 4. 1905, s. 2.

Náboženská obec v Benešově o opravném návrhu rab. Dra. Ot. Krause (Pokračování). *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 15, 14. 4. 1905, s. 2.

Dopis dra. Krause dr. Bondymu. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 16, 21. 4. 1905, s. 2.

Několik nesvátečních myšlenek o svátcích. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 17, 28. 4. 1905, s. 1.

Dopisy z venkova. Z Tábora. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 18, 5. 5. 1905, s. 5.

Dopisy z venkova. Z Č. Budějovic. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 20, 19. 5. 1905, s. 6.

Dopisy z venkova. Z Tábora. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 21, 26. 5. 1905, s. 3.

Krajský rabín Adam Wunder. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 23, 9. 6. 1905, s. 1.

Krajský rabín Adam Wunder. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 24, 16. 6. 1905, s. 1.

Náboženská krise. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 25, 23. 6. 1905, s. 2.

Proč bojujeme proti ortodoxii. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 31, 4. 8. 1905, s. 3.

Svátky. *Rozvoj*, 1905, roč. 2, č. 38, 29. 9. 1905, s. 1.

Proti židovské národní kurii. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 5, 2. 2. 1906, s. 2.

Drobné zprávy. Píchli jsme opět do vosího hnízda. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 13, 30. 3. 1906, s. 5.

Naše velikonoce. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 14–15, 7. 4. 1906, s. 6.

Několik slov od srdce. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 39, 5. 10. 1906, s. 1.

Po dnu smíření. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 39, 5. 10. 1906, s. 2.

Drobné zprávy. *Rozvoj*, 1906, roč. 3, č. 45, 16. 11. 1906, s. 5.

Drobné zprávy. Co stojí spálení mrtvoly? *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 3, 9. 2. 1907, s. 4.

Drobné zprávy. „Pan Šimon Pollak žaluje.“ *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 4, 22. 2. 1907, s. 4.

Drobné zprávy. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 5, 8. 3. 1907, s. 4.

Drobné zprávy. Nový útok orthodoxie. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 5, 8. 3. 1907, s. 5.

Drobné zprávy. Rozlom. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 8, 19. 4. 1907, s. 6.

Caveant consules. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 2 (14), 12. 7. 1907, s. 2.

Židovské děti na německých školách pražských. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 8 (20), 23. 8. 1907, s. 2.

Židovské děti na německých školách pražských. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 9 (21), 30. 8. 1907, s. 2.

Židovští rodičové! *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 10 (22), 6. 9. 1907, s. 1.

Pošlete své dítě do české školy! *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 11 (23), 13. 9. 1907, s. 1.

Pro konfesionální školu. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 11 (23), 13. 9. 1907, s. 3.

Ještě o českých dětech na německých školách. *Rozvoj*, 1907, roč. 1 (4), č. 12 (24), 20. 9. 1907, s. 2.

O „židovský klerikalismus“. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 23, 29. 5. 1908, s. 1.

Naše církve. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 24, 5. 6. 1908, s. 1.

Návrh osnovy ku vyučování náboženství židovskému na školách obecných, měšťanských a středních. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 25, 12. 6. 1908, s. 3.

Židovské dítě patří do české školy. *Rozvoj*, 1908, roč. 2, č. 37, 4. 9. 1908, s. 1.

Oprávněnost mateřského jazyka v židovských modlitbách. *Rozvoj*, 1909, roč. 3, č. 39, 1. 10. 1909, s. 3.

Reformy svátků. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 20, 20. 5. 1910, s. 1.

Německá škola v Klatovech. *Rozvoj*, 1910, roč. 4, č. 38, 23. 9. 1910, s. 2.

Israelské obce náboženské dle platného práva rakouského. *Rozvoj*, 1914, roč. 8, č. 18, 12. 6. 1914, s. 3.

Israelské obce náboženské dle platného práva rakouského. *Rozvoj*, 1914, roč. 8, č. 20, 26. 7. 1914, s. 3.

Assimilace, či – sionismus? *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 3, 5. 2. 1915, s. 3.

Haličtí židé. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 3, 5. 2. 1915, s. 1.

Polští židé mezi námi. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 4, 20. 2. 1915, s. 8.

Rozvoj, 1915, roč. 9, č. 5, 4. 3. 1915, s. 1–8.

Městem emigrantů – Žižkov. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 5, 4. 3. 1915, s. 5.

Literatura k roku Husovu. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 5, 4. 3. 1915, s. 6.

Haličtí židé. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 7, 3. 4. 1915, s. 5.

Haličtí židé. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 8, 17. 4. 1915, s. 5.

Ústřední Matice Školská. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 9, 1. 5. 1915, s. 2.

Rozvoj, 1915, roč. 9, č. 14, 10. 7. 1915, s 1–8.

Rozvoj, 1915, roč. 9, č. 17, 22. 8. 1915, s. 1.

Rozvoj, 1915, roč. 9, č. 19, 18. 9. 1915, s. 3.

K otázce asimilace. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 23, 13. 11. 1915, s. 3.

Vystupování z církve. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 2, 10. 1. 1919, s. 3.

Slovo k sionistům! *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 2, 10. 1. 1919, s. 4.

Sionisté v Českých Budějovicích. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 4.

Co jest to židovský klerikalismus. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 4–5.

Pogromy, kterak se drancovalo v Čáslavi. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 3, 18. 1. 1919, s. 5.

Bestia triumphans. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 5, 1. 2. 1919, s. 1.

Pryč s polskými židy! *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 6, 8. 2. 1919, s. 4.

Židovská otázka. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 6, 8. 2. 1919, s. 6.

Sionisté v Českých Budějovicích. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 7, 14. 2. 1919, s. 4.

Jaká je situace v Palestině? *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 9, 1. 3. 1919, s. 4.

Židé a naše republika. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 10, 9. 3. 1919, s. 2–3.

Sionisté v Kolíně. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 10, 9. 3. 1919, s. 3.

Rozvoj, 1919, roč. 2, č. 10, 9. 3. 1919, s. 4.

Veliký filosemita. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 11, 15. 3. 1919, s. 1.

Provolání. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 12, 22. 3. 1919, s. 1.

Provolání. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 16, 19. 4. 1919, s. 1.

Obrat k lepšímu? *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 19, 10. 5. 1919, s. 1.

K židovské otázce školské. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 22, 31. 5. 1919, s. 1–2.

K židovské otázce školské. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 2.

Dr. Bohdan Klineberger. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 1.

K volbám. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 23, 7. 6. 1919, s. 1.

Naše sebeobrana. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 24, 14. 6. 1919, s. 1.

Falešná hra sionistů. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 26, 28. 6. 1919, s. 1.

Českožidovství a klerikalismus. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 26, 28. 6. 1919, s. 5.

Českožidovské hnutí. *Rozvoj*, 1919, roč. 2, č. 28, 12. 7. 1919, s. 5.

Návrat k otcům. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 2, 9. 1. 1920, s. 3.

Českožidovství a náboženství. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 7, 13. 2. 1920, s. 1.

Ze svazu českých náboženských obcí židovských. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 13, 28. 8. 1920, s. 5.

Školská anketa. *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 16, 18. 9. 1920, s. 1.

Starostům českých náboženských obcí židovských! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 30, 24. 12. 1920, s. 5.

Otevřený list starostům českých náboženských obcí! *Rozvoj*, 1920, roč. 3, č. 31, 30. 12. 1920, s. 4.

Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 15, 17. 6. 1921, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 20, 26. 8. 1921, s. 1.

Před zápisem do školy. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 20, 26. 8. 1921, s. 2.

Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 22, 23. 9. 1921, s. 1.

Orthodoxové na Karlovarském sjezdu sionistů. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 22, 23. 9. 1921, s. 5.

K volbám. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 23, 7. 10. 1921, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 24, 28. 10. 1921, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 25, 17. 11. 1921, s. 1.

Sčítání lidu ve Velké Praze. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 6, 1. 4. 1922, s. 6.

První výsledky. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 8, 28. 4. 1922, s. 1.

Zřízení bohoslovecké fakulty. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 8, 28. 4. 1922, s. 4.

Na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 13, 7. 7. 1922, s. 3.

Mluva čísel. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 14, 21. 7. 1922, s. 1–2.

Výzva. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 16, 1. 9. 1922, s. 1.

Zprávy a poznámky. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 18, 29. 9. 1922, s. 5.

Spojená reakce rozbila schůzi pražské náboženské obce. *Rozvoj*, 1922, roč. 5, č. 22, 24. 11. 1922, s. 3.

Zprávy a poznámky. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 4, 16. 2. 1923, s. 5.

Židovské školy. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 8, 13. 4. 1923, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 12, 8. 6. 1923, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 13, 22. 6. 1923, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 16, 24. 8. 1923, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 17, 6. 9. 1923, s. 1.

Po zápisu do škol. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 17, 6. 9. 1923, s. 2.

Výzva. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 18, 14. 9. 1923, s. 1.

Po volbách. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 19, 28. 9. 1923, s. 1.

Episoda z pražské radnice. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 20, 12. 10. 1923, s. 1.

Na sklonku roku. *Rozvoj*, 1923, roč. 30, č. 25–26, 21. 12. 1923, s. 1.

Z židovské radnice. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 3, 15. 2. 1924, s. 3.

Rozvoj, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 15, 27. 8. 1924, s. 1.

Otázka Svazu českých israel. nábož. obcí. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 16, 15. 9. 1924, s. 1.

Jazykové poměry v pražských synagogách. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 18, 15. 10. 1924, s. 1.

Naše memorandum pro zřízení theologické fakulty. *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 18, 15. 10. 1924, s. 1.

Rozpočtová debata v pražské náboženské obci. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 8, 1. 5. 1925, s. 2.

Potřeby židovského kultu. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 10, 1. 6. 1925, s. 1.

Statistická čísla. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 10, 1. 6. 1925, s. 2.

Výzva. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 12, 1. 7. 1925, s. 1.

Školská statistika. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 14, 1. 9. 1925, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 19, 15. 11. 1925, s. 1.

Z náboženské obce židovské v Praze. Volba nové representace. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 20, 1. 12. 1925, s. 2.

Dr. Aug. Stein opětovně presidentem pražské náboženské obce židovské. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 22, 31. 12. 1925, s. 1.

Státní podpora rabinům. *Rozvoj*, 1925, roč. 32, č. 22, 31. 12. 1925, s. 2.

Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 17, 15. 6. 1926, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 18, 1. 7. 1926, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 20, 1. 8. 1926, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 21, 15. 8. 1926, s. 1.

Školská statistika. *Rozvoj*, 1926, roč. 33, č. 21, 15. 8. 1926, s. 2.

Náboženská výchova mládeže. *Rozvoj*, 1927, roč. 34, č. 35, 2. 9. 1927, s. 3.

Přepolitování rabínové. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 2, 13. 1. 1928, s. 2.

Z representace náboženské obce židovské v Praze. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 3, 21. 1. 1928, s. 4.

V desátém roce republiky na židovské radnici pražské. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 8, 24. 2. 1928, s. 1.

A židovská radnice stojí dál [...]. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 16, 20. 4. 1928, s. 5.

Slučování židovských náboženských obcí. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 16, 20. 4. 1928, s. 5.

Židovské děti v českých a německých školách v Praze. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 23, 8. 6. 1928, s. 5.

Jazykový boj na pražské židovské radnici. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 47, 23. 11. 1928, s. 2.

Boj o jazyková práva na židovské radnici. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 48, 30. 11. 1928, s. 1.

Ohlas pražského tisku v záležitosti jazykového boje na židovské radnici. *Rozvoj*, 1928, roč. 35, č. 49, 7. 12. 1928, s. 1.

Reformovaná církev židovská. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 5, 1. 2. 1929, s. 3.

Židé na malém městě. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 7, 15. 2. 1929, s. 2.

Zasedání Nejvyšší Rady svazu židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 2.

Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 15, 12. 4. 1929, s. 3.

Ortodoxie na postupu. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 18, 3. 5. 1929, s. 1.

Ortodoxie na postupu. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 20, 17. 5. 1929, s. 1.

Volby. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 36, 6. 9. 1929, s. 1.

Vítězství češtiny na žid. radnici pražské. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 38, 20. 9. 1929, s. 1.

Naše vítězství. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 46, 15. 11. 1929, s. 1.

Volby do náb. obce prohlášeny za neplatné. *Rozvoj*, 1929, roč. 36, č. 50, 13. 12. 1929, s. 1.

Dr. Filip Bondy. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 9, 28. 2. 1930, s. 3.

Výzva. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 16, 18. 4. 1930, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 17, 25. 4. 1930, s. 1.

Výzva. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 18, 2. 5. 1930, s. 1.

Ve volbách do reprezentace pražské žid. obce získali jsme 2 162 hlasy t. j. 6 mandátů. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 19, 9. 5. 1930, s. 1.

Poznámky k volbám. *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 20, 16. 5. 1930, s. 1.

Předsedou pražské náboženské obce židovské není osoba české národnosti! *Rozvoj*, 1930, roč. 37, č. 24–25, 20. 6. 1930, s. 1.

Zasedání Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 25, 19. 6. 1931, s. 2.

Pražská židovská radnice. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 42, 16. 10. 1931, s. 1.

Předsedou židovské náboženské obce v Praze zvolen Němec dr. B. Stein. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 43, 23. 10. 1931, s. 1.

Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady. *Rozvoj*, 1931, roč. 38, č. 48, 27. 11. 1931, s. 3.

Zpráva o činnosti Svazu pražských náboženských obcí židovských v r. 1931. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 8, 19. 2. 1932, s. 4.

Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu. Vítězství spravedlivé věci. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 19, 6. 5. 1932, s. 1.

Z pražské židovské radnice. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 28–29, 15. 7. 1932, s. 4.

Českožidovský kalendář. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 38, 23. 9. 1932, s. 1.

- Čeští židé opouštějí pražskou židovskou radnici. *Rozvoj*, 1932, roč. 39, č. 43, 28. 10. 1932, s. 1.
- Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady v době od 15. listopadu 1932 do 5. prosince 1933. *Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 1, 5. 1. 1934, s. 4.
- Dr. Maxim Reiner starostou židovské náboženské obce pražské. *Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 27, 13. 7. 1934, s. 1.
- Obyvatelstvo židovského vyznání ve sčítání lidu r. 1930. *Rozvoj*, 1934, roč. 41, č. 34, 28. 9. 1934, s. 1.
- Zpráva o činnosti Nejvyšší Rady za rok 1934. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 2, 11. 1. 1935, s. 4.
- Kfar Masaryk aneb dvě mouchy jednou ranou. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 9, 1. 3. 1935, s. 1.
- Poznámky k problému židovské emigrace. *Rozvoj*, 1935, roč. 42, č. 33–34, 30. 8. 1935, s. 1.
- Jaké to bývalo. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 15, 10. 4. 1936, s. 4.
- Vzrůstající zájem o židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 38, 18. 9. 1936, s. 1.
- Emigranti. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 42, 16. 10. 1936, s. 1.
- Osnova o organisaci náboženské společnosti židovské. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 47, 20. 11. 1936, s. 1.
- Čísla, která varují. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 15, 16. 4. 1937, s. 3.
- Židovská škola. *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 19, 7. 5. 1937, s. 3.
- Co je úkolem náboženských obcí židovských? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 21, 21. 5. 1937, s. 2.
- Je židovské náboženství náboženstvím národním? *Rozvoj*, 1937, roč. 44, č. 31–32, 6. 8. 1937, s. 1.
- Sociální péče náboženských obcí. *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 6, 11. 2. 1938, s. 1.

PRAMENY – PUBLIKACE:

- FEDER, Richard. *Život a odkaz*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1973. 213 s.
- FEDER, Richard. *Nové židovské besídky. Svazek 1., Od Nového roku do dne smíření*. Praha: Rada židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské, 1948. 141 s.
- KLINEBERGER, Bohdan (RATAJ, Antonín). *Neumřel Velký Pan*. Praha: Akademický spolek Kapper, 1931. 169 s.
- KLINEBERGER, Bohdan. *Národ a národnost*. Praha: Jednota pro péči hospodářskou a kulturní, 1919. 62 s.
- KLINEBERGER, Bohdan. *Naše budoucnost. Sociologická studie*. Praha: Rozvoj, 1911. 71 s.
- KLINEBERGER, Bohdan. *Náboženský cit, rozbor hodnoty náboženství*. Praha: Lidové družstvo tiskařské a vydavatelské, 1906. 448 s.

- KOHN, Jindřich. *Co jest a co není národní právo sebeurčení*. Praha: Sekretariát Jednoty průmyslové, 1919. 24 s.
- LEDERER, Edvard. *Českožidovská otázka*. Praha – Smíchov: Ed. Lederer, 1899. 47 s.
- LEDERER, Edvard. *Krise v židovstvu a v židovství*. Praha: Kapper, 1934. 116 s.
- LEDERER, Edvard. *Palestýna*. Praha: Rozvoj, 1912. 136 s.
- RAKOUS, Vojtěch. *Modche a Rézi*. Praha: G plus G, 2009. 171 s. ISBN 978–80–87060–17–9.
- RAKOUS, Vojtěch. *Vojkovičtí a přespólní*. Praha: Československý spisovatel, 1986. 236 s.
- RAKOUS, Vojtěch. *Na rozcestí*. Praha: Svaz českých pokrokových židů, 1914. 40 s.
- VOHRYZEK, Viktor. *Kniha životní moudrosti*. Praha: Obelisk, 1925. 132 s.
- VOHRYZEK, Viktor. *K židovské otázce: vybrané úvahy a články*. Praha: Kapper, 1923. 334 s.
- Československá statistika*, sv. 37, řada VI., seš. 6. Ostatní demografická data. Praha: SÚS, 1927. 190 s.

LITERATURA:

- BENEŠ, Zdeněk. Nacionalizace 19. století. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80–86010–60–0. s 28–30.
- BENEŠ, Zdeněk. Od etnické skupiny k národu. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80–86010–60–0. s 24–27.
- BEN-SASSON, H. H. *A History of the Jewish People*. 9th ed. Tel Aviv: Dvir Publishing House, 1994. 1170 s. ISBN 0–674–39731–2.
- BRAUNOVÁ, Andrea. Origin of the Book Collection of the Library of the Jewish Museum in Prague. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. 36, s. 160–172.
- COHEN, Gary. Jews in German Society: Prague, 1860–1914. In *Central European History*, Volume 10, no. 1. Atlanta: Emory University, 1977. s. 28–54.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. Československé sionistické hnutí v nových historických souvislostech. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80–85608–94–4. s. 65–73.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries. The B'nai B'rith Order in Central Europe. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. 36, s. 119–142.

- ČAPKOVÁ, Kateřina. Specific Features of Zionism in the Czech Lands in the Interwar Period. *Judaica Bohemiae*, 2002, roč. 38, s. 106–159.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. Židé v Čechách za první republiky. *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001, s. 19–35.
- ČERMÁKOVÁ, Radka. Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80–85608–94–4. s. 9–21.
- FIEDLER, Jiří. *Jewish Sights of Bohemia and Moravia*. Praha: Sefer, 1991. 224 s. ISBN 80–900895–0–X.
- FISCHL, Viktor. Židovský přínos kulturnímu životu Československa. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80–204–0305–1. s. 117–151.
- FLEISCHMANN, Gustav. The Religious Congregations 1918–1938. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 267–330.
- FRANKL, Michal. „Emancipace od židů.“ *Český antisemitismus na konci 19. století*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2007. 408 s. ISBN 978–80–7185–882–9.
- GILBERT, Martin. *Židé ve dvacátém století*. Přel. I. Brož. 1. české vyd. Praha: Baset, 2003. 375 s. ISBN 80–86223–54–X.
- GOLDSTÜCKER, Eduard. O židovské Praze. In VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80–7184–412–8. s. 21–35.
- GREENFIELD, Hana. *Fragments of Memory. From Kolin to Jerusalem*. Jerusalem: Gefen, 1990. 62 s. ISBN 965–229–058–0.
- HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*. Přel. H. Linhartová. Olomouc: Votobia, 1997. 224 s. ISBN 80–7198–181–8.
- HOSTOVSKY, Egon. Participation in Modern Czech Literature. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 439–453.
- IGGERS, Wilma Abeles. *The Jews of Bohemia and Moravia. A Historical Reader*. Detroit: Wayne State University Press, 1992. 412 s. ISBN 0–8143–2228–X.

- JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Přel. V., J. Lampertovi. 1. české vyd. Praha: Rozmluvy, 1995. 591 s. ISBN 80-85336-31-6.
- JUREČKOVÁ, Kateřina. The District Grand Lodge No. 10 of B'nai B'rith, 1889-1939 (1951). *Judaica Bohemiae*, 2005, roč. 41, s. 44-68.
- KALMAR, Ivan. The Origins of the „Spanish Synagogue“ of Prague. *Judaica Bohemiae*, 1999, roč. 35, s. 158-209.
- KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth. The Jews between Czechs and Germans in the Historic Lands, 1848-1918. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 21-72.
- KIEVAL, Hillel. *The making of Czech Jewry. National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870-1918*. New York: Oxford University Press, 1988. 279 s. ISBN 0-19-504057-0.
- KIEVAL, Hillel. Země mezi: čeští, moravští a slovenští Židé. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0305-1. s. 41-66.
- KLEMPERER, Gutmann. *Pražský rabinát od časů rabiho Löwa ben Becalel, známého pod jménem rabi Löwe, až do našich časů /1609-1879/*. Přel. A. Bláhová. 1. české vyd. Praha: Sefer, 2008. 198 s. ISBN 978-80-85924-54-1.
- KOHN, Hans. Before 1918 in the Historic Lands. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 12-21.
- KREJČOVÁ, Helena. Českožidovská asimilace. In RYBÁR, Ctibor. *Židovská Praha: glosy k dějinám a kultuře: průvodce památkami*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 1991. ISBN 80-85334-04-6. s. 108-134.
- KREJČOVÁ, Helena. Židovská komunita v moderní české společnosti. In VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-412-8. s. 13-20.
- KUBŮ, Eduard. Hospodářský nacionalismus. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0. s. 30-33.
- KURAL, Václav, BENEŠ, Zdeněk. Světová válka a vznik Československé republiky. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0. s. 36-49.

- MAGENSCHAB, Hans. *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby*. Přel. M. Churaň. 1. české vyd. Praha: Ikar, 2008. 246 s. ISBN 978–80–249–1001–7.
- MUNELES, Otto. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. 1. vyd. Praha: Orbis pro Státní židovské museum, 1952. 562 s.
- NOSEK, Bedřich, KREJČOVÁ, Helena. Židé v českých zemích (10. až 20. století). In *Atlas univerzálních dějin židovského národa od časů biblických praotců do současnosti*. 1. české vyd. Přel. D. Zbavitel. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80–7187–013–7. Příloha Židé v českých zemích (10. až 20. století). 18 s. ISBN 80–7187–040–4.
- PAŘÍK, Arno, HAMÁČKOVÁ, Vlastimila, CABANOVÁ, Dana, KLIMENT, Petr. *Pražské synagogy*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000. 117 s. ISBN 80–85608–33–2.
- PAŘÍK, Arno, HAMÁČKOVÁ, Vlastimila. *Pražské židovské hřbitovy*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2003. 151 s. ISBN 80–85608–69–3.
- PAŘÍK, Arno. Pražské ghetto. In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80–204–0305–1. s. 67–106.
- PAVLÍČEK, Václav. „Československý“ národ a obyvatelstvo ČSR. In BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80–86010–60–0. s. 54–58.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 1.vyd. Praha: Sefer, 1993. 430 s. ISBN 80–900895–4–2.
- PETROVÁ, Zdena. *Rabín Feder*. 1. vyd. Praha: G plus G, 2004. 166 s. ISBN 80–86103–78–1.
- POJAR, Miloš. T. G. Masaryk's Relations with Jews. *Judaica Bohemiae*, 2002, roč. 38, s. 160–181.
- RABINOWICZ, Aharon Moshe. The Jewish Minority. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 155–267.
- ROTHKIRCHEN, Livia. *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust*. Jerusalem: Yad Vashem, Lincoln: University of Nebraska Press, 2005. 447 s. ISBN 0–8032–3952–1.
- ROTHKIRCHEN, Livia. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939). In BERGEROVÁ, Natalia. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Přel. L. a R. Pellarovi. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80–204–0305–1. s. 107–116.

- SHMERUK, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Přel. V. Burian. Olomouc: Votobia, 1996. 165 s. ISBN 80-7198-142-7.
- SCHUBERT, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Přel. J. Slabý. 2. české vyd. Praha: Vyšehrad, 1999. 285 s. ISBN 80-7021-303-5.
- SIDON, Efraim Karol. Josefínské reformy a asimilace. In VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-412-8. s. 5-12.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Identita Čechů židů v nové evropské realitě. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80-85608-94-4. s. 36-48.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. T. G. Masaryk a židé (Židé): legenda a skutečnost. In POJAR, Miloš, SOUKUPOVÁ, Blanka, ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004. ISBN 80-85608-94-4. s. 96-112.
- STRANSKY, Hugo. The Religious Life in Historic Lands. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 330-359.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Židé v Čechách a na Moravě. In SADEK, Vladimír. *Židé – Dějiny a kultura*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1997. ISBN 80-85608-17-0. s. 35-54.
- ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni. Průvodce historií západních Čech č. 5*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2000. 119 s. ISBN 80-86125-14-9.
- TAYLOR, Alan. *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*. Přel. T. Suchomel. 1. české vyd. Brno: Barrister, 1998. 371 s. ISBN 80-85947-26-9.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1982. 690 s.
- VESELSKÁ, Magda. Jewish and Related Museums in Czechoslovakia in the First Republic. *Judaica Bohemiae*, 2004, roč. 40, s. 78-92.
- VONDRÁŠKOVÁ, Iveta. The Czech-Jewish Assimilation Movement and its Reflection of Czech National Traditions. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. 36, s. 143-159.
- YEGAR, Moshe. *Československo. Sionismus. Izrael*. Přel. E. Adamová, P. Sláma. 1. české vyd. Praha: Victoria Publishing: East Publishing, 1997. 235 s. ISBN 80-7187-087-0.
- YUDKIN, Leon. Jewish Nationalism in the Czech Lands of the 20th Century. *Judaica Bohemiae*, 2005, roč. 41, s. 69-81.

ZOHN, Harry. Participation in German Literature. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 468–522.

UŽITÉ ENCYKLOPEDIÉ A SLOVNÍKY:

NEWMAN, Ja'akov, SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Přel. D. Zbavitel, M. Zbavitelová. 1. české vyd. Praha: Sefer, 1992. 285 s. ISBN 80–900895–3–4.

PAVLICOVÁ, Helena a kol. *Slovník judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994. 469 s. ISBN 80–204–0440–6.

PETRÁČKOVÁ, Věra, KRAUS, Jiří a kol. *Akademický slovník cizích slov: [A–Ž]*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997. 834 s. ISBN 80–200–0607–9.

ELEKTRONICKÉ DOKUMENTY A ENCYKLOPEDIÉ:

BROD, Petr, ČAPKOVÁ, Kateřina, FRANKL, Michal. *Czechoslovakia* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Czechoslovakia> >.

CERMANOVÁ, Iveta. *Ehrenfeld, Nathan* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ehrenfeld_Nathan >.

ČAPKOVÁ, Kateřina. *Bar Kochba Association* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bar_Kochba_Association >.

ČAPKOVÁ, Kateřina. *Kohn, Jindřich* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kohn_Jindrich >.

ČAPKOVÁ, Kateřina. *Sicher, Gustav* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Sicher_Gustav >.

- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Singer, Ludvík* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Singer_Ludvik >.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Židovské zprávy* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Zidovske_Zpravy >.
- DOMEČKA, L. *Dějiny Židů v Hradci Králové* [online]. Hugo Gold, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/koeniggraetz.pdf> >.
- FEDER, Richard. *Dějiny Židů v Kolíně* [online]. Hugo Gold, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/kolin.pdf> >.
- FLATTO, Sharon. *Landau, Yehezkel ben Yehudah* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Landau_Yehezkel_ben_Yehudah >.
- FLATTO, Sharon. *Landau, Moseheh Yisra'el* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Landau_Mosheh_Yisrael >.
- FRANKL, Michal. *Češi proti Židům. Před sto deseti lety bylo v Praze vyhlášeno stanné právo* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2008 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2008-01.pdf> >.
- GOLDMANN, A. E. *Dějiny Židů v Mladé Boleslavi* [online]. Hugo Gold, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/jungbunzlau.pdf> >.
- KIEVAL, Hillel. *Bohemia and Moravia* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bohemia_and_Moravia >.

- KIEVAL, Hillel, POLAKOVIČ, Daniel. *Wessely, Wolfgang* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Wessely_Wolfgang >.
- KREJČOVÁ, Helena. *Bondy, Filip* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bondy_Filip >.
- KREJČOVÁ, Helena. *Kapper, Siegfried* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kapper_Siegfried >.
- KREJČOVÁ, Helena. *Lederer, Eduard* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lederer_Eduard >.
- KREJČOVÁ, Helena. *Rakous, Vojtěch* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Rakous_Vojtech >.
- KREJČOVÁ, Helena. *Stein, August* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Stein_August >.
- KREJČOVÁ, Helena. *Vohryzek, Viktor* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Vohryzek_Viktor >.
- KROUPA, František. *Dějiny Židů v Táboře* [online]. Hugo Gold, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< <http://www.hugogold.com/bohemia/tabor.pdf> >.
- MEYER, Michael. *Reform, Religious* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Reform_Religious >.
- PAŘÍK, Arno. *Bohumil Bondy. Sto let od smrti „reprezentanta znárodnění židů českých“* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2007 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
< <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2007-05.pdf> >.

- PAŘÍK, Arno. *Prague* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prague> >.
- PAŘÍK, Arno. *Praha je ostatně kouzelná. Před sto lety pobýval v Čechách Albert Einstein* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2011 [cit. dle 1. prosince 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2011-06.pdf> >.
- PETROVÁ, Zuzana. *Proč jsem se vrátil. Ke dvěma výročím rabína Gustava Sichera* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2010-09.pdf> >.
- POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. *Dějiny Židů v Kutné Hoře a okolí* [online]. Hugo Gold, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/kutnehore.pdf> >.
- POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. *Dějiny Židů v Písku* [online]. Hugo Gold, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/pisku.pdf> >.
- SALAČ, Klement. *Dějiny Židů v Dobříši* [online]. Hugo Gold, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.hugogold.com/bohemia/dobris.pdf> >.
- SPECTOR, Scott. *Brod, Max* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Brod_Max >.
- SPECTOR, Scott. *Bergmann, Hugo* [online]. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bergmann_Hugo >.
- ŠPIRKOVÁ, Věra. *Dějiny směřovaly jinam* [online]. Federace židovských obcí v ČR, Roš chodeš, 2009 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.fzo.cz/wp-content/uploads/ros-chodes-2009-03.pdf> >.
- NS RČS 1929–1935, *Poslanecká sněmovna 142. schůze* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenoprot/142schuz/s142001.htm> >.

- Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1920. I. volební období. 2. zasedání. Překlad. Tisk 214. Naléhavá interpelace senátorů dr. Hellera, dr. Wiechowského a soudruhů na pana ministerského předsedu o událostech v Praze* [online]. Senát Parlamentu České republiky, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/1vo/tisky/T0214_00.htm >.
- Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1936. IV. volební období. 3. zasedání. Tisk 240. Zpráva I. kulturního výboru II. ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 220), jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Senát Parlamentu České republiky, datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0240_00.htm >.
- Sněm království Českého 1883–1889. 1. zasedání. 3. schůze* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna datum nevedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenoprot/003schuz/s003001.htm> >.
- Sněm království Českého 1895–1901. 1. zasedání. 2. schůze* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.psp.cz/eknih/1895skc/1/stenoprot/002schuz/s002005.htm> >.
- Zákon č. 9 / 1937 Sb. Národního shromáždění, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* [online]. Společnost pro církevní právo při Právnické fakultě UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/9-37.htm> >.
- Zákon, daný dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské* [online]. Společnost pro církevní právo při Právnické fakultě UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/57-1890.htm> >.
- Zákon kongruový č. 122/1926 Sb. z. a n. zákon ze dne 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva církvi a náboženských společností státem uznaných, příp. recipovaných* [online]. Společnost pro církevní právo při Právnické fakultě UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/122-26.htm> >.

- 48 Zákon ze dne 25. května 1868 jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi* [online]. Společnost pro církevní právo při Právnické fakultě UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/48-1868.htm> >.
- 121 / 1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html >.
- 142 Základní zákon státní daný dne 21. prosince 1867 o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených* [online]. Společnost pro církevní právo při Právnické fakultě UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/142-1867.doc> >.

SUMMARY

Židovský náboženský život v Čechách (se zvláštním zřetelem k Praze) v období od r. 1867 do Mnichovské dohody (z pohledu představitelů českožidovského hnutí)

The Jewish religious live in Bohemia (especially in Prague) since 1867 till the Munich agreement (from the point of view of the members of the Czech-Jewish movement)

Nina Oliberiusová

Till the end of the 18th century the Jewish congregation was the nucleus of the traditional Jewish society and had embraced every aspect of Jewish life. Typical of the traditional Jewish society was the preservation of the group spirit. This status has started to change because of the reforms of the emperor Joseph II, especially because of the Patent of Toleration and the establishing of the Jewish normal schools. The Jewish communities since Joseph's reign had been progressively Germanized.

The process of secularization of the Jewish life in Bohemia continued during the reign of Leopold and Francis II, very important role played the Judenpatent.

After the Revolution of 1848 and the edict of freedom to move two waves of internal migration has occurred and as a result of that were the evacuation of the centuries old Jewish settlements and a creation of new large Jewish congregations. There were a number of important factors which caused the Jews to adopt the German culture at the period around 1830–1870, especially that happened in big cities as Prague.

The Jewish schools with German as the language of the instruction gave to the Jewish children an elementary knowledge of Judaism, but the knowledge was much smaller compared to the religious education of the previous generations. The role of the Jewish religious community in the life of Jews began to weaken, the position of the congregation changed, ritual aspects of Jewish life begun to reduce, religious indifference spread.

The period of German dominance in Bohemia was over and it was reflected in the Jewish assimilation as well, the Czech language begun to penetrate among the Jews. To the industrialized centers were coming Jews from agrarian areas. For some small congregations it became difficult to maintain their institutions and to pay their employees.

In Prague the situation was very specific, the German society in Prague was extremely liberal and Prague Jews did not feel a need to change their German orientation of their community. The Jews of Prague lived a life of both identities – they were Germans and Jews.

However, the turn of the century was influenced by the growth of German anti-Semitism. As a reaction there appeared two new concepts, the Czech-Jewish Movement and the Zionism. The Czech-Jewish Movement as well as Zionism began to shift away from German liberalism and both tried to change the orientation of the Jewish communities.

There was the decline in religious interest. At the turn of the century there were four elements in the Jewry: Orthodoxy, Liberalism, Zionism and the Czech-Jewish Movement. In the synagogues, the service, somewhat shortened but basically following the traditional prayer book, included at most of the synagogues choral singing, organ music, a sermon. During that period most of the Jews were no longer able to read and understand the Hebrew texts. The Burial Brotherhoods had still very high prestige and many Orthodox Jews visited the graves of famous Rabbis.

The integration of the Jews in Czech-language cities was much more difficult than in the German-language sectors. The Czech-Jewish organizations tried very hard to have religious services in Czech language. They were successful in the countryside; the Jewish institutions in Prague, at its suburbs and in German-speaking areas were much more resistant.

Inside the Czech-Jewish Movement there was a discussion about the reform. The leaders of Czech-Jewish Movement paid attention to publishing of Czech religious literature.

There was no rabbinical seminary, the students studied abroad. Many of our rabbis were foreigners, some of the rabbis came from Orthodox Galicia, and so there were many conflicts between the orthodox rabbis and the progressive Czech Jews. The religious instructions in the public schools were low. Most of the Jews wish their children to study at the school with instructions in German. The Jewish school system played a leading role in the struggle between the Czechs and Germans. The Czech-Jewish Movement was successful and year by year more and more German-Jewish schools were closed and the children started to go to the Czech elementary schools. With the secondary schools and with the universities the Czech-Jewish Movement was not so successful. There was quite extensive discussion about the religious instructions at the beginning of the 20th century.

Because of the migration of Jews many of the religious communities disappeared and many had financial problems. Finally, on March 21, 1890, the Congregation Law no. 57 „legal status of the Israelite Religious Society“ was enacted and the budgets of the Jewish congregations were more or less secured.

After the outbreak of World War I many of the refugees from Galicia came here, they were very religious and it was in a sharp contrast to the religious decline in Bohemia.

After establishing of the first Czechoslovak Republic there were large differences between the western and eastern sectors of the republic. Most of the Jews in Bohemia were very assimilated and very well accepted by the major population.

The religious congregations were the only Jewish organizations recognized by the new state to represent the Jewish community. As early as October 22, 1918 a Jewish National Council was created. The Jews could declare their Jewish nationality.

According to official statistics continued the switchover of Jews from the German to the Czech nationality group. Except of the Zionists the Jews did not regard themselves as nationality, but as the Germans or Czechs of Jewish religion.

The official Jewish religious congregation in Czechoslovakia lost much of its original purpose and its position in Jewish life. General religious decline and the deterioration of religious tradition continued. Many people were not willing to pay the religious tax and left the communities. On the other hand certain political and sociological factors made for a renaissance of positive, creative Jewish living. Especially the two opposing groups – the Czech-Jewish movement and the Zionists became very active. The Czech-Jewish movement came to the forefront of the vital struggle for Jewish survival. Now they emphasized the importance of the Jewish religion as the one feature distinguishing the Jews from their gentile fellow-citizens. Many former German-oriented Jews begun to give financial support to Jewish religious institutions, many of them became the Zionists. So the number of Zionists increased rapidly. The Orthodoxy became a vital factor in the revival of religious observance.

There were still the Czech school system and the German school system as well in the new state. In comparison to the situation during the Austro-Hungarian Monarchy in the Czechoslovak Republic the religious instructions were not required by the state. There was an extensive debate within the Czech-Jewish movement about the religious instructions and especially about Hebrew teaching. The Zionists were fighting for the creation of Jewish national schools, this was supported by the Orthodox Jewry, and the leaders of the Czech-Jewish Movement were strongly against it.

Unfortunately there were not enough rabbinical candidates from Bohemia. Another big problem was the citizenship requirement and the knowledge of the Czech language, because still many of our rabbis were Austrians, Germans or other foreigners, especially from the East. Many of the small congregations had not enough money to get the qualified rabbi and so

they used as rabbis students from the East without a proper education and that led to the further decline of the prestige of the rabbinate.

Prague was considered as the headquarters of Czechoslovak Jewry. The elections of October 1921 of the Jewish Congregation of the Czechoslovak capital assumed more than local significance. There were constant controversies between the four fractions – Orthodoxy, the Liberal German Jews, Zionists, the Czech-Jewish movement.

The law no.57 was taken over without change by the Czechoslovak Republic.

There were efforts to create some central authority. For some years the situation here was complicated and prevented the creation of one unified association for Bohemia. In the first place the large congregations were unwilling to unite with the smaller congregations, more important; however, was the language factor. Finally there were established five Federations. The work of the Federations was extensive and fruitful. Within a few years they assumed such an important place in the life of Jewry. The five Federations decided to establish the working association – the Supreme Council of the Federations of Jewish Congregations. The focal point in the organized religious life shifted increasingly from the individual congregations to the Federations, and finally to the Supreme Council. The Supreme Council not only helped to stop the decline, but even contributed to the improvement and reconstruction of Jewish congregational life.

Many of the leaders work toward the establishment of a compulsory organization. But the internal discussions and struggles went on. Unfortunately the political situation has radically changed, the border regions fell to the Nazis and shortly after that started the occupation of the Czech lands.